

Н. БОГДАНОВ

**Д О В Ю Р А К
Қ И З**

П о в е с т ь

Русчадан ЭРКИН СИДДИҚОВ таржимаси

**УЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ
Т О Ш К Е Н Т — 1974**

Р

Б 80 Богданов Николай Иванович.

Довюррак қиз. Повесть. (Русчадан Эркин Сид-диқов тарж.) Т., «Еш гвардия», 1974.
320 б.

Богданов Н. И. **Первая девушка.**

Р2

На узбекском языке

Богданов Николай Иванович

ПЕРВАЯ ДЕВУШКА

Издательство «Еш гвардия», Ташкент — 1974 г.

Перевод с издания «Молодая гвардия», 1969 г.

Редактор Эркин Миробидов
Рассом Г. Жирнов
Расмлар редактори К. Назаров
Техн. редактори Л. Жихарская
Корректор М. Тоиров.

Босмахонага берилди 5/VI-1974 й. Босишга рух-сат этилди 10/XI-1974 й. Формати 84×108¹/₃₂. Қоғоз № 1. Босма листи 10,0. Шартли босма листи 16,8. Нашр листи 17,51. Тиражи 30000. Шартнома № 101—70.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129. Навсий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриёти босмахонаси. Тошкент «Правда Востока» кўчаси, 28. Заказ № 1213. Баҳоси 67 т.

07—3—2—247
БМ—356—06—74 24—74

© Издательство «Еш гвардия», 1974 г.

бетавфиқлар, у дунёда дўзах ўтида — ланғиллаган товаларда қовурилсанлар ҳали!

Биз орқага қараймиз, овқатфуруш аёлларнинг қўлларида ўткир санчқичлар, қиздирилган товаларда эса қуймоқ жазиллайди. Буни кўриб баъзан одамнинг эти жимирлашиб кетади.

Биз, албатта, ўтакаси ёрилиб комсомол ишидан воз кечадиган қўрқоқлардан эмас эдик, лекин шунга қарамай юрагимиз «жиғ» этиб кетарди. Худонинг бор ёки йўқлигини қатъий аниқлашга қарор қилдик. Бу комсомол топшириғи мен билан Головановга юкланди.

Биз бу қизиқарли топшириқни жон-жон деб бажаришга киришдик. Албатта, бунинг учун худога яқин одам — попга мурожаат қилдик. Қишлоғимиз отахонч Никлай Ушаковский ўқимишли, муғамбир киши эди: ҳамма нарсани тебратиб турган илоҳий куч борми ёки бу одамларни қўрқитиш учун ўйлаб чиқарилган шунчаки афсонами, у ҳар қалай билса керак.

Ваня икковимиз поп билан ошкора гаплашиб олса бўладиган, асалари уялари қўйилган хилват жойда учрашиб, бор гапни очиқ-ойдин айтдик:

— Отахон, биз сизни қизартириб қўймаймиз, ҳамма гап ичимизда қолади. Фақат сиз бизга бор ҳақиқатни айтинг, токи бизнинг руҳимиз тинчисин. Биз устинскилик болаларга ўхшаб черковга борадиган сўқмоққа чоҳ қазиб, устига похол ташлаб қўядиганлардан эмасмиз. Уларнинг попи нақ пасха кунни бутун тунни ўша ерда ўтказиб, галасидан ажраган бўридек азонгача жом овозига қўшилишиб ув тортиб чиққан. Биз сизга шу пайтгача панд берганимиз йўқ, панд бермаймиз ҳам, ҳолбуки биз сизнинг темирйўл депосидаги қайнағангиз ясаб берган ажойиб аппаратда қачон ва қаерда қўлбола ароқ тайёрлашингизни аниқ биламиз...

Шундай самимий сўзлардан сўнг Николай ота шунақаям эшилиб кетдики, ҳатто ўзининг семинарияда таҳсил кўрган йилларидаги қилмишларидан бир шингил айтиб ҳам берди.

— Мен ҳам олов бола эдим, ибодатдан сўнг дуо ўрнига «тезроқ пишгин пирогжон, тезроқ пиш» деб кўйлаб ўтирдим.

Поп кўпроқ ичиб олса ўтирган жойида ҳатто жуббасини ҳам булғатадиганлардан эди.

— Хўп, болаларим,— деди у,— фақат бу гапларни

мендан эшитганинларни ҳеч кимга айтмасаларинг бас. Энди худо ва у дунё тўғрисидаги ҳақиқатни билмоқчи бўлсаларинг,— шундай дея туриб, шартта айтиб қўя қолди:— томдан тепада ҳеч вақо йўқ.

Биз ячейканинг навбатдаги мажлисида ахборот бердик. Болалар хурсанд бўлиб кетишди: тангрига яқин попнинг ўзи тан олдимиз, демак, биз худодан ҳам, у дунёдан ҳам қўрқмасак бўларкан.

Балки бу баъзиларга кулгили туюлар, лекин биз ана шундан кейингина эркинроқ ишлай бошладик. Кўнглимиз хотиржам эди. Ахир бу шунчаки оддий бир гап эмас эди-да! Ўша кезларда бекорга ўлиб кетишимиз ҳеч гапмасди. Чунки дам оқлар, дам кўклар, дам мамонтовчилар, дам антоновчилар бош кўтариб турарди. Ҳаммасининг ҳам мақсади бир: қизил ёшларни йўқ қилиш.

Бунинг устига ўрмонларда қочоқлар сон-саноксиз эди. Уларнинг дастидан на аёллар малина тера олар, на мўйсафидлар асал йиға оларди. Бу ҳам етмагандек, қишлоқ қизлари ўйин-кулги қиладиган майдонга келиб шилқимлик қилишарди. Ўзлари билан гармон ва бала-лайка чалувчиларни ҳам олиб келишарди. Ҳаммаларида эса ё калта милтиқ, ёки белларида граната бўларди. Қани тегиб кўр-чи. Ҳамма уларга қариндош, ҳар қандай қулоқ хонадони уларга бошпана берар эди. Шунинг учун уларга қарши бирор оғиз сўз айтсанг тамом: ё уйинг хонавайрон бўлади, ё секретаримиз Вася Черемухин ҳолига тушасан. Ушанда Вася эндигина уйига кириб, овқатланишга ўтирган ва қошиқни оғзига олиб борган ҳам эканки, дераза ойнаси чил-чил синибди.

Укалари, сингиллари бир зумда стол тагига яшири-нишибди. Онаси: «Вася, беркин, деса ҳам у парво қилмабди. Уқ чаккасини тешиб ўтиб, ўша заҳоти ўлибди. Қошиқ эса оғзига қолибди.

Нима учун? Ҳаққоний иш учун. У қизил фронтда қўли жароҳатланиб қайтиб келгач, ўрмонда қочоқларнинг тараллабедод қилиб юришганини кўриб, жуда жаҳли чиқибди.

— Бу қанақаси бўлди? Ўртоқларимиз оқ гвардиячи газандалар, антанта кўшинлари найзалари остида жанг майдонида қон тўкишса-ю, бу ерда айғирдай йигитлар санғиб юришса? Йўқ, бунга йўл қўёлмайман, чунки мен қизил аскарман.

Вася Рязандаги ҳарбий мактабдан қизил курсанг-

лар отрядини чақиртириб, уларни ўзи ўрмон ичкарасига — қочоқлар маконига бошлаб борди. Юздан ортиқ қочоқлар қўлга олиниб, ҳарбий комиссариатга топширилди. Қаршилиқ кўрсатганларни ўша ернинг ўзидаёқ қатл этишди...

Бундай тадбирдан сўнг яшаш ва ишлаш анча енгиллашадигандек бўлиб кўринганди. Қаёқда дейсиз, қочоқларнинг норози бўлган қариндош-уруғлари ҳар томондан миш-миш гаплар тарқатишди, дўқ-пўписалар, пинҳона таҳдид солишлар авжига чиқди. Пировардида биринчи ўқ биринчи курашчига насиб қилди. Эшикка эса: «Барча комсомолларнинг ҳоли ана шундай бўлади» деб ёзилган қоғозни ёпиштириб кетишибди.

Шундан сўнг орамизда секретарнинг портфели кимга тегиши ҳақида ҳатто тортишув ҳам чиқди. Мана, кўрсатма, резолюция, брошюра, ва бошқа нарсалар билан лиқ тўла брезент портфель. Энг устига Вася керак пайтда ишлатишга улгура олмаган тўппонча ҳам турибди. Бу юмушни ким ўз зиммасига ола олади?

— Кел, Алёхин, сен ола қол,— мени кўндирмоқчи бўлишди болалар,— анча саводлисан-ку.

— Агар онамдан иккита туғилганимда қаршилиқ қилмасдим,— дедим уялинқираб.

Кимга айтсак, баҳона топарди: Ваня Горшков кулолнинг ягона шогирди, Иван Қаллахум эса темирчининг бирдан-бир бақуват ёрдамчиси эди. У ҳатто тақа қоқишга бўй бермаган отларни елкасида кўтариб сандон ёнига қўярди.

Ниҳоят Ваня Чернобильниковга мурожаат қилгандик, у:

— Болалар, мен жоним билан рози бўлардим-у, янги куёвман-да,— деди.

Ҳақиқат ҳақиқатлигича қолади — муҳаббат ва жамоатчилик — бир-бирига зид нарса.

Бизни Усачкин бу мушкулотдан қутқазди. У қулоғини қашиб, чарм шапкасини бостириброқ кийди-да:

— Майли, икки лавозим — икки уй эмас, мен эплайман,— деб портфелни қўлига олди.

Шуни айтиш керакки, биз яқинда Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш ниятида қишлоқ Советининг аввалги ароқхўр котиби — қулоқлар хушомодгўйи ўрнига уни сайлаган эдик.

Усачкин хижолатда қолганимизни пайқаб (бир киши

зиммасига икки вазифани юклаш мумкин эмас-да), деди:

— Мендан хавотир олманглар, дахлсиз шахсман.

Ҳақ гап, котиб ҳамма учун зарур киши, уни ўлдириш мумкин эмас. Ҳозир совет муҳри босилмаган ҳужжатсиз ҳеч ким ҳеч қаёққа боролмайди.

Бир овоздан қабул қилинди. Қувонганимиздан «Интернационал»ни куйладик. Тўғри, пичирлаб айтдик, чунки мажлис яширин, ундан бошқалар хабардор бўлмаслиги керак. Душман сезиб қолмасин учун ҳар гал мажлис бўладиган ерни ўзгартирардик. Дам асаларилар учун мўлжалланган бинога, дам кулолхонага кўчиб ўтиб, сўқмоқни ҳозиргина печкадан олинган туваклар билан тўсиб қўярдик. Бегона одам келиб қолгудек бўлса — уларга урилар, шақир-шуқурлар эса бизни огоҳлантирарди. Қабристон бутхонасида ҳам йиғилиш ўтказган кунимиз бўларди, ахир биз иримчи одамлардан эмасмиз-да. Энг муҳими, қулоқларнинг ёвуз ўқиға дуч келмаслик.

Алоқачимиз Ганька эса учрашадиган жойимизни ҳам сир сақлаш учун аллақандай кинояли — ҳазил сўзлар билан хабар беради:

Бугун менга шундай деб шивирлади:

— Қоронғи тушгач, шайтонлар кўзқисар ўйнайдиган, сув парилари мўралайдиган ерга бор.

Ҳатто мен ҳам бунга дарров тушуна олмадим. Лекин бу қизнинг бизни қандай топиб келганига ҳануз ақлим бовар қилмайди.

Бу гал попнинг ҳаммомида йиғилгандик. Талай масалалар ҳал этилди. Чунки, тоза, саранжом-саришта, қайин супургилар атрофга ёқимли ҳид таратаётган, токчалари оппоқ оқланган бу жойда бизга ҳеч ким халақит бермасди. Остига похол тўшалган, ёғоч пақирга эса чанқов босди учун сув ўрнига квас тўлдирилганди. Поплар анча бой яшашади. Қишлоқ отахони янги туғилган чақалоқни чўқинтиргани узоқ қишлоққа кетганини, хотини билан қизи эса чол йўғида бу ерга келмаслигини билганимиз учун бу жойдан фойдалангандик.

Поп хонадонига аёлларнинг пок баданига бегоналарнинг назари тушмаслиги учун атроф қичитқи ўтлар билан ўралган, деразалар эса шўх болалар вақти-бемаҳал халақит бермасин деб, маҳкам беркитилган, панжаларлар ўрнатилган эди. Сўқмоқ йўл, айтишларига қара-

ганда дуосиз чўмилиб бўлмайдиган, мабодо чўмилса сув алвастиси ушлаб оладиган ёки сув париси қитиқлайдиган ҳовуз билан туташганди. Аммо биз бу қипқизил ёлғонлигини иримчилар билиб қўйсин деб, атайин ўша ерда чўмилардик.

Хуллас, биз ана шундай шинамгина жойда ўтириб, бир қанча масалаларни ҳал этиб бўлгач, динга қарши ёзилган китобни мутолаа қилаётган эдик. Дона-дона қилиб ўқиш устаси Усачкин ленореккиолик Мазетто деган кимса ўзини гунг қилиб кўрсатиб хотин-қизлар монастирига боғбонликка киргани ва шундан сўнг қандай воқеалар содир бўлгани ҳақидаги воқеани қироат билан ўқирди.

Усачкин ўзини ҳар қанча жиддий тутмасин, бари бир бўлмади, бир ерига келганда ҳаммамиз бараварига хахолаб кулиб юбордик. Шу пайт эшик ўз-ўзидан очилиб кетди. Уни ёпмоқчи эдик, кимнингдир оёғи бунга йўл қўймади.

— Ким ҳазиллашяпти? Яна Ганьками? Ахир сенга ёпиқ мажлисга қатнашиш мумкин эмас, ҳали ёшсан?

Остонадаги оёқ ғалати — на яланг, на пойафзалли эди. Унда фақат тагчарму боғич бор эди. Эшикка тиралган панжалари ликиллаб турарди.

Усачкин, ҳар эҳтимолга қарши, қора чироқни ўчирди, ҳаммом қоп-қоронғи бўлиб қолди. Остонада эса қизаринқираб, аёл кишининг гавдаси кўзга ташланди. Синчиклаб қарасак, остонада ботаётган қуёш ёритаётган қизил кўйлакли қиз турибди. Бамисоли, плакатларда тасвирланувчи революциянинг ўзи, комсомоллар нима билан шуғулланаётганини текшириш учун кириб келаётгандек.

Дамимиз ичимизга тушиб кетди. Шунда бирдан қиз кулимсираган товушда:

— Э-ҳа, шайтонлар кўзқисар ўйнайдиган жой шу ердайканда... Зўрға қидириб топдим-а, сизларни,— деди.

— Бизни нега қидиришга тушиб қолдинг?— эҳтиёткорона сўради Усачкин.— Иш юзасиданми ёки шунчакими?

— Албатта, иш юзасидан-да, менга ячейка керак!— деди қиз қатъий.

Шундай қилиб, рўпарамизда комсомол сафига киришни истаган қиз турарди.

Иигит-қизларни комсомол сафига тортиш, жалб қилиш, табриклаш, умум ишига қизиқтириш ҳақида биз шу пайтгача қанчадан-қанча кўрсатмаларни ўқигандек, энди эса уларнинг ҳаммасини унутиб юборгандек ўтирардик. Мана бу қиз эса бизнинг ҳеч қандай ташвиқотимизсиз шундоққина ўзи келиб, қаршимизда турибди, бунга ҳатто ишонгинг ҳам келмайди. Хўш, энди уни қандай қилиб ўз сафимизга тортишимиз керак?

— Балки махфий ишларингиз бордир, майли мен кета қолай,— деди қиз хижолат бўлаётганимизни пайқаб.

— Бу ерда қанақа махфий иш ҳам бўларди. Динга қарши курашиш бобидаги билимимизни оширяпмиз, холос.— Усачкин шоша-пиша шундай дедию, қўлидаги китобчани супургининг остига беркитди.

Мен марҳум Ермак бобонинг эшигу деразалари маҳкам беркитиб ташланган уйига яқингинада ўз оиласи билан кўчиб келган янги қўшнимни танидим ва:

— Бу питерлик Саня-ку, болалар,— дедим ҳаяжонланиб.

— Э-э-э, очарчиликдан қочиб, осон нон топиш йўлини қидириб келган шаҳарликдан дегин?— деди чироқни қайта ёқаётган Қишлоқи қўполлик билан.

— Биз Питерда одам камайсин деб бу ерга келдик... Дадамни бронепоезд билан фронтга, бизни эса отамнинг туғилиб ўсган жойига жўнатишди,— деди қиз хижолатомуз.

— Ҳечқиси йўқ,— дедим мен,— ўзимизнинг одамлар буvasи деҳқон бўлган, камбағалликда ўлган, отаси ишчи. Ариза бер, Саня!

— Қишлоқ шароитига ҳали ўрганганимча йўқ, фойдам тегармикан?

— Ўрганиб кетасан, ёрдам берамиз... Усачкин, қоз бер.

— Оғзаки бўлса ҳам бўлаверади, кейин расмийлаштираммиз...

— Сизлар розимисизлар?

— Овозга қўяман!— деди шошилиб Усачкин.

Ҳамма қўл кўтарди.

Усачкин комсомолга янги аъзо бир овоздан қабул қилинганлигини кўриб хурсанд бўлиб кетганидан, ҳатто бошидан шапкасини ечиб олди — ахир у секретарлик лавозимини эгаллаган дастлабки дақиқадаёқ ана шундай қувончли воқеа юз берди-да.

— Қани, ўртоқ Саня Ермакова, дуч келадиган барча қийинчиликларни била туриб... сафимизга кирганлигингиз билан табриклайман,— деди у қувониб Ермакованинг қўлини қаттиқ қисаркан.

— «Интернационал!»— дедим ҳаяжонланиб.

— Ҳозир айттик-ку,— деб тўнғиллади Иван Қишлоқи.

— «Исёнкор ёшлик»ни айтамыз.

Ҳаммамиз баб-бараварига: «Қўзғолинг, исёнкор ёшлар...», деган муқаддас сўзларни аста куйлаб, ўрнимиздан турдик.

— Пичирлаб айтамызми?— таажжубланди Саня.

— Бу ер сенга Питернинг саройи эмас,— деб жилмайди Иван Қишлоқи,— ташвишли ҳаёт кечирिशга кўник энди...

— Бизнинг Питерда эса ҳатто болаларга ҳам мана бунчадан қилиб нон беришади...

Иван Қишлоқи билан қалдирғоч комсомол қиз орасида бўлаётган мунозарага чек қўйиш учун қўшиқни сал баландроқ пардада куйладим.

Ашула тугагач, Саня билан тузукроқ таниша бошладик.

— Усачкин, Семён, ячейка секретари ва қишлоқ советининг котиби,— деб биринчи бўлиб ўзини танитди ячейка бошлиғи. Ундан сўнг бошқа комсомоллар ҳам қўл бериб таниша бошлашди:

— Иван Голованов.

— Иван Горшков.

— Иван Селиверстов.

— Иван Чернобильников.

— Ҳамма Иванлар тўпланган экан-ку,— деди кулиб Саня уларнинг қўлларини қисаркан.

— Бўлмасам-чи, бизда эгизак Иванлар, бунинг устига Ивановичлар ҳам бор,— деди Усачкин, ўзининг саводсизлигидан уялиб турган куёв боланинг укаси Иванни олдинга туртиб чиқариб.

— Уларни бир-бирларидан қандай қилиб фарқлай оласизлар?

— Лақабларидан, бири — Қаллахум, иккинчиси — Кулол, учинчиси — Иван Батракча, ака-ука Иван Чернобильниковларга келсак, улардан бири — Қишлоқи, бўз шим, иккинчиси — комиссар эса мовутдан тикилган га-лифе княди.

Саня кулиб юборди.

— Нима учун уларга бир хил исм қўйишган?

— Арши аълодагиларни чалғитиш учун. Оилаларида нуқул ўғил туғилар экан-у, лекин чақалоқлигида ўлиб кетар экан. Оналари арши аълодагиларни чалғитиш мақсадида эгизакларга бир хил исм қўйибди. Мана ҳозир иккови ҳам соғ-саломат...

— Жудаям ажойиб-ку!

— Унчалик эмас, она бечора ўғилларини катта қилиб энди оғзим ошга етди деганида дунёдан кўз юмди. Диндор аёллар, худонинг қарғишига учради, дейишяпти.

— Бу фақат тасодиф бўлса керак,— дея елка қисди Саня.

— Мана шу тасодиф туфайли Ваня бечора чўтир қари қизга уйланиши керак. Бизнинг турмушимизда аёлсиз яшаб бўлармиди.

Саня анордек қизариб кетган Комиссарга зимдан қараб:

— Уйланишга ҳали ёшлик қиласан-ку?— деди.

— Уйланишда ёшнинг фарқи йўқ, аввалги замонларда хўжаликда хизматкор кўлайсин учун жуда ёш уйлантиришган.

— Шароитимиз шуни талаб қилади,— хўрсинди Иван Қишлоқи,— ҳамма қизлар черковга боришни, тож кийиб никоҳ ўқитишни хоҳлашади, ячейка эса тўй ўтказишни таклиф қиляпти. Жуда кўп қизларга совчи юбордик, ҳеч қайсиси унамади. Фақат башараси нақ ғалвир бўлиб кетган Дарья Чўтир розилик берди. У шунақаям бадбашараки, бари бир ҳеч ким уйланмайди Дарья Чўтирга. Тақдир тақозаси билан, мана энди Ваня шунга уйланиши керак.

— Қандай бемаънилик!

— Бемаъниликлар бизда тиқилиб ётибди, овлоқ бир жойда, қоронғиликда яшаймиз-да.

— Қишлоғу қишлоқчаларингизнинг номлари ҳам шундан келиб чиққан бўлса керак: Тунободу Тунбозор, Сокин туну Қора тун; шаҳарлар Зимистону Зулматистон.

— Тўғри, қоронғи ўрмонларимизда, айтишларича, бир пайтлар қароқчилар тез-тез «наъра» тортишар, уни эса фақат арчалару қоронғулик эшитар экан, холос... Ҳа, мана шундай хилват жойда революция қиляпмиз!

— Ҳозир унчалик эмас,— жилмайди Усачкин,— салпал ойдинлашиб қолди, ҳуррият бошларида, дастлабки

большевиклар пайдо бўлганида эса уларни дивеевчи роҳибалар, динсизлар, дейишарди.

— Баъзи аёллар ишонишди ҳам.

— Ишонмасликлари ҳам мумкин эмасди-да; кўплари эрлари ва ўғилларини таниёлмай қолишганди — улар урушга кетаётганда подшо учун, христиан дини учун курашамиз деб қасамёд қилишганди, қайтганда эса: «Худо йўқ, подшо керакмас», «Ур буржуйларни, талаб олинган молларни тортиб ол»,— дейишарди очикдан-очик.

— Шундай шунқорлар бор эдики, уларнинг бир оғиз сўзи билан помешчикларнинг мол-мулклари ёниб кетарди!

— Едингиздами, болалар, қишлоқ советимизнинг биринчи раиси Матвей Силиннинг онаси шайтон йўлдан оздирмадимикан, деб ўғлининг сочларини кечаси титкилаб бошидан шох қидирганди. У урушга кетаётганда хочни ўпган эди, қайтиб келгач эса, муқаддас иконани¹ тутантириқ қилиб юборди.

— Ушанда деярли ҳамма оилада албатта қангома бўлганди.

Озодликнинг дастлабки йилларидаги воқеаларни эслаб, роса кулишдик.

— Хўш, энди нима билан шуғулланияпсизлар?

Жавоб тариқасида Санянинг қўлига мажлис қарорини тутқаздим.

Гриднен РКСМ ячейкаси ёпиқ мажлисининг

..... рақамли қарори

Мажлисга ҳамма қатнашди

КҲН ТАРТИБИ

Тингланди:

1. Ҳозирги кундаги аҳвол ҳақида. Европа ва Америкада ҳозирги кундаги аҳвол ҳамда бизнинг сиёсатимиз ҳақида ўрток Усачкиннинг ахбороти.

Қарор қилинди:

1. Совет ҳокимиятининг сиёсати маъқуллансин, халқаро буржуазия қоралансин. Бутун дунё пролетарларига салом.

¹ Икона — худо ёки авлиёлар сурати.

2. Қулоқлардаги ортиқ-ча доңларни тортиб олиш ҳақида.

3. Қизил Армияга ёрдам бериш ҳақида.

4. Шахсий ишлар. Саня Ермакованинг аризаси.

5. Революцион қўшиқни куйлаш ҳақида ўртоқ Алёхиннинг навбатдан ташқари таклифи.

2. Қасос олиш ва юз хотир қилишдан халос бўлмоқ учун биз ҳеч кимни танимайдиган ва бизни ҳам ҳеч ким танимайдиган бегона қишлоқларда мусодара ишлари олиб борилсин.

3. Хонадонлардан бир қоп тамаки йиғилсин, тамаки халтачалар тикишга қизларни жалб этилсин.

4. Сафимизга ишчи-деҳқон сифатида бир овоздан қабул қилинсин.

5. Қуйланди.

— Программанглар катта-ку,— ҳайрон бўлди Саня.

— Комсомол иши фақат Питерда эмас, бизда ҳам бор,— мақтанди Иван Қишлоқи,— яна бунга ҳаммаси ёзилганича йўқ, ҳали динга қарши мавзудаги масала турибди. Сўз Бокачевга!

Саня аланглаб исми айтилган ўртоқни орамиздан қидира бошлади.

Қишлоқи эса кулимсираб, худди кўзбойлогичдек, супурги тагидан китоб чиқарди-да:

— Қалай, сизларнинг Питерда ҳам мана шунақалар борми? Попу роҳибларга қарши ёзилган китоблар?— деб сўради.

Усачкин китобни яна дарҳол яширмақчи бўлган эди, Саня унинг номини ўқишга улгирди:

— Ахир бу Боккаччо-ку!

— Нима бўпти!— деди Усачкин кулимсираган Саняга қараб.— Фамилияси русча бўлмаса бўлмабди-да! Ахир, Маркс ҳам немис-ку!

— Марксни ўзи ўқидингларми?

— Керак бўлса ўқиймиз ҳам!— деди Усачкин очилиб кетган эшикни зарб билан ёпар экан.

Кўчада ёш-ялангларнинг овози эшитилди.

— Нима гап?— сўради Саня қизларнинг қий-чуви-ю, гармон овозига қулоқ солиб туриб.

— Йигитлар ўйин-кулги қилиш учун ўрмондан келишяпти.

— Улар ўрмонда ишлашадими?

— Ҳа, ишлашади... Қимнинг ертўласида қаймоғу сариёғ бўлса... ўшани ишлашади.

— Эээ. Ертўламыздан сузма, қаймоқ, бир сават тухумимизни шулар ўмариб кетган бўлмасин яна.

Ҳа, ҳа, ўшалар, бу шуларнинг ишлари. Сурбет-ку, болалигидаёқ ертўлаларни титкиларди, Ликанька эса, қаймоқни кўрса ўзини томдан ташлайди, Мишка-Роҳиб бўлса, томоғини мойлаш учун хом тухум ютади.

— Ахир улар ким ўзи?

— Ҳарбий хизматдан яшириниб юрувчилар, беркитмай, гапнинг ўғил боласини айтсам — қочоқлар.

— Уларнинг куппа-кундузи бемалол юришларига йўл қўйиб берибсизлар-да?

— Нега энди куппа-кундузи бўларкан! Кундуз — бизники, тун — қочоқларники, шундай яшайпмиз,— деб Иван Қишлоқи барча тактикамизни рўйи-рост айтиб қўя қолди.

— Қочоқлар билан шундай келишилганми?

Ноқулай аҳволда қолдик. Ўртада қочоқлар билан оғзаки битим бўлмаган, бу шунчаки жимгина, ўз-ўзидан келиб чиққан келишувчилик эди.

— Тарқалсак ҳам бўларди,— таклиф этдим мен,— кўрилган масалалар бугунча етар.

— Ҳа, кеч бўлиб қолди,— деди Саня жунжикиб, елкасини қисар экан,— негадир этим увишиб кетяпти.

— Юр, биз сени кузатиб қўямиз.

Саняни ўртага олиб, кўчага чиқдик-да, ўйин-кулги бўлаётган кўприк томонга юрдик. Ермаковалар уйига бориш учун бошқа йўл йўқ эди.

Кўприкка яқинлашган сайин, бир-биримизга янада зичлашардик. Қизларнинг рақси қизиган, қочоқлар эса кўприк панжараси олдида турганча, уларнинг қадди-қоматларини кузатишарди. Шу кўприк қурилгач, кундузи у ёқ-бу ёққа ўтиш, кечаси эса ўйин-кулги қилиш ёшларда қандайдир анъанага айланганди. Ўзингни кўрсатмоқчи ёки бошқаларни кўрмоқчи бўлсанг, марҳамат, уларга қўшил. Борди-ю, ўзинг ўйин-кулгини истама-санг — бошқаларга халақит берма.

Рост-да, кўприк устидаги қочоқлар билан кимнинг нима иши бор? Агар, бошқа қишлоқ йигитлари бўлганда қўрқитиш мумкин эди. Бу ердагилар эса ўз ҳамқишлоқларимиз. Бири бўлмаса бири биронтамизга қариндош. Биттасига тегиб кўр-чи, тамом. Ҳаммаси тишини қайрайди.

Биз ҳеч кимга тегишни, қўрқитишни хаёлимизга ҳам келтирмагандик, аксинча, кўприкка чиқиб ўйин-кулгига халақит беришимиз билан икки томондан бизни сиқувга олишмаса бўлгани, деб хавотирда эдик.

Қочоқлар бизнинг таъзиримизни бериб қўйишга пайт пойлаб юришарди, ҳозир эса ҳаммамизни қўлга туширса бўларди. Баҳона ҳам тайёр — қишлоқ ўйин-кулгисига халақит беришди дейишади.

Бизни анҳорга итариб юборишлари мумкин. Биз-ку, бир амаллаб сувдан сузиб чиқиб олармиз-а, аммо питерлик қиз сузишни билмаса-чи? Кейин, биз диндор эмасмизки, чақалоқ чўқинтирилаётганда чўмилтирилгандек, ячейканинг янги аъзосини чўмилтирсак.

Саняни янада қаттиқроқ ўраб, ўзимизни ҳимоя қилиш учун қўлимизга биримиз граната, биримиз револьвер, биримиз калта милтиқ олдик.

Вазият шундай кескин эдики, ҳатто қурооллар ҳам ўзини тутиб туролмади. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ўзидан-ўзи отилиб кетди. Қаллахумнинг милтиғидан ҳам, Усачкиннинг тўппончасидан ҳам, менинг бесўнақай «бульдогим»дан ҳам — ҳаммасидан осмонга қараб ўқ отилди.

Ўйинга тушаётганлар қўқисдан юз берган олатасирдан бир зумда шамолдек учиб кетишди. Қизлар қийқириб юборишди, гармонь бир «ғийқ» этди-ю, овози ўчди. Ҳатто қочоқлар ҳам нима гаплигига тушунмай, дуч келган томонга ура қочишди.

Биз эса «Биз борамиз жангга мардона» қўшиғини ҳақиқий жанговар отряддек куйлаб кўприкдан шахдам қадам ташлаб ўтдик.

— Жуда ажойибсизлар, болалар! — деди Саня ўзига келгач. — Бир қарасанг жудаям мулойим, бир қарасанг ўта қаҳрли.

Саняни уйигача кузатиб қўйдик. Хайрлашаётганимизда Усачкин ўзининг занжирли жажжи автомат тўппончасини олиб, Санянинг бўйнига осиб қўйди.

— Хоч ўрнида тақиб юр. Кечаси ҳам ечма.

— Вуй, наmunча чиройли!— деди Саня кафтида йўқ бўлиб кетган бежирим револьверга завқланиб қараркан.— Ростакамми?

— Яқиндан отилса албатта ўлдиради. Уни собиқ бекамиз ҳамиша тақиб юарди.

Саня ташаккур билдириб, қоронғи ҳовлига кириб кетди.

Биз сукут сақлаганча қараб турдик, чироғ ёниб-ўчгач, қиз ўринга ётганлигига қаноат ҳосил қилдик-да, аста-секин узоқлашдик.

— Хўш, болалар, бунга нима дейсизлар?— дедим ўртоқларимга.— Бошимизга қандай бахт қуши келиб қўнганини биялпсизларми?

— Секинроқ айтасанми, худди қақраб ётган ерга ёмғир ёққандек бўлди,— деди Қишлоқи,— бу жуда катта воқеа.

— Эртақлардагидек, худди ғойибдан келгандек!— Қўшимча қилди Кулол.

— Хушсуратлигини-чи, юзлари оппоқ тиниқ,— деди хўрсиниб Комиссар.

— Муомаласидан анча ақлли кўринади,— деди Қаллахум.

— Мен попларнинг қизларидан кўра билимдонроқ қизлар йўқ деб ўйлардим, бор экан!— деди Батракча шапкасини тиззасига уриб.

— Бундай қиз бошқа бирор ячейкада бормикин ўзи?!

— Бутун уездимизда ҳам биронта комсомол қиз йўқ!— деди Кулол менинг ҳайратланишимга жавобан.— Мен бозорма-бозор юрмайманми, биламан. Бу қиз бутун вилоятда яккаю ягона бўлса ҳам ажаб эмас.

— Жуда ошириб юбординг-у.

— Баҳслашиб ўтиришнинг ҳожати йўқ,— гапимизни бўлди Усачкин,— энг муҳими, ўзимизда масъулият ҳиссини тарбиялашимиз керак!

— Ҳа, унинг учун бутун ячейкамиз жавоб беришига тўғри келади, мабодо бирон кор-ҳол юз бергудек бўлса, бутун губерния олдида уятга қоламиз!— деди Қаллахум.

— Аввало навбатчилик ўрнатамиз. Унга бирон нарса бўладиган бўлса, ўша кунги навбатчи жавоб беради,— деди Усачкин ва эътирозни кутмаёқ альфавит бўйича биринчи навбатчи қилиб мени тайинлади.— Алёхин, бугун сен навбатчилик қиласан.

Йигитлар ўзларини бардам кўрсатиш учун яна: «Биз

борамиз жангга мардона» кўшигини куйлаб йўлга тушишди, мен эса Ермаковалар уйи рўпарасидаги четан деворимиз ёнига чўққайдим. Мен бундан кейинги ҳаётимиз қандай кечиши ҳақида ўйлай бошлаган ҳам эдимки, бирдан кучли панжалар қаншаримдан тутди. Кейин мени худди ёш боладек баланд кўтарди: оёғимни ликиллатганча осилиб қолдим. Қулоғим тагида эса хириллаган овоз эшитилди:

— Бу қандай майнавозчилик? Нега отасанлар, нега бутун қишлоқни бошларингга кўтарасанлар?

Танидим — Сурбет.

— Қўйиб юбор, аблаҳ!— Енимдаги қуrolдан фойдаланишга уриндим-у бироқ улгуролмадим.

— Ҳой комсомоллар, чучварани хом санамаларинг, йўқса, сизга Москвани кўрсатиб қўямиз!— деб Сурбет мени ирғитиб юборди-ю, «лип» этиб деворнинг нариги томонига ўтди-да, кўздан йўқолди.

2

Сафида қалдирғоч қиз пайдо бўлган ячейкамиз қандай қийинчиликларга дуч келяпти?

Ҳозир айтиб бераман. Аввало, умумий мажлислардаги ноқулай вазият. Қизлар олдида айтиб бўлмайдиган сўзларни бутунлай эсдан чиқаришимиз керак. Қимдаким ножўя сўз айтиб юборса ҳаддан ташқари қаттиқ жазо олади. Ҳатто, ҳар қандай аксилинқилобчи-ю, оқлар қораланаётганда ҳам ўзини тутиши лозим. Иккинчидан, мажлисга жомакорда келиш мумкин эмас. Биттасидан терлаган отнинг, бошқасидан гўнг ҳиди келиб турса ноқулай бўлади. Йигитлар тамаки чекавериб бунақа нарсаларга парво қилмайдиган бўлиб қолишган, аммо қизлар нозик таъб бўлишади, бундай ҳидга чидай олишмайди.

Бундан ташқари, қизлар рўпара келган овин¹ ёки ҳаммомларга бора оладими? Дуч келган ерда тўпланиш мумкин эмас, аёлу эркак йиғиладиган жой топиш керак. У ер ҳам холи, ҳам яширин бўлиши даркор, токи

¹ Овин — янчиш олдидан галла боғлари қуригидан ~~мажлис~~ бино (тарж.).

партиясиз ҳамқишлоқларимизда, комсомоллар хилват-гоҳга беркиниб нима қилишяпти, деган ёмон фикр туғилмасин. Шу билан бирга талончилар ўқига ҳам дуч келмаслик лозим. Мажлис кун тартиби-чи? Унга ҳам тузатиш киритишга тўғри келади. Ахир «Декамерон»ни ўқиб бўлмайди. Боккаччонинг ёзувлари ҳам қизлар учун эмас. Эҳтимол, бирон-бир парчасини ўқиса бўлар... Лекин ўша парча қаерда?

Эрта билан далага ишга чиқиш олдидан, одатдагидек, икки оғиз гаплашиб олиш учун учрашганимизда кайфиятимиз ана шундай эди.

Мен Кулолнинг кулолчилиқ устахонасига югурдим — чунки у кўзаю тувакларни тобидан ўтказмай хумдондан олиш учун жуда эрта турарди. У қизиб кетган эски қўлқопларини пуфлаганча, идишларни четан девор қозиқларига илиб қўярди.

Кейин устани кутиб, босқон босиб ўтирган Қалла-хумнинг ёнига — тақачилиқ дўконига кириб ўтдим.

Бирини аравага от қўшаётган, иккинчисини омов тузатаётган бошқа йигитларни ҳам учратдим. На подага ҳайдаладиган сигири, на нон ёпишга печкаси бўлган (ҳали хўжалиқ рўзгорларини йўлга қўйиб улгурмаган эдилар-да) қалдирғоч комсомол қизимиз ҳали уйқуда ётгандаёқ, биз у ҳақда гаплашиб олдик.

Ниҳоят шундай қарорга келдик: ячеикамизга келган қизни аввалги хотин-қизларга ўхшамайдиган қилиб, келажак аёли сифатида тарбиялашимиз керак. Аммо келажак аёли қандай бўлади, хўш, буни сўраш учун кимга мурожаат қиламиз? Қим намуна бўла олади?

Энг муҳими, барча комсомоллар — хоҳ йигит, хоҳ қиз бўлсин, ўзаро ўртоқларча муносабатда бўлиши зарур. Аёлми, эркакми, иккови ҳам баб-баравар, чунки гоёмиз битта бўлиши, коммуна иши учун, жаҳон революцияси учун ҳамма бирдек курашиши керак.

Биз шундай муҳокама қилиб турган эдик, Вася Черемухиннинг портфелини кўтариб олган Усачкин келиб қолди.

— Болалар, жой топдим! Ажойиб жой! Ҳам яширин, ҳам холи, қизларга ҳам жуда қулай! Пароль бундай: «Эшитилар қўнғироқ, турган жойни топиб боқ!» Фаҳмладингларми?

Йиғилиш жойи қаердалигини ҳеч ким айтмаса ҳам, Санянинг ўзи топди, жой узоқда эмас, рўпарада — ҳам-

ма ёқ кўринадиган, лекин у ердагилар ҳеч кимнинг кўзига ташланмайдиган черков кўнғироқхонаси эди. Кўнғироқхонага комсомолларнинг йиғилиши эса ҳеч зорнинг хаёлига ҳам келмайди. Шундай қилиб, ўша ерга тўпландик.

Усачкин мажлисни бемалол, шошмай, қувноқ олиб борарди.

Саня ҳаяжонда. У ҳеч қачон бундай баландликда ўтган мажлисда қатнашмаган — бу ердан далаю ўрмонлар яққол кўриниб турибди! Мана сенга Питеру ҳашамдор қандилли саройлар, ҳа, бизда ҳам шаҳарликларни ҳайратда қолдирадиган нарсалар бор.

Саня биринчи комсомол мажлисининг ана шу жиҳатларини сира ёдидан чиқармайди. Нақадар яхши, нақадар эркинлик! Тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас оляпмиз. Бу ерга на босқинчиларнинг ўқи-ю, на кўчанинг чанги етиб келади, димоққа фақат оромбахш ис — ўрмон ва далаларнинг муаттар ҳиди урилади.

Қалдирғоч қиз иштирокидаги илк комсомол мажлисида кўриладиган масала мушкул ҳам, аллақандай хонаки арақ тайёрловчи шахсларнинг кирдикорлари ёки қулоқлардан донни тортиб олиш ҳақида ҳам эмас, балки қишлоқ қизларини қандай қилиб комсомол сафига жалб этиш тўғрисида эди.

Аввалига Саня ҳайрон бўлди: «Иккиланиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, уларни тўғридан-тўғри комсомол сафига тортавериш керак, вассалом».

Биз унга: қишлоғимиз қизлари ўрмондаги қочоқларни тутиш, уларни бозорлардан қидириш, қулоқларнинг молларини мусодара қилишда бизга ўхшаб бемалол қатнашаверадиган даражада тарбияланган эмаслар. Бундай ишларга майли бор доворак қизлар топилган тақдирда ҳам, оналари уларнинг сочларини битталаб юладилар, ахир қизларнинг иши эмас-да, кейин уларни эр ҳам олмай қўяди,— деб тушунтирдик.

Йўқ, Саня, биздаги қизлар ҳатто комсомол мажлисига ҳам келмайди, ахир мажлис қўшиқ айтиб, ип йигириб ўтирадиган жой ҳам, сайргоҳ ҳам эмас.

— Ия, улар сиёсатга сира қизиқишмайдими? Қизил ёшларнинг ғоялари уларга ётми? Янгича ҳаёт кечиришни хоҳламайдиларми?

— Улар ҳаммасини хоҳлашади, ҳеч нарса уларга ёт эмас, лекин йигитлар мажлисига келишга розилик бе-

ришмайди. Эскичасига айтганда, ўғил болалар ўз йўлига, қизлар ўз йўлига...

— Бундан чиқди, сизнингча, қишлоқда алоҳида қизлар комсомол ташкилоти тузиш керак экан-да? Қизиқ!

— Шаҳарда бу масалани қандай ҳал қилишади? Игит-қизлар қандай тотувлашишади?

— Нима десамикан... турли кечалар, концертлар, танца, кейин спектакллар...

— Бизда ҳам шундай қилиш мумкин,— қувватлади Усачкин,— чунки қишлоқ аҳли ўйин-кулгига чанқоқ. Революциянинг дастлабки йилларида — ўқитувчилару оятхонлар ҳамда дўкондорларнинг болаларию попларнинг қизлари томоша кўрсатишга ишқибоз эдилар.

Тўғри, антиқа кийиниб олган ёшлар нималарни намойиш этишмасди. Уларнинг томошаларида айбсиз айбдорлару сепсиз қизларни, қўйинг-чи, гоёт аянчли воқеалар ўз аксини топарди. Уларни томоша қилган эркаклар ҳам, аёллар ҳам кўз ёши қилиб ўтиришарди... Негадир революция давомида бу тўхтаб қолди. Дўкондорларнинг болалари оқларга, қишлоқ ўқитувчилари қизил аскарларга ён босди, попларнинг қизлари эса яшириниб, қайси томон енгинини кутяпти.

Собиқ боёрлар кўшки бўлган Халқ уйи зоғлар уясига айланди.

— Спектакль қўямиз! Бирорта революцион пьесани кўрсатамиз. Одамлар сепсиз бойвуччаларга эмас, қон тўккан пролетарларга ачинишсин!

Усачкин портфелидан бир китобча олди.

— Мана, Париж коммунаси ҳақидаги пьеса: Яқинда укомдан¹ юборишди. Беш пардали. Ун етти кўринишли... Муқаддима ва хотимаси билан. Нақ саҳнанинг ўзида шоҳнинг бошини чопишади, даҳшат...

Саня ҳовуримизни бир оз пасайтириб қўйди.

— Узи ўйнашни биласизларми? Орангизда артистлар борми?

Артистлар топилмайдими деб ташвишланаётган экан-да у! Артистликнинг сира қийинчилиги йўқ: қандай кийинтиришса, шундай саҳнага чиқасан-у биров айтиб турган сўзларни қайтараверсан-да.

Саня китобчани варақларкан, қовоғини уйганича:

— Жуда ҳам масъулиятли роллар экан,— деди.

¹ Уком — уезд комитети.

— Э, биз ҳаётда бундан ҳам масъулиятлироқ ролларни ўйнаганмиз. Чинакамига отишдик, чинакамига кўз ёши тўқдик, наҳотки ёлғондакам ўйнолмасак.

Хуллас келишдик. Суфлёрликка дьячокни¹ таклиф қилиш мумкинлигини Саняга шипшитдик. Агар дьячок рози бўлса, ишимиз ўнгидан келгани. У ҳар бир сўзни шундай аниқ айтадики, ҳатто артистлар у ёқда турсин, оддий томошабинлар ҳам қайтара олади.

— Жой масаласи нима бўлади?

Боёрнинг вайрона уйи театр вазифасини ўташини эшитиб, Санянинг хафсаласи пир бўлди.

— Биринчи репетиция вақтидаёқ босиб қолмайдими?

Бориб кўришдан бошқа илож қолмади. Гапдан дарров ишга киришдик, қўнғироқхонадан айлана зина бўйлаб пастга туша бошладик. Зина баланд бўлиб, тор экан, тушяпмиз-у, бошимиз айланади, худди оёғимиз осмондан бўлиб йиқиляётганга ўхшаймиз. Қулгимиз кистайди, кайфиятимиз чоғ.

Халқ уйига етгач, кайфиятимиз бузилди кетди.

Уйнинг деразаю эшиклари кўчириб олинган, шифтнинг у ер-бу ери кўчиб, осилиб қолган, полда эса революция йилларидаги йиғилишлардан қолган писта пўчоқлари уюлиб ётарди.

— Вой тавба, вой тавба-ей,— атрофига аланглайди Саня,— бир пайтлар бу ерда одамлар яшаган-ку, ахир!

— Яшашмаган, ҳукм суришган. Бизлар революциядан илгари бу ерга йилда бир марта — арча байрамига келардик. Ҳов анови зал бурчагида рояль турарди. Пардаларига қўл тегиши билан атрофга ёқимли садо тараларди. Мана бу ерда катта тошойна бўларди, ана, ҳозир ҳам деворда изи турибди. Узиям бутун бир деворни қоплаганди. Хонага киришинг билан ўзинг у ёқда тургин, атрофингдагиларни ҳам бўй-басти билан бемалол кўраверардинг... Жаноблар, хизматкору оқсочлар, арчага илинган ўйинчоқлару конфетлар, қуёнчалару хўрозчалар — хонадаги ҳамма-ҳамма нарса яққол кўринарди. Бамисоли иккита хона бир хил безатилгандек туюларди. Хуллас, шоҳона яшардилар... Ҳаммаси кўкка совурилди. Қилмишлари ўз бошларини еди.

— Анави ерда шкафлар турарди, ичида эса чарм муқовали, зиҳи олтин ҳалли китоблар бўларди.

¹ Дьячок — проваслав черковида энг қуйи даражадаги руҳоний.

— Уларнинг ҳаммаси қаёққа гумдон бўлди?

— Китобларми? Юпқароқ қоғозлиларига тамаки ўраб чекилди. Қалинроқ ва суратлилари деворларга ёпиштирилди, уйлар ёруғ ва бежирим бўлиб қолди... Бошқалари кузги япроқлар сингари шамолда соврилди... Ҳаммаси ажнабий тилда ёзилганди — биз ҳақимизда ёзилмабдими, бизни ёқлашмабдими, демак бизга ҳам кераги йўқ... Болалар эса варақ-варақ йиртиб, қуш қилиб учиришган.

— Ўзлари олмагани олмаган, ўзгаларга ҳам беришмабди-да.

— Тўппа-тўғри, — маъқуллади Қаллахум. — Ё ўзларига қилмадилар, ё ўзгаларга. Лекин ҳаммага керакли нарсалар эди улар. Мана бу столга мовут қопланганди, унда суюқдан ясалган соққаларни юмалатиб ўйнашарди. Бу яшил мовутдан ажойиб галифе чиқарди; шундоқ бўлгач, ўйинга бало борми! Манави девордан ўзимга тўппонча топиб олганман; деворга осиглиқ гиламда қиличлар билан ёнма-ён осиглиқ турган экан. Гилам ҳозир қишлоқ советида. Унда иши битмай кечасига қолган кишилар ухлашади.

— Мен ҳам ўша гиламда ётаман, — тасдиқлади Усачкин, — жуда юмшоқ.

— Ҳм-м, — деди Саня, — томоша қўйиш учун саҳна қашшоқроқ экан, уни безатадиган буюмларни қаердан топамиз?

— Бундан ташвишланмаса ҳам бўлади. Буюм керак бўлса, топамиз.

— Тошойна керак бўлса ҳозироқ олиб келамиз, бекорга офилхонада ётибди.

— Офилхонада?

— Уйга сиғмаганди, шунинг учун ярим қоронғи офилхонада ярқираб турибди... Қиришинг билан кўрқиб кетасан... Сигирга ҳам ёмон таъсир қиляпти, у ўз аксини ойнада кўриб, сутдан қоляпти.

Чернобильниковлар бутун бола-чақаси билан, уй бекаси ўлгач, ҳеч кимни ёнига йўлатмай қўйган Тарғил сигирни алдаб соғишга уринганликларини эслаб, роса кулишдик. Улар бобосига аёллар кийимини кийгизишипти, рўмол ўратишипти, лекин соқолини беркитиш ҳеч кимнинг эсига келмабди. Сигир соқолни ойнада кўриб қолиб, қўш оёқлаб бир тепган экан — бобо бир томонга, челақ иккинчи томонга учиб кетибди...

Бу ойна биз учун ҳам бало бўлди. Мана, эшитинг.

Синадиган буюм бўлганлиги учун биз уни жуда авайлаб кўтариб, аста-секин қишлоқ бўйлаб борардик. Чангини артиб, четларини ўргимчак уяларидан тозалаганмиз. Қарасак, бутун борлигимиз кўринади. Осмонга қаратсак, унда булутлар худди оққушлардек сузади.

Енламасига қўйсак — уй биқинидаги супачаларда ўтирган кампиршолар кўринади.

Болалар югуришар, итлар эса жон-жаҳди билан ҳурирди. Буларнинг ҳаммаси вақтихушлик эди, кейин расво бўлди, ойна бошимизга ташвиш орттирди, бундоқ қарасак, унда қишлоғимиздаги ашаддий революцион курашчи — ўртоқ Гриваков акс этиб турибди-да.

У тўсатдан пайдо бўлди-қолди. Ойнада аввал унинг ялтираган этиги ва портфели, кейин камзули ва ниҳоят мўйлови билан жиддий боқувчи кўзлари кўринди.

Унинг кетидан қизил аскар хотини Тулки лақабли аёл ялангоёқ, кўчани чангитганича югириб келарди.

Унинг эри, аскар Дельнов қишлоғимизда аҳён-аҳёнда пайдо бўлар, митингларда гапириб, яна революцион ҳаракат пасайиб қолган жойга уни кўтариш учун жўнаб кетарди. Ёш хотини эса ҳижрон кунларида янги туғилган чақалогини аллалаб, ўзини оутарди.

Уни Тулки деб аталиши ҳам бежиз эмасди: ғорга ўхшаган кичкинагина кулбада яшар, онда-сондагина овқатланарди.

— Бу ёққа бер, баттол, бер бу ёққа, охирги нарсамни ҳам тортиб олма! — қичқирди Тулки олдинга югириб ўтиб.

Гриваковнинг эса берадиган ҳеч нарсаси йўқ эди, фуражкасидан тортиб этигигача ҳаммаси давлатники, милиция кийимида эди.

Унинг қўл остидаги икки милиционер — Пуфларов ва Тортаров ёғоч пақирда сўк, декчада тузланган гўшт кўтариб олишганди; милиционерларнинг бири арақни пуфлаб, иккинчиси эса бурнини тортиб ичгани учун ҳам уларни Пуфларов, Тортаров деб аташарди.

Биз Тулкининг уйдан бирон егулик нарса чиққанидан ҳайратда эдик, шу сабабли ҳатто ойнани тўппа-тўғри Гриваковга қаратиб томоша қилдик.

— Сасиган гўштини бервор, — ижирганди декчага ҳаммадан яқинроқ турган Қаллахум, — нега аёл кишига илашиб олдиларинг?

— Бу оддий аёл эмас,— деди Гриваков қатъий,— қочоқнинг хотини, жавобгарликка тортилиши керак!

— Умри жангларда ўтаётган аскар эрим ҳали сизларга қочоқ бўлдимиз?

— Дом-дараксиз кетган, мана далил,— деди Гриваков портфелига уриб.— Дом-дараксиз кетган эканми, тамом, биламиз унинг қаердалигини, ўрмонда у.

— Гапинг нотўғри,— деди Қишлоқи Тулкига ён босиб.

— Менга ўргатмай қўя қолларинг, мен дўст билан душманни жуда яхши ажрата оламан... Партиясиз бўлишимга қарамай, ҳатто халқаро буржуазияни ҳам мана шу қўлларим билан бўғиб ташлашга тайёрман!— деди Гриваков бақувват, сержун қўллари билан силкитиб.

Халқаро буржуазияга кучи етмаса ҳам, у маҳаллий контрреволюционерларнинг болаб адабни берарди. Контрреволюционерлар у ёқда турсин, ҳатто онги паст деҳқонларни ҳам аяб ўтирмасди. Кўрсатмаларни шундай бажаришга ҳаракат қилардики, одамлар қон қақшардилар. Биронта хонадон ертўласида топширилмаган ғаллани кўриб қолса борми, ҳатто баъзан болаларга ҳам егулик қолдирмай, шип-шийдам қилиб кетарди. Кўз ёши қилган қари-қартагларга:

— Ҳечқиси йўқ, революция учун ҳаммасига чидай-сизлар. Революция ерни сизларга бекорга бермади. Сизларни терингизни шилиб олганда ҳам кам. Ҳали шошмай туринглар, коммуна бошлансин, орангиздан биронта ҳам қулоқ чиқмасин учун декрет чиқариб, ҳаммангизни таг-томирингиз билан супуриб ташлаймиз!...— деб бақирарди.

Биз, коммунизм учун бундай ташвиқот кетмайди, десак, у:

— Мен фақат программа бўйича, лекин ўзимга хос бирмунча қаттиққўллик билан амалга оширяпман,— дерди.

Шундан сўнг биз ҳайиқиб, жим бўлиб қолардик. Лекин бу гал Усачкин Тулки қизил аскарнинг хотини, уни хонавайрон қилишга ҳаққингиз йўқ, деди қатъий.

У шундай дейиши биланоқ оломон Гриваковни қоралашга тушди.

— Нотўғри иш қиляпсиз, бошлиқ!

— Узинг мош еган хўроздек қип-қизилсан-у, болаларнинг оч қолганлиги билан ишинг йўқ.

— Комиссарман деб, қачонгача халқни таҳқирлайсан? Тоқатимиз тоқ бўлди-ку!

— Овозларингни ўчир,— деди Гриваков қўлидаги қамчини этигига уриб.— Илгари ўт есаларинг ҳам қумтош эдиларинг, энди Совет даврига келиб тилларинг чиқиб қолдимми? Ер олдинг, озод бўлдинг, шукур қилмайсанларми? Мен каллаларингиздан эскилик сарқитини ситиб чиқариб, ҳали сизларга пролетариат нимаю унинг диктатураси қанақа бўлишини тушунтириб қўяман. Революция учун ҳамма нарсани ўлган-тирилганларингга қарамай тортиб оламан!

— Пролетариат камбағалларга қайишиб, қулоқларга қарши курашади,— луқма ташладим мен. Қани энди кор қилса.

У кўзларини олайтириб, мўйловини буради.

— Қани, йўлларингдан қолмаларинг, менга ўргатишга ёшлиқ қиласанлар. Қўлимда юқоридан олинган кўрсатма бор.— Шундай дея туриб, у қамчиси билан осмонни кўрсатди.

Унинг бу ҳолати ойнада жуда ғалати акс этди.

Тортишув давом этаётган бир пайтда, Тулки Пуфларовнинг қўлидаги сўкли ёғоч пақирчани тортиб олдида, қочиб қолди.

Гриваков аёлни қамоққа олмоқчи эди, болаларига раҳимиз келиб, бунга йўл қўймадик.

— Нима, кўрсатмани бажаришга тўсқинлик қиляпсизларми? Бунинг учун биласизларми...— Гриваков дўқ қилишда давом этар, лекин унинг ғазабнок бети энди ойнада кўринмасди — биз тошойнани кўтариб, аллақачон йўлга тушгандик. Тошойнани олиб бориб, жойига ўрнатдик.

Театр учун буюм тўплаш шу билан тугамади. Биз тошойнага ўзимизни солиб кўришга улгурмаган ҳам эдикки, Саняда янги фикр пайдо бўлди — шу ерда турган роялни топиш керак эмиш. Бу ерда турган роялни қаёқдан била қолдйкин у?

Биз рояль ўрнига гармондан фойдаланишни таклиф этдик. Чунки бойлардан қолган дабдабали бу матоҳни асраш учун қишлоғимизда Совет ҳокимиятини тарғиб қилаётган волость ижроия комитетининг раиси Силантьев ихтиёрига бергандик.

Рояль анчадан бери уникида турар, шу боисдан уни қайтариб олишни эп кўрмасдик.

Саня эса, Париж коммунаси тўғрисидаги пьесани гармон чалиб, ўйнаб бўлмайдди, деб туриб олди. Начора, айтганига кўндик. Милицияга дуч келганимиз етмагандек, Совет ҳокимиятини тарғиб қилаётганларни ҳам тинч қўймайдиган бўлдик энди.

Биз буни мана бундай амалга оширдик.

Рояль оғир эмасми, бутун командамиз билан йўлга тушдик. Саня олдинда, енгил қадам ташлаб шипиллаганча боряпти. Сочи шамолда учиб кетгудай тўзғийди.

— Бунча ҳовлиқмасанг, барибир бермайди,— деди унинг кетидан пишиллаб бораётган оёғи калта Иван Қишлоқи.

— «Бермайди» деганинг нимаси? Нега бермас экан?

— Мана кўрасан, олдига солиб ҳайдайди!.. Ахир у— ҳукумат.

— Совет ҳокимияти комсомолларни олдига солиб ҳайдайдими? Бўлмаган гап!

Силантьев уйга боришга қулай бўлсин деб қурдирган кўприкдан ўтдик. Советларга ҳурматимиз зўрлигидан, унинг учун ёғоч ташиб, тахта рандалагандик.

Хўжайиннинг бир пайтлардаги ғиштин отхонаси биносига жойлашган волость ижроия комитети ёнидан ўтдик. Ниҳоят, шу ерда маҳаллий ҳокимият бошлиғи туришини маълум қилиб, пештоқида қизил байроқ ҳилпираётган янги уйга етиб келдик.

Силантьев бу уйни бариннинг дахма устига қурилган хонаки бутхонаси ўрнига солганди. Бутхона ғиштларини одамлар печка қуриш учун ташиб кетишди, дахма эса Силантьевга ёқиб қолди.

— Картошқа асраш учун яхшигина ертўла. Пойдевор ҳам тайёр.

Волость ижроия комитети раисининг уйига помешчик боғидаги энг яхши дарахтлар — эман устунга, қайинлар — гулжиғага, арғувон эса деворларга ишлатилди. Арғувондан ишланган уйларнинг ҳавоси енгил бўлиб, иссиқлик яхши сақланарди.

Уй кўнгилдагидек чиқди. Силантьев уйнинг ярқиллаган полларида юриб, депсинарди:

— Йўқсил оғаларимиз энди ана шундай яшайди. Кейингилар олдинга ўтади. Бир вақтлар бойлар мени

ҳам оёқ ости қилишарди, энди уларнинг ҳоки менинг оёғим остида... Ҳа, ҳа.

У баринларнинг лаш-лушларини ҳам талон-тарождан сақлаб, жирканмай ўз номига ёздириб олди. Биз дарвоза олдига борганимизда, қайинсинглиси савағич билан ўша эски-туски пўстин, пахтали нимча ва турли гиламчаларнинг чангини қоқаётган эди.

Силантьев эса, яхши кўрган қизил кўйлагини кийиб, айвонда турганича, ижроия комитет дастёри, тўғрироғи, ҳарбий хизматдан яшириб олиб қолган ўз хизматкори — тоғни урса талқон қиладиган Васьканинг ўтин ёришини завқ билан томоша қиларди. Васька ҳар қандай ғўлани ҳам болта билан битта уришда ёрарди.

Самовардек юм-юмалоқ бўлиб семириб кетган во-лость ижроия комитетининг раиси бизни кўриши билан хушомадгўйларча жилпанглай бошлади.

— Азамат ёшлар, комсомоллар, қизилларнинг ишончли келажаги!— Гап чалғитишга жуда уста эди у.— Қайси шамол учирди? Жаҳон революцияси хусусидами ёки маҳаллий масалалар бўйича келдингларми?

— Арзимаган масала билан,— деди Усачкин,— рояль хусусида.

— Қанақа рояль?— деди ҳушёр тортган Силантьев атрофига аланглаганича.

Васька ўтин ёришдан тўхтади, қайинсинглиси савағични ушлаганча бизга тикилди.

— Музика чаладиган рояль-да,— деди аниқроқ қилиб Қаллахум,— ўз музика асбобимиздан фойдаланмоқчи эдик.

— Бу ерда сизларнинг ҳеч қандай музика асбобингиз йўқ.

— Ҳув ана, ҳовлида, ўроқ машинаси билан соявонли арава ўртасида қорайиб турибди.

— Сизга шундай кўринаётгандир, у бошқа нарса.

— Қанақасига,— дедим аччиғланиб,— баринлар мол-мулки ҳисобидан Халқ уйига ёзилиб, вақтинча сизникига келтириб қўйилган-ку. У бизники.

— Аввал сизники эди, энди меники. Сизлар устида яланг оёқ югуриб бузган клавишларни шаҳардан уста чақириб тузаттирдим.

— У пайтда кичкина эдик, ҳеч нарсага тушунмасдик, кўриб турибсиз, улғайдик,— деди Қаллахум кўксини кериб.

— Қисқаси, рояль бизга жуда керак, сизда эса бекорга ҳовлингизни банд қилиб ётибди,— деди Усачкин.

— Нега энди бекорга бўларкан? Ҳар қанақа нарса ўз вақтида керак бўлади... Марказдан одамлар келса, уни уйга олиб кираман.

— Тортишиб ўтиришнинг нима ҳожати бор, ячейка талаб қилиптими, беринг-да!

— Қани, чиқинглар-чи, чиқинглар ҳовлидан,— деди Силантьев биздан қутулмоқчи бўлиб,— комсомоллар Совет ҳокимияти билан тортишмайди.

— Бунга Совет ҳокимиятининг нима даҳли бор?— деди шу пайтгача жим турган Саня ўзини туюлмади.

— Даҳли бор,— деди белини ушлаб Силантьев.— Бу ерда мен ҳукуматман, оёқ ости қилишларингга йўл қўймайман.

— Нималар деяпсиз, агар шунақа ўжарлик қиладиган бўлсангиз, раислик ҳуқуқидан маҳрум қилишимиз ҳам мумкин,— дўриллади Қаллахум.

— Катта кетманг, ўртоқ Силантьев,— вазиятни юмшатишга ҳаракат қилди Усачкин,— ҳаммамиз ҳам халқни эзиш учун эмас, уларга хизмат қилиш учун тайинланганмиз.

— Йўқолларинг!— бақирди Силантьев,— Василий, уларга чиқадиган йўлни кўрсатиб қўй!

— Роялни беринг,— туриб олди Қаллахум.

— Супурги билан ҳайда, Васька, супурги билан!— У тепинди.

— Комсомолларни супурги билан ҳайдамоқчимисиз, ҳаддингиздан ошяпсиз, ўртоқ ижроқўм. Эс-ҳушингизни йиғиб олинг,— деди Саня орқага тисралиб.

— Супурги билан яна ўзингни ҳайдаб юбормайлик, Силан. Нима, ўлжаларни йиғиб, буржуй бўлмоқчимисан?— Мен қалдирғоч комсомол қизимизни ҳимоя қилишга уриндим. Бироқ Силантьев бамисоли бомбадек портлаб кетди.

— Вой зинғарчалар-эй, кимдан ўргандиларинг бунақа сўзларни? Бунақанги гаплар... Бунақанги ишлар учун мен сизларни... Мендан ҳали кўрасизлар... буларни йўлдан урган сен эмасми, ҳой, питерлик. Вой мишиқи-ей! Йўқол бу ердан, душман шаллақиси!

Саня қулоғини беркитди. Мен ўзимни базўр тутиб турардим, бироқ бу сўзлар сабр косамни тўлдириб юборди.

— Сен ўзинг душман шаллақиссан. Айтган сўзингни қайтиб ол.

— Қайси сўзни?

— Душман деганингни.

— Сенинг ўзинг худди душмансан,— деди Силантьев ва гўё мен ёш боладек, қулоғимдан ушлаб олди. Волость ижроия комитети раисининг бундай ҳаддидан ошишига чидолмадим, тўппончамни олиб қорнига қададим. У тепки овозини эшитиб, хотинлардек вой-войлаганча ўтириб қолди.

— Секинроқ, тўппонча билан ҳазиллашма!

— Айтган сўзингни қайтариб ол!

— Қандай қилиб қайтариб оламан, сўз деган чумчуқ эмаски, ушлаб олсам... оғзимдан чиқди-кетди...

— Қайтариб ол деяпман сенга аблаҳ!

Силантьев ниҳоят хириллади:

— Қайтиб олдим... бераман,— шундай деди-да, ҳовлига югуриб бориб, қалтираганича қичқирди:— таланг, битта қўймай тортиб олинг, ташиб кетинг.— Кейин деворларда осифлиқ турган қандайдир бўйинтуруқлар-у, эгар-жабдуқлару, торсиз гитаралар — ҳаммасини юлқиб олиб, оёғимиз остига ташлай бошлади. У шу арзимаган нарсаларни бериб, сувдан қуруқ чиқмоқчи эди.

Саня кулиб юборди.

— Тўғри, болалар, таланган нарсаларни талаш керак!

Қаллахум инқиллаб роялни силжити бошлади.

Болалар роялга ҳар томондан ёпирилиб итаришган эди, уч оёғида ғилдираги бўлгани учун, у дарров илгирилаб кетди.

Саня ҳамон куларди. Унга қарадим, нима учун куляпти? Еки қирғийга ташланган ботир чумчуқдай ҳурпайиб кетганмиканман.

Саня менга бошдан-оёқ тикилиб чиқди-да, маънодор қилиб деди:

— Мана, сен қандай давр одамисан, Сергей Алёхин.

Руҳимга ёқимли баҳор шабадаси уфургандай бўлди, ахир шундай илғор қиз ташқи қиёфамга эмас, балки революцион хатти-ҳаракатимга қараб баҳо бераётганди. Ҳақиқий комсомол қиз ана шундай бўлиши ҳам керак.

Бариннинг собиқ уйида янги ҳаёт қайнамоқда. Қора қарғалар ўтмиш руҳи сингари узоқларга учиб кетяпти, у ер-бу ерда қўниб, бир қағиллаб қўйишади, уя солган жойларини ташлаб кетишга кўзлари қиймаяпти чоғи.

Тор уйларга асло ярашмайдиган бесўнақай креслолар, деворларимизнинг энига ҳам, бўйига ҳам тўғри келмайдиган суратлар, «чақмоқ» чироқни ёқиш учун керосин йўқ, дарахт мойи эса ҳамма ёқни ис қилиб юборади. Шу сабабли деҳқон рўзгорига боп бўлмаган нарсаларнинг ҳаммаси жамоатчиликка, Халқ уйига берилди. Рояль хилватда зериккандек, иқтидорли поп қизларининг момиқ бармоқлари остида тўхтовсиз жаранглайди.

Хонадаги писта пўчоқлар супурилди, деворлар тозаланди, кўчган гулқоғозлар ёпиштирилди. Ҳатто шифт ҳам оқланди. Уйни уй башара қилгунча ҳоли-жонимиз қолмади. Ишни тамом қилганимизда афғ-башарамизга қараб бўлмасди. Буни фақат ўша жойдаги анҳор биларди. Чунки кечқурунлари ўша ерга бориб, баданимиздаги чанг-чунг, сочларимизга ёпишиб қолган исни кетказиш учун бир-биримизга роса сув сепишардик.

Музыка овози чиқиши билан қишлоқ болалари нима бўлаётганига қизиқиб, дераза тагига тўплана бошлашди.

Маҳаллий дьячок саҳнада ўзи турадиган суфлёр будкасини жойлаштиришга кўмаклашарди.

Ана, дьяконнинг¹ ўғли Никодим собиқ бильярд столи устига энгашиб олиб, уйдан келтирган бўёқ қаламлар билан афиша тайёрляпти. У ёшлигиданоқ ҳар хил қушлар, итлар, отларнинг ва ҳатто ўз отаси руҳонийнинг расмини ҳам чизишни яхши кўрарди. Бир куни бу шум бола черковдаги худо ва авлиёлар суратини бўяб ташлаган — авлиёлар бошига шоҳ, тақводор аёлларга мўйлов ва шунга ўхшаш ажи-бужи нарсалар чизган. Бу одамларни роса кулдирган, унинг ўзини эса йиғлатганди. Руҳонийнинг фақат овози эмас, қўли ҳам қаттиқ экан...

¹ Дьякон — православ черковида ёрдамчи руҳоний (тарж.).

Бироқ булар бир пайтлар бўлган, ҳозир бўлса Никодим ёзаётган сўзлар жуда таъсирли ва чиройли чиқарди.

«Диққат! Диққат! Яқин кунларда Халқ уйида томоша кўрсатилади.

«КУЛБАЛАРГА ТИНЧЛИК, САРОЙЛАРГА УРУШ» номли беш парда, ўн етти кўрнишли, муқаддима ва хотимали спектакль қўйилади.

(Қандай қилиб оддий халқ айёр буржуйларни енганлари ҳақида. Революция тўғрисида. Уқсиз отишма бўлади). Кириш ҳақи қизлардан бир қадоқ сўк, йигитлардан бир пайса тамаки. Урмондагилардан кириш ҳақи олинмайди. Залга қурол билан кириш ман этилади».

Бундай огоҳлантиришнинг сабаби нимада? Сабаби шуки, бизда санъат ёрдамида қочоқларни ўрмондан чиқариш фикри пайдо бўлган эди.

Спектаклга қизиқиб келишлари аниқ, улар томошага берилиб кетган бир пайтда, биз саҳнада туриб, қочоқлар тўғрисидаги декретни ўқиб бермоқчи бўлдик.

Яқинда Совет ҳукуматининг оқ панлар қилган ҳужуми сабабли ҳаммани, ҳатто собиқ офицерларни ҳам Ватанни ҳимоя қилишга чақирган қоғозини олгандик. Унда қочоқларнинг ҳамма гуноҳларини кечириш билан бирга ўз хўжалигида бир-икки ой ишлашга рухсат берилиши, кейин фронтга боришлари мумкинлиги кўрсатилган эди.

Ҳа, бундай қулоғимиздан фақат лоқайд одамларгина фойдаланмаслиги мумкин, холос. Борди-ю, агар бирон-бир маҳмадона топилиб, қайсарлик қилгудек бўлса, бундай кишини, қариндош-уруғлари имкониятни қўлдан бой бермаслик учун, ёқасидан тутиб олиб келишади.

Таъсирли чиқиши учун пьесага озгина қўшимча ҳам киритдик, унда декретни тушунтиришдан олдин қочоқлар уялтириларди.

Шундан кейин пьеса янада сиёсийроқ бўлиб чиқди, ҳолбуки, у бусиз ҳам анчагина катта эди: Париж коммунасининг ҳалокати ҳам, Октябрь ғалабаси ҳам,

гражданлар урушининг бориши ҳам бор эди унда. Роллар-ку, бутун бир қишлоқ аҳлига етарди.

Тўғри, ҳаммаси ҳам кишига ёқармасди. Менга оқгвардиячи полковник ролини ўйнашга тўғри келди. Унинг биз деҳқонларга қаратилган сўзларини дабдурустдан сира айта олмадим, дастлабки репетицияларда ўзимни шундай грим қилдимки, ҳатто ойнага қараб, ўзимни ўзим таний олмадим. Қўйнинг юнгидан ёпиштирилган мўйловим юзимни бужмайтирар, бошимда подшо нишони қадалган картонли шапка, қўлимда қамчи, безрайиб турибман. Бунчалар жирканч бўлмаса бу қиёфа! Оқгвардиячилар полковнигини сира кўрмагандим, гримда эса негадир Гриваковга ўхшаб кетардим...

Ишимиз кўп бўлганидан бунга аҳамият ҳам беришга вақт бўлмади. Қийинчиликлар бошдан ошиб-тошиб ётарди.

Мана, масалан, роллар. Аввало аёллар ролини ўйнашга қизлар рози бўлишмади. Роллар ҳар доим ҳам кўнгилдагидек чиқмас, йигитларнинг юриш-туриши қизларнинг юриш-туришига ўхшамас, баъзан йигитлар қизлар ролини ўйнаб туриб, кутилмаганда ўз овозларида гапириб юборардилар...

Саня Питерскаянинг саҳнада биргаликда роль ўйнаши ҳақидаги овозалар қишлоғимиз қизларининг юрагига гулгула солди. Уларнинг гаши кела бошлади. Шунча йигит ичида битта қиз? Бундан чиқдики, шаҳарлик қиз ролда ўйнай олади-ю, қишлоқ қизлари уддасидан чиқолмайдими? Йўқ, унақанги замонлар ўтиб кетган.

Варя шаҳло кўз, Поля шанғи, Таня раққосалар келиб, саҳнада чиройли кийиниб юрадиган энг яхши ролни талаб қилишди. Революция кезларида аёлларимиз собиқ шаҳарлик боёнлар ва чиновниклар аёлларидан шундай ажойиб кўйлақларни нон ва сўкка алмаштириб олишгандики, ҳатто уларни кўчага кийиб чиқиб ҳам бўлмасди. Қизларимиз асира коммунар аёлларини таҳқирловчи буржуа хотинлари ролига ёпишиб олишди. Жулдур кийимдаги пролетар кампир ролини эса ҳеч ким ўйнагиси келмасди.

Бу ролни ўйнашга қўшнимиз Стеша масхарабозни кўндирдик. Бу қиз черковда ҳатто попга ҳам ҳазил қилган, кампир ролини ўйнаш эса унга чўт эмас.

Ҳамма иш билан банд. Биров чордоқдан топилган декорацияни қоқар, биров роль сўзларини ёдлар, бош-

қаси ойнаси синган деразага тахта қоқарди. Саня эса ҳамма-ҳаммасига — афишани тўғрилашга ҳам, менинг пардоз-андозимдан хабар олишга ҳам, оқ солдатлар учун картон шапкалар тайёрлашга ҳам, заррин гулқороздан погонлар ясашга ҳам улгурарди. Икки юзи ловлов ёнади, қора кокили крахмалга беланган-у, ўзи сезмайди. Ҳамма ишга бош-қош, қараб ҳавасинг келади.

Ишларимиз жуда юришиб кетган бир пайтда, дарғазаб, сочлари бамисоли қарға уясидан олинган қуш патларидек тўзғиб кетган Стешанинг онаси — Маланья хола келиб қолди.

— Қизимни таҳқирламоқчи бўдиларингми? Нега келинчакни кампирга айлантириб қўйдиларинг? Унга бош ролни берасанлар: бўлмаса шунақанги томоша кўрсатаманки, кулларинг кўкка совурилиб кетади, — бобиллади у худди еб қўйгудек бўлиб.

Биз бу ғазабнок аёлни камбағаллар комитетидаги ўша мурасасиз аёл эканлигини билардик. Камбағаллар комитети йиғилишларида шундай томоша кўрсатардики... шунинг учун бўлса керак, йигитларимиз беихтиёр орқага тисарилиб, унга мени рўпара қилишди.

— Ҳа, ҳали сенмисан, мўйловдор кўппак, ўзи қаердан келиб қолдинг сан? Ҳозир таъзирингни бериб қўямай сан галварсни!

Маланья хола мени гримда танимай, ҳамлага ўтди. Қаерга яширинишни билмай ён-веримга қараган эдим, Пуфларов билан Тортаровга кўзим тушди. Машмашани кузатаётган милиционерлар кулиб туришарди.

Ҳеч ёмонлик кутмай, уларга яқинлашдим. Милиционерлар эса худди тулки хўрозга ташлангандай мени маҳкам ушлаб, тўғри волость милициясига олиб боришди.

— Қўлга тушдингми, аксилинқилобчи. — Қувониб кутиб олди мени Гриваков. — Диктатура хоини... Анархистчи нусха! Қани айт-чи, питерлик қиз сизларни нималарга ундаяпти? — деди тишларини гижирлатиб. Унинг авзойи бузуқ, бамисоли тепонгич оддек даҳшатли эди.

— Бизни ҳеч ким ҳеч нарсага ундагани йўқ, — дедим милиционерлар мени қуролсизлантириб қўлимни қўйиб юборишгач. — Советда қулоқлар ҳиди анқиётганлигини сезиб, ўзимиз ўйлаб топдик, ўртоқ Гриваков.

— Мен сенга ўртоқ эмасман, ифлос контра, — деди у жаҳл билан.

— Қомсомол билан бундай муомала қилишга ҳаққингиз йўқ.

— Аввал комсомол эдинг, энди тўқол бўласан, шохларингизни синдираман... Ҳали Совет ҳокимиятига калла қўймоқчимисанлар... Мана буниси ҳақорат қилганинг учун! Мана бу сўкканинг учун. Мана бу волость ижроия комитети раисининг ор-номуси учун. Мана буниси... бу ерга ташиф қилганинг учун!

Шундай деди-ю, мени қамчи билан савалашга тушди... Шундай саваладики, бурним остига қўндирилган мўйловим у ёқда турсин, кўйлақларим ҳам бурда-бурда бўлиб учиб кетди. Кўзим олди қоронғилашди, ҳушимни йўқотдим, фақат тахта устида қаёққадир думалаётганимдагина ўзимга келдим.

Илгарилари маҳаллий боққол шу тахта орқали керосинли бочка думалатарди, энди бўлса бандилар юмалатилади. Мен қишлоқ авахтаси ертўласига бамисоли коптокдек ўмбалоқ ошиб тушиб, эман тўсинга гурсиллаб урилдим.

Пуфларов билан Тортаров буни эшитиб роса кулишди.

— Қайта туғилганингиз муборак бўлсин!

— Охирида ким куларкин, ҳали кўрамиз,— қичқирдим қўлимни сиртмоқдан бўшатишга уришиб. Милиционерлар қўлимни бўшатмай катта хато қилишганди, бу кейин маълум бўлди.

Менинг тимсолимда комсомолга нисбатан қилинган шунчалик ҳақоратга чидолмай, тўғриси, йиғлаб юбордим. Шунда, қоронғилик орасидан бир номаълум маҳбус менга гап қотди:

— Нега сени шунчалик хор қилишди?

— Совет ҳокимиятига қасд қилганим учун.

Нотаниш киши мени қучди-да, шивирлаб илиқ гапирди:

— Сабр қил, йигитча, яқинда биз ҳам улар устидан тантана қиламиз... Барча коммунист ва уларнинг тарафдорлари қорнини ёриб, ичига сомон тикамиз... Жасадлари устида ўйинга тушамиз...

— Қандай қилиб?— сўрадим кўз олдимга келган қулоқларнинг даҳшатли оломонидан жунжикиб.

— Тамбовшинадаги антоновчилар қилганидек.

Авахтадагилар аввалига бу ерда пайдо бўлганим билан «табриклар» шовқин-сурон қилишганди:

— Секинроқ! Қитиқ патимизга тегма! Эҳ, бургут-у, каптарга ўхшаб ўмбалоқ ошади-я!

Лекин Антонов номи тилга олиними билан ҳамма жим бўлиб қолди. Хонага сукунат чўкди. Фақат қаердadir сичқоннинг нон увогини кемираётганигина эшитилиб турарди.

— У ерда иш жўнгина битади,— сўзида давом этди, маҳбус,— бутун қизил хўжайинлар бир пул, ҳар бир мужик ўзига-ўзи ҳукмрон!

— Қойил,— чайналди кимдир қоронғида,— фақат, Антоновда туз йўқ, дейишяпти!

— Ҳали тўхта, коммунани яксон қилайлик, ҳамма нарса бўлади. Ҳеч қандай солиқ ҳам, тақсимот ҳам, мол-мулкларни мажбуран давлат ихтиёрига олиш ҳам бўлмайди, мол-дунё ҳар кимнинг ўзиники бўлади, нарх-навосига эса биргина жаноб — бозор хўжайинлик қилади.

— Пуллар-чи? Қеренский пули ўтаверадими ёки подшолик, ё бўлмаса антоновчилар пулими?

— Ҳеч қандай пул бўлмайди, молга мол айирбошланади.

— Деҳқон ишчига чўчқа боласи, ишчи эса унга чакмон берадими?

— Қойил, товуқ пул-у, тухуми чақа экан-да!

— Деҳқон уйдаги товуқхона кейинчалик зарбхонага айланаркан-да. Оҳ, қандай маза, Антоновга шон-шарафлар!

Авахтада қувончли ғала-ғовур кўтарилди.

— Секинроқ,— деди аччиғланиб номаълум киши,— тўйдан олдин ногора чалманглар. Бонг урилдими, навбат бизники. Унгача сабр қилиб, болталарни чархлаб тураверинглар.

Маҳбуслар жим бўлишди. Темир эшик орқасида Пуфларов билан Тортаровнинг шашкани тахтага тақиллатиб уриб ўйнаётгани эшитилди. Улар бу ўйинга шундай берилишган эдики, бўш вақтлари бўлдими, дарров шашкага мукка тушишарди. Кўчада юрганда ҳам бирининг чўнтагида йиғма тахтача, иккинчисининг чўнтагида шашка доналари, сувдонларида эса самогон бўларди. Ютқазган, албатта, ғолибни меҳмон қиларди.

Улар шу даражада ишқибоз эдиларки, агар ишлари унчалик тиқилинч бўлмаса, ҳатто от устида ҳам шашка суриб кетишар, урилган доналарни эса чўнтакларига

солишарди. Икковлари ҳам тенг ўйнарди — бир гал бири, иккинчи гал иккинчиси ютарди.

Бу бeфapocатлар шашка ўйнаш билан оворалар, пастда — ертўлада эса портлов тайёрланаётганини сезмаяптилар.

Бир-бирига ютқазган милиционерлар ичишиб, тамадди қила бошлашди.

— Дудланган гўшт ейишяпти,— деди эшикка яқин жойдаги баландликка жойлашиб олган хирилдоқ овозли киши. У ерда кичкина тирқиш бўлиб, ундан қуёш нури, бамисоли таёқдек, ичкарига тушиб турар, хирилдоқ киши тирқишдан мўралаганда эса нур дастаси ғойиб бўларди.

— Эҳ, шу ердан омон-эсон қутулиб чиқай, ўзим биламан... Уларга дудланган гўштни ейишни ўргатиб қўяман...

— Мен бўлсам қутурган итни отгандек отиб ташлардим.

Мен бариннинг собиқ мергани — ўрмончи Климни овозидан танидим. Силантьев унга хўжайинлари тақдим этган милтиқни буржуй мулки сифатида тортиб олганди.

Ҳар бир маҳбуснинг ўзига яраша алами бор. Ҳаммаси Силантьевдан, Советдан аламзада.

«Бу ердан тезроқ қутулиш, тезроқ қочиш керак...» Хаёлимдан шуни ўтказдим-у, бошлиқлар билан учрашишни талаб қилиш мақсадида эшикка яқинлашдим. Энди тақиллатмоқчи эдим, бояги душман-дўстим қулоғимга аста шивирлади:

— Қизишма, йигит, ҳамма ишнинг пачавасини чиқарасан... Ҳали вақт бор. Қачон иш бошлаш ҳақида Антоновдан кўрсатма келгани йўқ...

Гап ҳали бу ёқда экан-да. Бу ерда тайёргарлик кетаётган экан-да. Шунчаки маҳаллий исён — қишлоқчасига бошбошдоқлик эмас, антоновчилар босиб келар экан-да.

Бизнинг хилват қишлоғимизда ҳар хил воқеалар бўлиб туради-ю, лекин ҳали-ҳозирча антоновчилар¹ ҳужум қилмаганди. Фақат бошқа уездларда шунақанги машмашалар кучаяётганлигини эшитардик.

¹ Антоновчилар — 1920—1921 йилларда советларга қарши исён кўтарган душманлар тўдаси. Уларга эсер. А. С. Антонов бошчилик қилган. (Тарж).

Писиб ётган эсерлар қонли ишга тайёрланишарди. Баъзилари Силантьевга ўхшаб вақтинча қўзғолон «тарафдори» бўлишди, айримлар Советларга, бошқалари милицияга суқилиб кириб олишганди. Озиқ-овқат солиғи пайтида донни қулоқларга нисбатан ўртаҳол деҳқонлардан атайин кўпроқ тортиб олишар, камбағалларнинг ҳам бор буд-шудини қоқиштириб олиб, айбни коммунистларга тўнкашарди.

Бунинг оқибатида исён кўтарилганда фақат қулоқлар эмас, балки ўртаҳол деҳқонлар ҳам бизга қарши туриши мўлжалланганди.

Ифвогарлар умумий йиғилишлар, митинглар ўтказишар, коммунистлару комсомолларни оломон қилишарди. Энг даҳшатлиси, улар бутун халқни қўрқитиб олиш учун, одамларга ваҳшийларча — эсерларча муносабатда бўлиб, одамларни ўлдиришар, кўкракларига юлдуз суратини ўйишарди. Қимда-ким уларга қарши чиқса ҳолига вой эди.

Шундай даҳшатлардан кейин кўпчилак овоз билан:— Ҳар қайси уйдан биттадан жангчи қўлига қурол олиб коммунистларга қарши чиқиши керак,— деган қарор қабул қилинарди. Жангчи бермаган уйга ўша заҳоти ўт қўйилар ёки ёғочлари ўтин учун талон-тарож қилиниб, уйдан ному нишон қолмасди. Шу тариқа деҳқон бошпанасиз қолаверарди.

Шундай бўлгач, хоҳласанг ҳам, хоҳламасанг ҳам антоновчиларга қўшилишга мажбур бўлардинг.

Наҳотки бизда ҳам шундай қўзғолон бўлса? Қуролли якка ёрти қулоқлар шундоқ хавfli эди аммо уюшган антоновчилар ундан ҳам даҳшатли. Буни биз яхши билардик. Бирдан бонг урилгани, ёнғин, «Коммунистларни ур!» деб бўкираётган қулоқларнинг совуқ башаралари, ўрмондан отълиб чиқаётган қочоқлар кўз олдимга келди-ю, гўё ичимга кимдир қор ташлагандек, сесканиб кетдим. Кўз олдимда яна жонажон тенгқурларимнинг тупроқ йўлда топталган юзлари, Санянинг антоновчилар қўлига тушганлиги намоён бўлди... Булар менга шундай даҳшатли туюлдики, худди безгак хуруж қилаётгандек қалтирай бошладим.

Қулоғим остида ҳамон қулоқларнинг иссиқ нафаси:

— Сабр қил, йигит, сабр қил... Коммуна йўқ бўлади... — У шундай деб, устидаги иссиқ камзулини ечдида, ғам-ўрлик билан устимга ташлади.

Шундай қилиб, мен — комсомол аъзоси, қулоқлар қучоғига тушиб қолдим. Булар қучоғига мени ким ташлади? Жаҳон революцияси учун, Совет ҳокимияти учун қаттиқ турган Гриваков ташлади.

Баъзан йиғилишларда бутун жаҳон буржуазиясини бўғиб ташлашга тайёр эканлигини айтганда у, бизга, комсомолларга қандай ёққан эди-я! Совет ҳокимияти учун қамчи ўйнатадиган мана шунақангилар қанчалик зарар келтиришаркин? Унинг ўзи ким? Еки айёр ифвогармикан? Лекин қандай билиш ҳамда исботлаш мумкин, буни фақат Чекагина аниқлай олади.

Чекага, уезд комитетига, шаҳарга, ҳокимиятнинг юқори ташкилотларига тезроқ боришни ўйлаб, тишларимни гижирлатдим.

— Сезяпман, йигит, чидай олмаяпсан, қалбингда қасос ўти ёняпти...— деди тишларим гижирлаганини эшитган дўст-душманам.

— Хоҳлайсанми, мен сенга бу ердан қочишга ёрдам бераман?— Унинг дағал соқоли қулоғимни сийпалаб ўтди-ю, яна хаёлга ботди, шекилли, жим бўлиб қолди. Кейин аста қўшиб қўйди. — Бу ерда туйник бор. Унга катта одам сифмайди, жуда тор... Жуссангга қараганда сен сифадиганга ўхшайсан...

У мени пайпаслаб кўрди.

— Қотма экансан, итариб юборамиз. Фақат баданинг бир оз тирналса, чидайсанми?

— Чидайман, фақат тезроқ, нафасим қайтиб, кўнглим айнияпти!

— Бўпти, ма, мана бу туморни тақиб ол, инс-жинсдан сақлайди, ҳатто хочинг ҳам йўқ экан... Бўйнингдаги хочни олиб ташлабсан шекилли, кумушмиди? Ма, бу хоч ўрнига. Эҳтиёт қил, ҳаётинг шунга боғлиқ. Ташқарига чиқишинг билан дарҳол шаҳарга жўна!

— Албатта шаҳарга бораман!

— Елиб-югур, қандай қилсанг ҳам кечаси шаҳарга етиб бор, эҳтиёт бўл, қўлга тушиб қолма... Худо кўрсатмасин-у, мабодо қўлга тушиб қолсанг, туморни ютиб юбор, аммо бировга бера кўрма... У фақат бир одамга тегиши керак. Балки, биларсан уни — адвокат Закин.

— Нега билмас эканман, Закин машҳур одам. У даҳшатли ҳисобланган ҳамма судларда бегуноҳ ва айбдорларнинг биринчи ҳимоячиси-ку.

— Кропоткин кўчаси, муюлишдаги уй, уйга кира-

веришдаги равонига рангли ойна солинган, кечаси чироқ ёниб турган, кундузги гулдонда гул қўйилган хонанинг деразасини тақиллатгин. Фақат ўзига, ўз қўлига бер!

Антоновчи ўткир тирноқли қўллари билан кучининг борича туйник орқали мени ташқарига итараркан, ҳамон жавварди. Тошлар баданимни шилиб юборса ҳам, тишимни-тишимга қўйиб, бақирришдан ўзимни тийдим. Кўзимдан ёш чиқди, бошим айланди. Лекин ҳар қалай ташқарига чиқиб олдим. Урнимдан турдим-у, чайқалиб кетдим, агар қамоқхона орқасида ғовлаб кетган қичитқи ўтлар ўзимга келтирмаганда, эҳтимол, яна йиқилган бўлармидим.

Оҳ, юзимга майин шабада урилди! Тепамда юлдуз чарақларди! Демак, бу машмаша билан тун кирганини ҳам билмай қолибман-да.

Шу пайт девор бўйлаб келаётган кимнингдир шарпаси эшитилди. Бирдан Усачкиннинг шивирлаган товуши эшитилди:

— Серёжка, сенмисан? Ўзинг чиқдингми? Биз сени озод этишни ўйлаб қўйган эдик... Саня бизни разведкага юборганди!

Орқада Қаллахум билан Комиссар турарди.

— Нималар деяпсизлар, авахтага ҳужум қилиб бўларканми, у ерда шундай аксилинқилобчилар ётибдики, биттамыз ҳам соғ қолмаймыз. Бу ердан нарироқ кетайлик.

Кейин Усачкинга қамоқхонада кўрган-билганларимнинг ҳаммасини шоша-пиша айтиб бердим-да, антоновчи-берган туморни кўрсатдим. Семён мени дарҳол қишлоқ советига олиб борди. Семёнда ҳам Гриваковнинг ўзбошимчалиги ҳақида тушган жуда кўп шикоят бўлиб, уларни ҳам уездга олиб бориш керак экан.

Биз қишлоқ совети хонасида холи қолганимиздагина, гиламда ғужанак бўлиб ётган бир кимсага кўзим тушди-ю, ҳайратда қолдим.

— Ойим ухлаптилар, — шивирлади Усачкин уйғотиб юбормасликка тиришиб.

Лекин батрақлар уйқуси жуда зийрак бўлади, унинг ўзи уйғонди. Бир ҳомуза тортиб олиб, совға тўла сумкасини очди.

— Мана сабзили сомса, мана бу қуймоқ, бу ёғ, дудланган, ол, ўғлим... Уртоғингни ҳам меҳмон қил.

— Вақтимиз зиқ, ойи, сабр қилинг, аввал ишимизни қилиб бўлайлик.

— Қачон қарамай иш деганинг-деган, қандан-қаёқдан келсам-у, туққан онанга ҳам вақт ажратолмасанг. Қанақа муҳим ишлар билан шуғулланыпсан ўзи, ўғлим?

— Жуда муҳим ишлар билан, ойижон, Совет иши билан.

— Ҳа, ишинг бошингдан ошиб ётганини эшитган эдим, энди ўз кўзим билан кўряпман. Ишинг зўр, турмушинг ҳам... Қара, қандай гиламда ётасан, иш столлинг-чи...

Усачкин шошилиб, стол тортмасидан помешчиклардан мерос қолган гербли қоғозни олди-да, жимжимадор қилиб ёза бошлади. (У ёзишни уч йил бурун, савдогарнинг қўлида хизмат қилаётган чоғида ўрганган эди.) «Ушбуни кўрсатувчи ўртоқ Алёхин С. маҳаллий комсомол ячейкасининг аъзоси, шошилич иш билан Чекага юборилмоқда... От ва бошқа транспорт билан таъминлашга ёрдам беришингиз сўралади». Кейин унга имзо чекди ва ўзи пўкакдан ясаб олган комсомол муҳрини ҳам босди.

Усачкин мени ҳужжатлар билан таъминлагач, қаллоб дейишмасин учун, қоғоз тўла чарм сумкасини ҳам елкамга осиб қўйди.

— Силантьев билан Гриваковларнинг ўзбошимчаликлари ҳамда ғайри қонуний ишлари ҳақида гражданлардан тушган шикоятлар. Мана бу — уезд партия комитетига. Бу — ижроия комитетга. Мана буни Чекага олиб борасан, яширин хат... Шубҳаланма, ҳаммасига мен қўл қўйганман. Муҳр ҳам босилган. Лекин ўзинг оча кўрма, унда шундай гаплар ёзилганки, кўриб қўрқиб кетасан. Бир кампир бошлиқларимиздан бирини подшо турмасининг собиқ назоратчиси деб таҳмин қиляпти... Қандай текширувлар бўлишини кўз олдингга келтиряпсанми?

Усачкиннинг онаси олиб келган овқатларни шошапиша едиг-у, ташқарига чиқдик. Уйнинг орқасидаги нашазор бўйлаб юриб, шох тўсиқдан ўтзорга ўтдик-да, милтиллаб ёнаётган гулханни мўлжаллаб йўлга тушдик.

— Мен, балки, қолган бўлардим-у, лекин сенга оғ беришмайди-да. Ўзим тўғрилашим керак буни, — деди Усачкин.

Биз битта эмас, иккита отни — Силантьевнинг зотдор тойчоғню Ўйинчоқ деб ном олган оқ биясини олдик.

Силантьевнинг жон-тани бўлган отини ўша кеча ҳеч қандай хат-қоғозсиз ўғирладик, ҳа, секингина ушла-диг-у, тушовини ечиб, яна ўша арқон билан нўхталадик-да, товонимиз билан биқинига ниқтаб, чоптириб кетдик. Қоғозбозлик қилиб ўтиришга эса вақт йўқ эди...

Усачкин бўридек улиган эди, отлар қулоқларини динг қилиб, елиб кетди.

Тўқ, яғриндор отни тунда яйдоқ миниб чопиш қандай гаштли-я! Ўзингни бамисоли беланчакда учаётгандек ҳис қиласан. Ер ой нурида худди кўм-кўк сув каби товланиб кўринади. Ҳаво тўла кўйлагимиз елкандек шишган. Шамол қулоғимиз остида гувиллаб, ҳуштак чалади.

Ой эса орқадан қанча югурмасин, етолмаяпти.

Отга ҳам яйловда югуриш гўё ёқаётгандек; ахир устида йўғон гавдали Силантьевни эмас, балки бир комсомол болани олиб борарди-да.

Усачкин иккаламиз юк ташиш пунктига Цна дарёси орқали ўтиб олишга ҳаракат қиляпмиз-у, лекин орқамиздан бахтсизлик югуриб келаётганидан хабарсиз эдик.

Ўша кеча Гриваков ҳам ухлай олмаган. Бир деҳқоннинг тўйга тайёрлаб қўйган самогонини тортиб олиб тўйиб ичгач, ишхонасидаги ҳушёрликни текшириб чиқиш хаёлига келиб қолипти.

Биринчи учратган навбатчи милиционери ухлаб ётганди.

Юзига боплаб шапалоқ тушириб, маҳбуслар ётадиган бинога яқинлашган. Авахта эшигига энгашиб маҳбусларнинг фамилиясини бирма-бир айтиб чақира бошлаган, уйғониб кетган маҳбуслар жавоб берганлар, у мазах қилиб чақиринишда давом этган:

— Ҳой Бичков¹, ҳўкизчасига мўъра!

Ёки:

— Ермолай, итчасига вовилла!

Мени ҳам чақирипти. Шу пайт нотаниш киши йўқлигимни билдирмай, «борман» депти. Аммо Гриваков йўғон овоздан шубҳаланиб:

— Сергей — читтак, сенмисан! Қани сайраб боқчи? — дебди.

Нотаниш киши читтак бўлиб сайрабди, волость милициясининг бошлиғи мен эмаслигимни дарҳол пай-

¹ Бичков — бык, яъни ҳўкиз сўзидан олинган. (Тарж.)

қабди. Чунки Сергей Алёхин унинг талабини осонгина бажармаслигини биларди.

— Қани, мени калака қилаётган, бу ёққа чиқ-чи,— дебди.

Ҳеч ким чиқмабди, шундай қилиб менинг қочганимни билиб қолибди.

Ҳеч қайси доно одам ўйлаб топмаган иш тентаклик орқали юзага чиқиши мумкин. Гриваков менинг қочганлигимни мастлик билан олдинроқ билиб қолибди. Биз ҳали сол ёнига етиб ҳам улгурмаган эдикки, орқадан от дупури эшитилиб қолди.

Оғир қадам ташлаб келаётганидан, унинг Шайтон деган забардаст тим қора отини дарҳол билиб олиш мумкин эди.

Айғир катта, оёқлари эса узун эди. Қишлоқда у сифадиган отхона бўлмаганлиги сабабли, волость милицияси бошлиғи авахтадаги маҳбусларни собиқ магазин ертўласига ўтказиб, отини авахтада сақлашга мажбур эди.

У ҳар доим эгарлоғлиқ турар, ўтлоққа деярли олиб чиқилмас, емни ҳам туриб ер, фақат сувлиғи чиқариб қўйиларди, холос.

Гриваков унга хоҳлаганича сули берар, лекин эркинликни мутлақо раво кўрмасди. Шу сабабдан от кўчага чиқиши биланоқ, занжирдан қутулган итдек, елиб кетарди.

Бу камлик қилгандек волость милицияси бошлиғи уни роса қамчи билан саваларди. У тўғри йўлдан келмай, айланиб ўтган бўлса ҳам, юк ташиш пунктига яқинлашганимизда бизга етай деб қолган эди.

— Серёжка, эшитяпсанми?— қичқирди Усачкин.— От дупури эшитиляпти.

— Тезроқ ҳайда!— деб жавоб бердим-у, лекин отни урадиган ҳеч нарсамиз йўқ эди. Ҳатто, доим белимда олиб юрадиган — яхши кўрган тўқали аскарча камарим ҳам йўқ эди. Усачкин бўлса сира отга озор бермас, фақат «чуҳ» ларди, холос.

Чуҳ-чуҳлашнинг эса ҳозир ўрни эмасди.

Яланг оёғимиз билан ниқтайверганимиздан товонларимиз шилиниб кетди. Шу ҳам етарли эди бу учар отларга. Улар тезликни оширди. Ён-атрофимизда қопқора буталар, тиниқ кўллар милтиллаб кўринарди. Ой ҳам коптокка ўхшаб, юмалаб келяпти. Шунчалик тез

борардики, қулочимизни кенг ёйсақ тамом — худди тушдагидек учиб кетадиганга ўхшардик.

Юк ташиш пунктига шу алфозда етиб келдик. Отлар жуда ҳориганди. Қирғоқда тўхташимиз билан саман отимиз бир қалтиради-ю, таппа ёнбошига қулади. Кул ранг айғир эса ачинарли кишнади.

— Эҳ, Алёхин, ажойиб отларни хароб қилдик,— хўрсинди Усачкин.

— Совет ҳокимиятини ҳимоя қилиш учун ўзингни хароб қилсанг ҳам арзийди.

— Ҳозир бошқа от оламиз.

Усачкин пастликда ёнаётган гулханни кўрсатди. Гулхан атрофида отбоқарларнинг сояси қорайиб кўринарди. Отларнинг ширадор ўтларни чирт-чирт узиб кавшаётгани ва қулунчалар бўйнидаги қўнғироқларнинг аста жириглаши эшитилиб турарди.

Биз ўзимизга итоат этмай қолган оёқларимизни аранг судраб, аста-секин гулханга яқинлашдик. Кекса йилқичи болаларга қизиқ эртақ айтиб бераётган, чакмонга ўралиб олган болалар эса берилиб тинглаётган эдилар.

Сўхбат отлар пири бўлмиш Фрол ва Лавр ҳақида борарди.

— Шундай қилиб, авлиё Фрол билан Лавр подшо Нимвроднинг отларини боқишар экан. Ҳожатбарор Микола билан пайғамбар Илья уларнинг ҳалоллигини текширмоқчи бўлишибди. Лўлилар кийимини кийиб, афт-ангорларини ўзгартириб келиб, шундай дейишибди:

«Кўзларингизни юмиб турунг, биз отларингиздан бир жуфтини олиб, бир қоп тилла берамиз».

Ҳалол, покиза Фрол билан Лавр уларнинг бу қилиқларидан жаҳллари чиқибди-ю, юганларни қўлларига олиб, Микола билан Ильяга ўқталишибди:

«Ҳой итваччалар, йўқолларинг бу ердан... бўлмаса дабдала қилиб ташлаймиз».

Бундай ҳалоллик Миколага ёқибди. У шу заҳотиёқ юганларни иккита ўйноқлаб турган отга айлантирибди, Илья эса, уларни аравасига қўшибди-ю, икковлон атрофга яшин таратиб, осмонга учиб кетишибди.

Худога бандаларининг ҳалоллигини гапириб беришибди. Худо эса Фрол билан Лаврни ўша кундан бошлаб отлар пири қилиб белгилабди.

Усачкин икковимиз кулимсираб қўйдик: айёр чол-

лар кечалари нималарни ўйлаб тўқишмайди — болалар ҳам ухламайди, ўзлари ҳам зерикшмайди.

— Қани,— деди Усачкин йўгон овоз билан,— авлиё Фрол ва Лавр, бизга иккита энг чопқир от бер-чи.

— Бу қанақаси?— дея ўрнидан ирғиб турди девсифат қария. Усачкин нақ унинг белидан келди: ушоққина, шалпанг қулоқ, бошида катта чарм шапка — бу қиёфаси билан у жуда кулгили кўринарди.

— Шундай, Спасовгача борамиз-у, яна қайтиб келамиз.

— Бу қайси қонунга мувофиқ?— чопонини ечиб ташлаб, энгларини шимараркан, сўради чол.

— Зўравонлик қонуни бўйича,— деди Усачкин, тап тортмай тўппончани унинг қорнига тираркан. Қурол гулхан ёғдусида ярқираб кетди.

— Талашяпти!— қичқирди чол овози борича, ўзи эса чаққонлик билан Семённинг кўкрагидан ушлади.

Қўрқиб кетган Семён осмонга қараб ўқ узди ва бутунлай ишнинг пачавасини чиқарди. Гулхан атрофида ўтирган болалар худди чўчиган чумчуқлардек, буталар орасига яширинишди. Чол бўлса ўлган кишидек чалқанчасига ётарди.

— Эй амаки, туринг ўрнингиздан,— унга ялина бошлади Семён,— мен ахир ҳазиллашиб ўқ уздим. Тушунинг, бизга кимнинг оти чопқир, шуни айтинг... Бойроқларники бўлсин.

— Бўлмаса ўзингизникини олиб кетамиз!— қўрқитдим мен.

Бу гап чолга қаттиқ таъсир қилди. Ўрнидан сакраб турди-да, бедана юриш қилиб, алланималарни гўлдираб, отлар ёнига келди. Минғиллай-минғиллай, хўрсина-хўрсина бизга отларни танлашга кўмаклашди.

— Мана, бўлди!— деди қувониб Усачкин.— Отлар пири бўлмиш Фрол ва Лавр муҳим ва қутлуғ иш билан шаҳарга миниб кетди, деяверинг. Хайр энди... Аммо қўлингиз қисқичбақа панжасига ўхшайди, жуда қаттиқ экан.

Чол кулиб юборди.

Биз отлар юганидан тутиб, сол томонга йўл олдик.

Солчи шовқин-сурон ва отишмани эшитиб, гуноҳдан узоқроқ туриш учун бу орада нариги қирғоққа кетиб қолибди.

— Чатоқ иш бўлди,— деди Усачкин.— Ана Гриваков ва унинг шотирлари.

Қирғоқ бўйидаги толзордан ой ёруғи тушиб турган йўлга уч чавандоз чиқиб келди. Олдинда Гриваков, орқада Пуфларов ва Тортаров.

— Серёжка, сувга ташла, сузиб ўтиб кетавер, мен уларни шу ерда чалғитиб тураман,— шивирлади Усачкин ва мени отга миндирмоқчи бўлди. Лекин иложи бўлмади. Ҳолдан тойган бўлса ҳам, бояги отдан тушмасам бўларкан, балки сувда бир оз енгил тортиб, шаҳаргача амаллаб етиб олардим. Узоқ вақт от минмай юриб, бирдан яйдоқ от минган киши менинг қайта минолмаганлигим сабабини тез англаб олар.

Усачкин юмшоқ жойимнинг шилиниб кетганлигини фаҳмлаб, кулиб юборди ва тўппончани узатаркан:

— Бўпти, уларни чалғитиб тур, унгача мен шаҳарга етиб оламан,— деди.

У ирғиб отга минди-да, яғринига шапатилаб, аста сувга тушди, от бўлса сира сувни шапиллатмай, кишнамай сузиб кетди. Ҳа, Усачкин от ўргатишга уста эди. Унда икки қайноқ туйғу: отларга муҳаббату қулоқларга нафрат бор эди. У шундай довюрак батрак эдики, бунақалар жуда кам топиларди. У анча-мунча хўжайинларнинг башарасига тупурган. Комсомол сафиқа киргач, қулоқларнинг яширган донлари ҳақида, ўрмонга беркитган подалари тўғрисида озиқ-овқат солиғи билан шуғулланувчи қизил отрядларга очиқдан-очиқ хабар қилиб турган.

— Қалланга эҳтиёт бўл, Сёмка, яна танангдан жудо қилиб кетишмасин,— дерди раҳмдил аёллар.

— Ҳечқиси йўқ. Бунисини олиб кетишса, ўрнига Совет ҳокимияти яна ҳам яхшироқ, онглироғини, янгисини беради,— дерди ҳазиллашиб Усачкин.

Мен унинг характери ва эпчиллигини билганим туйфайли адашмай шаҳарга етиб олишига, дарҳол Чекани топиб боришига ҳеч шубҳа қилмасдим. Менинг вазифам эса аниқ — таъқибчиларни дарёдан ўтказмай, улар билан Усачкин оралиғидаги масофани узайтириб туриш эди.

Худди шундай қилдим. Мен уларга эмас, ён томонларига ўқ узардим. Мақсадим бошлиқ ва милиционерларни ўқ узиб чалғитиб туриш эди.

Уқ узаман-у, дарров буга орасига яширинаман, яна

гоҳ чуқурга тушиб, гоҳ қирғоққа чиқиб ўқ узаман. Ҳар қалай ҳар гал турли жойдан отардим.

Гўё қирғоқда бир киши эмас, бир неча киши отаётгандек эди.

Ўзимиз учун зарур бўлган бир соат вақтни ана шундай ўтказдим.

Енимдаги ўқлар тамом бўлган, яланг оёқ аста ўтлоқ бўйлаб орқага қайтдим.

Ҳамма иш кўнгилдагидек тугаганлигидан қувониб, пастқам сўқмоқ бўйлаб писиб борарканман, шилинган жойимга гоҳ ачитқи, гоҳ отқулоқ босар, сиёсатнинг қанчалик чалкаш иш эканлиги ҳақида ўйлардим. Ахир ҳаммамиз қадрдон Совет ҳокимиятини ҳимоя қиляемиз-у, лекин нима учун бир хил эмасмиз?

Тонг саҳарда попнинг отларини қўриқлаб, сўнаётган гулхан ёнида исиниб ўтирган Ванёк Батракча ёнига етиб келдим.

Ванёк менга даҳшатли воқеани гапириб берар экан, қўрққанидан бўлса керак, гулхан ёнида ҳам қалт-қалт титрарди. Мен қочганимдан кейин, Гриваков ҳамма комсомолларни, биринчи комсомол қизни ҳам қўшиб, зимистон авахтага ташлабди. Комсомоллар авахтада оломон қилинибдилар.

Гриваков болаларни маҳбуслар қўли билан йўқ қилишга аҳд қилганди. Агар улар маҳбуслар муштлашувидан бирон кор-холга учрашса, унча жавобгарликка тортилмасди.

Бир оздан сўнг ертўла жимиб қолган. Ванёк бизникиларни уриб сулайтиришганини ҳам, азоблашни тўхтатишганини ҳам билолмаган.

— Қулоқ сол, Ваня,— дедим унга,— сенинг ҳам комсомолга содиқ эканлигингни кўрсатадиган вақтинг келди. Бекитиб юрган гранатанг қани?

— Мана, ёнимда.— Ванёк кўйлаги тагидан йўл-йўл чизиқли гранатани кўрсатди.

— Ажойиб нарса,— дедим гранатани қўлимда ўйнатиб,— қани кетдик.

Биз поп отларини эгарлаб, шошганимизча қишлоқ томон йўл олдик. Туман шу даражада қуюқ тушгандики, ҳатто черков қўнғироқхонасининг тилла хочи ёғдуси ҳам кўринмасди. Отлар уйга борадиган йўлни яхши билишарди. Йўл йигитларимиз ертўласида азоб чекаётган собиқ магазин ёнидан ўтарди.

Қўзғолон барибир бошланибди. Биз унинг қандай бошланганлигини кўрмадик.

Йўлнинг ярмига борганимизда қишлоқ томондан бонг эшитилди...

Биз отларга қамчи босдик.

Лекин Гриднада бирор кишининг уйи ёки отхонаси-ю, молхонасига ўт қўйилмаганди. Қишлоқда тутун ва аланга ўрнига қий-чув авжига чиққанди.

Шовқин-сурон, қий-чув, дод-фарёд, бурқураган чанг ичида кимни ким уряпти-ю, кимни ким енгаётганлигини дарров англаб бўлмасди.

Черков олдидаги кўчани оломон тўсиб олган, худди черков туғини кўтариб намойишга чиққандек, ҳамманинг қўлида ўроқ, санчқи. Иконалар ўрнида Пуфларов ва Тортаровларнинг тасқара қилиб ишланган суратлари.

Уларни гоҳ баландга кўтариб, гоҳ пастга тушириб чангга булғашарди.

— Кечирингла, православлар!

— Бизни Гриваков йўлдан урди!

Ғалаёнчилар уларнинг бетларига тупуришар, жағларига солишарди, бирининг бурнидан қон келар, иккинчисининг тишлари синган эди. Агар оломон ичида кимдир:

— Силан қани? Уриладиган бўлса, ҳаммасини ба-равар уриш керак,— демаганида уларни ўлдириб қўйишлари ҳеч гап эмасди.

Яна бонг урилди, оломон волюсть ижроия комитети раиси уйи томон оқди.

— Силаннинг жазоси берилсин!

— Ур раисни!

— Совет тор-мор қилинсин!

Бу гапларни эшитдиг-у, Ванёк иккимиз кўз уриштириб олиб, индамайгина, отларнинг бошини орқага бурдик.

Кейин, полизларни оралаб яқин йўл билан кўприкка улардан олдинроқ етиб келдик. Шунда, граната билан кўприкни портлатсакмикин ёки оломон оёғи остига ташласакмикин, деб иккиланиб қолдик. Бу билан биз Силантьевни эмас, балки Советни ҳимоя қилмоқчи эдик.

Ҳозирча милиционерларни қийнаб, Силантьевдан ўч олишмоқчи, ҳозирча бу оддий бебошлик, борди-ю, Советга қўл кўтаришса, унда ҳақиқий «қўзғолон» бўлади. У чоғда бутун ҳамқишлоқларимизга шафқат қилиб ўтирилмайди. Аксилинқилобий ҳаракатлари учун жавоб берадилар.

Биз бунга йўл қўя олмасдик. Кўприк билан бирга портлашга тайёр эдик, фақат халқ бир оз чўчиб, газабидан тушса бас.

Энг муҳими — оломонни дарёдан ўтказмай тўхташ керак.

Биз гранатани юқорида ўйлаганимиздан қайси бирига ишлатишни ҳали-ҳозирча билмасак ҳам кўприкда от ўйнатиб турардик, оломон эса ҳамон милиционерларни судраб, яқинлашиб келарди.

Шу пайт кўприк остидаги буталар икки ёққа очилиб, улар орасидан Қаллахум, Кулол, Комиссар чиқиб келишди. Ҳамма ёқлари ифлос, қора қонларига беланган, юзлари моматалоқ, худди сувга чўккан одамнинг афтидай шишиб кетган. Улар аста шивирлашди:

— Отларни кўндаланг қўй. Йўлни тўс!

Қаллахум кўприк панжарасидан каттакон таёқни суғуриб олди-да, маҳкам ушлаганча Буслайга ўхшаб йўлни тўсиб тураверди.

Кулол билан Комиссар филдираги синиб шу ерда қолиб кетган аравани кўприк устига судраб чиқишди.

Баррикада тайёр бўлди, биз унинг ортида от ва граната билан турардик. Ҳар ҳолда энди дуруст, ишончлироқ бўлди.

Тўғриси айтсам, шу дамда Саня қаерда, унга нима бўлган — билмасдим, уни бутунлай унутгандим.

Оломон эса қора булутдай бостириб келяпти. Ана темирчи, аравакаш, ўрмончи Қлим, Тулки, сочлари оппоқ, яланг оёқ Лукашин бобо. Уларнинг ажали эса менинг қўлимда... Ҳаммалари қўшниларим, туғишганларим — уларга гранатани қандай қилиб отаман?

Парокандаликдан мени Санянинг товуши қутқарди.

— Эсларингни еб қўйдиларингми?

Орқага қараб, Кулолнинг қўлида милициячилар қилчи. Комиссарнинг қўлида эса тўппонча кўрдим, авахта қоровуллари билан олишувда қўлга киритган бўлсалар керак.

— Отмоқчимисизлар? Қимни? Халқни-я!

Қаршимизда, ўқитувчилардек, оқ кофта кийган Саня турарди. Болалар ертўладаги муштлашувда ҳамма зарбани ўзларига олиб, уни ҳамоя қилишган бўлса керак, Саняга сира зарар етмаган, уст-боши топ-тоза эди.

— Нима қилиш керак бўлмаса, ўйинга тушайликми?— бақирди Қаллахум ўзини йўқотиб.

— Ҳа-да!— маъқуллади Саня.— Ўйинга тушиш керак!— Шундай деди-да, кўприк устида бемузика рақсга тушиб кетди.— Эҳ, қани энди ўйноқи музика бўлса.

— Ҳозир,— деди турли ҳуштак-ўйинчоқларда мақом чалишга уста Кулол ва Санянинг бошидаги тароғини олди. Унга қоғоз парчасини қўйиб, «Баринья»ни чала бошлади.

Саня кўзини юмиб, рақсга туша кетди. Комиссар оёғини дўпиллатиб, мен чўққайиб олиб унга қўшилдик. Балки шу билан оломон тўдаси ўз-ўзидан тарқалиб кетган ҳам бўларди, лекин кимдир бизни қурол билан рақсга тушаётганимизни кўриб қолди. Чунки биз шошилганимиздан граната ва тўппончаларни кўйлагимиз тагига яширишни унутган эканмиз.

— Улар халқни ўлдириш учун тайёргарлик кўришяпти!— деган овоз эшитилди ва қаршимизда қаҳрланган қора соқолли нотаниш киши пайдо бўлди. Лекин қишлоғимизда бунақанги қора соқолли кимсани кўрмаган эдик. Бу ўша авахтадаги менинг дўст-душманим эмасмикан?

— Ур ярамасларни! Тепкила бу комсомолларни!

— Кўприкни бўшатишсин! Сувга ташла уларни!

— Ҳа, боши билан шўнғит!

Биз бўлсак гўё мақтов сўзлари эшитаётгандек, яна ҳам шўхроқ рақсга тушардик. Ўйиндан тўхтамаганимизни кўрган одамлар иккиланиб қолишди. Хурсандчиликни бузиш одобдан эмас эди. Рақсдан тўхтасак ҳаёт қолишимиз гумонлигини пайқаб, баттар рақсга зўр берардик, ҳуштак чалиб хурсандчиликни авж олдираддик.

Ҳамма ёқ осойиш топай деганда бирдан яна қўнғироқ овози янгради. Уни қишлоғимиздаги Яшка исмли тентак бола шўхлик қилиб чаларди.

Қишлоқ аҳлини зумда бир ерга тўплайдиган бундан бошқа ҳеч нарса оламда бўлмаса керак. Неча асрдирки, ана шу қўнғироқнинг бўғиқ товуши ота-боболаримизни ёнғинга, сув тошқинига, зўравонликка қарши

курашга чорлар, бизни ҳам тунлари уйқумиздан воз кечиб, оломон орасига боришга мажбур этарди. Шунда ҳам, албатта, қўлимизга нима тушса, шуни кўтариб чопар эдик.

Мана ҳозир ҳам сочлари ҳурпайган, сап-сарик, лекин истараси иссиқ бир бола, бамисоли ҳозиргина қўнғироқ овозини эшитиб, югуриб келгандек оломон орасидан чиқди-ю, қўлидаги милтиқни овчи Қлимга узатди. Милтиқ қадимий бўлиб, оғзидан ўқланарди, шунинг учун ҳам бошлиқлар уни назарларига илмагандилар. Набираси узатган милтиқ кекса овчини қандайдир газабини оширди.

— Қани, тарқал бу ердан, ярамаслар,— бақирди у бизга милтиқ ўқталиб.

Аммо шу пайт бирдан аллақандай хунук чинқирик эшитилди, ҳатто у қўнғироқ товусини ҳам босиб кетди.

— Ғалаённи тўхтатинг, халойиқ!

Орқада Силантьев пайдо бўлди. У белбурма камзул ва шапка кийиб олганди.

Биз ҳайратдан қотиб қолдик. Бостириб келаётган оломон ҳам уни кўриб, ҳайратда тўхтаб қолди.

— Бу қанақаси, мени думимни тугмоқчимисизлар? Мана тугасизлар!— Силантьев бош бармоғини икки бармоқ орасига тиқиб кўрсатди.— Сайлашга бутун қишлоқ сайласин-у, туширишда биттаси туширадими, бунақанги тартиб-қоида қаерда бор?

У, ўз уясини итлардан қўриқлаётган ботир юмронқозиқдек, кўзларини оломонга тикканича қараб турарди.

— Бутун волость одамларини тўплайлик, ана шунда халқ мени ёқлайдими, йўқми, билиб оламиз.

Унинг бу гаплари қишлоқ аҳлига қандай таъсир этаётганини кўриб, оғзимиз очилиб, анқайиб қолдик. Лекин, қулоғи оғирроқ овчи Қлим Силантьевни милтигининг қўндоғи билан бир урган эди, у юз тубан ерга йиқилди. Оломон уни тепкилашга тушди. Менинг даҳшатли дўст-душманам кимнингдир болтасини олиб, ҳамлага ташланди... Унга нима, болта кимники бўлса, ўша жавобгар, қаранг-а, қандай айёр у иблис.

— Тўхта!— деб бақирди Лукашин бобо.— Халойиқ, қон тўкманглар, ўтинаман! Халойиқ...

— Улдириш керак, лекин майиб қилмай, қон чи-

қармай,— уни қувватлади от ўғрисини ўлдиришга уста Клим.

— Сувга чўктиринг, ўзи чўкиб кетди деймиз, вассалом,— дея чўқинди Лукашин.

— Тўғри! Тўғри!— деган овозлар янгради атрофдан.

Бу таклиф ҳаммага маъқул тушди, фақат унга бир оз ўзгартиш киритилди. Ярамасни аввал роса жазолаб, обдан аламдан чиқиш керак. Сувга осонгина чўктириб юбориладиган бўлса, нега энди ҳамма ёқни бошга кўтариб шовқин-сурон қилишди. Олдин роса аламдан чиқиш керак, сувга чўктириш бўлса қочмайди...

Кўз очиб-юмгунимизча, граждон Силантьевни Иван Купала байрамида чўмилтириладиган қўғирчоққа ўхшатиб танғиб ташлашди. Арқоннинг бир учини қўлтиғидан ўтказиб боғлаб, иккинчи учидан ушлаб, уни кўприкдан сувга ирғитишди, анҳор чайқалиб кетди. Кейин бўкиб ўлиб қолмасин деб яна сувдан тортиб олишди.

— Хўш, сув алвастисини кўрдингми? У ҳам коммунист эканми?— чор-атрофдан пичинглар эшитилди.

— Мен коммунист эмасман, фақат хайрихоҳман.

— Хўш, яна бизга дағдаға қиласанми, яна сувга пишиб олайликми?

— Қани, мен ҳам бир турқини кўриб қўяй, киприк ҳам қоқмайди-я, нақ авлиё суратининг ўзгинаси,— Клим шундай деб, Силантьевнинг юзига тарсаки тортиб юборди.

— Бу сенга бариннинг милтиғи эвазига, амалдор!

— Тўғри, унга амалдорлик жуда ёқиб қопти,— маъқуллади Лукашин.— Қани, халойиқ, у кимни хафа қилган бўлса, ўзи ҳақини олсин.

Шундан кейин одамлар навбат билан Силантьевни ура бошлашди.

Силантьевнинг юзи кўпчиган хамирдек пишиб кетди. Кўзлари ола-кула, худди ирғиб чиқиб кетгудек. Саня даҳшат ичида қимир этмай турарди. Аммо Қаллахум ўзини йўқотиб қўймади, яна унинг бошини ёриб қўйишмасин, деб волость ижроия комитети раисининг ўзи сувга итариб юборди. Арқоннинг учини эса ушлаб қолди.

Яна сувга пишиш бошланди. Бамисоли балиқчилар карас балиғини тортгани сингари, уни сувдан кўприкка тортишар, Силантьев эса оғзидан варақлатиб сув тўкиб, бақирарди:

— Мен сизларга кўрсатиб қўяман!— Совет хизматчиси учун жавоб берасизлар!

Лекин башараси шунақаям аянчли, овози шунақаям чийиллаб чиқардики, халойиқ унинг гапига жавобан фақат куларди, холос. Совет ҳокимиятига бундай муносабатда бўлишларига чидаб туриб бўлмасди. Саня сабри чидамай, аравага чиқди-да, сочини орқага ташлаб, айбланувчини кўрсатиб, қаттиқ-қаттиқ гапира бошлади:

— Оғзингни юм, Советга суқилиб кириб олган кулоқ! Совет ҳокимиятида бундай манфур хизматчи бўлиши мумкин эмас! Сен, биласанми кимсан, текинхўр, тамагир одамсан! Халойиқ, уни ертўлага ташланг! Устидан қулфлаб қўйинг, халққа дўқ-пўписа қилмасин у!

— Тўғри!

— Шундай қилиш керак!— деган овозлар эшитилди.

— Аламимизни олдик, энди бўлди,— бақирди Лукашин бобо,— энди уни қонун суд қилсин.

— Бўлмаса, бу сонда бор, сифатда йўқ ярамас учун бизни контрреволюционерлар дейишади. Турқиға қараб бўлмайдиган шу ифлосни деб бизни отиб ташлашсинми?

Бу газандани тирик қўйиб юбормаслик керак, тирик қолдими, тамом, ҳаммасини бизга ағдаради.

Митинг ўтказдик.

Волость ижроия комитетининг раиси нафас ростлашдан фойдаланиб, жим ўтирар ва фақат йиғларди. Уни энди ҳеч ким урмас ва сувга пишимас ҳам эди.

Бу орада Саня ҳамон, Силантьев бошқа олам, Совет бошқа, иккаласи икки хил дунё, у ҳокимиятдан фарзли мақсад йўлида фойдаланган, у ҳеч қандай коммунист эмас, коммунистлар халқ учун жонларини фидо қилишга тайёр кишилар, Силантьев эса партиясиз, айёр одам, деб гапирар ва ҳаммани шунга ишонтиришга ҳаракат қиларди.

— У алдаяпти, мен коммунистларга хайрихоҳ кишиман!— деди Силантьев яна ва бутун ишнинг пачавасини чиқарди.

— Ҳаммаси бир гўр, ҳаммаси коммуна тарафдори. Бир чеккадан ҳаммасини — коммунистларни ҳам, комсомолларни ҳам, хайрихоҳларни ҳам урларинг!

Оломон орасидан яна ҳалиги бегона киши отилиб

чиқди. У Санянинг сочидан ушлаб, уни шундай қаттиқ тортдики, қиз аравадан отилиб, тўппа-тўғри сувга тушди.

— Чўмилиш бўлса ҳаммамиз бирга чўмилайлик,— деб қичқирдим-да, ўзимни сувга ташлаётиб, кўприкда турган ҳалиги кишининг оёғидан тортиб кетдим. У эса айиққа ўхшаб мени қучиб устимга миниб олди. Мен унинг тагида, у менинг устимда сузиб борардик. У нафас олар, мен бўлсам энтикардим. Менга йигитларимиз, унга эса нотаниш кишилар кўмакка келишди.

Кўприкка қандай чиқиб олганимизни эслолмайман. Бундай қарасам, Саня арава устига чиқиб олибди. Кўйлаги баданига ёпишган, сув гўё сув париси баданидан оққандек оқарди, аммо у қўлларини тинмай силкитиб, ҳамон ўз гапини тасдиқлаб, қичқирарди:

— Халойиқ, ифвога учманг, Силантьевни ўлдирманг, милиционерларга тегманг! Бошқа бировлар қочиб кетишади-да, улар ўрнига сиз билан биз отишга ҳукм этиламыз.

— Биринчи сен отиласан.— Тиниб-тинчимас қора соқол киши шундай деди-да, Климнинг қўлидаги милтиқни тортиб олиб, Саняга тўғрилади. Лекин Клим милтиқ милини пасгга босиб, деди:

— Менинг милтиғимда қиз болани отмоқчимисан? Ифлос!

Нотаниш киши унинг қорнига тепди.

Клим воҳ деб юборди-ю, мушт урди, бироқ қора соқол энгашиб қолган эди, у мушт темирчига бориб тегди. Вавилич нотаниш кишига жон-жаҳди билан мушт туширди. Қора соқолли бехосдан Лукашин бобонинг қулоғи тагига тортиб юборди. Бобо эллик йилдан буён ҳеч кимдан тарсаки емаган эди. Чолнинг ғазаби қайнаб кетди.

— Одамларимизни бегоналар урмоқда. Мана булар, мана. Ҳамқишлоқлар, келгиндилар қўлини боғланг.

Ҳамқишлоқларимиз бегоналарга ташланишди. Икки орада шундай муштлашиш бўлдики, қўяверасиз, фақат бошдаги шапкалар эмас, ҳатто кўйлак энглари-ю, оёқдаги чуваклар ҳам учиб кетди. Навбат болта ва пәншаҳага етган ҳам эдики, бирдан қишлоқ итларининг ҳуригани эшитилди.

Қишлоққа ҳамма ёқни чангитиб автомобиль кириб келди.

Жанжал бир зумда тўхтади. Уртага сукунат чўкиб, чап-тўзон кўтарилгач, бир матроснинг дарғазаб қиёфаси кўринди. Белида қатор ўқ терилган ўқдон, тўппончасини эса оломонга ўқталиб турарди. Чека бошлиғи ҳазилни ёқтирмаслигини билишгани учун, кўпчилик бошини ҳам қилиб қолди.

Матрос ёлғиз эмасди. Автомобилда икки киши бўлиб, бири қўл пулемёти ушлаган ҳарбий, иккинчиси чарм кийимли латиш, рулда ўтирарди. Булардан ташқари автомобилда бизнинг Семён Усачкин ҳам бор эди. Бошида чарм кепкаси йўқлиги учун одамлар уни дарров таний олмадилар. У будёновка кийиб олганди.

— Қандай муносабат билан митинг ўтказиляпти?— сўради матрос жиддийлик билан оломонга қараркан.

Ҳамма — ўзимизникилар ҳам, бегоналар ҳам жим. Бир хиллар астагина ўзларини оломон ичига оларди.

Шу пайт Силантьев худди тонгда ухлаб қолган хўроз сингари, хириллаб қичқирди:

— Исён! Ҳақорат... Совет хизматчиларини калтаклаш. Отинг, ҳаммасини отиб ташланг.

Пулемётчи пулемётини оломонга қаратди, лекин матрос уни тўхтатди:

— Бу нима, бирон-бир байрам бўляптими бу ерда? Нимага кўприкда турибсизлар, нимага ҳамма ёғингиз хўл?.. Иван Купала байрамига ҳали эрта-ку?

— Биз хоҳлаганимизда Купала байрами қилаверамиз, хоҳлаган пайтимизда чўмилаверамиз ҳам!— қўрқмай жавоб берди Тулки.

— Ҳазилингни қўйинг... Уф... қандай иссиғ-а, томоғим қақраб кетди, сувингиз борми?— деди матрос тўппончасини камарига қистирар экан.

Говур-ғувур бошланди. Матросга хушомадгўйлик қилиб кимдир пақирда сув келтирди, кимдир квас ҳам топиб, унга чўмичда тутди.

— Йғоварлар қани?— сўради матрос мўйловини артаркан.

У қопга ўхшаб ётган милиционерлар билан қўл-оёғи боғлоқ — Силантьевни кўриб, қўриқчиларга имо қилди. Латиш, чап қўлини рулдан олмаган ҳолда, ўнг қўли билан уларни машинага чиқаришда кўмаклашди.

— Чекада аниқлаймиз,— деди матрос.

Усачкин эса, будёновкасини қўлига олиб, қичқирди:

— Ура, халойиқ, ҳақиқат биз томонда.

Тўс-тўполон шу билан тугади.

Агар Гриваков билан Силантьевлар тақдирини би-лишни истасангиз, айтиб беришим мумкин: Волость милицияси бошлиғи қора отида фурсатни ғанимат би-либ, ўз вақтида бошқа волостгагина эмас, ҳатто бош-қа уездга қочиб қолибди. Миш-мишларга қараганда, гуноҳини ювиш учун оқ панлар фронтига жўнаган жанговар рота билан жўнаб кетган эмиш. Шу-шу бош-қа кўринмади. Шундай қилиб, у ивгоармиди ёки шун-чаки оғмачими, аниқланмай қолди. Бунақалар жуда кўп эди, уларни ким текшириб ўтирарди.

Силантьевни бозор майдонида, тумонат халойиқ кў-зи олдида, намунали суд қилишди. Уни кичик бир муд-датга ҳукм қилишди, ҳукми истеҳзо-ла тиржайганча эшитди, аммо «мол-мулки мусодара қилинсин» деган жойига етганда Силан мадори қуриб, ҳушидан кетди-ю, ҳаммани ҳайратга солиб, касалхонада тўсатдан жони узилди. Одамлар заҳар ичган, деб ўйлашганди. Йўқ, айтишларича қаттиқ хафагарчиликдан юмронқозикдек юраги ёрилиб ўлибди. Маълумки, бу эҳтиёткор жон-ворлар, агар инини бузсангиз ўлиб қолади. Бечора чопиб келади-да, қараса, битта-битталаб йиғиб тўпла-ган бойлиги ўрнида йўқ, ўша заҳотиёқ «чий» дейди-ю, оёқларини осмонга қилиб жони узилади қўяди. Ҳай-вонларнинг хусусий мулки уларнинг ҳаётидан ҳам азизроқ.

Силантьевнинг ҳам шундай жон берганини эшитган ҳамқишлоқлари ўлганидан кейин унга шундай лақаб беришди. Ўша пайтлардаги бирор воқеани эслаб қол-гудек бўлсалар, кўпинча шундай деб қўйишарди:

— Бу воқеа бизларга Силан-Юмронқозик бошлиқ бўлган пайтда юз берганди.

Энди у тўғридаги гапни бас қилайлик, бу револю-ция йилларидаги машмашалардан бир шингилгинаси эди, холос.

Чекистлар автомобилда қуруқ келишмабди, ҳамма-мизга ўнтадан ўқ, биттадан милтиқ улашишди. Биз шу дамдан бошлаб қўлига нима тушса ўша билан қурол-ланган ячейка эмас, балки ЧОНнинг бепоён ўрмон чеккасига жойлашган қуролли отрядларидан бирига айландик.

Матрос қўнғироқхонада туриб қишлоғимиз атрофи-

даги қарагайзор ва эманзорларни узоқ кўздан кечираркан, у ёқларда қочоқлар кўпми, улар шу ерликми ёки атрофдан келганларми, деб суриштирди. Уларни бу яшил чангалзордан қувиб чиқариш учун куч ҳам, имконият ҳам йўқлигини айтиб хўрсинди.

— Балки, улар орасидаги маҳаллий кишиларни ўзларингиз бир амаллаб бу ёққа чиқишга кўндира-сизлар? Ахир ҳаммалари босқинчи эмас-ку, ораларида анқовлар ҳам бордир, уларга эс-хушларини йиғиб олишлари учун кўмаклашиш керак. Ҳар тўқисда бир айб, дейдилар-ку, ахир. Худо тавба қилган бандалари-ни кечиради, нега энди биз кечирмас эканмиз. Тушунтиринглар, болалар.

Биз ваъда бердик.

Қурол улашилаётганда ноқулай вазият юзага келди. Усачкин Саняни жангчилар рўйхатига ёзмабди. Қурол кўтариб юриш қизларнинг иши эмас эмиш. Лекин матрос елкасидаги яп-янги карабинини олиб, унга берди-да, кўзини қисиб қўйиб:

— Қурол кўтарган аёл гўзалроқ кўринади, — деди ва шундай маҳлиё бўлиб қолдики, ҳатто оёғини автомобиль зинапоясига қўяётиб сирганиб кетди.

Саня елкасига милтиқ осиб қишлоққа биринчи марта кирганида қариялар уни кўриб, ҳангу манг бўлиб қолишди, аёллар эса анқайиб челақларини қудуққа тушириб юборишди.

Қуёшда қорайиб унниқиб кетган болалар кўчада югуришиб, бир оёқда чир айланишар экан, унинг орқасидан бақаришарди:

— Милтиқли қиз! Милтиқли қиз!

— Қани битта от-чи! Бир марта от!

Болалардан бир шайтонроғи дарвоза деворига чиқиб қорнини очди-да, киндигини кўрсатиб:

— Қани мўлжалга олиб кўр! Мўлжаллагин-чи! — дерди.

Саня ҳам қизарар, ҳам куларкан, бу гаплар жиғига тегиб, у бирдан кўкда парвоз қилаётган калхатни (курк товуқлар жўжаларини аллақачон ундан яшириб бўлган эди) мўлжалга олди-да, тепкини босди.

Қалхат нақ унинг оёғи тагига келиб тушди...

Бундай омад отишни билмайдиганларгагина, шунда ҳам онда-сонда бир келиши мумкин. Ана шу воқеадан кейин Саня милтиқ билан қишлоқда бемалол юра бош-

лади. Қиз болаки шундай аниқ отгач, ким ҳам ундан куларди дейсиз!

5

Қочоқлар билан ишимиз ҳеч юришмади. Қанчадан-қанча таклифнома ёзилган афишаларни кўринарли ерларга — булоқлар тепасига ҳам, кўзга тез ташланадиган дарахтларга ҳам ёпиштириб қўйдик, бўлмади — ҳаммасини йиртиб ташлашди.

Ганка буйруғимизга кўра афишаларни ўрмоннинг энг ичкарасига ҳам олиб бориб кўрди, барибир фойдасиз.

Спектакль ҳам тайёр, кечикяпти, ташвиқотларимиз зое кетяпти. Бундан ғазабланамиз, айниқса, Саня жиғибийрон эди.

— Буни қишлоғимиздагилар жўрттага жаҳдимизни чиқариш учун қилишяпти,— тахмин қилди Қишлоқи.— Бу Сурбет билан унинг ҳамтовоқларининг иши... Яшиллар олдида обрўлари тушиб кетишидан қўрқишяпти.

Мен ҳам ўз фикримни ўртага ташладим.

— Ликанька қочоқларни гармон чалиб, Мишка Роҳиб рақсга тушиб, латифалар айтиб, Лўли ўғирлиги билан, уларнинг бошлиғи Сурбет эса ўз дони билан — ахир унинг отаси тегирмончи-ку — хушнуд қилади.

— Ундай бўлса, ўша тегирмончининг адабини бериш керак.

— Бунга қонун йўл қўймайди, унинг битта ўғли Қизил Армияда. Яна Будённий армиясида, отлиқ аскар бўлиб хизмат қиляпти. Абжир йигит, оқларнинг роса адабини беряпти-я!

— Сих ҳам кўймасин, кабоб ҳам, деган қабилида экан-да, қандай айёр-а.

— Бизда кўпчилик шунақа — Ликаньканинг ҳам иккита акаси Қизил Армия сафида.

— Нега энди у ўрмонда юрибди.

— Чунки гармонь унинг учун ҳамма нарсадан ҳам қиммат. Гармонни урушга олиб бориб бўлмайди. Шунинг учун ҳам уни армия сафига чақиришганда гармони билан ўрмонга қочиб кетган.

Қишлоғимизда қизиқ одат бор. Агар бирор киши армия сафига жўнайдиган бўлса ҳеч нарса беришмайди, фақат чувак кийдиришади, шунда ҳам энг эскиси

берилади. Мабодо қазоси етиб ўладиган бўлса, ўз кийимида эмас, ҳукумат кийимида ўлсин...

— Урмонда эса унинг ўзига ҳам яхши, уйдагилар ҳам тинч; у кундузи кўринмаса ҳам кечаси овози эшитилади-ку.

— Мишка Роҳиб монастирда иш тугагач, улар билан улфатчилик қилади.

— Лўлига бўлса, аллақандай ўғирлиги учун қизиллар ҳам, оқлар ҳам ўқ узишган. Шундан кейин у ўрмонга қочиб, яшилларга қўшилиб кетди.

Биз қочоқлар ҳақида шу зайил гапириб бердик, Саня эса қизишиб кетди:

— Етар энди, уларнинг кўзини очиб, тўғри йўлга бошлаш керак. Ахир улар революция ер-мулки саройларидан маҳрум этган аллақандай фон-баронлар эмас-ку... Қизиқ, гармонь эмиш-а... Хўш, Роҳиб қанақа одам?

— Ҳамқишлоғимиз, ота-онаси йўқ — етим. Болалигида уни роҳиб асраб олган, шу-шу у роҳибга шогирд бўлиб келган. Бутун умри унинг хизматини қилиш билан ўтган, черков ертўласида ўтириб художўй қашшоқлар берган чақаларни санарди.

— Ундай бўлса, йигитлар, улар билан чин кўнгилдан гаплашиб, ташвиқот қилиш керак.

Саня бирор нарсани ҳал қилдими, тамом, узоқ чидаб туrolмасди. Бир кун тонгда ҳозиргина ўтган пода ортидан кўтарилган чанг-тўзон тарқаб улгурмаган бир пайтда қаршимда оппоқ кўйлак кийган Саня битта афишани қўлтиқлаб турибди денг.

— Агар қўрқоқ бўлмасанг, қочоқлар олдига бошла мени,— деди у хушчақчақлик билан.

Мен индамай, девордаги милтиқни қўлимга олдим.

— Йўқ, йўқ, элчилар қурол олиб юриши мумкин эмас, шундай борамиз.

Мен унинг матодан тикилган шиппагига қарадим.

— Боришга-ку бораверамиз-а, лекин бунақанги оёқ кийимда эмас. Қишлоғимизга чекистлар келиб кетгач, улар асаларилар макони Лешевкага кетишган. Бора-боргунча тўқайзор, чўкиртак.

— Ундай бўлса биронта чувак топиб бер!

— Сенинг оёғингга махсус тўқилгани керак. Хўп майли, поп қизларидан қарзга олиб турамиз. Эсимда, уларга Лукашин бобо қизил чиптадан майда қилиб тўқиб берган эди.

Мен Ванька Батракча олдига югурдим, у Саняга оёқ кийим топишда ёрдам берди, ўзим битта граната олиб, чўнтагимга солдим. Гарчи бунақа нарса чўнтакни оғир қилиб юборса ҳам, ҳар ҳолда хотиржамроқ бўласан.

Мазкур сайрга биз ана шундай тайёргарлик билан жўнадик.

Кетяпман-у, юрагим ғаш. Йўқ, қўрққанам учунмас, ячейкадан берухсат кетаётганим учун. Саня, бизнинг сафаримиз йигитларга кутилмаган совға бўлади, деб мени кўндирди. Мана, оқибати.

Урмон. Ичкарилаган сайин қуюқлашади. Пасту баландликлар, жарликлар, кейин ботқоқликлар. Чириб кетган дарахтлар, дўнгликлар, қурбақаларга тўйиб олган турналар ҳордиқ чиқарадиган турналар майдончаси. Буларнинг ҳаммасини орқада қолдириб, барглари тўкилиб, ярим қуруқ шохлари бамисоли қўлдек чўзилиб турган — Тиланчи деб ном олган ёлғиз эман дарахти ёнига етиб бордик. Уни ҳам орқада қолдириб, «От ўлган» ботқоқлигини айланиб ўтдик-да, «Илонсой»га чиқдик.

Саня бўлса бепарво, дўнгдан-дўнгга енгил сакраб ўтиб, нуқул кулади. Ходача устида исиниб ётган сувилонини кўргандагина «вой» деб юборди.

Мени эса кўнглим тобора ғаш тортиб борарди.

— Саня,— дейман унга,— билиб қўй, биз ёнларига бораётган одамлар баъзи ҳайвонлардан ҳам хавфлироқ.

— Айиқлардан ҳамми?

— Айиқлар нима бўпти, улар айиқларни ҳам ейишади.

— Қизиқ, айиқ ёғи билан сил касалини даволашарди шекилли?

— Уларни сил касали эмас, ўрмон қайғуси босади. Шунинг учун самогон ичишади. Ичиб олгач, бегоналар у ёқда турсин, бир-бирларини дўппослашади, ҳатто сўйиб ҳам ташлашади.

Кейин очиқчасига огоҳлантиришга ўтдим.

— У ердаги одамлар ҳар хил, ҳаммаси деёлмайман-у, ҳар ҳолда ораларида ашаддий ваҳшийлари ҳам бор. Масалан, Мишка Роҳибнинг ўзини олиб кўрайлик. Унга аёллар кийимида якка кўринмаганинг маъқул. Қиз зоти кўриндими бўлди, унга худо берди деявер.

Саня бўлса кулади.

— Бунинг нимаси қўрқинчли?

Мен унга монастирдаги бузғунчилигини ўз сўзлари билан айтиб берган эдим, у баттар кулиб юборди.

— Кулма, — дедим, — Мишка Роҳиб авлиё эмас экан, Савка нақ иблиснинг ўзи. Шунинг учун ҳам лақаби Ёввойи. Ҳамма ёғи қоп-қора, жун билан қопланган, кўзлари кўмирдек қора. Унинг назаридан ўт чақнайди, қизларга эса, шунчаки эрмакдай қарайди!

— Бу нима деганинг?

— Биронта ёшроқ аскар хотинига тикилса борми, тамом, ўша ажинага ўхшаган қоп-қора бола туғиб олади.

— Ушанақанги болалар қаерда ўзи? Мен сира кўрганим йўқ-ку.

— Уларни кўрмайсан ҳам, доялар бунақангиларни одамлардан яширишади. Туғилган заҳоти «От ўлган» ботқоғига ташлаб юборишади...

— Вой тентаклар-эй, мен бунақа чақалоқни бутун дунёга намойиш қилардим, ажина туғиш қизиқ-ку ахир, ҳа-ҳа-ҳа!

У нуқул ҳазил қилар, хатар борлигини сира тушунмасди. Бу нима — ғафлат босган жасоратми? Ёки аҳмоқона дадилликми? Ўзимдан ўтди, шу ёққа келишга рози бўлиб ўтирибман-а. Чўнтагимдаги гранатани пайпаслаб кўраман, бўлар иш бўлди, таваккал, деб ўйлайман.

Чамаси, Саня ҳам ҳар қалай нималарнидир ўйлаб борарди. Бирдан қоронғи ўрмондан отларнинг кишнаши, боланинг йиғиси, дарахтларнинг ноласига ўхшаш товуш қулоққа чалинди. Буни эшитиши биланоқ, у беихтиёр қўлимдан маҳкам ушлаб, тўхтади. Мен кулимсираб қўйдим.

— Лўли от пайларини жоду қиляпти.

— Э, сивизга-ку бу! — деди қувониб у.

Манзилга етиб қолганда йўлдан қайтиб бўлмайди. Юрагим қанчалик увишмасин, Саняни торф билан қопланиб, қоп-қора чой тусига кирган «Илонсой»дан олиб ўтдим. Бир оз юргач, бошсуяклар илиб қўйилган ғов девор қаршисидан чиқдик.

Мана, каллакесарлар макони!

Бир киши эмас, ҳатто икки киши бўлиб юрганинга ҳам ўрмонда ана шунақанги манзараларга дуч келсанг

юрагинг орқангга тортиб кетаркан. Говнинг қозикларига ўрнатилган от ва буқа, айиқ ва бўриларнинг шохли ва шохсиз калла суяклари қоп-қора кўз косаларини келганларга бақрайтириб тишларини гижирлатаётгандек туюларди.

Қадимий асаларихоналар ана шундай жиҳозланарди. Асаларилар тўпи учиш олдидан от бош суяклариничига қўниб ўтишни одат қилган эди, айиқ ва бўриларнинг суяклари эса чўчитиш учун қилинарди.

Бунақаларни ҳали кўрмаган Саня бир оз чўчиди.

Мен тўғри келган тешикдан қараб асалариларнинг бузилиб ётган эски инларини кўрдим. Баъзилари куйдирилган, бошқалари бузиб ташланган эди. Асаларичининг деразаси янги ўрилган пичан билан беркитилган, бутун турипти. Унинг қаршисида марҳум асаларичи мум эритадиган қозон тўнтарифлиқ турарди. Деворда эса ярим нимта гўшт осиглиқ. Бу, албатта, Лўли пийма кийиб олиб, ибодат пайтида черков молхонасидан етаклаб келган молнинг нимтаси бўлса керак. Ҳув ана ўмарилган ўша пийма, уни зинапояда ухлаб ётган йўлтўсар кийиб олипти. Ана, Лўлининг ўзи. Уй олдидаги супачада ўтириб олган, энг тинч иш билан банд: Қотма танасини текинхўр ҳашаротлардан халос этяпти.

Кўнгил айнатадиган машғулот. Саняга қарадим. Уни тўхтатиб қолмоқчи эдим, бироқ у менга, яширин, деб имо қилди-ю, қорақат ва наъматак буталарини ора-лаб, зинапоя қаршисидаги ялангликка чиқиб олди.

Дастлаб Саняни ҳеч ким пайқамасди. У бир зумда асалари уялари орасида ағанаб ётган қочоқларга разм солиб чиқди. Кўпчиллик эрталабданоқ гўштга тўйиб олганларидан, шинелига ўралганча хуррак тортарди. Кулба ёнида эса ишқибозлар қайин пўстлогидан ясалган қартани ўйнашарди. Қартани Мишка Роҳиб тарқатаётган эди.

Саня худди ўз уйига кираётгандек, зинапояга хотиржам чиқиб борди. Унга қўққисдан кўзи тушиб қолган Лўли ҳайратдан сал бўлмаса супадан ағдарилиб тушаёзди.

— Диққат, граждандар!— деди Саня қарс уриб.

Мабодо асаларилар масканига осмондан фаришта учиб тушганида ҳам, бунчалик ажабтовур иш бўлмасди. Уйғоқ қочоқлар оғзиларини очганларича анқа-

ийб қолишди. Ухлаётганлар эса уйғониб, ҳеч нарсага тушунмай, қовоқларини ишқашарди.

— Ҳозир сизларга тушунтираман, граждандар,— совуққонлик билан давом этди Саня рангдор афишани ёзаркан.—«Кулбаларга тинчлик, саройларга уруш» спектакли якшанба кунини намойиш этилади. Энди орқага суролмаймиз. Артистлар ўз ролларини ёдларидан чиқариб қўйишяпти. Агар кўришни истасаларинг, марҳамат, кириш сизлар учун бепул.

У шундай деб, афишани кулба деворига ёпиштира бошлади.

— Ермамлашиб юборсангиз-чи,— деди у анграийиб турган Лўлига қараб,— ахир сиз санъатни севасиз-ку!

Савка ўрнидан сапчиб туриб, кителини юнгдор елкасига ташлади-да, афишанинг четига пайраҳа суқиб, кулба синч-тўсинлари тирқишига қадай бошлади.

— Фақат огоҳлантириб қўяй, граждандар, залга милтиқ, тўппонча... қурол билан кириш ман этилади, тушунарлими? Қаттиқ назорат қилинади!

У шундай деб, кетишга ҳозирланди.

Шу пайт паст бўйли, соябони йиртиқ фуражкали аскар йигит ерда ётган ғўла устига чиқди-да, ингичка товуш билан бақирди.

— Қуролсиз деганинг нимаси? Буни қайси маънода айтяпсан?

— Қайси маънода бўларди,— деди папақ кийган соқолдор киши шошилмай ўрнидан тураркан,— у ерга кирасан, қайтиб чиқмайсан. Мана бу сенга спектакль бўлади!

Қочоқлар олдинма-кейин хахолаб кула бошлашди.

Саня уларга қараб жилмайди-да:

— Йўқ, ундай эмас, қандай кирсангиз, шундай чиқиб кетаверасиз, биз томошабинларни тутиб турмаймиз,— деди.

— Қим бунга кафиллик беради?— бақирди аскар йигитча.

— Мен!

— Сен-а?— деди овозини дўриллатиб соқолли киши.— Қандай қилиб?

— Ахир мен сизларнинг ҳузурингизга келишга қўрқмадим-ку, сизлар ҳам боришга қўрқманглар-да! Биз сизларни кутамиз, фақат кеч қолманглар, қуёш ботиши билан, пода уйга қайтгач бошлаймиз.

Саня тезроқ жўнаш кераклигини пайқаб, говнинг яқинроқдаги тешигидан лип этиб чиқиб олиш мақсадида аста зинадан ёнлаб туша бошлади.

Аммо шу пайт асаларихонадан бошини сочларига илашган хашакдан тозалаганча, ҳозиргина уйғонган Сурбет чиқиб келди. У афиша ёнида турган Саняни кўрди-ю, овози борича бақирди:

— Ие, кимга қулоқ соляпсизлар? Ахир бу Санька — питерлик қиз, коммунист-ку!— у бўғот орасига яширилган қирқма милтиқни қўлига олди.

— Сотқин!— чийиллади аскар йигитча ва у ҳам карабинини қўлига олди.

Мишка Роҳиб ҳамон чийлаб ўтирган қартасини аскар йигитчанинг башарасига отди. Кейин:

— Биродарлар, маъбудаларни ўлдирмайдилар, уларни...— деб оғизга олиб бўлмас сўзларни айтди-ю, қизга ташланди... Шундан кейинги ҳангомани таърифлаб бўлмасди.

Саня зинғиллаганча зинадан тушди-ю, эпчиллик билан гов тешигидан қочиб қолди. Қочоқлар унинг кетидан югуришди. Лекин тешик олдига боргач, унга сиймай тўдаланиб қолишди. Шундагина бошқа жойдан ҳам ўтиш мумкинлигини фаҳмлашди. Баъзилар девордан оша бошлашди.

Ҳуштак, қий-чув, шовқин-сурон кўтарилди. Бамисоли одамга бўрилар тўдаси ташлангандек эди. Мен нима ҳам қила олардим, гранатанинг ҳам фойдаси йўқ. Мен ҳам, таниб қолмасликлари учун оломонга қўшилиб ҳуштак чалиб, қичқирганимча югуравердим.

Қўлимдан келгани ҳозиргина Саня «Илонсой»га ўтиб олган ва аскар йигитча энди оёқ қўйган ходани туртиб сувга тушириб юбориш бўлди, холос. Аскар йигитча сувга ағанаркан, худди бўғзига пичоқ тортилган хўроздай қичқариб юборди.

Унинг кетидан мен ва яна бир неча қочоқ сувга ағанадик. Кейин нима бўлганини билмайман. Чунки ўзим билан ўзим овора эдим — тезроқ балчиқли сувдан чиқиб олишни ўйлардим. Воқеа содир бўлган ердан анча узоқроқдан чиқиб олдим; кийим-бошим жиққа ҳўл, аммо ўзим соғ-саломат эдим.

Саня-чи? Агар Еввойи қочоқ алақситмаганда, унинг ҳоли хароб эди. Еввойи бошқа томонга қараб қуён қочиш қилди ва ўрмон ичкарисида лип-лип кўзга чалин-

ди. У қочоқлар кўзига оқ кўйлакли қиз бўлиб кўринди-ю, унинг кетидан қува кетишди. Қалдирғоч қизимиз эса қутулиб қолди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, худди шундай бўлди.

Лўли нима учун ҳаётини хавф остида қолдириб, уни қутқаздикин?

6

Дам олиш куни. Кечки пайт. Ҳали подаларнинг чанг-тўзонни тарқаганича йўқ, у ер-бу ерда сут соғиладиган идишларнинг тарақа-туруқи эшитилади. Халқ уйининг олдига эса одамлар аллақачон тўпланган, бино эшигини синдириб юборгудек бўлиб туришибди. Ҳамма ҳам кеч қолишдан қўрқяпти. Олдинги жойларни болалар ур-йиқит билан эгаллашар, қари-қартанглар эса хотинлари билан охириги қаторлардан жой олишарди. Қишлоқда катта воқеа — спектакль қўйилмоқчи. Ахир бу ер одамлар нотаниш артистларни томоша қиладиган шаҳар эмас-да. Антиқа кийиниб пардоз-андоз қилиб олган кўшни йигит ёки аёлнинг саҳнада нималарни кўрсатишини томоша қилиш қишлоқда ҳар ким учун ҳам қизиқ-да, ахир.

Залдан худди томошабинларнинг шод луқмалари эшитилаётгандай:

— Қаранглар, қаранглар, подшо полковниги, бу ахир ўзимизнинг Алёхин-ку, оббо шайтон-ей!

— Вой, дугонажон, бу Дарька қариқиз-ку! Қандай қилиб бунақанги чиройли бўлиб қолдикин! Ха-ха-ха!

Болалар бўлса қайси ролда ким ўйнаётганлигини таниб, қийқиришади.

Спектакль қувноқ давом этяпти. Қандай роль бўлмасин, қарсак билан кутиб олишади.

Мана, ҳозир ҳаммамиз бўлажак муваффақиятдан бир оз ҳаяжонланяпмиз. Шалдироқ ҳашамдор кўйлак кийиб олган қизларимиз залга диққат билан қараб, қариндошларини қидиришади. Биз бўлсак, ўзимиз таклиф қилганлар келишдимикин деб мўралаймиз.

Улар учун ҳамма нарса тайёрланган. Қаллахум эшик ёнида икки бақувват йигит билан кирувчиларнинг қуроли бор-йўқлигини текширяпти. Мен бўлсам, подшо полковниги қиёфасида мўйловимни бураб, қочоқларни чўчитишга тайёрланяпман. Усачкин ҳар эҳтимолга қар-

ши чўнтагига граната солиб олди. Томошабинлар зерикмасин учун поп қизлари аллақандай хазин куй чалишяпти.

Саня бир четда қишлоқ совети столи устидан тортиб олинган қизил алвонга бурканиб, қочоқларга қарата айтадиган таъна сўзларини пичирлаб ёдламоқда.

У, қизил матога бурканиб революция номидан гапирувчи аёл сўзи уларнинг тош юракларини эритиб юборади ва ёввойилашиб кетган бу бўрилар қилмишларидан пушаймон бўлиб, ҳарбий комиссариатга қўйдек ювош тортиб боришади, деб ишонарди.

Агар ҳаммаси ўйлаганимиздек бўлганида эди, шундай бўлиб ҳам чиқарди.

Лекин, мана улар — ўрмондан келган меҳмонлар эшикдан кириб олдинга ўтишди-да, биринчи қаторда ўтирган болаларни бир зумда турғизиб юбориб, шундоққина саҳнанинг рўбарўсидан жой олишди. Улар орасида аскар йигитча, соқолли амаки, яна бир неча нотаниш киши, кейин Сурбетнинг совуқ турқи кўзга ташланади.

Ўтиришди, секин кулимсираб қўйишди. Хўп, майли, кўрамиз, ким ғолиб чиқаркин. Ахир бу ер ўрмон эмас, ўз жойимиз, бутун халқ биз томонда.

Ганька гўё энди подачи эмас, бош чўпондек гердайиб, савлат тўкиб турарди, у аста қўнғироқни тепага кўтарди-да, уч марта бонг урди.

Парда кўтарилиб, муқаддима бошланди.

Саҳнада париж баррикадаси, унинг олдида енгилган коммунарлар (кийимларини ўзгартириб олган ўз йигитларимиз) намоён бўлди. Версельчилар уларга найза қадашади, француз буржуйкалари (ролларига мос кийиниб олган ўз қизларимиз) уларнинг башараларига тупуришади, соябонлари билан уриб, ҳақоратлашади.

Тепада эса революциянинг ўзи — қизил мантия¹ли Саня қиёфасида. У юзини қўллари билан беркитиб, бўғиқ овозда гапирарди:

— Ҳайҳот! Ҳайҳот!! Париж коммунаси ҳалок бўлди. Уни буржуйлар бўғиб ташлашди. Чунки деҳқонлар ишчиларни қўллаб-қўлтиқламадилар... Халойиқ, тингланг, эсда сақланг, мен халқни озодлик курашига отлан-

¹ Мантия — сербар, узун уст кийим.

тириш ниятида қайта пайдо бўлганимда бундай хатоликка йўл қўйманг. Ишчи ва деҳқонлар, бирлашингиз!

У шундай деб, ўроқ ва болгани боши узра кўтариб бирлаштирди.

Унинг сўзларини ҳеч ким луқма ташлаб бузмасди. Жимиб қолган залдан фақат:

— Варька, зонтигинг учига ҳазир бўл, учи ўткир, кувингни кўзига кириб кетади.

— Стёша, йигитларнинг бетига тупурма, бунақа қиладиган бўлсанг, ҳеч ким сени олмайди!— деган шивир-шивир товушларгина эшитиларди.

Шу ерга келганда Ганька чироқни пасайтирди, ҳамма ёқни бир зум қоронғилик қоплади, кейин яна ёриша бошлади. Саҳнада:

«Бутун ҳокимият Советларга!» — деб ёзилган қизил алвон пайдо бўлди.

Бу бизнинг революцияда ғалаба қозонганлигимизни кўрсатарди. Кейинги кўриниш тушунарли бўлсин учун ўқувчилар бўйниларига қишлоқ советида сақланаётган турли плакатларни осиб, саҳнага чиқишди. Булар оқ-гвардиячи газандалар, колчакчилар ва Юденич тўдаларини масхараловчи кулгили расмлар, «Пролетарлар, отланинг!», «Сен кўнгиллилар отрядига ёзилдингми?»— деган кўтаринки чақириқлар эди. Хуллас, қишлоқ советида нима бўлса, ҳаммаси олиб келинганди. Илгари бу плакатлар Силантьевнинг столидаги мато тагида ётганди. Буларни Силантьев ўрнига сайланган янги раис — бир оёғи йўқ кекса солдат, тажрибали Тимофей Гуляевнинг ўзи олиб берди. Ҳатто улардан қандай қилиб яхшироқ фойдаланиш йўлларини ҳам ўргатди. Ҳокимият тепасида Силантьевдек суқилиб кирган разил одам эмас, балки чинакам коммунист турса қандай яхши-я! Бу совет ҳокимиятига бўлган ҳурматингни оширади.

Банг-бунг-бунг! — поп қизлари икки кишилашиб рояль чалишди.

Шундан кейин ёлғондакамига отилган ўқ овозлари эшитилди. Саҳнага ҳамма — чекинаётган ярадор қизил аскарлар, бизнинг комсомолларимиз, энг кейинда эса комиссар ролидаги Усачкин кириб келди.

— Алвидо, комиссар, — дейишди аскарлар бошларидан қизил юлдузли шапкаларини олиб.

— Совет ҳокимияти учун ўляпман! — деб қичқирди

Усачкин.— Эҳ, ўғилларини аяб урушга юбормаган онг-сиз қишлоқ аҳли...

У шундай деб инграб йиқилди. Табиий чиқсин учун ҳатто бир оз шикастланди ҳам.

Саҳнага мен югуриб кирдим. Ғалаба қозонган оқ-гвардиячидек шпорларни шақиллатиб, қиличимни ўйнатар, қамчи билан этигимга уриб, қувончдан кулардим.

— Ҳа, мужиклар,— дедим томошабинларга заҳар-хандалик билан қараб,— буржуа ҳоқимиятимиз яна қайтиб келди. Энди, биз помешчиклар: «Таланган нарсаларни таланг!»ни сизларга кўрсатиб қўямиз. Қани, солдатлар, менинг содиқ хизматкорларим, хонадонимдан тортиб олинган нарсаларнинг ҳаммасини қайтариб олиб келинглари! Халқнинг жазосини беринглари!

Сандиқдаги дақиқонусдан қолган, бувиларининг сандиғида ётган сарафан ва кўйлақларини кийиб олган қизларимизни туртиб-суртиб саҳнага олиб киришди.

— Ҳа, қишлоқ гўзаллари, мард куёвларингиз қаерда? Урмонларга яширинишдими! Қани, солдатларим, ўзларингизга ёққанини танлаб олинглари! Кўрсатган қаҳрамонлигингиз эвазига, талон-тарож қилишингиз учун босиб олинган ҳар қайси қишлоқни уч кун ихтиёрингизга топшираман. Енг, ичинг, ким билан қандай хоҳласангиз шундай муомала қилинг. Ҳой, ким бор, ғолиблар шарафига базм дастурхони тузанг. Аввал таом, баъдаз калом.

Оқгвардиячи полковник ролини шундай қотириб ўйнадимки, ҳатто томошабинлар турли луқмалар ташлашарди:

— Кекирдагингни чўзаверма кўп, газанда.

— Кўзингга қара, қоқилиб кетасан!

Эркаклардан кимдир:

— Ҳадеб мақтанаверма, ҳой зарҳал погонли!— деди.

Ана шундай луқмалар орасидан кимнингдир қаттиқ шивирлагани эшитилди тўсатдан:

— Милтиқлар жойида-ку, ишлатса бўлади...

— Пахтавон билан ўқланган!

«Э-ҳа, бу қочоқлар милтиқларимизни мўлжаллаш-япти-ку» деган фикр кўнглимдан ўтди ва оқу қизиллар ролини ўйнаётган ўз йигитларимизга милтиқларни энди пахтавон ўқ билан эмас, ҳақиқий ўқ билан ўқлашлари-

айтиб огоҳлантирмоқчи бўлдим. Бироқ шу пайт саҳна тагидан суфлёримизнинг товуши эшитилиб қолди:

— Чой қўйиб юбор, қари жодугар! Қўймоқ пишир! Чўчқа болани қовур!

Бу менинг кампирни хўрлашим кераклигига ишора эди.

Мен кампирга қамчи билан ҳамла қилиб, бақирдим:

— Олиб кел борингни! Чўчқаларни сўй! Қўйларни бўғизла! Товуқ пишир!

Шу ерга келганда томошабинлар чидаб туришолмади:

— Вой бетамиз жангчи-ей, шу пайтда ким ҳам жонлиқ сўяди сенга! Қўй болалаб, товуқ тухумга кирган бўлса. Стёшка, афтига тупурсанг-чи, уни!

— Мўйловини битталаб юлиб ол, хўкизни!

— Йўқол бу ердан, сурбет!

Бирдан кимдир луқма ташлади:

— Ур оқларни!

Ҳаш-паш дегунча оёқ-қўлимни ерга теккизмай, саҳнадан судраб кетишди. Мен типирчилардим, томошабинлар қаттиқ қарсақ чалишарди.

Мени дўппослаётганда Сурбет бошлиқ аскар йигитча, соқолли амаки ва яна аллақандай нотаниш қочоқлар йигитларимиз қўлидаги милтиқларни тортиб олиш учун саҳнага ёпирилиб чиқишди.

— Орқага!— деди ўлган комиссар ролини ташлаб ирғиб ўрнидан турган Усачкин уларнинг йўлини тўсиб.

Лекин иложи бўлмади, қочоқлар пода каби ёпирилишди.

Ликанька, Сурбет, Мишка Роҳиблар— гарчанд улар қочоқ бўлса-да, ҳамқишлоқларимиз-ку — бу безбет оқлардан қандай ўч олишини яхшилаб кўриш учун томошабинлар ўринларидан туриб кетишди.

— Бу, ахир спектакл-ку! Тинчланинг, ўртоқлар,— дейишди рояль олдига келган поп қизлари. Кейин қандайдир шўх музикани чала бошлашди, лекин бу билан жанжал-суронни тўхтатиб бўлмади.

— Парда ёпилсин!— буйруқ берди Усачкин.

Парда қаёқда дейсиз, уни аллақачон оёқости қилиб юборишганди. Зийрак Ганька довдираб қолмади, чироқни уриб синдирди, саҳнани қоронғилик босди.

Қоронғида атроф янада қўрқинчли бўлиб кетди. Ҳамма ёқни шовқин-сурон, қий-чув, ойна жаранги, ёғочлар-

нинг қасира-қусур синиши тутиб кетди. Томошабинлар эшикка ташланишди. Ким скамейкалар устидан, ким одамларни босиб-янчиб ўтарди. Эшик тирбанд бўлиб қолгач, ўзларини деразага уришарди. Халқ уйида болаларнинг чинқириғи, чолларнинг қарғишлари — ҳаммаси бир-бирига аралашиб кетди.

Қочоқлар бўлса ўз муддаоларига эришишга уриниб, милтиқларни тортишар, йигитларимиз эса беришмасди.

Бу ишлар овоз чиқармай, ҳарсиллаб, ихраб-сиҳраб бўлаётганди. Саҳнанинг тахталари эгилиб кетганди. Суфлёрлик хонасига қисиб қўйилган дьячок милиционерлар ҳуштагини чалар, аммо бефойда эди. Поп қизлари рояль тагига яшириниб олишган, уларнинг тепасида бўлса муштлашув овози эшитилади.

Мўйловим, погонларимни шилиб, кўйлагиму этигимни ечиб олишди. Револьверни олишга ҳаракат қилиб, қўлларимни қайиришди. Мен кўндоқ билан кимнингдир дуч келган ерига урардим. Тўполонда ўзингникини ҳам таний олмайсан. Бамисоли қийноқнинг кети йўқдек эди.

Бирдан саҳна бурчагида шуъла пайдо бўлди. Зажигалканинг яшил ёлқини девордаги ойнада акс этиб сирли тебранарди. Ҳақлар ҳам, ноҳақлар ҳам уришишни бир лаҳза тўхтатиб, ўша томонга қарашди-ю, мўъжизанинг гувоҳи бўлишди. Қаердандир юқори томондан кўҳна маъбудага жон битгандай, чеҳраси хира шуъладан ёришган халоскорнинг жиддий қиёфаси атрофга даҳшат солиб, адоватни кузатиб турарди.

Унинг жазоловчи қўлида граната титраб турарди.

— Тарқалинглар! — қичқирди «халоскор» Усачкин товушида оғзини ваҳимали қийшайтириб. — Йўқса, граната ташлайман ҳозир!

Зал бирдан жимиб қолди, фақат муштлашувдан тўхтаганларнинггина ҳамсирашлари эшитиларди. Шу пайт кимдир бирдан қирқма милтиқдан ўқ узди.

Зажигалка ўчди, тепадан нимадир гурс этиб ерга тушди. Кейин саҳнанинг нотекис тахталари узра гум-бурлаб думалади-да, залга тушди.

Қочоқлар уни граната деб ўйлаб, додлаганларича дуч келган деразага ўзларини ура бошладилар. Мени кимдир бўғма илондек бўғаётган эди, у ҳам бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Мен бўлсам бошимни маҳкам чангаллаганимча гранатанинг портлашини кутардим...

Лекин граната портламади.

Салқин шабада эсди, эгим жунжикди, хаёлимдан кимнидир ўлдиришди, деган фикр ўтди!

Бўлмаса қочоқлар шунчалик қўрқиб қочишмас, бино ҳам бўшамас, борлиқ сув қуйгандек жимиб қолмаган бўларди.

Ойналари синган деразалардан ой аста мўралади. Шамол эса бошлади, димоққа тер ҳиди урилди. Декорация дарахтларидаги «барг»лар шитирлади. Ўрнимдан тураётиб, рояль тагида оқариб турган нарсани кўриб қолдим.

— Худога шукур, соғ қолдик,— деб хўрсинишди поп қизлари.

— «Ким бўлди экан, ким?»— шундай деб хаёлдан ўтказдим-у, кимлигини ўйлаб топишдан қўрқардим.

— Тентаклар, ўзларига ёғоч милтиқни олиб кетишди, ўзимники мана!— деб кулди Комиссар.

— Мен иккита милтиқни сақлаб қолдим,— деди Қишлоқи, кийимига ёпишган исни тозалаб саҳна остидан чиқаркан.

Усачкин овоз бермади. Саня ҳам жим эди.

Мен граната билан ерга тушган зажигалкани ахтара бошладим, лекин ҳеч нима топа олмадим. Чироқ керак эди. Қишлоқи пилик устига чақмоқтош қўйиб учқун чиқара бошлади, кейин пиликни пуфлаб турган қалин лаблари кўринди. Пилик тугаб, алангаланди, кейин Қишлоқи қўлида ушлаб турган қоғозга ўтди.

Санянинг:

— Йигитлар, бу ёққа қараманглар,— деган овози эшитилди.— Аблахлар эгнимдаги революция мантиясини тортиб олишди.

У шундай деб, пардага ўрала бошлади.

Саня пардага ўралиб олгач, атрофга назар ташлаб чиқди-да, хижолатдан индамай қолди. Бу ахир унинг ўрмондан таклиф қилиб келган ёввойи меҳмонларининг иши эди-да.

— Лашкар деган беҳатар бўлмайди,— тўнғиллади Қишлоқи унинг фикрини фаҳмлаб.

— Ким бу!— мен ерда ётган жасадга ташландим-у, дарров Усачкинни танидим. У лабларини қийшайтириб, бамисоли кулаётгандек ётарди. Дастлаб, уни ҳазиллашаётибди, деб ўйладим. Лекин лаблари четидан оқиб тушган қонни кўриб, орқамга тисарилдим.

— Сеня, сенга нима бўлди?— деди Саня энгашиб.

— Ғоя учун... ўялпман,— шивирлади Усачкин.

Саҳнада, роль ўйнаётганда айтиладиган бу сўз Саняга жуда қаттиқ таъсир қилди.

— Йўқ, керак эмас, менинг ғояларим учун ўлмаслигинг керак, Сеня, ўтиниб сўрайман! Ахир уларни мен чақириб келганман... мени ўлдириш керак! Ҳаммасига мен айбдорман. Кечир мени, кечир, азизим!

Аммо Усачкин индамади.

Ошини ошаб, ёшини яшаб, қариндош-уруғлари билан рози-ризалик тилашиб, юмшоқ тўшакда ўлиш мўйсафидга муносиб, лекин милтиқ ўқига учраб бемаҳал ўлаётган ёш йигит-чи?

Бизларга қадалган кўзлари хотирамда қолди, заҳматқаш деҳқоннинг бақувват қўллари эса қўлимга шундай ботган эдики, ҳатто у анча вақтгача оғриб юрди.

Балки биз:

— Раҳмат сенга, Семён! Қойил! Бақирганингдан кейин қўрқиб, гранатадан ваҳимага тушиб қочишди. Милтиқларимизнинг ҳаммаси ўзимизда қолди! Манга, қара! Биз яна ғолиб чиқдик, азиз дўстимиз!— деб, унинг жон беришини осонлаштиргандирмиз.

У муқаддас қуроолларга қаради ва кўзлари маънодор йилтиради, жароҳати бераётган азоб кўриниб турарди. У Саняга нимадир демоқчи бўлиб, қиз томон интилди. Лекин нафас олмас, ҳатто пичирлашга ҳам ҳоли йўқ эди. Саня энгашиб, унга қулоғини тутди. Бироқ ҳеч нарса эшитмагач:

— Раҳмат сенга, бутун ячейка номидан раҳмат,— деди, холос.

Саня яна ҳам пастроқ энгашиб, унинг лабидан ўпди.

Усачкин Санянинг ўпганини сезиб, у томон талпинди ва шу куйи жон берди. Майин кулги чеҳрасида абдий қолди.

Саня уни сояси билан тўсиб, ўрнидан турди, кейин орқасига ўгирилди-да, бизларга ҳам қарамай, югурганича ташқарига чиқиб кетди.

Бир минут ўтар-ўтмас, Ванюха Қаллахум қоп кўтариб кириб келди.

— Эҳ, ҳар қалай тортиб олдим... Тариқни ўмариб кетишибди, ҳа, майли... ўрнини ўз буғдойимиз билан тўлдирамиз. Лекин тамакили халтачаларнинг ўрнини

тўлдириб бўлмайди... Қишлоқ чеккасида бир газандага зўрға етиб олдим... Уни шундай дўппосладимки!

Темирчи босқончиси — Каллахум забардаст қўллари билан пешанасидаги терларини артаркан, жилмайиб кўйди.

— Ваня, секинроқ, шапкангни ол. Бошимизга кулфат тушди...

Каллахум содир бўлган воқеани пайқади-ю, Усачкиннинг ёнига ўзини отди...

7

«Оҳ, ўрмонни ёритувчи қуёшимиз сўнди, ҳамма ёқни зулмат қоплади. Оҳ, ишонган боғимиз, суянган тоғимиздан айрилдик. Навқирон навжувонимизнинг кўзлари юмилди!»

«Мусаффо осмонга шуъла таратиб қуёш чиқади. Аммо сен, қадрдонимиз, тура олмайсан ҳам, ўйнолмайсан ҳам, кўзларингни очолмайсан ҳам!»

«Бу кулфат бизга қаердан ёпишди, қаердан келди?»

Азачи аёллар¹ бетларини қора рўмол билан яшириб, зўр бериб турли ув тортишарди. Бу аза Халқ уйида содир бўлаётган эди. Спектакль қўйган еримизда тобут турибди.

Ҳаммамизнинг қўлимизда ўқланган милтиқ. Энди бизга яқинлашиб кўришсин-чи. Агар Усачкин дадил ҳаракат қилмаганида, қуролсиз қолган биз бечораларнинг ҳолимизга маймунлар йиғларди.

«Оҳ, бу шунқор момақалди роқ чақмоқларидан ҳалок бўлмади, қанотлари қутурган шамолдан сингани ҳам йўқ, уни ёвуз душманнынг мурдор ўқи нобуд этди. Тўғри юрагига бориб тегди, бечоранинг кўкрагини тешиб ўтди бу ўқ!»

«Эҳ, беҳаё милтиқ, ортга қара, ўқингни сурбет қотиллар юрагига қада!»

Қишлоғимизда кўпдан буён зўр аза бўлмаганди: Усачкин тобути тепасига энг олди азачи аёллар йиғилишганди. Революциядан олдин унинг онаси азачи аёл сифатида жуда донг чиқарганди. Қишлоқлардаги ўликка у борса катта шараф ҳисобланарди. Шаҳарда эса

¹ Азачи аёл — аза маросимларида ёлланиб йиғлайдиган аёл.

уни савдогарлар пулга ёллаб олиб кетишарди. Ҳозир у деярли ҳеч қаерга бормади.

У қабристонга юзлаб одамларни ув тортиб кузатганди, лекин ўғлига йиғлай олмади. Юрагининг қаеридир узилиб кетганга ўхшарди.

Уни шогирдлари ва рақиблари қутқазди. Улар шундай сўзларни айтиб йиғлашардики, ҳатто қишлоқдаги хўрозлар ҳам қичқиришдан тўхтаб, тинглашар, одамлар эса тинимсиз оқиб келишарди. Ҳа, каттаю кичик дарёдай оқиб келарди.

Қизлар дала гуллари олиб келишар, Усачкин тобутини гулга кўмишар, кўзларида эса жиққа ёш эди. Санянинг ҳам кўзлари йиғидан шишган, лекин ўзини тутишга ҳаракат қилади, у нуқул лабларини тишлайди. Аёллар ёнига бориб шивирлайди:

— Наҳотки, аниқроқ айтиш мумкин эмас. Ахир ким ва нима учун ўлдирганлиги аниқ-ку.

Азачи аёллар эса хижолат чекишади, чунки бу расм-русумга тўғри келмайди. Йиғида эса ҳамма гап қочир-риқ билан айтилади. Улар яна ўз билганларини давом эттиришади.

«Эҳ машъум қабр, оғзингни ёп, унга муносиб эмасан»,— ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Узи таъсирли, чиройли, лекин маъно деган нарсаяйўқ.

«Эҳ, заҳ она ер, қаърингга шундай мурғак йигитни олгандан кўра душманини олиб кетсанг бўлмасмиди».

Ҳаммаси ҳақ, ҳамма шуни истайди, лекин ўлгани тирилтириб бўлармиди, фақат қотилнинг номини айтиш керак!

Усачкин тобути тепасида ув тортаётган аёллар йиғисини эшитарканман, ана шуларни ўйлардим.

Биз Усачкиннинг қабрини муқаддас эман дарахти тагидан, худди паҳлавонларники сингари, катта қилиб ковлдик.

Бу улкан дарахт очиқ далада, қадимда одамлар яшаган, ҳозир ўнгир бўлиб қолган тепаликда танҳо турарди. Уша даврда яшаган одамлар фақат минг ёшга кирган кекса қарғанинг ёдида бўлса эҳтимол. Унинг уяси аллазамонлардан бери эҳтиёт қилинади, дарахнинг эса учи аллақачон қуриб қолган, лекин уяга ҳеч ким тегмайди, мумкин эмас, тақиқланган.

Бу улуғвор эманнинг ости ҳамшиша қуп-қуруқ бўла-

ди, ҳатто кучли сел келганида ҳам тагига бирон томчи сув тушмайди. Чўпон зоти борки, неча-неча замонлардан буён қор-ёмғирдан, шамолу бўрондан, жазирама иссиқдан ана шу азим эман остида жон сақлаган. Учдаги барглари жуда бақувват. Ана шу барглар эрта тонгда қуёшни биринчи бўлиб кутиб олади, оқшомда энг кейин кузатиб қолади. Дарахтнинг танасида катта ковак бўлиб, унинг ичида кўзлари ёниб турувчи қадимий икона бор.

Биз қабрни, эман илдизларига зарар етказмай, эҳтиётлик билан ковадик, у абадий кўланка ҳукмронлигидаги ажойиб бир бошпанга ўхшаб қолди.

Бу манзара бизни қандайдир бошқача бир ҳолатга солиб қўйди. Саня бўлса дам олиш пайтимизда кўзини ялангликка тикканича:

— Қандай яхши жой, мабодо ўлсам, мени ҳам шу ерга дафн этинглар, болалар!— деди.

— Нималар деяпсан, нега ўларкансан? Ахир сен орамизда яккаю ягона қизсан-ку!

— Усачкиң ҳам ягона эди...

Уни, кўнглини бир оз бўлса-да ёзиш учун, Семёнга гул териш баҳонасида далага етаклашди, мени эса қабрнинг у ёқ-бу ёғини текислаш учун қолдиришди.

Милтиғимни эман тагига қўйиб, қабрни текислаётганимда тўсатдан кимдир устимга алланимани ёпди, мен: «Ҳазиллашма, ким у?»— деб қичқирдим. Устимдаги нарса олинди, қарасам — тепада қизил мовутни кўтарган Лўли турибди.

— Мана, марҳумнинг устига ёпинглар.

Мен ўғрини шу заҳотиёқ отиб ташлаш мақсадида милтиққа ёпишдим, ўгирилганимда эса, у бамисоли арвоҳдек ғойиб бўлганди.

У инсофга келдими? Ёки бирон-бир шумликни ўйладими, билиб бўлмасди. Ҳар эҳтимолга қарши, жасадни олиб келишдан аввал милтиқларимизни ўқлаб олгандик — ҳар қандай ишга ҳам тайёр эдик.

Усачкинни ҳамма севар, ҳамма ҳурмат қиларди. Попсиз, жанозасиз дафн этилиши маълум бўлгач, ҳамма ҳаяжонланишга тушди.

У ҳар қалай оддий қишлоқ йигити эмас, балки Совет ҳокимиятига сайлаб қўйилган киши эди, уни оддий дафн этиш инсофдан эмасди. Одамлар подшо даврида волость котибига, азбаройи кўп арақ ичиб, ичаги куйиб

Ўлганида ҳам еттита поп жаноза ўқиганини эслашди. Ҳаммаси ялтироқ ридо¹ кийиб олган экан. Подшонинг хизматкори ана шундай ҳурмат қилинса-ю, наҳотки халқ озодлиги йўлида қурбон бўлган кишига иззат-икром кўрсатилмаса? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас.

— Йигитлар, қишлоқларни отлиқ айланиб чиқмай-сизларми, волостдаги ўн етти попнинг ҳаммасини чақириб келардинглар?

— Уларга буюринг, у сочи ўсиқлар энг яхши ридоларини кийиб олишсин. Совет ҳокимиятини чор ҳокимиятидан ортиқроқ ҳурмат қилишсин, худо ёрлақаган бундай ҳокимият бўлган эмас.

Ана шундай маслаҳатлар ҳам бўлди. Биз, агар поплар қатнашадиган бўлса, қизилларчасига дафн қилиш худога ҳамду сано ўқишга айланиб кетади, деб тушунтирмоқчи бўлиб, эътироз билдирарканмиз, жонимизга Лукашин бобо ора кириб қолди. У попларсиз ҳам, эски одат бўйича, бемалол иззат-икром билан дафн эта оламан деди.

Биз шунга келишдик.

У мана бундай амалга оширди:

Усачкинни олиб чиқишди, дарвозани энг кекса кишилар очишди, атайин, эй ўлим, энди бохабар бўл, келгусида яна биронта ёш йигитни олиб кетма, олиб кетадиган бўлсанг, қарияларни олиб кет, дейишди.

Тобутни очиқ дарвоза ўртасига, иккита табуреткага, оёғини далага, бошини қишлоққа қаратиб қўйишди. Лукашин бобо, бизга ёрдамлашиб, қизил поп ўрнида:

— Ўғлим, қадрдонларинг билан видолаш, улар учун жуда кўп яхши ишлар қилдинг,— деди.

Одамлар унинг бу гапларидан сесканиб кетишди. Ҳамма жимиб қолди.

Биз тобутни гул тикилган сочиқларда кўтариб йўлга тушишимиз биланоқ оқ кўйлак кийган болалар табуреткаларни кўтариб, дала йўли чорраҳасига олиб бориб қўйишди.

— Қадрдон далалар билан видолаш, ўғлим,— деди Лукашин бобо яна мурдага таъзим қилиб.

Биз йўл-йўлакай бир неча марта тўхтаб, ниҳоят эман олдига етиб келдик.

¹ Ридо — ибодат пайтида кийиладиган узун камзул.

Қабрга яқинлашганимизда Саня бирдан олдинга отилиб, қабрдан янги қазиб чиқарилган тупроқ устига чопиб чиқди-да, оломонга қараб сўзлай кетди:

— Халойиқ! Нима бўляпти ўзи? Бугун табиат тирик, яшнамоқда, бизнинг эса кўзимизда ёш. Комсомол дўстимиз Семён Иванович Усачкин тобутда! Ҳақиқат ҳимоячиси, халқ учун хизмат қилган инсон эди у, шунинг учун ўлдирилдими? Бугун Усачкинни ўлдиришди, эртага ўғлингизни, қизингизни ўлдиришади!— деди у оломон орасидан танишларини кўрсатиб.

Азачи аёллар марсиясидан қаттиқ таъсирланган одамларнинг ҳар бир сўзи улар қалбини ларзага солди.

— Ажойиб ўртоғимизни ким ўлдирди? Жанг майдонларида одамлар қони тўкилаётган бир пайтда, ўз ҳузурини ўйлаб ўрмонга яшириниб олган кўрқоқ ва разил муттаҳамлар ўлдиришди!

Улар қизил ёшларни эмас, оқгвардиячи ифлосларни, помешчикларни, юнкерларни ўлдиришса бўлмасмиди! Бунга сира чидаб бўлмайди!

— Нимага қараб турибмиз, бўриларни тутгандек уларнинг ҳаммасини битта ҳам қолдирмай тутиш керак!— қичқирди Клим овчи.

— Агар қишлоққа яна бош суқадиган бўлса, сўйил билан қарши олиб, абжағларини чиқариб кузатиб қўйиш керак!— хитоб қилди Тулки.— Сизлар, қизлар, уларни ёнларингизга йўлатманглар! Сира!— пўписа қилди у қизларга қараб.

— Кимлигини билганимдами... бошига тўқмоқ билан...— дўриллади темирчи.

Лукашин бобо оппоқ кафтини боши узра кўтарди.

— Кимки ўлдирган бўлса, унга қишлоқ номидан умрбод лаънатлар бўлсин!

Ҳамма жим бўлиб қолди.

— Биз шундай қасамёд қиламиз: қайси уйдан қайси қиз улар билан ўйнагани чиқса ўша уй дарвозасига қора мой чаплансин! Уларга нон пишириб берилган печь бузиб ташлансин! Бошлана берган хонадоннинг уйи бутунлай вайрон қилинсин! Гап ана шундай, ҳамқишлоқлар!

Ҳеч ким эътироз билдирмади.

— Ўғлим, сенинг қаршингда ана шундай қасам ичамиз!— деди бобо тиз чўкиб ва Усачкиннинг дағал сочларини силаб, юзидан ўпди.

Мурдани ўлиб видолашиш маросими бошланди, кейин «Сиз қурбон бўлдингиз...»ни айтдик.

Қўзларига ёш қалқиган кўпчилик бизга жўр бўлди. Кейин тобут михлана бошланди. Қандай даҳшатли дақиқалар, юрагим орқамга тортиб кетди... Кейин тобут сочиқларга боғланиб, қабрга туширилди. Чуқурга тупроқ тортила бошланди. Видолашиш учун ўқ узилди, қуроллар оғзидан бурқсиган дуд азим эманни қоплади.

Мана, ҳаммаси тамом.

Ҳамма уйига тарқалиб, кеч кирганда қишлоққа эман томондан музика садолари эшитилди. Қулоқ солдик. Свизга чалинарди.

Лўли қабр устида отда ўтиргандек ўтирарди. У юзини свизгага босганича, ҳеч нарсага парво қилмай, ҳатто бизнинг қараб турганимизни ҳам сезмай музика чаларди. Биз эман панасига яшириниб, музикани жимгина, ўйчан тинглардик. Саня гоҳ қўлимни қаттиқ қисар, гоҳ яна қўйиб юборарди.

Биз гармонга кўпроқ одатланганимиз учун свизга садоси ғайри-табiiй туюларди. Гармон шўх, қувноқликка чорлар, бу эса юракни эзиб, қалбни ларзага соларди.

Қаллахум аввалига қайғуни унутиб, тентакларча жилмайди. Комиссар лабларини тишларди. Қишлоқи ипак арқон — белбоғини айлантларди. Кулол нимагадир осмондан турналарни қидирарди.

Мени бўлса машшоқни шартта отиб ташлагим келарди.

— Уртоғимизни балки ўзи ўлдириб, энди қайғураётгандир, — деб шивирладим мен Саняга.

— Жим... ҳеч нарсани тушунмаяпсан... Мутлақо бошқача, эшит. — Саня қўлимни қаттиқ қисди.

Биз анча вақтгача индамай қулоқ солдик, ҳатто ҳолдан тойдик, ўзимизни олдириб қўйдик. У ҳамон юрагимизни эзиб чалгани-чалган эди. Бундай музикадан ўлиб қолиш ҳам ҳеч гапмас. Чидаб бўлмас даражага келганда, Қаллахум оёғи билан ер тепинди:

— Эй, Савка, менинг гўрим тепасида бунақа куй чалма! Эшитиб қўйинглар, йигитлар, мабодо ўлсам, рақс куйини, русча куйни чалишни васият қиламан.

Лўли бамисоли ўғирлик устида қўлга тушгандек

ўрнидан сапчиб туриб, тепаликдан сакраган эди, чуқурликка ўмбалоқ ошиб тушди.

— Нега уни қўрқитиб юбординглар!— Санянинг жаҳли чиқди.— Унга ҳаммамиз номимиздан ташаккур билдирмоқчи эдим... Уят эмасми! Қаллахум охиригача эшиттирмади-я... У ҳаёт ва ўлим ҳақида чалаётган эди... Мен буни фақат бир марта Питерда эшитгандим... Қизиқ, у буни қаердан биларкин? Қандай қилиб сўрасак бўларкин-а?

— Сенга, сўраса айтаман деб, кўзи учиб турибди,— тўнғиллади Қаллахум хафа бўлиб.

Иигитлар кулиб қўйишди, лекин Санянинг чеҳрасида ташвиш аломатлари кўринди. У қишлоққа биздан бегоналашгандек қайтар, Усачкиннинг ўрнига қишлоқ советига кимни тайинлаш ҳақидаги суҳбатимизга ҳам аралашмасди.

Тирикчилик ишлари гўё унга бегонадек. Ҳатто кимни энди ячейка котиблигига сайлашни муҳокама қила бошлаганимизда ҳам унча қизиқмади. Яхшиси қуръа ташласакмикин. Вася ва Семёндан кейин учинчи бўлиб ким сайланишини тақдирнинг ўзи белгиласин.

Лекин у бирдан сесканиб, ўзига келгандай:

— Иигитлар, келинлар, мени сайланглар!— деди.

— Нима деяпсан ўзинг, Саня, орамизда яккаю ягонасан, ҳаётингни қандай қилиб таҳлика остида қолдирамиз?— қатъий эътироз билдирди Комиссар.

— Мен эса қўрқмайман! Еки менга қаршимисизлар!

— Албатта йўқ, ким қарши бўларди,— Қишлоқи бошини қашлади,— фақат одамлар олдида ноқулай, ахир, паҳлавонларни қаранглар, қиз боланинг соясига яширинишипти-да, дейишмайдимки.

— Бу нима деганинг? Яшириниши нимаси?

— Маълумки, қизларни ўлдиришолмайди. Бундай шармандаликни ҳар қандай каллакесар ҳам қилмайди.

— Бу ячейка учун яхши эмасми!

— Йўқ, балки баттарроқ бўлар.

— Нима учун баттарроқ бўларкан?

Иигитлар унга қандай тушунтиришни билмай гангиб қолишди, чунки қишлоғимиз одатига кўра гуноҳкор қизлар ўлдирилмайди, балки ору номусига қасд қилинади, шарманда бўлган қизларнинг ҳаёти эса азоб-уқубатда ўтади.

Биз буларни унга бошқа йўллар билан тушунтира бошладик, лекин у ҳеч нарсага кўнмади.

— Бизнинг шарафли ишимиз — биронта ҳам қочоқни қишлоқ яқинига йўлатмаслик! Уларни шундай ҳолдан тойдирайликки, токи улар ўрмондан олдимизга эмаклаб келиб, узр сўрашсин. Усачкиннинг ўлими учун уларни мана шундай жазолаш керак! Қабр тепасидаги қасамёд эсларингиздами? Шундай экан, унга қатъий риоя қилиб, амалга ошириш керак. Энди бутун қишлоқ биз билан! Уларга инсонларча ёндошдик, бўлмади, энди бошқача йўл тутамиз!

8

Қочоқларга шафқатсизларча муносабатда бўлиш тўғрисидаги қароримизнинг жиддий оқибатларини ҳикоя қилишга ўтишдан аввал қизиқ бир воқеани, битта ҳарфни деб юз берган саргузаштни айтиб бермоқчиман.

Биз Саняни секретарликка сайлашимиз биланоқ, у ячейка ишларини қизларга хос нозик таъб билан тартибга солишга киришди. Бошқа ячейкалардан протоколлар шунчаки ваъдага кўра бир йилда бир марта юборилса, бизнинг ячейкамиздан ҳар ҳафтада — яқини куни жўнатиладиган бўлди. Бунинг устига тоза, тушунарли, қайси масала «кўрилди» ва қандай «қарор қабул қилинди», ҳаммаси аниқ ёзилиб, охирига: «Аслига тўғри, котиб Ермакова» деб имзо чекилар, «а» ҳарфининг остига эса атайин чизиб қўйилар эди.

Мана шу «а» ҳарфига уезд комсомол комитетидагилар, кейинчалик ҳикоя қилишларича, жуда қизиқиб қолишибди. Мен ҳозир сизларга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлган воқеани анча вақт ўтгач, мазкур воқеа қаҳрамонининг ўзидан билиб олдим.

Санянинг имзосини биринчи бўлиб кадрлар учети бўйича инструктор Петрушков пайқабди.

— Ўртоқлар, — дебди у кунларнинг бирида, — ора-мизда қиз бола ҳам борга ўхшайдими?

Уезд комитетидагилар бир-бирларига қараб олишибди.

— Мана, кўринглар, — дебди Петрушков ячейкамиз протоколини кўрсатиб, — аниқ ёзилган: Ермакова, «а» ҳарфи аниқ, ҳатто учи гажак қилиб қайрилган!

Уезд комитетидагилар бир-бирларига тикилиб қолишибди, ячейканинг оддий аъзоси эмас, секретари яна! Уезд бўйича ҳали бунақа бўлмаган.

— Уртоқлар,— дебди Петрушков қимматбаҳо буюмни тутгандек қўлида протоколни маҳкам ушлаганча,— буни аниқлаш керак. Яна қалбаки бўлмасин, қаранг, бу ердагиларнинг ҳаммаси шубҳали, протоколда иккита Иван Иванович бор, иккаласи ҳам Чернobilников. Кейин кўпчилигининг исми Иван... Бизни масхара қилишаяптимикиан? Бориб текшириб келишга тўғри келади.

— Кечирасиз,— дебди шунда қишлоқ ёшлари ўрта-сида ишлаш бўйича инструктор Шчукин,— бу менинг соҳамга киради, буни мен текширишим керак. Мен бораман.

Инструкторлар баҳслашиб қолибдилар:

Уезд комитетининг секретари Потапичев уларни келиштиришга ҳаракат қилибди.

— Бўпти, йигитлар, ташвишланманглар, у ерга мен ўзим бораман. Сал шамоллаб ҳам келиш керак, кейин жойлардаги одамларни кўриш ҳам лозим.

— Ҳамма ходимлар ўрнини секретарь эгаллаши тўғри эмас, мен буңга қаршиман!— қизишибди Петрушков.

Лекин айёр Шчукин эътироз билдирмабди:

— Агар секретарь жойлардаги ишларни текширмоқчи экан, нима ҳам дердик, бунга унинг ҳуқуқи бор.

Ўзи эса хонадан чиқибди-ю, тўппа-тўғри Спасовдаги москвалик машҳур соатсоз уста Чиликиннинг ҳузурига югурибди. Енидан отасининг ҳафтада бир бураладиган соатини чиқариб, уни гаровга қўйиб, велосипед олибди. Бутун шаҳарда шу битта велосипед бўлиб, Чиликин уни олифтагарчилик қилишни истовчи ҳамма ёш-ялангларга гаровга бераркан. Лекин у: мабодо велосипеднинг бирор ери бузилгудек бўлса, гаров қайтарилмайди, деб шарт қўяркан.

Велосипед минишни ўша пайтларда ҳамма ҳам биллавермасди, албатта; шу сабабли у тез-тез бузилиб турар, уста эса анча-мунча нарсалик бўлиб олган. У гаровга соатни мамнунлик билан олди.

У қадимий «лукавица»ни, бамисоли қисқичбақа олдидан аста сузиб бораётган балиқчани панжалари билан илиб олгандек, юлиб олганди.

Чиликин инструкторга темир йўл ҳалокатида ҳалок бўлган кондуктор отасидан қолган бирдан-бир мерос — циферблатида қуёш акс эттирилган соатни кўздан кечираркан:

— Ўзларига йўл бўлсин, ўртоқ?— деб сўради гап орасида.

Шчукин уни чалғитиш мақсадида мутлақо бошқа бир қишлоқнинг номини айтибди. Лекин у бу билан хато қилибди. Шчукин айтган ўша қишлоқда қулоқлар кўзғолони авжида бўлиб, сиёсатга қизиқувчи соатсоз эса бундан хабардор экан, шубҳасиз у оёқ тираб олибди. Шчукин ҳалок бўлмоқчи экан — бўлаверсин, бу унинг иши, лекин велосипед бировники — нобуд бўлмасин! У гаров учун қиймати велосипедга тенг келадиган нарса сўрай бошлабди.

Узоқ савдолашишибди. Шчукин унга бир талай ёзув қоғози, бир қути қалам, нусха кўчирадиган қора қоғоз ва ниҳоят, янги этигини ҳам ечиб берибди. Шчукин шундан сўнггина велосипедни олишга муяссар бўлибди. Қоронғи тушгач, уни уйига олиб келибди ва азонлаб, ҳали чўпон найини чалиб улгурмасданок, аста етаклаб шаҳардан чиқибди-да, уни миниб тез ҳайдаб кетибди.

Ҳеч бир айёрликни хаёлига ҳам келтирмаган Петрушков, йўл ҳозирлиги олдидан ухлаб олибди, эрта билан эса, хат орқали огоҳлантириб қўйилган соатсоз олдига бормоқчи бўлибди. Уезд комитети эшиги олдига борганда нам тупроқдаги велосипеднинг илон изига кўзи тушибди-ю, анграйиб қолибди. Кейин:

— Ким?— деб бақирибди-да, уезд комитетига югуриб кириб, Шчукиннинг стули бўш эканлигини кўриб, ҳаммасига тушунибди.

Шчукин эса бу орада йўл гаштини суриб борарди. Йўл ўрмон қишлоқларига яқинлашган сайин адирлар кўпая борарди. Бу велосипед тепаликка чиқишда тўсатдан занжири узилиб кетиш хавфидан ҳам асрар, дам олишга, пастликка қараб ғириллаб тушишга ҳам имконият яратармиш. Қаршидан эсаётган шамол худди парвоз қилаётган бургутга келиб урилгандек, унинг кўкрагини ялаб ўтармиш. Шчукиннинг қалбида эса орзулар туғён урармиш денг.

— Ермакова, Ермакова, қандай экансан-а? Орамизда биринчи ва ягона қиз...

Революцияда иштирок этган барча аёллар гўзал. У қандайдир журналда Волга қизил флоти комиссарининг суратини кўрганди, фамилияси ёдида йўқ, аммо ҳусн-жамоли эсида. Иннайкейин, Софья Перовская ҳам, Роза Люксембург ҳам гўзал эдилар.

Лекин улар олисда, қўл етмас жойда. Бу қиз эса шу ерда, болаликдан таниш тепаликлар, ўрмонлар ортида, дарёнинг нариги ёғида.

Шчукин дарёга етгач, солга юклар ва одамлар тўлишини кутиб ўтирмабди, солни ўзи ҳайдаб кетибди. Тўртта от-арава, икки арава пичан ёки бир пода қўй сифадиган солда, нақ помешчиклардек, бир ўзи сузиб ўтибди.

У қорамтир сувга қараркан, ўзича ўйлармиш: унинг кўзлари қанақа экан, тунга ўхшаш қорамикан? Мусаффо осмонга қараб, жилмаярмиш: балки кўм-кўкдир.

Бир оз ҳордиқ олиш учун қайин дарахти тагида тўхтабди, уларнинг оппоқ танасига завқ билан тикиларкан, кўз ўнгига биринчи комсомол қизининг келишган қадди-қомати келибди.

Унинг мақсади — ўша қизни кўриш ва уни ўзига жалб қилиш, уезд комитетининг биринчи комсомол қиз билан учрашган биринчи ходими сифатида бундан фойдаланиб қолиш экан.

— Шайтон нима кўйларга солмайди, бир кўришдаёқ севиб қолиш ҳам мумкин-ку.— Шчукин шуни хаёлидан ўтказаркан, чўнтагидан думалоқ ойна ва тароқ олиб, ўзига оро бера бошлабди. Жингалак сочи ўзига жуда ҳам ёқиб тушибди. Агар сочи пешанасига — қоши устига тушиб турса анчагина савлатли кўрсатаркан-да. Соchlари кўзига тушганда пуфламаслик керак, акс ҳолда қалин-дўрдоқ лаблари жуда ҳам кулгили бўлиб кетади.

— Оҳ, қани энди... Комсомол бўлса ҳам, ахир у инсон, бунинг устига аёл. Хотин-қизлар бўлими бошлиғи ҳам аёл, яширин ташкилотда ишлаган коммунист, шунга қарамай турмуш қурган. Ҳатто болалари ҳам бор. Шундай экан, ҳадеб портфель кўтариб бақириб юравермай, бир вақтлар ахир кимгадир ошиқ бўлган...

Шчукиннинг ёдига ўз синглиси тушибди. У мактабни тугатгач, бошқа йигитлардан сочи ва гитараси билан фарқ қилувчи бир телеграф ходимини севиб қолган экан. Шчукин-чи, ўсиб келаётган ходим, бунинг устига

велосипеди бор... Ахир бу фазилатлар гитара қўлтиқлаб юришдан ўлса ўлиги ортиқ-ку.

Шчукиннинг хаёллари борган сари парвоз қилиб, ҳатто уезддаги биринчи комсомол тўйигача етиб борибди.

У ана шу ширин хаёллар билан тонгдан қоронғи тушгунча вақтни хушлаб борибди. Фақат Устьеда тунашда қийналибди. Уни уйга велосипеди билан кириштирмабди, пичанхонада сомонга ўт тушишидан қўрқиб, ўзи ётмабди. Ниҳоят велосипедини устига ортмоқлаб ухлабди.

Тунги ноқулайликка қарамай, уйқудан тиниқиб, ҳар қандай қийинчилигу-машаққатни енгишга тайёр бўлиб турибди, қишлоғимизга эса худди шундай кайфиятда кириб келибди.

... Биз бу воқеадан мутлақо беҳабар эдик. Биз ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб қолгандик. Анчадан бери келмаётган почта келганди. Унда Санянинг номига бандероль бор экан — Питердаги дугоналари секретаримиз жўнатган озгинагина озиқ-овқат солинган посылкани олгач, китоб юборишипти. Унча-мунча китоб муртолаа қилган бўлсак ҳам, ҳали бунақанги китобни сира кўрмагандик. Тўғри, ҳали равон ўқишни билмасдик, хижжалаб ўқирдик. Шунинг учун ҳам баринлар уйини талон-торож қилганимизда, ота-оналаримиз улардан қолган маданий меросдан унчалик фойдалана олмадилар — энг яхши китоблар саҳифаларини йиртиб, уй деразаларини безашганди.

Буларнинг бари тирижчиликни яхшилашга қаратилганди, чунки қоронғида яшаш ҳамманинг жонига теккан, қоғоз ёпиштирилган ёғоч деворлар, ҳатто, ҳавога булут чиққанда ҳам хонани ҳар қалай ёруғ қилиб турарди. Деворларга, албатта, энг чиройли, варақлари ялтироқ китоблар ёпиштирилганди.

Шу сабабли болалигимиз Дантенинг «Илоҳий комедия», Шекспирнинг «Ромео ва Жульетта», Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» деган асарлари қуршовида ўтди. Пушкин ва Гоголнинг суратли китобларини-ку, гапирмасак ҳам бўлади.

Аввалига тушунмай суратларини томоша қилардик, кейин текстларини ҳам ўқий бошладик. Аммо қанча уринмайлик, фақат бир томонини ўқирдик, холос, орқа томонидагисининг мазмунини тахминан билардик, де-

вордан кўчириб олиб ўқишга қўрқардик. Ўзга қишлоқларда ўқиш, савод чиқариш қандай бўлганлигини билмайман-у, бизда ана шундай эди. Тўғри, ҳамма вақт эмас, кичкина, суратсиз китоблар қўлимизга бутун ҳолда ҳам тегарди. Энг муҳими, бизда ҳар қалай китобга меҳр пайдо бўлганди.

Хуллас, китоб ҳақида тасаввурга эга эдик, лекин буниси... Бир хаёлингизга келтириб кўринг-а: ҳаммамизни тўплаб Саня китобни очди, очди-ю, севинчдан кўзлари порлаб кетиб, шундай деб ўқиди:

— «Европа бўйлаб бир шарпа — коммунизм шарпаси кезмоқда».

Биз милтиқларимизни бағримизга босганимизча, беихтиёр бир-бировимизга қарадик. Кейин китоб бизни гўё сеҳрлаб қўйди. Уни ўқиркан, ҳатто Санянинг лаблари сўзларнинг ҳароратидан пўрсиллаб кетаётганга ўхшарди.

Биз унга қулоқ соларканмиз, қандайдир ғоялар ичига кириб бораётгандек сезардик ўзимизни.

Саня энг қизиқ жойига келганда тўхтаб, қайта ўқир, ёмғир суви заминга синггандек, маъноси миямизга ўтириб қолсин учун, бир оз тўхтаб турарди.

— Ҳа, бундай ҳаёт учун жонингни фидо қилсанг ҳам арзийди,— дейди Каллахум,— ҳар кимнинг қобилиятига яраша! Мана бу мен учун айтилган гап экан. Эҳтимол мен шундай уста бўлиб етишарманки, отларга тақа қоқмасдан, қизларнинг бармоғига узук ясарман. Темирчилик касбига қобилиятим ана шундай!

— Буни инжилни ўқийдиган чолларга ўқиб бериш керак,— таклиф қилди Иван Қишлоқи,— ёшлар ҳеч нарсага ишонмайдилар, эътиқод қиладиган нарсалари йўқ, дея ҳадеб мингиллашверишмасди.

Комиссар эса ўз дардини айтди:

— Наҳотки ўша даврда ҳам муҳаббатнинг машаққатлари бўлган бўлса? Йўқ, севги қалбдан чиқади, иқтисодга ҳеч қандай боғлиқлик жойи йўқ. Наҳотки коммунизмда ҳам хотинлар фақат нон ёпишу сигир соғиш учун керак бўлса?

— Бу нима деганинг? Йўқ, хотин-қизлар тўла озоликка чиқади. Биз ҳали бу масалага келамиз,— дейди Саня.

Китобни ўқишда давом этамиз.

Бирдан кутилмаган воқеа юз берди, дераза ортида

кимдир йўталди. Уша томонга қарадим: Ёввойи, қичитқи ўт устида яланг оёқ турибди, оёғини ачиштирма-япти ҳам. Бу ерга куппа-кундуз куни қандай келиб қол-дийкин?

— Сенга нима керак, жодугар?

— Чевар.

— Қанақа чевар?

— Кўйлак тикадиган ёшгина қизча, кўйлак буюрт-моқчи эдим,— деди у ўроғлиқ материални кўрсатиб.

— Кег бу ердан,— шивирладим,— ҳозир китоб ўқи-япмиз.

Саня эшитиб безовталанди.

— Нима гап?

— Ҳеч нарса, анави машиначига кўйлак тиктиргани келибди. Лекин адашганга ўхшайди.

— Нима учун,— елкасини қисди Саня,— биз ойим билан кўйлак тикамиз, буюртмачиларга муҳтожмиз.— У Лўлини кўриб, ҳатто ажабланмади ҳам.

— Уйимизга бора қолинг ёки шу ерда кутиб тулинг, ўқиётган китобимизни эшитасиз.

— Нимасини эшитардим,— деди кулимсираб Ёввойи бир оз дадиллашиб,— менга таниш бу китоб. Ана шу китоб бўйича мени қийнашган.

— Қийнашган дейсизми, қанақасига?

— Шунақасига, оқгвардиячилар комиссар билан иккаламизни тутиб олишганда менинг ғоявий жиҳатим-ни текширишганди. Ушанда бу китоб комиссарнинг сумкасида эди. У ҳаммасини ўқиб бермоқчи бўлганди, лекин улгуролмади... Оқлар китоб бўйича нимаики сў-рашса, ҳаммасига тескари жавоб бердим... Офицер жаҳдан ижирғанди. «Ўзингни нимага ўлдираётгани-мизни ҳам билмайсан-а, аҳмоқ!» деди.

— Кейин нима бўлди?

— Ҳеч нарса, мени ўлдиришди, лекин йўқ қилишол-мади... Лўлилар мушукка ўхшаб узоқ яшайдилар. Мана, яшаб юрибман.

— Ундай бўлса, ўтиринг, бирга шуғулланамиз,— унга ачинганидан Санянинг ҳатто кўз олди қоронғила-шиб кетди.

Лўли биз билан қолди.

Шу пайт Шчукин, юзидаги терини артиб, қишлоғи-миз қаршисидаги тепаликка чиқиб келаётган экан, йў-ловчилардан совға-салом ундириш пайида қишлоқ чек-

касида юрган болаларни узоқдан кўриб қолди-ю, велосипедини кучининг борича тепаликдан пастликка ҳайдаб кетди.

Болалар яккачўпдан тушиб, «амаки, совға беринг» деб бақиршиганда, велосипед аллақачон улар ёнидан ўтиб кетган эди.

У қишлоғимизга Санямизни кўриш орзусида ана шундай жадал келганди.

Лекин итларимиз унинг погунини бир оз пасайтириб қўйди. Шунини ҳам айтиш керакки, итларимиз анчагина ўжар, лордлар палатасидаги консерваторларга ўхшаб бақироқ бўлиб, бўлар-бўлмасга акиллашаварди. Улар нотаниш кишиларга шундай ташланардики, асло қўяверасиз. Велосипедга ҳам бир-бирларига гал бермай, вовиллаганларича ташланишди.

Биз революция харажатлари тўғрисидаги сатрларни ўқиётганимизда клуб деразалари олдида бирдан чанг-тўзон кўтарилди. Кейин ҳуштак чалган болалар, вовиллаётган итлар қуршовида, ялтироқ спицалари офтобда ярақлаган велосипед дераза тагига келиб тўхтади. Чанг бир оз тарқагач, уезд комитетининг қишлоқ ёшлари ўртасида иш олиб борувчи инструкторини кўрдик.

Шчукин велосипедини салқинга қўйиб, биз билан сўрашди-да, йод сўради. Шаҳар маданиятига ўрганган киши тирналган ерларига эътибор бермаслиги мумкин эмасди-да.

Саня йодга югурди. Биз «жафо кўрган»нинг оёқ кийимини ечишига кўмаклашдик. Унинг кенг почали шимини қоқиб, чангдан тозалай бошладик. У вақтинча саҳнада кийиладиган шарварлардан бирини кийиб турди.

Биз акса урганча унинг шимидаги чангларни қоқардик, Саня бўлса енгил-елпи яраларини нам сочиқ билан артар ва лабларини қимтиганича йод суркарди. Бечорага азоб бермасин учун, йод суртгач, устидан пуфларди ҳам. Мен беҳосдан орқага қараб, Санянинг пуфлашлари унга хуш ёққанидан кўзлари мушукники сингари юмилиб кетаётганини кўрдим.

Кейинги сафар қарасам, Санянинг қадди-қоматига тикиляпти.

«Ў-ҳў,— дедим ўзимча,— нега ўзингга мунча тез келаётганинг энди маълум, сенга дори-дармон эмас, табиб яхши таъсир қилаётган экан-да».

У кўзларини катта очганча, гап қотди:

— Қани энди ярадор жангчи бўлсам-у, сиздек раҳмдил ҳамширанинг қўлига тушсам.

— Шунақами?— мужмалгина жавоб қайтарди Саня.

У ошкора гапирди:

— Қалби яраланган жангчи сифатида.

Саня ўзини эшитмаганга олиб, йодни шунақанги суртдики, Шчукиннинг афти буришиб кетди.

Саня эса жиддий сўради:

— Ўртоқ Шчукин, навбатдан ташқари мажлис чақирайми?

— Ҳа, албатта... Биз сиз билан танишмиз, протоколларингизни ўқиб чиқдим, ўртоқ Ермакова. Жуда яхши. Менга маъқул.

У Санянинг қўлини олди-да, бармоқларини пайпаслай бошлади.

— Қўлингиз ўзиям протокол ёзишга яратилган экан-да!

— Мажлисни ҳозироқ чақиришимиз мумкин,— деди Саня унинг қўлидан бармоқларини тортиб оларкан, баланд овоз билан.

«Шунақа, оғайни, янглишяпсан, у сен ўйлаганлардан эмас»,— дедим ўзимча Шчукинга маъноли қараб.

У эса, бунинг фарқига бормай, гапида давом этди:

— Бунчалик шошилишнинг ҳожати йўқ. Ётиб қолишим ҳам мумкин. Мажлисни кечроқ ўтказармиз. Йўлдан келдим, бир оз дам олай, фикримни тўплай. Бирга салқинроқ ерда сайр қилсак яна яхши бўларди... Ҳа... айтгандай, сиздан комсомол ишлари ҳақида баъзи бир маълумотларни олишим керак...

«Қаранг-а, кўнгли нималарни тусамаяпти!»— юрагим «шув» этиб кетди.

— Сайр қилдиришимиз мумкин. Юринглар, йигитлар, инструкторни боққа олиб борамиз!— дедим шошилиб.

Лекин у мени имо билан тўхтатди.

— Уездком инструктори билан ячейка секретарининг махфий, алоҳида гапи бўлиши мумкин.

Бу ғалати сўзи туфайли мен уни жуда ёмон кўриб қолдим.

— На чора, майли,— Саня елкасини учириб, рози бўлди.— Сизни бир ўзим ҳам бошлаб юришим мумкин. Сизлар бўлса, йигитлар, жой ҳозирланглар, ёпиқ маж-

лидан сўнг очиқ мажлис ҳам ўтказишимиз керак. Инструктор ёшларимизга маърифат, оқартув ишлари ҳақида гапириб берсин.

— Ҳа, бунни қилса бўлади,— мағрурона тасдиқлади Шчукин.— Клуб яхшироқ тозалансин!— деди у ва Саняни қаровсиз қолган хиёбонга бошлади.

Кутилмаган бу воқеадан йигитлар бир оз саросимада қолишди. Лекин мен уларга, тинчланинглар дегандек ишора қилиб, Шчукин билан Санялар орқасидан югурдим. Қариқиз, ойболдирғонлар ўсиб кетган, қичитқи ўтлар шунақаям баланд эдики, улар орасида ҳеч кимга сездирмай бемалол юриш мумкин эди.

— Айтинг-чи,— сўради Саня,— сизнингча инструктор сўзи «инструкция» сўзидан олинганми ёки аксинчами?

— Ҳмм, бу ҳазилингизга тушунмадим.

Гаплашайтганлар менга кўринмаса ҳам Санянинг майин овози-ю Шчукиннинг дўрилдоқ товушини аниқ ажратдим. Демак, сездирмай суҳбатга бемалол қулоқ солишим, уларни кузатишим ва ячейкага ахборот беришим мумкин.

Мен қичитқи ўтларнинг талашига, чумолиларнинг чақишига, наъматакларнинг ништарига бардош бериб, қалдирғоч қизимиз билан уездком инструкторини кузатиб бордим.

— Ҳазиллашайтганим йўқ. Мен қайси сўз олдин — инструкторми ёки инструкциями пайдо бўлганлигига қизиқяпман.

— Агар ҳазил қилмаётган бўлсангиз,— деди сиполик билан Шчукин,— инструктор сўзи олдин пайдо бўлган.— Кейин дарров суҳбатни бошқа томонга бурди:— Мен бойлардан қолган ана шунақанги боғларни жуда ёқтираман-да! Сайр қилсанг қандайдир сеҳрли туюлади кишига. Бирдан Татьяна учраб қоладигандек.

«Ў-ҳў, иштаҳаси зўр-ку, Саня камлик қилгандек, Татьянани тилаб қолди-ю кўнгиллари!»

— Демак, инструкция сизларни эмас, сизлар инструкцияни вужудга келтирар экансизлар-да?

— Ҳа, албатта, бунга мажбурмиз. Ҳамма ерга бир ўзинг улгура олмайсан, ҳамма нарсани тушунтиролмайсан ҳам, шунинг учун қўлингга қалам ва қоғоз оласан-да...

— Кейин ҳеч қаерда йўқ, бажариб бўлмайдиган иш-

ларни осмондан олиб ёзаверасан!— кулиб юборди Саня.— Нега энди пичан ўрими вақтида, ўтмай ётган брошюраларни тарқатиш бўйича сиёсий китоблар ҳафталиги ўтказишни таклиф қиляпсизлар? Яна викториналар, савол-жавоб кечалари, ҳатто танцани ҳам таклиф қиляпсизлар. Ха-ха-ха! Нуқул кўнгил очиш, ўйин-кулгику! Пичанни ким ўради? Моллар нима ейди? Чанг босиб ётган эски брошюраларними? Ха-ха-ха!

— Мен эмас,— деб баҳона қилди Шчукин. — Агитация-пропаганда ишлари билан шуғулланувчи Қостицкий ёзган. Марксни ўртага қўйиб қасам ичаман... У ҳатто шеър ёзишни ҳам билади.

— Беҳуда нарсаларни ижод қилмасликларингиз учун сизларни пастлаштириш керак.

— Мен ҳозироқ ячейкангизга қўшилишга тайёрман! Шундайлигингизни агар илгарироқ билганимдами...

— Қанақа эканман?

— Биласизми,— Шчукин дангал берилган саволдан хижолатда қолди.— Мана, сиз куляпсиз, мен эса комсомолга ўтаётган қиз анкетасига ўзгартиш киритувчи инструкция ижод қилган бўлардим... Унга «Ташқи кўриниши» деган банд киритардим.

Санянинг:

— Сиздақаларни...— деган сўз оғзидан чиқди-ю, бир чўчиб тушди. Чунки шу пайт мен қичитқига билмай ишқаланиб: «Эҳ, жин ургур-эй!»— деб юборибман.

Шчукин бўлса ҳеч нарсани эшитмагандек, кўзларини юмиб жаврай кетди:

— Эҳ, ажойиб боғ эканми? Узоқда шафақ... Шафақ ёстиққа бош қўяётган икки бети қирмизи қизга ўхшайди. Назаримда ана шу шафақ — сиз...

Оғзимдан биронта қўпол гап чиқиб кетмасин деб, тишимни тишимга қўйиб турибман. Чунки мен бундай чиройли гапларни билмайман, аммо бошқа нарсаларда ундан қолишмайман. Уҳ, мабодо тили гапдан тўхтаб, қўлини Саняга узатсин, жиғини эзиб қўяман бу Шчукинни! Биз Саняни унга маишат учун авайлаб юрганимиз йўқ!

Қўлимга тушиб қолган шохни қаттиқ қисдим. «Шундай қилсам, буни ячейка маъқулласа керак»,— деб хаёлдан ўтказдим.

Буталар орасидан бошимни чиқариб қараб, Шчукиннинг Саняни қўлтиқлаб олганини кўрдим.

— Қўлингиз мунча ҳам келишган! Силлиқ, қадоқдан асар ҳам йўқ, ўзингиз ишчи-деҳқон оиласидансиз-ку?

— Менга қаранг, мен кампир эмасман, қўлтиғидан олиб етаклаб юрадиган!— Санянинг бирдан жаҳли чиқиб кетди.— Орқага қайтайлик, у ёқда йигитлар кутиб ўтиришибди, мажлиснинг ҳам вақти бўлиб қолди...

— Кутиб туришади-да... йигитлар кўп, сиз орамизда ягона қизсиз. Аслини олганда, Саня, сиз ячейкага эмас, уезд комитетига муносибсиз.

— Мени у ерга ҳеч ким сайлагани йўқ.

— Бунинг аҳамияти йўқ, хоҳласангиз, мен сизни кооптация¹ қиламан.

— Аврамай қўя қолинг, бефойда!— Саня жаҳл билан орқасига ўгирилди-да, қуриган шох-шаббаларни қир-силлатиб босганича тез-тез юриб кетди.

Шчукин унинг кетидан югураркан, шошиб, ҳансираб ўз дардини айтарди:

— Тўхтанг, биз ҳали келишганимиз йўқ... Балки мажлисдан кейин учрашармиз? А... кечроқ?

Саня жавоб бермай қадамини тезлатди. Шчукин унинг кетидан эргашиди. Ҳамма ёқ жимиб қолди. Мен қаддимни ростлаб, керишдим-да, чуқур нафас олдим. Қаршимдаги қариқиз орасида ҳам кимдир оғир хўрсинди. Лўли экан, ўрнидан турди; сочлари тикка бўлиб кетган, қўлида каттакон таёқ.

— Кооптация қиламан дегани нима дегани?

— Билмадим... биронта қабиҳлик бўлса керак... юр мажлисга, ўша ерда аниқлаймиз!— дедим мен, Ёввойининг комсомол эмаслигини мутлақо унутиб. Шчукинга бўлган ғазабимиз қўққисдан Лўли икковимизни яқинлаштириб қўйганди.

— Шу ернинг ўзида аниқлаш керак эди,— деди Лўли таёқни тиззасига уриб синдирар экан.

— Ҳечқиси йўқ, кейинроқ ҳам аниқлайверамиз,— дедим-да, аллақаяёқдан қўлимда пайдо бўлиб қолган, Лўлиникига қараганда кичикроқ таёқни Шчукин кетган сўқмоққа олдим. Кейин Ёввойинга ўзимиз ҳал қиламиз, дегандек қўлимни силтаб, уй томон йўл олдим.

Бутун ячейкамиз қочоқлар қўлига тушмай қолган яшил қалпоқли чироқ ёниб турган стол атрофига тўп-

¹ Кооптация — сайлаб қўйилган ташкилот составини қўшимча сайлов ўтказмасдан тўлдириш.

ланиб бўлганди. Чироқни бизга қишлоқ аҳли қашшоқ-лигимизга ачинганидан эмас, балки одоб нуқтаи назаридан келтириб беришганди. Чунки бу ерга кечқурунлари ёш хотин-қизлар ҳам йиғила бошлаган, қоронғида улар билан бирга ўтириш эса ноқулай эди.

Бойнинг чироғи комсомолларнинг чеҳралари ва хонадаги оддий буюмлар: девордаги гул тикилган сочиқ, ҳамда қизил мовут дастурхонни, Варя — шахло кўз, Стеша масхарабоз ва бошқа қизлар қоғоздан қирқиб тайёрлаган деразадаги «тўр»ларни ёритиб турарди.

Шчукин комсомол ячейкаларида бундай ҳашамдорликка кўникмаганидан, уясида ўтиролмаган хаккадек, креслода ўзини у ёқдан-бу ёққа ташларди.

Саня ячейкада амалга оширган ишлар ҳақида, кундалик барча юмушларимиз тўғрисида осойишталик билан ҳисоб берар, Шчукин бўлса ундан кўзини узмасди. Гоҳ кўзини қисиб тикилар, гоҳ кўз қирини ташлар, баъзан эса ҳатто кўз қисиб ҳам қўярди!

Саня эса унга қайрилиб ҳам боқмасди. У қочоқлар билан курашиш, пичан ўримида комсомолларнинг биргаликда қилаётган ишлари ҳақида сўзлади. Булар Шчукинни қизиқтирмаётганлиги кўриниб турарди. У ҳадеб Санянинг ширмой юзидан, бўртиб чиқан кўкракларидан кўзини узмас, Ваня Қаллахумнинг жаҳлдан стол тагида муштини қисаётганини ҳам, Комиссарнинг лаби қимтинаётганини ҳам кўрмасди. Саня эса буларнинг ҳаммасини зимдан кузатиб турарди...

Саня тинмай доклад қилар, Шчукин эса ҳаммасини маъқуллагандек, бош ирғарди. Доклад авжига чиққанда, Саня кутилмаганда чап қўлини, гўё Шчукинга яқин турган графинга чўзган бўлиб, графин ўрнига унинг кители чўнтагидан фаройиб нарсалар: тароқ, кичкина ойна, оппоқ дастрўмолни олиб, стол устига қўйди.

— Ие,— деди Иван Қишлоқи ва уларни стол ўртасига суриб қўйди.

Шчукиннинг чўнтагидан чиққан нарсалардан йигитлар хижолат бўлиб қизариб кетишди. Узи инструктор бўлса-ю, аллақандай нозанинлардек чўнтагига солиб юрган нарсаларини қаранг.

Саня ҳеч нарса бўлмагандек, гапини давом эттирди, кейин одатдагидек «Яшасин!» деган шиор билан докладни тамомлади.

— Қани, қилинган ишлар бўйича қандай резолюция қабул қиламиз?— сўради пинагини бузмай Қишлоқи.

— Ячейкангизнинг ишлари қониқарсиз!— деди ала-мига чидолмаган Шчукин музокарага чиқишларини ҳам кутмай.

— Ёлгон гапиряпсиз!— мажлис аҳлининг ҳаммаси жойидан туриб кетди.

Тортишув авжига чиқди, тортишувга барҳам, бериш учун Ваня Қаллахум индамай ўрнидан турди-да, инструкторнинг қўлтиғидан олди, креслодан турғизиб, зинадан пастга олиб тушди ва велосипедини қўлига тутқазди.

— Омон қолганингга шукур қилиб, бу ердан жўнаб қол!

— Йигитлар, мен уйгача етолмайман!— ёлворди Шчукин.— Эрталабдан бери ҳеч нарса еганим йўқ!

Биз бағритош одамлардан эмасмиз. Шу заҳотиёқ биров уйдан нон, биров хурмачада сут олиб келди. Инструктор келган жойига эсон-омон етиб олсин деб қорнини бошлаб тўйғаздик.

Бу воқеадан роса мириқиб кулдик. Лекин кулгимиз кўпга бормади.

9

Қишлоқ аҳлининг қочоқларга овқат ва бошпана бермаслик ҳақидаги қарорини биз жиддий бажарардик. Биронта ҳам қочоқни қишлоққа йўлатмасдик, қариндошларини улар билан учраштирмасдик. Қишлоқдан чиқаётган ҳар бир кишининг тўрвасини синчиклаб текширардик. Қизларни қоронғи тушиши биланоқ, ғозларни инига ҳайдагандек, уйларига киргизиб юборардик.

Атрофга эса қамал қилинган қалъаларда бўлганидек, қоровуллар қўйдик. Ҳатто бир марта Ликанька гармонини чалиб тентирай бошлаганида унинг оҳангига мослаб огоҳлантирувчи ўқ уздик.

Ликанька жим бўлиб қолди. Отаси эса ўрмон чекка-сига бориб, теваракни ларзага келтириб бақира бошлади:

— Гармонни бер, дайдивачча! Ўзинг ғойиб бўлсанг ҳам, гармон уйда қолсин, қулоқсиз!

Ликанька отасининг гапини ерда қолдирмади, гармонни ташлаб кетди. Энди у уй тоқчасини безаб турип-

ти. Ношуд гармончи эса қочоқлар кўнглини шод қилиш у ёқда турсин, ўзи Лешевдаги асалари уялари орасида зерикиб, сандирақлаб юрипти.

Зерикаётган фақат угина эмас — ўрмондагиларнинг ҳаммасига қайғу-ҳасрат кўланка ташлаганди. Бизга бўлган ғазаблари кун сайин кучаяр, кечаси ҳам, кундузи ҳам эҳтиёт бўлишга тўғри келарди. Кундузи кўнғироқхона тагида кўнғироққа боғланган арқонни кўлида ушлаганча, соқчи турарди. Шунинг учун қаерда бўлмайлик, бонг урилса, уни қизиллар бонги деб билардик.

Тунлари эса чол қиёфасига кириб олардик. Маълумки, қишлоқда тунни қоровуллик кексаларнинг имтиёзли касбидай гап. Чунки, бари бир уларнинг уйқуси келмайди. Шундай экан, бошқаларнинг уйқусини қўриқлаганлари маъқул. Бизнинг қишлоғимиздаги кексалар ҳам тунни шундай ўтказишарди. Чакмонга ўралиб, бир қўллариди таёқча ушлаб, камарларига боғланган шақилдоқларини шақиллатганларича айланиб юришарди.

Қоровул бўлгач, аҳоли ҳам тинч ухлайди, шум ниятли душман ҳам келмайди, тўсатдан чиқадиган ёнғин ҳам ғафлатда қолдиролмайди. Қочоқларга ҳам яхши, қоровул шақилдоғи қишлоқнинг нариги чеккасидан эшитилганда, уйига писибгина кириб, нон-туз олиб кетиши мумкин...

Бундай воқеа содир бўлмаслиги учун биз тунги навбатчиликда чолларни алмаштиришга қарор қилдик. Кун бўйи ишлаган одамнинг тунда ҳам дам олмаслиги албатта оғир. Якка ўзинг юрсанг тун шунақаям узун бўлиб кетадики! Барча юлдузларни санаб, катта-кичик йўлларни кезиб, изларингдан гул солиб чиқасан ҳамки тун тугамайди.

Бир куни қочоқлар одатдагидек чоллар қўриқчилик қилиб юрибди, деб ўйласин учун кексаларга тақлид қилиб, чакмонга ўралганча кўчанинг у бошидан-бу бошига бориб келаётгандим. Биламан, қочоқлар ҳеч қачон чолларга ўқ узишмайди. Чунки қай биринингдир отаси бўлиши мумкин у. Шақилдоқни шақиллатаман, елкамдаги милтиқни тўғрилайман, бирон ерда қамиш шитирлама-яптими, дарча ғирчилламаяптими деб қулоқ соламан.

Ёз тун сокин, йўлдаги тупроқ қизиб ётипти, яланг оёққа хуш ёқади. Шу пайт кимдир орқамдан писиб келиб, бир сапчиб кўзимни беркитди. Қўрққанамдан йиқи-

либ тушишимга оз қолди. Лекин шу заҳоти аёл кишининг қўли эканлигини сездим.

— Қимсан?

— Топ-чи!

— Саня?

— Менман, Серёжка! Қўрқиб кетдингми?

— Қанақа қилиб сездирмай келиб қолдинг?

— Оёқяланг,— деб у оёғи билан оёғимни сийпаб қўйди.

— Нега қалтираяпсан?

— Ҳали уйқум ўчгани йўқ, тўғри ўриндан туриб келдим.

— Эҳ, яна оқ қўйлақда-я.., кел, пинжимга кир!

Мен чакмонимни тугмачаларини ечиб, бир егини бўшатдим. Саня унга қўлини суқиб, бағримга кирди. Унга қўлимдаги енгил шақилдоқни бердим, милтиқни эса ўзимда олиб қолдим. Бир-биримизнинг елкамиздан ушлаганча, бамисоли бир кишидек аста юриб кетдик. Икки киши эканлигимиз фақат изларимиздангина билинарди. Аммо, буни фақат осмондаги ойгина кўриши мумкин, лекин у ҳам яримта патирдек бўлиб қолган эди.

Саня шақилдоқни тезда ўрганиб олиб, шақиллата бошлади, мен унга далда берардим. Биз бир маромда одим ташлардик, гўё юраётганга эмас, балки илон изи кўчаларимиздан сузиб кетаётганга ўхшардик. Шундай эҳтиёткорлик билан юрардикки, орқамиздан сира чанг кўтарилмасди.

— Қандай яхши-я, Серёжа! Худди булут устида юриб кетаётгандек... юмшоқлигини қара...

— Ҳозир гўё учиб кетадигандекмиз. Фақат йигитларни ташлаб кетишни кўз қиймайди... Қани энди ҳаммамиз шундай ҳузур қилсак.

— Нима қилибди, навбатчиликни икки кишидан бўлиб ўтказиш мумкин.

— Лекин йигитларимиз олтита, сен биттасан.

— Хайрихоҳларни — Варя шахло кўзни, Стешани, Поля Шанғини ҳатто Дарья Чўтирни ҳам жалб қилиш мумкин!

— Фақат навбатчилик қилиш тақсимланаётганда ким ким билан бўлиши кераклигини адаштириб юбормасанг бўлгани.

— Эҳ, Серёжа, комсомолда ҳаммамиз бир ўртоқмиз. Ташкилотимизнинг ажойиблигини тушунасанми

ўзи? Илгари ҳатто ишчи-ёшлар орасида ҳам: мана сенга юбкали қизлар, мана сенга шим кийган хушторлар дейиларди. Сал нарсага, қарабсанки, куёв-келинга чиқариб қўйишарди... Биз эса ҳаммамиз фақат дўстмиз!

— Тўғри, Саня!

— Менга ёқадиган томонинг шундаки, Серёжа, сен қизларга тўғри кўнгил билан қарайсан. Кўнглингга эгрилик йўқ. Мана ҳозир ҳам ўзимизни енгил ҳис қиляпмиз. Нима учун? Чунки бизда бўлмағур хаёллар йўқ.

— Ҳозир менинг хаёлим ҳам паришон.

— Ҳаммангизни — сени ҳам, Иван Қишлоқини ҳам. Комиссарни ҳам акамдек яхши кўраман. Шуни ўйласам руҳим енгил тортади. Сеня Усачкинни ҳам жуда яхши кўрадим! Ушанда битта ўқ иккаламизни олиб кетмаганига афсусланаман, у билан бирга ўлиб кетсам ҳам майли эди!

— Эҳ, Саня, ажойибсан-да... Қани энди ҳамма ҳам сенга ўхшаса!

— Қўйсанг-чи, Серёжа, келажакда ҳамма бир-бирини шундай ҳурмат қилади.

— Қани энди шундай бўлса!

— Биласанми, Серёжа, гўзал шаҳримиз тез-тез тушимга кириб туради. У шундай гўзал, шундай чароғон эмишки, ҳатто кўзларинг қамашармиш. Чинни фабрикамиз ҳам электр нурига чўмганмиш. Уртоқларимизнинг чеҳраларидан нур таралармиш... Лекин негадир синиқ кўза парчалари устида туришармиш... Сен тушингда нималарни кўрасан?

— Ҳар хил туш кўраман... баъзан ҳатто хаёлингга ҳам келтиролмайдиган нарсаларни кўраман!

— Булар биз етолмаган орзулар... Бизни қийнайдиган шулар. Хўш, хаёлингга ҳам келтиролмайдиган нарсаларни кўрадиган ўшанақа тушингда нимани ва кимни кўрасан?

— Сени!

— Мени? Ахир мен тушингда эмас, ўнгингда сен билан биргаман-ку. Хўш, орзу-хаёл қиладиган нарсанг нима? Айт!

Мен лол бўлиб қолдим. Баданим қизиган мисга айланди, чакмон ҳам оғирлик қилиб кетди.

У кутилмаганда оёқлари учига кўтарилди-ю, чўли этиб лабимдан ўниб олди.

— Мана... Бошқа қийналмай қўя қол!

У шундай деди-ю, чакмондан сирғалиб чиқиб, кўздан ғойиб бўлди. Мен қандай турган бўлсам шу тарзда қудуқ лабига ўтириб қолибман. Шақилдоқ ерга тушиб, милтиқ қўлимдан чиқиб кетди. Битта-яримта кўриб қолмадимикан, деб атрофга қарадим... Қалтираб кетдим, тонг аллақачон ёриша бошлаган эди. Узимиз билан ўзимиз овора бўлиб қолибмиз. Бу орада қочоқлар биқиниб келиб қолишса нима бўларди? Борди-ю, куёш чиқиб, сигирларини подага ҳайдаётган аёллар қора чакмонга ўралиб олган ҳолда кўриб қолишганида-чи?

Йўқ, энди икки кишидан навбатчилик қилаётганда шахсий майлга берилмасдан, жамоат иши, жаҳон революцияси ҳақида, коммунада одамлар қандай ҳаёт кечирिशлари ҳақида ўйлаш керак... Ана шунда бандитларнинг ўқига ҳам, кўча-кўйдаги мазахларга ҳам учралмайди.

Вақти билан худди шу масалани мажлисга қўйиш лозим. Аммо мен Қаллахумдан, у ўз ҳамроҳи билан навбатчилик қилган тунда нималар ҳақида гапиришганини сўраганимдаёқ, мақсадимга Саня тушунган бўлса керак.

Шунда Қаллахум:

— Едимда йўқ... келажак ҳақидайдими шекилли...— деди елкасини учуриб.

Мен бир сокин тор кўчада унинг ҳали топталмаган палапон излари ёнида кимнингдир нозик баргдек изларини кўрдим...

Ҳаёлимга бир фикр келиб, бирдан юрагим ғаш тортди; ахир ўзим кимман, бошқалардан нега ажралиб туришим керак? Ҳаммамиз тенг ҳуқуқли комсомоллармиз, ҳар биримиз секретаримиз учун кўрагимизни бандитлар ўқига тутиб беришга тайёرمىз-ку!

Мен қишлоқдаги эскича уйланиш тушунчасидан халос бўлиб, юксакроққа парвоз қилганимни ҳис этарканман, гўё пичани янгигина ўриб олинган ўтлоқда ёки энгилгина қайиқда сокин кўлда сузиб юргандай, энгил нафас ола бошладим.

Лекин нимагадир бўлажак навбатчилиқни сабрсизлик билан кутардик, нимадир изтиробга соларди, бир юрагингни бўшатгинг келиб қолади-ю, лекин ҳадеганда мажлис бўлавермайди, шунақа аксига олади ўзи.

Кейинги навбатчиликда яна чакмонининг бир энгини Саняга тутқазарканман, дарҳол шахсий ҳамда жамоатчилик манфаати ҳақида гап очдим. Бунга чек қўйиш

керак. Ахир бугун тонг ёришганини сезмай қоламиз, эртага душманнинг эмаклаб келаётганини, кейин эса жаҳон революциясини!

Саня менинг ҳамма фикримга қўшилди.

Биз шу куни зийраклик билан қоровуллик қилдик. Ой булутлар орасида аста сузар, шамол тегирмон парраклари бамисоли ухлаётган қариялардек, шамолсиз «пишилларди». Биз бўлсак қишлоғимиз тинчлигини қўриқлардик, ячейканинг, қочоқларнинг ифлос милтигидан ўқ чиқмасин, деган қарорини амалга ошираётган эдик.

Бир куни мен Саняга қандай яхшилик қилсам экал, деган эзгу ният билан ўрнимдан турдим. Шу заҳоти бошимга ажойиб бир фикр келиб, руҳим енгил тортди. Чувагимни кийдим-у, аравани қўшиб, унга паншахани ташладим-да, тўғри Саняларнинг ҳовлисига йўл олдим. Ермак бобо вафотидан сўнг бу ерни ўт босган, молхонадаги гўнг олиб чиқилмаган, қарийб чириб кетганди. Мен унга ҳар паншаха санчиб, аравага отганимда дилим қувонарди.

— Нима бўлди сенга, Серёжа?— сўради ювиниш учун зинапояга югуриб чиққан Саня.

— Нима қипти, молхонани тозалаяпман, сигир қўясизлар. Мундоқ одамларга ўхшаб яшайсизлар. Манави бойликни жамоа сизларга ажратиб берган жойга элтиб ташлайман. Ер озгин, ўғитланса дон ҳам, нон ҳам мўл бўлади. Қарабсанки, қозон ҳам мой, чўмич ҳам.

У кулиб юборди.

— Бобо деҳқон бўлиб кет-э.

— Йўқ, бу деҳқончасига эмас. Қомсомолчасига. Чунки деҳқончиликда гўнгни биров шунчаки ташиб бермайди, тенг шерикликка ташийди, хизмат ҳақи учун сенга бир арава олиб борса, ўзига бир арава, узоқроққа олиб борса, бир арава эвазига икки аравани ўз даласига тўкади.

Саня кулиб:

— Ячейкадан сенга бунақа топшириқ берилмаган бўлса керак?— деди.

— Ҳамма нарсага топшириқни кутиш керакми? Бундоқ ўйлаш ҳам керак-да. Биз комсомоллар бошқаларга қараганда кенгроқ фикр юритишимиз, бошқалардан узоқроқни кўришимиз керак.

— Жуда ғалатисан-да, Серёжа!

— Ғалати эмас, балки ғояли одамман. Буни фарқ қилиш керак. Ана, гўнг ортилган икки аравани ҳайдаб кетаётган кишини кўряпсанми? У, Сурбетнинг отаси. Ушани ғалати одам деса бўлади. Нега деганда, гўнгни ўз ерига олиб кетяпти-ю, лекин кўнглида қувончдан асар ҳам йўқ. Шу кетишида олинадиган ҳосилни қаерга яшириш, бир иложини қилиб маъмуриятга тегишли қисмини топширмаслик устида бош қотирапти.

Анови эса ячейкамиз аъзоси Ваня Кулол. Худди ўшанақанги гўнг ортилган арава ёнида кетяпти-ю, чеҳрасида шодлик. У ҳам ҳамма деҳқонларга ўхшаб мўл-ҳосил кўтаришни орзу қилиб боряпти, лекин унинг фикри мутлақо бошқача. Йигитча советларга дон қанчалик зарур эканлигини яхши билади. У бу билан ҳам ишчиларни, ҳам қизил аскарларни тўйғизмоқчи. У қанча кўп дон топширса, шунча қувонади. Шунинг учун ҳам чеҳраси ёрқин, чунки ғоямиз ўй-ҳаёлимизга нур бахш этади!

Шундан кейин мен аравани тўлдириб, унга эски чакмонимни солдим-да, Санянинг кичик укаси — Павликни ўтқазиб ҳовлидан чиқдим.

Аравам Лўлининг свизғасидек ғичирлаб юриб кетди. Қаршимиздан бўш аравалар келар, кўплари мендан олдин йўлга чиқишганди. Бу бежиз эмас. Ҳозир гўнг ташишнинг айна вақти. Кўни-қўшнилари ўзаро мусобақалашади. Одат шунақа. Далага секин борилади, у ердан илдам қайтилади.

Ҳар бир аравада қамчи ушлаган болалар жиловни ўзларига ишониб топширганларидан гердайиб ўтиришар, оталари бўлса, пастда, арава ёнида боришарди. Қайтаётган араваларда эса оталари оёқларини осилтириб ўтириб олишган, болалар тик турганча, удабурро эканликларини кўз-кўз қилиб отларни қисташади.

Мен ҳам Санянинг укасига, ҳали кичкина ва тажрибасиз бўлса-да, тизгинни тутқаздим, ҳечқиси йўқ, отим ювош, далага йўлни ўзи топиб боради.

— Хўш, питерликлар, аҳволлар қалай, қийналмаяпсизларми?

— Ёмон эмас,— деди Павлик,— оймларда буюртма кўп, фақат тўй кўйлақларининг ўзидан еттита... Келинлар оналаридан бекитиб бўлса ҳам кўпроқ пул беришади. Ишқилиб чиройли тикилса бас.

— Оббо сен-ей, буларни қаёқдан биласан?

— Нега билмасаканман, оймлар тикадилар, мен

машинанинг қулоғини айлантириб тураман. Саня бўлса бурмаларини, тўрларини тикади...

— Опанг жуда яхши-да.

— Саня яхши, оймлар ундан ҳам яхшилар. Биласизми, оймлар сеҳргарлар, бутун оилани битта нина билан боқадилар...

— Саня-чи?

— Саня фақат ёрдамлашади, оймларнинг ишларига ҳаваси келади. Саня тикишни билмайди, ҳали ҳатто ўзигаям кўйлак тикмаган. Яқинда келинчақларга тикилган кўйлакни кўриб: «Эҳ, ойижон олтин кўлларингиз менга қандай ажойиб никоҳ кўйлаги тикиб беришини кўз олдимга келтирсам, юрагим қинидан чиқиб кетади-ёв!»— деди.

Юрагим негадир шув этиб кетди.

Мен гўнгни уларга ажратилган ерга қондасини ўрнига қўйиб тўқдим. Лекин иккинчи марта бормадим. Далада учраб қолган Иван Қишлоқини юбордим.

Саня билан орамизда гап ана шундай чала қолди. Учрашганимизда мен қовоғимни уйиб, индамасдим. Саня эса бундан ҳайрон. Нега бунақанги бўлиб қолганимни у сира тушунмасди.

— Нега хомушсан, Серёжа?

У шундай самимий сўрардики, ҳатто юрагим увишиб, миямга қон қуйилгандек бўлиб кетардим.

Кўп ўтмай дўстлигимиз яна бир синовдан ўтди.

Ячейкамиз аввалгидек — бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун принципи асосида яшарди. Экин-тинкин вақти келганда, келишилгандек, ҳаммамиз Саняларнинг ерини ҳайдаб бердик.

Ҳар куни кечқурун. қисқа бўлса ҳам, мажлис ўтказиш бизга одат эди. Чунки ҳаммамиз учрашмай, янгликларни ўртоқлашмай, келгуси режаларимизни белгиламай туролмасдик.

Теварак-атрофимизда юз бераётган ҳодисалар қувонарли эмасди. Узоқда ҳамон оқғвардиячи ва оқпанлар билан жанг борарди. Кўз ўнгимизда эса турли кўнгилсиз воқеалар содир бўлиб турарди.

Бир куни, антоновчилар ғалла ортилган эшелонни талаб кетишибди, деган хабарни эшитсак, бошқа куни ўрмон хўжалиги вайрон қилинибди, деган шум хабар тарқаларди. Яқинда Тамбов от заводига ҳужум қилиб, қизил отличлар учун боқиб қўйилган отларни ҳайдаб

кетишипти. Ана шунақа, кунлар нотинч, алғов-далғов ўтяпти.

Бунинг устига Ганька, ҳар куни тонгда ўрмонда бегона отларнинг кишнагани келаётганлигини айтди. Улар ҳайдаб кетилган отлар эмасмикин? Текшириб кўриш керак. Лекин қочоқларнинг қишлоққа кириши ман қилинганидек, биз ҳам ўрмонга оёқ босмас эдик. Бир-биримизни жуда қаттиқ таъқиб қилардик.

Мана, яна менинг навбатчилигим келди. Тун дим, қуюқ булут билан қопланган, аҳён-аҳёнда чақмоқ чақади. Диний ақидаларга қараганда мана шундай кечда чумчуқлар, қуриган япроқлар дарахтдан узилиб тушганидек, жонсиз бўлиб таппа-таппа ерга қулармиш. Оғилдаги моллар безовта. Қишиларнинг уйқуси ҳам яхши эмас. Қандайдир бетинчман. Саня ҳам ғалати бўлиб чиқди.

Икковимиз битта чакмондамиз-у, хаёлимиз ҳар ёқда.

Саняни нимадир қийнар, шақилдоқни истар-истамас чаларди. Кейин бирдан хўрсиниб:

— Қандай шум тақдирлар бўлади-я!— деди-да, жим бўлиб қолди.— Яқинда онам иккаламиз бир одамга раҳмимиз келиб йиғлаб юбордик.

Қулоғим унда. Жим боряпман.

— Гўдакнинг кўзи олдида отасини ўлдиришдек даҳшатни тасаввур қилиб кўр. Оёқ-қўлидан ушлаб, дўнгга уришибди.

Биламан. Бизда от ўғирлаган лўлиларни шунақа қилиб ўлдиришарди. Бунда қовурғалари синар экану, баданига ҳеч нарса қилмас экан...

— Ушандан кейин бола даҳшатдан додлаганча ўрмонга қочибди. Онаси, опа-акаларидан ҳам жудо бўлиб, бегона чолнинг қўлида улғайибди.

— Агар сен Савка тўғрисида гапираётган бўлсанг, асаларичи чолнинг учраб қолгани унинг бахти. Тўғри, у одамови эди, шунинг учун алвасти деб лақаб олган. Лекин Лўли асалари кувалари орасида эркин яшаган.

— Ўрмондан бошини чиқариши билан дакки эшитаверса қанақасига эркин бўлсин?

— Тўғри, уни чўқинтирилмаганлиги учун уриб, ҳайдашарди. Лекин ўзида ҳам айб бор, ўғирлик қиларди.

— Уйинчоқ ўғирларкан. Бир куни боғда бойнинг ўғлини сурнайни олиб қўйган. Бу унинг музикага жуда ўч эканлигидан!

— Ҳа, ўшанда бариннинг извошчилари унга музиканинг қанақа эканлигини кўрсатиб қўйишган, роса қамчилашганди.

— Аблаҳлар!

— У кейин алаמידан извошга қўшиладиган учала отнинг пайини қирқиб ташлаганди.

— Бу, албатта, номаъқулчилик... Қилган иши учун қамоқда пушаймон бўлгандир?

— Ҳа, пушаймон бўлди. Революция вақтида бойларнинг уй-жойларига ўт қўйганида ҳам пушаймон бўлган. Эҳ-ҳе, озмунча жойга ўт қўйганмиди. Бир зарда қилганда уйлар, омборхоналар, ғарам-ғарам пичанлар ёниб кетарди. Ниҳоят бир кун унинг оёғини уриб синдиришди.

— Ҳа, ўшандан бери сал оқсоқланиб юради.

— Ҳечқиси йўқ, бу от минишига халақит бермайди. У урушда отлик аскар бўлган.

— Буни қараки, у икки ўт орасида қолган: оқгвардиячилар комиссар билан бирга тутиб олиб отишган, кейин эса комиссарни ҳимоя қилмагансан, деб ўзимизникилар отишган, хиёнат қилди деб ўйлашган.

— Қандай қилиб тирик қолганин-а? Отаётганларни авраб, кўзларини чалғитганмикин?

— Оҳ, чалғитган бўлса кошкийди. Улар нишонга аниқ уришган. Ўқлар баданини тешиб ўтиб кетган. Ойим билан кўйлагини бичаётганимизда кўрганмиз. Юрагининг қоқ устида иккита ўқнинг изи бор.

— Одам ишонмайди-я!

— Менимча ўқ отилган вақтда юраги кичкина бўлиб сиқилган-у, ўқ шундай егинасидан ўтиб кетган бўлса керак.

— Эҳтимол. Кўпинча Лўли мен танасиз бўла оламан, деб мақтанарди. Ушанда ўқлар унга шикаст етказмай ўтиб кетаркан. Улим билмасмиш.

— Йўқ, Серёжа, у ёруғ дунёни тарк этган одам, қалби бамисоли ёлғондакам, шунинг учун куйлагини-куйлаган. Кўзларига бир назар ташлагин-а, сунъийдек кўрилади. Узини ўлимга маҳкум этган: на севгини ва на кўнгилхушликни ёқтиради. Фақат бир нарсани — нафратни ҳамроҳ деб билади, холос. Ойим икковимизнинг унга жуда раҳмимиз келди, ҳатто, тикиб берган кўйлагимизга ҳақ ҳам бўлмадик...

— Қасалхонага ётқизиш керак.

— Қани энди бирон бир кўнгил сўровчиси бўлса... Уни ўйласам, биров менга тўппонча ўқталгандек юрагим орқамга тортиб кетади! Беихтиёр кўзимга ёш келади.

Бу гап менга қизиқ туюлди. Чунки у Усачкиннинг тобути ёнида бир томчи ҳам кўз ёши тўкмаганди.

— Қўйсанг-чи, Саня,— дедим,— бунинг ҳаммаси қоронғи, чақмоқли тундаги бедорлик, безовталиқнинг оқибати. Қоронғида чумчуқларнинг юраги ҳам сиқилиб кетармиш. Сен билан биз ахир одамлармиз-ку. Ўзимизни қўлга олишимиз керак. Ҳали тўхтаб тур. Бир ёмғир ёғиб берсин, ҳаммаси ўтиб кетади.

— Йўқ,— деб жавоб берди у,— мен жуда уяляпман. Ахир ўйлаб кўр, бизлар бир-биримиз билан дўст, ўртоқ бўлиб яшайпмиз. Қимсасиз ўрмонда эса бир инсон ёлғиз, ғарибликда кун кечирмоқда, у ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмайди.

— Нима, у соқолдорни ячейкага қабул қилиш керак демоқчимисан?

Саня кулиб юборди.

— Ахир у унчалик қари эмас, фақат Исодек соқоли ўсиб кетган, холос...

— Лўлилардан чиққан Исо!

Биз аллақандай ғалати, ғайри табиий кулиб қўйдик. Келаси навбатчиликда яна Еввойи ҳақида гап кетди. Саня яна унга ачинди. Мен унга фақат бир кишига эмас, ҳаммага баравар ачиниш кераклигини, дунёда унга ўшаган бахтсизлар кўплигини тушунтиришга ҳаракат қилдим. Бир кишига ачиниш инсофдан эмас. Кейин сиёсатга ҳам тўғри келмайди. Бу билан жаҳон революциясини амалга ошириш у ёқда турсин, битта ячейкага ҳам бошчилик қилолмайсан!

Мен агар бирон кишини кўпроқ ўйланса ё ўша ҳақда кўпроқ гапирилса, ўша албатта пайдо бўлишини анчадан бери билардим. Шунинг учун қишлоқ чеккасидаги қамишнинг шитирлашини эшитибоқ, хаёлимдан «Лўли!» деган фикр ўтди.

«Қани,— ўйладим,— у ниманинг шўрини қуритмоқчи экан, қўноқда мудраётган товуқларними ёки оғилларда ором олаётган ёш тўқлиларними?»

— Сен шу кўприкда туратур,— дедим Саняни туртиб,— мен нафс балосига учраган ким эканлигини биламан...

Шундай деб, милтиқни маҳкам ушлаганча, омбор

деворига яқинлашдим. Рўпарамда, ёғоч девор устида аллакимнинг ҳурпайган гавдаси кўринди. Тегирмончи деворни баланд олганидан у сира ошиб туша олмаётганди.

— Жойингдан қимирлама!

Милтиқнинг шақ-шуқини эшитган айғоқчи ўлжа солиш учун олиб келган чипта саватни оёғим тагига ташлади-да, хириллади:

— От, коммуна!

Мен хато қилганимни тушундим, ҳатто Сурбетнинг овозини таниб, суюниб кетдим.

— Аҳмоқни отсанг — ўқинг зое кетади! Қаёқдан келган бўлсанг, ўша ёққа жўна!

— Қуп-қуруқ кетолмайман, жуда бўлмаса бир бурда нон бер. Ахир сахий кишилар инс-жинсга деб тўнкага нон ташлаб кетишади!

— Нонни увоғи ҳам тегмайди сенга, тўнка ёнига бор, инс-жинсга сажда қил. Қочоққа овқат йўқ, қани туёғингни шиқиллатиб қол-чи...

— Тфу,— тупурди Сурбет,— ахир бизларни нима қилмоқчисизлар, алвасти комсомоллар!

— Шовқинлама,— дедим унга,— йигитлар эшитиб қолишса, адабингни беришади. Сен қонхўрсан, сен ўртоғимиз Усачкиннинг қонини тўқдинг. Сизларга шафқат йўқ, шафқат қилмаймиз ҳам!

— Шундай қилиб, нон бермайсанми?— дағдага билан менга ўқрайди Сурбет.

— Уйламай ҳам қўя қол.

— Ундай бўлса, қулоқ сол,— тишларини ғичирлатди у,— ҳамма нарсани ўша қизингиз булғаяпти! У келди-ю, кун кўришимиз оғирлашди! Ҳатто Черемухин пайтидагидан ҳам баттар бўлди. Қараб тур, оқибати хунук бўлади ҳали...

— Тегиб кўрларинг-чи!

— Таноби тортилмаса тегамиз ҳам, худди шундай деб айтиб қўй унга!

— Сен ҳам шерикларингга айт: ҳарбий комиссариатга келишмас экан, эркинлик ҳам бўлмайди, бундан ҳам бадтари, ота-оналарининг бисотини тортиб оламиз. Шундай буйруқ бор, лекин эслари кириб қолар деган умидда буни амалга оширмай, сабр қилиб турибмиз.

— Овора бўласанлар.

— Шунақами! Йўқол, Иблис, ўша ертўлангга бор:

бўрилар билан увиллашавер, одамлар орасида сизларга ўрин йўқ!

— Хўп, лекин сўзларим ёдларингда бўлсин. Биз уни Черемухиндан ҳам баттароқ жазолаймиз!

У жаҳл билан бўш саватни четан деворга илди-да, жавраганича жўнаб қолди.

Мен уни сойликдаги буталар ортига ўтиб кетгунича кузатиб турдим, кейин Санянинг олдига жўнадим.

Писиб борарканман, кўприк устидаги Саняни узоқданоқ пайқадим, ой шуъласида ёнига сояси ҳам тушиб турибди. Ҳазиллашиб кўзини бекитиш мақсадида оёқ учида боряпман. Мана, илиққина тахтага оёқ ҳам қўйдим... Саня сояси билан бирга сувга энгашиб ниманидир кўряпти. Кейин гаплашган овоз эшитилди:

— Қара, қара, улар сочларини кумуш тароқ билан тарашяпти...

— Э, бу оининг акси-ку! Сув тез оқаётгани учун чўртанбалиқ ўти илонга ўхшаб кўриняпти.

— Кундузи ўтга ўхшайди, кечаси сув парисининг сочига... Оппоқ қўлларини кўтаришини қара...

— Нилуфарларни сув чайқатяпти...

— Кўряпсанми, бармоқларида узуклари ҳам бор...

— Кумушсимон жажжи балиқлар ялтираяпти.

— Улар кечаси ухлайди... Дурустроқ қарагин, сув парисининг қайиқчаси чиқиб келяпти.

— Ой яна булутлар орасидан чиқмоқда.

— Жим тур, ҳозир улар қайиқда сузишади. Чўчитиб юборма, улар жуда ҳуркак, мўмин-мулойим бўлишади... Кўринишдан дарё устида туман айланаётганга ўхшайди-ю, аслида улар рақсга тушишади... Худди қўнғироқ гуллардек сассиз кулишади ҳам. Ҳали буни кўрасан, ҳа, кўрасан, ишонавер...

«Ие, уни Лўли авраяпти-ку!» деб ўйладим-да, «унга ишонма» деб бақирмоқчи бўлдим. Лекин худди тушдагидек овозим чиқмади. Ичимда уни ҳайдаш керак, дейман-у, яна нима дейишини эшитгим келади.

— Қара, мен ҳозир гирдоб орасидан отларни чиқараман. Кўряпсанми, қара, қоп-қора бўксаси кўринди...

«Булар улкан қора балиқлар галаси-ку, ой шуъласига чиқишяпти».

— Ажойиб-а,— шивирлайди Лўли,— кул ранг кўзли ҳаво ранг думлигини ўғирлайми?

— Нега?

— Сени обқочиб кетиш учун!
— Узоққами?
— Хоҳласанг — Дон чўлларига, хоҳласанг — Молда-
вияга.

— У ерда Махно бор.

— Мен сенга қилич топиб бераман, бошини шартга
узиб ташлайсан, ҳу ана, қара, эгри, казак қиличи ярқи-
раяпти...

«Ой солган йўл сувда қиличга ўхшаб эгилиб кўрин-
япти. Ёлғонни ҳам болайсан-а, Лўли...»

— Хўш, оқларни қириш учун жўнаймизми?

— Борамиз!

— Сўз берасанми? Қани, мана бундай деб такрор-
ла! — Кейин у лўличасига нимадир деб гўлдуради.

Агар Саня шу сўзларни айтса — тамом — жодула-
нади!

— Йўқол, жодугар! — дедим жонҳолатда.

— Лўли Саняни даст кўтарди-ю, юзини у билан тўс-
ганича узоқлашиб бораверди...

— Қўйиб юбор! — деб қичқирди Саня.

— Тамғасиз кетмайсан! Мана мендан сенга эсдалик
бўлсин...

Саня қичқириб юборди, кейин қўққисдан ўқ овози
эшитилди. Лўли кўприк панжарасидан ошиб, ўзини чан-
галзорга урди.

— Мен уни ўлдирдим... ўлдирдим! — Саня кичкина
гўппончани ташлашга уринар, у бўлса занжирда соат
кафтгиридек тебранарди.

Мен дарёга энгашдим — на бирон шовқин, на сув-
нинг шалоплаши эшитилади, на қилт этган жон кўри-
нади.

— Тинчлан, Саня.

— У мени тишлаб олди...

Биз дарё бўйига тушдик. Санянинг тишланган жойи-
ни ювиб ҳам кўрдик, гиёҳ билан артиб ҳам кўрдик, ле-
кин елкасидаги Лўлининг тишлари ўрни сира кетмасди.

— Тамғамиш, — газабланарди Саня титраб-қақшаб, —
вой иблис-ей, вой қароқчи-ей!

— Яхшиямки қонингни сўриб олмади... Энди жоду-
гарлар билан қандай муносабатда бўлиш кераклигини
билиб олдинг! Хўш, қонхўр билан танишдингми, қўр-
қинчлияканми!

— Жим бўл... ҳеч кимга айтма!

Ўз ячейкангиздан ҳеч қачон ҳеч нарсани яширманг. Қандай воқеа содир бўлмасин, ҳаммасини очиқ-ойдин ўртага ташланг. Андак бўлса ҳам яширдингизми, ана шу жиндек нарса ҳам ёвузликка олиб келади. Лўлиннинг тундаги ҳаракатини яширгандим, ўзим фитнага илиндим. Бир куни Саня мени имлаб чақирди-да, бармоғини лаби устига қўйиб огоҳлантирди:

— Ҳеч кимга айтма... манавини қара, ўрмондан хат олдим!— Шундай деб қайин пўстлоғидан найча қилиб ўралган хатни оча бошлади.— Ғалати-а, тўғрими?

— Кўп кўрганман бунақасини, революциядан кейин бизда қайин пўстлоғи кўпинча дафтар ўрнида ишлатилмоқда. Ҳатто мактабда ҳам ўқувчилар унга эман кучаласидан қилинган сиёҳ билан ёзишарди.

— Бу сиёҳ билан эмас, ҳарфлари гўё гулга ўхшатиб, ўйиб ёзилган. Дарров ўқий олмайсан ҳам...

Болалардан қандайдир воқеани яширишда шерик бўлмаслик учун, ўзимни четга олдим.

Лекин Саня уни қироат билан ўқий бошлади:

Наҳотки насибам аччиқ шунча ҳам —
Муҳаббат лаззатин тотмасдан ўлсам?
Жавобин кутаман ошиқ булбулдай!

— Эҳ, Санечка,— дея жилмайдим,— ахир биз мактабда ўқиб юрганимиздаёқ қизларга бунақа шеърларни тош тахтага бўр билан ёзиб қўярдик.

Лекин унга қайин пўстлоғига ёзилган номача ғалати туйилганди. У мактуб ёнига миҳ билан ўйиб, қуйидаги жавобни ёза бошлади.

Қонлар дарё бўлган уруш вақтида
Ғапириш уятдир севги ҳақида.
Азизим, эсингда тутгин ҳар қачон:
Севгига муносиб фақат қаҳрамон!

Хатни найча қилиб ўради-да, укасининг енгига тикди. Павлушка муқаддас эман олдига бориб, худди почта қутисига хат ташлагандек, хатни ковакка тикиб келди. Шундай қилиб, қайин пўстлоғидаги ёзишма бошланиб кетди.

¹ Шеърларни русчадан Машраб Бобоев таржима қилган.

Улар кейинги хатларида нималар ҳақида ёзишганини билмайман, қизиқмадим, фақат шунчаки эрмак, ўткинчи ҳол деб ўйлаган эдим. Қаттиқ хато қилган эканман. Бу ёзишма Ёввойи Савкани жуда дарғазаб қилган экан, бир куни лўлича одатини қилиб: «Ё сен меники бўласан ёки пичоқлаб кетаман»,— деб ёзиб юборибди.

Буни қарангки, бу хат зийрак Ганьканинг қўлига тушиб қолибди, ундан Комиссарга ўтибди. Ваня хатни ўқиб бўлиши биланоқ, дарров шошилиш мажлиси чақирди. Фақат йигитларнигина тўплаб хатни ўқиб берди. Кейин:

— Секретаримизга Ёввойи юборган бу ультиматумни қандай тушунса бўлади?— деди.

— Мен буни, Савка унга уйланмоқчи, ўз фикрини лўлилар одатича ифода этиб, ўзи совчилик қияпти, деб тушунаман,— деди устомон Ваня Кулол.

— Ячейка секретарига муносиб ишми шу? Агар қиз бола бирон кесатиқ ёки юракка тегадиган бирон илиқ сўз айтмаса, кўзини сузмаса, лўлилар ҳеч қачон ўлдираман деб таҳдид солмайдилар. Бу ҳам уларнинг одати...— деди Қаллахум.

— Биз уни мақтаб кўкларга кўтариб юрибмиз, у бўлса мана қанақа ишларни қилиб юрибди,— ташвишланиб бошини сарак-сарак қилди Қишлоқи.

— Лўлининг хаёлига нималар келмайди, унинг миясига келга гапларни деб Саня бировга қараши мумкин эмас эканми?— яна устомонлик қилди Ваня Кулол.

— Йўқ, бу ерда бошқа гап борга ўхшайди. Иш нима учун бунчалик кескинлашганини Санянинг ўзидан сўраш керак. Усиз ҳал қилиб бўлмайди,— деди Иван Қишлоқи.

Саняни чақириб келгани Ганькани жўнатдик. Мана у, қаршимизда.

— Бу қанақа гап? Нега менсиз мажлис қиялпсизлар?

Қайин пўстлоғини кўриб, қизариб лавлаги бўлиб кетди.

— Бировнинг хатини ўқишга нима ҳаққингиз бор?

— Сен бизга биров эмассан,— деди Комиссар майинлик билан,— сенга тааллуқли ҳамма нарса бизга ҳам тааллуқли!

— Нима учун сизларга тааллуқли бўларкан?

— Нима учун деганинг нимаси, ахир бу ячейкадагиларнинг ҳаммасини ҳақоратлаш-ку.

— Тушунмадим, бунинг нимаси ҳақорат?

— Бизнинг одатда энг ақлсиз қизга ҳам бегона қишлоқлик йигит совчи қўйишга журъат этолмайди. Бундай ноҳўя ҳаракат қилган куёв қилмишига яраша жазоланади бизда. Акс ҳолда, бутун қишлоғимиз шаънига доғ бўлиб тушади бу, ҳаммага масхара бўламиз. Мабодо, бирон қиз бошқа қишлоқ йигитига қош қоқса, бу қишлоқда гўё яхши йигит қолмади, деган маънони билдиради. Аллақандай насл-насаби номаълум гўрсўхта келгиндига ўзингни раво кўраётган бир пайтингда бизни номусга қўяётганингни ўйлаб кўрдингми?

Сен ахир бизда ягона қалдирғоч комсомол қизсан, худди ячейкада ўзингга муносиб йигит қуриб қолгандек, аллақандай қочоққа турмушга чиқмоқчимисан? Унда ҳеч нарсага ярамайдиган бунақа ячейкани тарқатиб юбориш керак бўлади!— Комиссар сира тўхтамай, гапиргандан-гапираверди.

Саня жимгина эшитиб турди-да, кейин тўсатдан кулиб юборди!

— Нега куласан?— унга ўғирилди Ваня.

— Сени тезроқ уйлантириб қўйиш керакка ўхшайди! Ванядан бошқа ҳамма кулиб юборди.

— Ҳазилга бурма. Агар қочоқлар сенга, бизга кун бермай қўйдинг, шунинг учун биз сени ўлдирамиз, деган мазмунда ультиматум юборганларида эди, мағрурлансанг бўларди. Ахир муҳаббат туфайли сўйилиб кетадиган бўлсанг — бу комсомол учун ўта шармандали ҳол-ку.

— Ҳали мени ҳеч ким ўлдиргани йўқ, Ваня,— деди у мулойимлик билан.— Фақат Еввойи ортиқча манманлик қилиб юборган, холос. Мен унга раҳм қилган эдим, у бўлса...

— Шунақа, Саня, ҳали миллион-миллион одамлар азоб-уқубатда яшаётган бир пайтда ярамасга раҳм қилиш керакмас. Жаҳон революцияси биздан барча ҳистуйғуларимизни охиригача ҳам талаб қилиши мумкин,— деди Комиссар мулойим оҳангда.

— Ҳа, мен айбдорман, албатта... Еввойинга ўша пайтинг ўзида қаттиқроқ гапиришим керак эди... Энди нима қилишимни ҳам билмай қолдим.

— Сен буни ячейка ихтиёрига топшир, ўзимиз тўғрилаймиз.

— Қандай қилиб, қишлоқ одати бўйичами? Еки от ўғриларини жазолаганга ўхшатибми?— жилмайди у.

— Йўқ, хатга хат билан жавоб берамиз,—гапга аралашди Ваня Кулол,—запорожьелик казаклар турк султонига хат ёзгандек, биз ҳам бу хусусий мулк эгасига хат ёзамиз. Майлими?

Саня бош ирғади.

Биз қайин пўстлоғига шундай жавоб хати ёздикки, мазмунига қоғоз ҳам ҳатто чидаш беролмасди. Агар ўқишни билганда айиқ ҳам алаmidан бўкириб, ўзини дарахтга урарди.

Хатни Ганькага бердик, у эман ковагига қўйиб келиш учун югурди.

Нимагадир Ёввойидан ҳадеганда жавоб келавермади, ҳаёт эса тўхтаб турмайди. Саняни аллақачон янги фикр, комсомол тўйини ўтказиш фикри чулғаб олганди. Фикри ёди ҳозир ўшанда.

Агар у илгари Комиссарнинг уйланишидан кулган ва ҳатто нафратланган бўлса, энди ўзи совчилик қила бошлаганди. Қариқиз Дарьяга уйланиш — бу олижаноб жасорат, деб Ваняга тўхтовсиз уқдирарди.

Ахир у ҳам қувончларни баҳам кўришга ҳаққи бўлган меҳнатсевар инсон. Қишлоқ ҳаётидаги жаҳолат туфайли майиб бўлган бахтиқаро бечоралар яна бахтиқаролигича қолаверадиган бўлса, у ҳолда революциянинг, хотин-қизлар озодлигининг ва умуман ҳар қандай озодликнинг нима кераги бор.

Агар унинг тақдирига биз — комсомоллар тузатиш киритмасак, ким киритади? Орамизда унга ёқадиган фақат Ваня. Уни Ванягина бахтли қилиши мумкин.

Биз назардан қолганларни юзага чиқариш учун бутун ячейкамиз билан катта тўй-томоша қилиб берамиз. Ҳамманинг ҳаваси келсин.

Уларнинг қизил тўйи Халқ уйида тантана билан ўтиши керак.

Маросимни биргаликда муҳокама қилиб, келин-куёвга мос либослар танладик. Тўй борасидаги ота-боболар удумидан бизга мос келадиганини қўллаш учун уни билладиган қариялар билан маслаҳатлашдик.

Биз, қизил тўйни черков тўйларидан дурустроқ ўтказиш ва ёшларнинг попларсиз ҳам тантанали тўй қила олишлари мумкинлигини кўрсатишга ҳаракат қилардик. Бунинг комсомол ўтказаетганлигини ҳамма билиб қўйсин. Ана шунда сафимизга кўпроқ ёшлар қўшилади. Айниқса хотин-қизлар. Ахир қишлоғимиздаги ҳар бир қиз ёшли-

гиданоқ яхши тўйни орзу қилади. Шундай экан, қизил тўйни орзу қилишсин.

Келинни комсомолга қачон қабул қилиш керак — тўйгачами ёки тўйдан кейинми — шу ҳақда баҳслашиб қолдик. Агар тўйдан кейин қабул қилинса, тўй ярим комсомолча бўлади. Аъзолик билети тўйга совға бўлармикан-а? Саня, қизни комсомолга тўйгача қабул қилиш керак, ўшанда халқда комсомолга ўтсанг турмушга чиқишинг осон бўлади, деган фикр туғилади, дерди. Агар Дарька чўтирки ҳамма ҳам шундай ёри бўлишини ҳавас қиладиган Ваня Комиссардек йигитга турмушга чиқсам, гўзал қизларга умуман осон бўлади.

Ячейкага ёш хотин-қизлар кўплаб аъзо бўлишини таъминлаш учун Дарькани комсомолга олдинроқ қабул қилишга қарор қилдик.

Дарька ҳаммасига рози эди. У яқинлашиб қолган бахтини ўйларкан, суюнганидан мағрур юрарди. У тўйни, кузни кутмаёқ, тезроқ ўтишини хоҳларди, лекин оила-сидагилар пичан ўрими, галла янчиш вақтида ишчи кучидан маҳрум бўлишларини сезиб, қаршилиқ кўрсатишарди.

Саня Дарьканинг қариндош-уруғларини кўндиришга уринар, уларга бутун ячейкадагилар билан ёрдам беришга ваъда берарди.

Иш силжиди, Саня ҳам, биз ҳам хурсанд. Ахир кўримсизгина ячейкамиз яна бир марта донг чиқаради. Аввал ячейкамизга биринчи қалдирғоч қиз ўз хоҳиши билан кирганлигини нишонлаган бўлсак, энди комсомол тўйи билан ном чиқарамиз.

Фақат Ваня ўз бахтига бепарволик билан қарар, доим қовоғидан қор ёғилиб юрарди. Саняга қандайдир галати, ҳатто адоват билан қарарди.

Саня ҳам гўё ораларида келишмовчилик бордек, ҳар гал учрашганда ундан кўзини олиб қочарди.

Булар бизни бирмунча безовта қиларди. Ишқилиб, Ваня бирон қилиқ чиқармасин-да, деб қўрқардик. Ахир биз ячейка номидан фақат Дарькани умидвор қилибгина қолмай, яқинда бўладиган бу шодиёна кун ҳақида уезд комитетига ҳам маълум қилгандик.

Мана шу ишлар билан бўлиб, Ёввойини негадир эсдан чиқариб қўйибмиз.

Бирдан ўзи эсимизга солди, яна қандай денг — атайин ўйласанг ҳам тополмайсан буни.

Бу унутилмас кун якшанба кунни эди. Роса пешиндан сўнг, поп ҳам, қўнғироқчи ҳам ўз хизматларини адо этиб кетишган, биз эса муҳим иш юзасидан маслаҳатлашиш учун қўнғироқлар тагига тўплангандик. Ячейкамиз бир кишини қизил аскарлар кўнгилли қўшинига юбориши керак эди.

Бизга юборилган номада шундай дейилганди: «Ораларингиздан энг муносиб комсомолни танланглар, от билан муомала қилишни билса яна яхши бўлади».

От билан муомала қилишни-ку ҳаммамиз ҳам болалигимизданоқ билардик, лекин энг муносиб комсомолни танланглар дейилгани бошимизни қотирарди. Ким ўзини, мен қизил армияга номуносибман, дейди?

Номзод кўрсатишни муҳокама қилаётганимизда сал бўлмаса жанжаллашиб кетаёздик. Баҳс шу даражага етдики, ҳатто шовқин-сурон кўтарилди. Ячейкамиздаги ҳамма комсомол ҳам бир-бирдан қолишмасди. Қаллахум кучли, Қуллол қув, Қишлоқи эса пухта ўйлаб иш қилар, Батракча — матонатли, мен ўртоқларга меҳрибон эдим.

Комиссар қизил тўй ташвиқоти учун мўлжалланган куёв бўлганлиги сабабли рўйхатга киритилмади. У бундан ранжиб, будёновкасини кўзигача бостириб олиб, узоқ ўрмон томон тикилганича тураверди.

Баҳслаша-баҳслаша охири илгариги одатга кўра қуръа ташлашни таклиф қилдик. Лекин Саня бу эски одат, янгича ҳаракат қилишимиз керак, деб эътироз билдирди. Кейин ёпиқ овоз бериш йўли билан танлашни таклиф этди. Жуда соз — ҳар биримиз қоғозга номзоднинг фамилиясини ёзамиз, ким кўп овоз олса ўша бораверади.

Шундай қилинди, ҳамма қоғозни менинг шапкамга солди. Саня уларни очиб кўрди-ю, ҳайратда қолди:

— Бу кетмайди, ахир ҳаммаларинг ўз фамилияларингни ёзибсизлар,— деди.

— Қизиқ бўлди-ю,— дедим мен шапкамни тиззамга уриб,— келинлар, ҳаммамиз кетаверамиз. Саня комиссар бўлади! Ҳалок бўлсак, ҳаммамиз баравар ҳалок бўламиз!

— Тўхтанглар, йигитлар,— қичқирди соқчи,— ҳали Советлар учун ўз қишлоғимиздаги жангда ҳалок бўлмасак майли эди. Қаранглар, ўрмон томондан қанақадир душман қўшини келяпти.

Дарҳақиқат у кўрсатган ёқдан чанг булути ва қишлоқ томон шитоб билан келаётган отлиқлар кўринди.

— Мудофаа эгаллансин!

— Саня билан Комиссар қўнғироқхонага чиқишди. Биз пастда, черков девори тагида жангга тайёрланардиг-у, яшиллар нега бунча эрта чиқишди экан, деб ўйлардик. Ахир биз уларни кейинроқ галла ўрим-йиғими даврида келишар, деб хаёл қилгандик. Унгача шаҳардан ишчилар озиқ-овқат отряди мададга келиб, ишимиз анча енгиллашарди. Йўқ, бутунлай акси бўлиб чиқди. Ана, улар яқинлашмоқда.

У ерда қандай ҳодиса рўй берганига сира тушуниб бўлмасди.

Ҳаммаси кейин маълум бўлди. Яшиллар қароргоҳига Антоновнинг шахсий вакили, бошдан-оёқ чарм кийимли, машҳур бандит келибди. У от заводидан таланиб келтирилган отларнинг аҳволини инспектордек суриштирибди, қулунларга яхши қарамаганликлари учун кўйибди, кейин яқин орада эгар-жабдуқ келтирилиши ва Питерск ҳамда Тверск-Ямск бўйлаб юриш қилажакларини айтибди. У бу ердагилар билан худди ҳаммалари антоновчилардай гаплашибди.

Ёввойига кўзи тушиб, қиличини унга узатибди:

— Қани, мана шуни устарадек чархла-чи.

У бирон киши Лўличалик яхши чархоломайди, деб ҳисоблабди.

Ёввойи нима ҳам қила оларди, асалари кувалари қўйилган жойдан дурустроқ тош топиб, қилични чархлабди, кейин новдаларни кесиб, тигини синаб кўрибди. Чарм кийимли киши:

— Менга бу қилични жасоратим учун Антоновнинг ўзи ҳада қилган, ўлдирилган комиссарники,— деб мақтанибди.

— Қандай жасорат учун?— гапга аралашибди сербар соявонли шапка кийган солдат қизиқиб.

— Эҳа, мен қилич солганимни кўрмабсан. Бир силтаганимда одамни иккига бўлиб ташлайвераман.

— Яланғоч бўлсами ёки кийимдагисини ҳамми?

— Яланғочи дуруст, кийимда бўлса тигга зўр келади, манави кертикларни кўрдингми, ҳаммаси мис тугмачаю камар тўқасининг касофати. Унга суяк ҳеч гапмас, «шиғ» этиб кесиб кетаверади.

— Дворяннинг суяги шунақа мўрт бўлиши мумкин,

лекин меҳнаткашники унақа эмас. Мана мени венгер солдати қанақа қилиб чопган... У милтиғим найзасига дучор бўлди, мен эсам, ўзинг кўриб турибсан, ҳали ҳам гулханда исиниб ўтирибман,— дебди соқолдор қочоқ.

— Қандай суяк бўлмасин, унинг таңасида коммуна эти, миясида Советлар ғояси бўлса бас, қиличим чопаверади.

— Ҳа, сенга ҳаммаси барибирдек кўринади.

— Худди шундай, оқларми, қизилларми, ишқилиб яланғоч бўлсин, қиличга зўр келмайди!

— Биз қишлоғимиз комсомолларини бараварига ечинтириб берайлик, бир адабини бер бўлмаса, — дебди Сурбет.

— Ишонмайман, бир урганда қилич одамни иккига бўлолмайди,— дебди солдат.

— Бўлади.

— Ол-а, одам сенга новда экан-да!

— Кел, гаров бойлашамиз. Нимадан? Мен отимни тикдим.

— Мен айиқ тикдим!

— Ҳа-ҳа.

— Хо-хо-хо,— шовқин солишибди қочоқлар,— икки ўжар дуч келди.

— Эртага кўрамиз чинми ёки ёлғонлигини...— деб манманлик қилибди антоновчи.— Қани ўша комсомолларингни яланғоч қилиб қўй-чи!

Сурбет каллакесарни қишлоққа шу заҳотиёқ олиб боришга тайёр экан.

Шундан кейин бизни тўсатдан қандай қилиб қўлга тушириш ва жазо бериш ҳақида ўйлай бошлашипти.

— Биродарлар, комсомоллар орасида қиз бола ҳам бор... Уни ҳам ечинтирамизми?— гижгижлабди солдат.— Бўшашмаларинг!

— Менга деса биби Марям бўлмайдами, бари бир дабдала қиламан.

Қиличлар ҳар ёнга серпанди, ёху,
Биби Марям бўялди қонга,
Қайтадан Иусис Христосни у
Тўғиб бермас энди жаҳонга.

деб куйлабди қўлида қошиқни чалиб Мишка Роҳиб.

Шунда Ликанька уларга ёлвора бошлабди:

— Ҳаммасини дабдала қил, ҳаммасини чоп, фақат Кулолга тегма, у менинг қариндошим.

— Қанақа Кулол?

— Ванька Кулол-да, қишлоғимизда кулолчилик қилади, у менинг амакиваччам бўлади.

— Комсомолми — ўзидан кўрсин, икки нимта қилинад!

— Йўқ, қўйинглар!

— Овозини ўчиринг у аҳмоқни!

— Ҳа-ҳа-ҳа,— кулишибди қочоқлар, Лўли бўлса яна қилични чархлармиш, кўзлари ёниб турганмиш.

Сурбетнинг таклифига биноан босмачилар, биз ер ҳайдашга бориб, ҳар томонга тарқалган бир пайтимизда ёпирилиб келиб, ҳаммамизни беданадек тутиб олишга қарор қилишипти.

Ҳамма шу таклифга рози бўлибди, қўлбола ароқни ичиб, ухлаб қолишипти.

Чарм кийимли босмачи курткасининг туғмасини ечиб, фуражкасини кўзига тушириб ухлабди, баҳслашган солдат ҳам, венгер солдатини чопиб ташлаган соқолли киши ҳам, Сурбет ҳам ухлаб қолишибди. Лекин Ликаньканинг ҳеч уйқуси келмасмиш, ўчиб бораётган гулхан ёнида чўғга тикилган кўйи ҳадеб ҳиқиллармиш:

— Ваняга ачинаман, Ваняга... унда айб йўқ.

Мишка Роҳиб уни юпатибди:

— Айбсиз ўлдирилган банданинг жони тўппа-тўғри жаннатга тушади.

— Жаннатга ўзинг боравер, Ванька ўлмасин. Оҳ, Лўли, қилични аврагин, у биродаримни чопмасин!

Шундай деб у ўгирилиб қараса, Лўли йўқ эмиш. Гулхан ёнида чўғни ковлаб ўтирган жойида тўсатдан ғойиб бўлиб қолибди.

— Савка, жодугар, қанисан?

— Овозингни ўчир, биз ҳаммамиз: сен ҳам, мен ҳам жодугармиз,— деб тўхтатибди Мишка Роҳиб уни.— Мен шунча вақтимни монастирда ўтказдим, авлиё бўлмоқчи эдим, энди бўлса буларнинг барини жонимдан ёмон кўраман. Рўза кунлари оғзимга овқат олмасдим... Энди эса, ейман, ичаман, ўйнаб-куламан, қизлар билан машат қиламан... Менга от билан қилич берсанглар бас, жон деб урушга жўнайман!

Мишка Роҳиб шу сўзларни айтиши ҳамон қоронғиликдан Лўли чиқиб келибди-да, гулхан шуъласида қўлидаги қонга беланган қиличини кўрсатибди.

— Қилич ўзимга ҳам керак,— дебди у кулимсираб.—
Отни эса ола қол, ҳозир кетамиз.

Ошналари Лўлининг эғнидаги антоновчининг чарм камзулига кўзлари тушиб, орқаларига тисланишибди.

— Чарм галифе билан хром этикни сизларга совга қиламан... ечиб олинглар, улар сизларники.

Мишка билан Ликанька дарҳол кўз уриштириб олишибди. Савка антоновчини ўлдирганлиги аниқ, хўш, энди улар нима қилишсин? Лўлини ушлаб беришсинми ёки бу ердан қочиб қолишсинми?

Уларнинг қўнғлидагани Лўли дарров пайқабди.

— Тезроқ қимирланглар, меровлар, бўлмаса, сизларни шерик қилмайман. Отларни йиғишга ёрдамлашинглар, йўлга тушамиз.

Ликанька билан Мишка тишларини ғижирлатиб, антоновчидан чарм шим ва этикни куч билан ечиб, ҳада қилинган нарсаларни талашмай бўлашиб олишибди. Иштонсиз қолган Роҳиб галифени, Ликанька бўлса жонига теккан чуваклар ўрнига этикни кийиб олибди.

Сўнг улар ҳамма отларни, бирининг думига иккинчисининг тумшугини боғлаб, ўрмондан аста олиб чиқиб кетишибди.

Учовлон отларни чоптириб, қийқириб, ҳуштак чалиб қишлоққа кириб келишди. Ликанька отларни ташлаб, уйига югурди.

— Отажон, онажон,— деб бақирди у суюниб,— чувак ўрнига чарм этик кийиб олганимни кўряпсизларми! Гармонни беринглар, ишонинглар, урушдан башанг кийиниб қайтаман!— У шундай дея гармонни олди-да, орқасига қайтиб кетди.

Мишка Роҳиб попнинг уйига югурди.

— Ҳой отахон, онахон, бирор майинроқ кийим беринглар, чарм иштонга ўрганмаганим учун азоб берапти... Ишонмасанглар ҳозир кўрсатаман.

Попнинг қизлари тагин шарманда бўлмайлик деб, ойнадан унга иккита юмшоқ пар ёстиқ ташлашди.

Дўстлар ёстиқларни эгар ўрнига қўйишди.

Лўли эса қўнғироқхонанинг олдида от ўйнатарди.

— От керакми, мана, ўтир, кетдик! Мен сўзимнинг устидан чиқдим, лекин сен қаердасан? Қилич керакми, мана сенга қилич!

Саня жавоб бермади.

— Ҳой қиз, қўнғироқларнинг орасига бекинишнинг ҳожати йўқ, кетдик, ҳамма ёққа доврўқ соламиз!

— Эй яхши қиз, мен бунақанги ишга гармонимни аямайтману, сен нимангни аяптсан? Анави йигитнинг бошидаги будёновкасини тортиб ол, комиссар бўласан!— дўстлари Савкани қўллаб-қўлтиқлашди.

— Жўнанглар, йигитлар, бачканалик қилманглар, бу ерда яхши қизлар йўқ, ҳаммаси комсомоллар,— деб уларнинг оғзига урди Комиссар.

— Демак, бизларни яна ўрмонга ҳайдаятсизларми? Қетмайман. Қани мен тамға босган қизни бу ёққа беринглар!— деб тишларини ғижирлатди Лўли.— У ҳозир ўқ узадигандек кўринарди.

Агар Комиссар бўлмаганда иш нима билан тугаши номаълум эди. У қўнғироқхонадан сакраб, Саня учун эгарлаб қўйилган от устига тушди-да, қичқирди:

— Ортимдан юринглар, аблаҳлар!

Ликанька билан Мишка Лўлини эргаштириб, унинг ортидан от қўйишди.

Отлар уюри дарвоза томон йўл олди.

— Мен уларни ҳарбий комиссариатгача кузатиб қўяман... Тезда қайтаман!— деб қичқирди Комиссар елдек учиб бораркан. Бироқ у қишлоққа қайтиб келмади.

Шундай қилиб комсомол тўйимиз амалга ошмади.

II

Сизларда қизлар қайлиқларини қандай, қаерда танлашади? Кечалардами, танцадами ёки жамоат ишларида бирга ишлашибми? Бизда «Отни қўшга қўшганда кўр, йигитни пичан ўрганда» деган моқол бор. Ерни чуқурроқ ҳайдаяптими, чалғини чаптастлик билан ишлатяптими? Синагани энг яхши пайт, албатта, пичан ўрими мавсуми.

Пичан ўрими пайтида йигитлар ўзларини бошқача тутадилар, қизлар ҳам қадди-қоматларини кўз-кўз қилиб ўзларини одабли эканликларини намойиш этадилар. Биз томонларда пичан ўримига худди байрамга тайёрлангандек ҳозирлик кўрилади. Бу ҳар қайси оила ўз еридаги ҳосилни ўриб-йиғиб оладиган ғалла ўрими эмас, балки одамлар бир-бирлари билан дийдор кўришадиган пайт.

Мокшадаги ўтлоқларимиз қадимдан умумники ҳисоб-

ланиб келган. Дарё ўтлоқда фойдали чўкинди қолдиради. Ут-ўланлар ҳамма жойда бир хил қалинликда ўсмайди, баъзи жойлар дўнглик, баъзи жойлар эса ботқоқлик. Гиёҳ унмаган дўнгликлар ҳам учрайди. Бундай ўтлоқни ҳаммага тенг тақсимлаб бўлмайди. Шунинг учун ўт-ўланларни биргалашиб ўриб олишади-да, ғарамлаб, сўнг тақсимлашади.

Пичан ўраётганлар турнақатор бўлиб туришса қапдай чиройли ахир. Ҳар қайси қанотда сайланган кучли ва эпчил етакчи бўлади. Чалғилар бирин-кетин эмас, ҳаммаси бараварига тортилса айниқса чиройли кўринади. Узоқдан пичанни худди битта машина ўриб, бир текисда ғарамлаётгандек туйилади. Ўрилган пичан офтобда бир оз селгигач, эртасига хотин-қизлар елкаларига хаскаш ташлаб, ашула айтганча далага чиқишади. Пичанни ўридан ашула айтиб қўзғатиш лозим.

Дала шийпонимизда кечаси билан ҳаёт қайнайди. Ёшлар гулхан атрофида ашула айтиб, ўйин тушадилар. Чоллар ўтмаслашиб қолган чалғиларини қайрайдилар, кампирлар сермой, ширин бўтқа пиширадилар.

Янги ўрилган пичан билан сўк бўтқанинг ҳиди димоққа ёқимли урилади.

Ўзингизни гўё ёрқин келажакда яшаётгандек ҳис қиласиз, қулоқлар ҳам, камбағаллар ҳам йўқ, ҳамма чайлаю арава остида ухлайди, сермой бўтқа ейди, ҳамма бир-бири билан мусобақалашади.

Бу фақат муқаддима, ёшлигимиз эртаги ҳали олдинда.

Ўрим охирида ғарамлар тақсимлангач, куёвлар беллашуви бошланади. Бунинг учун текис яйлов танланади, саҳарлаб у ерга байрамдагидек ясаниб-тусанган йигитлар тўпланишади.

Йигитлар майдоннинг бир томонига турнақатор бўлиб тизилишади, нариги томонида эса бўйи етган қизлар қадимий одат бўйича байрам либосида туришади.

Йигитлар етакчиси, ёш деҳқон чалғини жаранглатади-ю, биринчи бўлиб ўримни бошлайди, кетидан бошқалари ишга тушишади. Шу тариқа ўрим мусобақаси бошланади. Бу ерда бўш келмаслигининг керак, бўлмаса тово-нингни қирқиб юборишади. Туртиниб кетмаслик ҳам керак, акс ҳолда сафдан чиқиб қолишинг мумкин. Орқада қолдингми, рақибингга йўл бер-у, оломоннинг аламли таъналарини эшитавер. Демак, кўпчиликдан ортда

қолмаслик ва куёвлар тўдасидан чиқмаслик учун гайрат билан ишлашинг керак.

Мусобақа тугагач, йигитлар терларини артиб улгур-маслариданоқ, уларнинг олдига квас тўлдирилган туюс¹ кўтариб қизлар югуриб келишади. Муҳаббат рамзи сифатида бериладиган бу квас кимга насиб этишини ҳар бир қиз аллақачон мўлжаллаб қўйган бўлади. Қвасни бўлажақ келинларнинг ўзлари уйларида дид билан тайёрлашади. Ҳатто яхши чиққан-чиқмаганлигини билиш учун дугоналарига татиттириб кўришади.

Йигитлар уни ичишда ҳам синаладилар, идишдаги квас бир симиришда тугаши керак.

Бу орада йигитларнинг қариндош-уруғлари ҳозиргина ўрилиб, ҳушбўй ҳид таратиб турган пичанни тўплаб, навбатдаги беллашувга ҳозирлик кўришади. Йигитлар квасларини ичиб бўлишгач, аёл кишининг:

— Қани, қизалоқлар, хомталаш!— деган овози эшитилади.

Ана шундан сўнг беллашув чўққисига чиқади. Қизлар оёқларидаги янги чувакларини ялтиратганича, квас билан сийланган йигитлари ўриб, уйиб қўйган пичан томон шиддат билан югуришади. Улар пичанни қучоқ-қучоқ олиб, ўз араваларига ташишади. Бирон йигит ўзиб, севгилисининг аравасини олдинроқ тўлдириб қўймасин деб бошқалардан илгарироқ тугатиш мақсадида йигитлар ҳам қизларга кўмакка шошилишади.

Аравани биринчи бўлиб тўлдириб, аравага қиз билан ёнма-ён ўтирган йигит биринчи куёв, ёнидаги қиз эса биринчи келин ҳисобланади.

Буларнинг ҳаммаси абжирлик, чаққонлик билан, эркагу аёлларнинг қийқириғи, болаларнинг ҳуштаклари остида ўтади. Бу ўйин, лекин одатга кўра, ўша пичан ўрими беллашувида бир-бирини танлаган йигит-қизларнинг куздаёқ никоҳ тўйлари бўлади.

Уларнинг аравада, ўзлари уйган пичан устида қизариб-бўрсиллаб ўтирган дамлари бизда унаштириш дақиқалари ҳисобланади.

Биз Саняга ана шу одатларимиз ҳақида гапириб берганимизда, унинг кўзлари чақнаб кетди.

— Болалар, бунда ҳам комсомоллик шижоатини кўрсатамиз! Эски ўйинни янгичасига бураамиз. Қизларни

¹ Туюс — қайин пўстлогидан қилинган қопқоқли идиш.

комсомолга тортамыз. Мен ҳам мусобақалашаман, майлими?

Бўлмасам-чи! Фақат бу ерда унинг биринчилигини олиши осон эмас. Чунки қишлоғимиз қизлари, айниқса Варя шахло кўз, Поля шанғи, Стеша Масхарабоз — Дарья Чўтирни-ку гапирмаса ҳам бўлади — биринчилигини қўлдан беришмаса керак? Чунки улар шу даража полвон қизларки, пичанга қўшиб куёв бўлмиш йигитни ҳам кўтариб кета оладилар. Дарья-ку астойдил киришса иккитасини ҳам кўтара олади. Шаҳарлик қиз улар билан мусобақалаша олармикин? Бу кашта тикиш эмас, бу ўйинда эпчиллигу куч керак.

Биз Санянинг ютиб чиқишини истар ва ғафлат босиб орқада қолса, шарманда бўламиз деб қўрқардик. Майли, ҳечқиси йўқ, бир уриниб кўрамиз.

Эҳтиёти шартдан яширинчасига ўрмондаги ўтлоқларга чиқардик, тўғри, ўзимиз ҳам бир мақомда пичан ўришни машқ қилардик, ўз навбатида Саняга ўйинда ўзини қандай тутиши кераклигини ўргатардик. Қўл ҳаракатлари унчалик чаққон бўлмаса ҳам, у олдинга пилдираб кетиб қоларди. Оёқлари йўғон, товонлари япасқи қизларимиз бир марта бориб келгунларича у икки марта қатнаса керак.

Тайёргарлик кўряпмиз-у, Санямиз «куёвлик»ка кимни танларкин, деб юрагимни ҳовучлаб турардим.

Ўрим-йиғимга кетаётиб шубҳасиз милтиқларни ҳам олволдик. Паншаха ва ўроқлар билан қуролланган халқ орасида қочоқлар ҳужум қилишга юраклари бетламаса ҳам, бизга ишониб топширилган қуролни ўзимиздан олисда қолдириб кетиш мумкин эмас эди. Эски асаларихонадаги воқеалардан сўнг қочоқларнинг хуружлари бир оз бўшашган бўлса-да, ўқланган милтиқ ёнимизда ниёўқи, буни текширмай ухлагани ётмас эдик.

Сурбет сўйиб кетилган антоновчининг чарм кийимидан қуруқ қолгани учун аччиқланди, ёниб битаётган гулханлар орасида айланиб юаркан, ғазабидан бўғилиб кетди. Ҳали ўчиб улгурмаган чўғлар гўё баданини куйдирарди, хиёнаткор ўртоқларидан топган озорлари қалбини тимдаларди.

Қаллакесарлар чарм камзулдан тортиб хром этиккача — ҳаммасини шип-шийдам қилиб кетганлари камлик қилгандек, олифта атаман ўрнига бошсиз, абжаги чиққан танасини ташлаб кетишибди. Қалласини қаёққа-

дир отиб юборишибди. Марҳум учун бундан ортиқроқ ҳақорат йўқ.

Антоновчининг ўлими, ўзини камзулли атаманиннг адыютанти деб юрган Сурбетни ҳам шарманда қилди.

— Мана сенга қилич билан нимталаш,— деди кўпни кўрган солдат заҳархандалик билан.— Коммуначиларнинг бошини оламан деб мақтанганди, ўзиникини асра-ёлмабди-ю!

— Попнинг эчкисига ўхшаб бўриларга ем бўлди, танаси бурда-бурда бўлиб ҳар томонга сочилиб, руҳи осмонга учиб кетди, этиги от устида, бош кийими эса бировнинг бошида қолди. Бундай атаманга эргашсак жуда ҳам қойил-мақом иш бўларканда!— дейишди заҳархандалик билан қочоқлар.

Яшиллар шундай пичинг гаплар айтиб, бирин-кетин йиғилишди-да, ҳаммалари дуч келган томонга тарқаб кетишди. Улар антоновчиларнинг ўч олишидан қўрқардилар. Қани, ким, нимага ўлдирганини исботлаб кўр-чи, Антонов пачакилашиб ўтиришни ёмон кўради. Тамом қилади-қўяди.

Маҳаллий қочоқлар уйларига қайтишди, улардан кўпчилиги антоновчиларнинг ўч олишидан қўрқиб, ўрмонда бекиниб ётгандан кўра ҳарбий комиссариатга бош эгиб бориб, Қизил Армияга қўшилиш керак дейишди. Ўрмонда содир бўлган бу даҳшатли воқеани бизга ана шулар гапириб беришди.

Сурбетга нима бўлди дейсизми?

У бошсиз антоновчини кўмиб, ўзининг шармандаси чиққанини ҳеч ким билмайдиган Муром ўрмонларига одам тўплагани кетибди. У чарм либосли атаман учун қасос оламан, деб қасам ичганмиш.

Бўлиб ўтган бу воқеалардан кейин биз тўсатдан ҳарбий комиссариатдан, отларни қайтариб берганимиз учун ташаккурнома олдик. Шунингдек, биз юборган кўнгиллилар қизил кавалерия сафига қабул қилинганлиги ҳақида хабар ҳам берилганди. Айтгандай, фронтдан уларнинг хулқ-атворлари тўғрисида ёмон хабар келмади.

Айни ўша вақтда биз уезд комитети комсомолдан сафимиз кенгаймаётганлиги учун таъна хат олдик. Биздан, нима сабабдан сафимизни союзимизга аъзо бўлмаган ёшлар ҳисобига кенгайтирмаётганлигимизни қатъий сўрагандилар.

Ахир ҳадеб ўлдириб кетишаверганидан кейин, қандай қилиб сафимиз кенгайиши мумкин? Ўзимиз омон қолиб, душманни ўлдирадиган бўлганимиздан кейингина бизга қўшилишади-да!

Саня аввалига қизишиб кетди, сўнгра бошини тебратиб қўйди.

— Эҳ, йигитлар, агарда ҳамма нарса биз ўйлагандек бўлса, уларга кўпайишнинг қандай бўлишини кўрсатиб қўямиз. Озгина фурсат ичида атрофимизга кўп-кўп аёл ва эркакларни тўплаб, икки баробар кучайиб кетамиз...

Мен ўшанда унинг йигитлар ҳисобига кучайиб кетамиз деганига унчалик аҳамият бермагандим, чунки сафимизга қўшилишга арзийдиган муносиб йигитлар йўқдай эди. Атрофимизда ёш ўспиринчалару ўзига тўқ хонадон ва қулоқларнинг ўғил-қизлари бор эди. Айтмоқчи, рисоладагидек ажойиб йигитлар ҳам бор эди, бироқ уларнинг бизга қўшилишга юраклари дов бермасди; ота-оналарининг чизган чизигидан чиқишмасди.

Мен биз учун кейинчалик жуда хавфли бўлиб қолган бир одам тўғрисида ўйламабман. Майли, бу ҳақда вақти келиб билиб оларсиз, энди эса сизларни пичан ўрмига таклиф этаман.

Бу йил кексалар дала шийпонини яқинроқ жойга, Еруғкўл ёнидаги тепаликка, адирларга туташиб кетган қишлоғимиз яққол кўриниб турадиган жойга қуришди.

Еруғкўл деб айтилишининг боиси шундаки, сувнинг тагида қумуш ранг қумлар бўлиб, улар тунда ҳам оппоқ бўлиб ярақлаб туради. Қизлар кўл сувини лойқатамиз деб, қумни оёқлари билан ҳар қанча титкилашмасин, бари бир сув лойқаланмасди. Қизлар эса сув бетида худди балиққа ўхшаб оппоқ бўлиб кўринишарди. Соқларини сув парисиникига ўхшатиб ёзиб юборишган қизлар ҳам уялишар, ҳам тепаларида маҳлиё бўлиб қараб турган йигитларни мазах қилишарди.

Кўл суви жудаям тиниқлигидан хотин-қизлару эркаклар фақат тунда чўмилишарди. Бўйдоқларга йўл қўйилган нарсалар уйланганларга тўғри келмайди.

Тепалик тагидаги кўлга худди дош қозондан тошиб ётгандек катта-катта булоқлардан шариллаб сув қуйилар, Еруғкўл эса ана шу сувлардан ҳосил бўлади. Бу кўл суви ўрмондан чиқадиغان қорамтир сойларга қўшилиб,

сув тегирмони олдида гирдоб, шалолали Қорадарёга айланарди.

Ишлар аввалгидек борарди. Қишлоғимизнинг уч томонидаги одамлар уч гуруҳ бўлишди. Ҳар қайси гуруҳ ўз чалғичларини, уларга етакчиларни ажратди. Улар орасида Сурбетнинг отаси ҳам бор эди. Тегирмончи паҳлавон одам бўлиб, пичан ўришни жон-дилидан яхши кўрардики, ўрим вақтида ҳатто тегирмонини тўхтатиб қўярди.

Хавф-хатардан холи бўлиш учун бутун ячеёка аъзолари араваларимизни бир жойга тўплагандик. Ўртага эса милтиқларимизни қўйдик. Ҳар биримиз жамоамиздан ажраб қолмаслик учун, ўз тўдамизнинг қанотида пичан ўраётган бўлсак ҳам, доим бир-биримиздан кўз-қулоқ эдик. Башарти бирон ҳодиса юз бергудек бўлса огоҳлантириб ўқ узиш учун милтиқлар ёнида гоҳ Ганькани, гоҳ Саняни қоровул қилиб қолдирардик.

Яйловда чор-атроф яққол кўриниб турганлиги учун қўққисдан ҳужум қилиш мумкин эмас эди. Қаёққа қарама — пичанзор. Қайси томонга қарама — пичан ўраётган одамлар. Қани, биров биронтамизни ўроқ ва паншахалар билан қуролланган халқ орасидан олиб чиқиб кетиб кўрсин-чи. Бунинг учун катта бир қўшин керак.

Биз ғайрат билан берилиб, пичан ўрардик. Пешин вақтида қизлар Ёруғкўлда чўмилишаётганда, биз балиқ ови ишқибозлари билан бирга, сув тошқини натижасида ҳосил бўлган кўлмак қиёқзор ва чуқурликларга тушиб балиқ овладик. Шунча кўп, хилма-хил балиқ овладикки, ундан пиширган балиқшўрвамиз ҳаммамиздан ҳам ортиб қолди. Лин балиғи сомсага ўхшаш семиз ва ёғлиқ, олтиндай товланувчи караслар эса узунчоқ эди.

Болалар, бизнинг беминнат ёрдамчиларимиз, тутган балиқларимизни ташишар, ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб ковлашар, гулхан ёқишарди. Кичкинтой қизалоқлар эса хушбўй чой дамлагани ёввойи қулупнайларни теришарди.

Кечқурунлари эса, қисқагина уйқуга кетишдан олдин, биргалашиб қадимий рус халқ ашулалари — булбулнинг аччиқ тақдири ҳамда абжир қароқчи Чуркин, танҳо қолган ип йигирувчи аёл ҳақидаги ва шунга ўхшаш қўшиқларни айтамыз. Бир ашулани айтиб бўлиб, бошқа қишлоқ тўдасидаги одамлар ашуласига учинчи

гуруҳнинг уларга қандай жўр бўлаётганига қулоқ сола-
миз. Сўнг яна қўшиқ бошлаймиз. Қимнинг ашулачиси
кўпроқ қўшиқ билишга қишлоқлараро мусобақалашамиз.

Яна қўшиқ айтдик, бу гал биз бошлаб бердик. Ёш-
лар бизга жўр бўлишди, ҳатто чоллар ҳам қўшилишди:
«Гранаталар портлаши остида» деб бошладик қўшиқни.
Айниқса жангда бўлган қизил аскарлар бизни қўллаш-
ди. Улар коммуналарнинг ўз-ўзига қабр қазиётган гене-
рал чол тўғрисидаги ашуласини айниқса зўр ҳаяжон
билан айтишди:

Сиз ер сўрадингиз, ер бердим мана,
Эркин эса кўкдан топасиз.

Ашулани эшитиб, ҳатто хотинлар йиғлаб юбориш-
ди. Қўшни қишлоқ одамлари ҳам инқилобий қўшиқ ай-
тиб жавоб қайтаришди. Новосельск қишлоғи тўдасидан:
«Ҳокими мутлоқ вино сипқориб, ҳашаматли саройда
босмоқ бўлар қўрқувин» деган ашула эшитилди. Пен-
ковичлар: «Ваняни онаси қўйди кузатиб, қўйди куза-
тиб» деган ашулани шўх, хушчақчақ ҳуштак чалиб ай-
тишди. Қувончимиз чексиз эди.

Мана, йигит танлаш пайти келди. Чоллар, ҳамма ёқ
бир текисда кўриниб турсин, деб яхши жойни — водий-
даги икки тепалик устини танлашган эди. Қизлар кеч-
қурундан бошлаб пичир-пичир қилиб гапни пишитиб,
«ўзларига ёққани»ни танлай бошлашди. Биз йигитлар
ҳам уст-бошларимиз ранг-баранг бўлсин деб, ҳар хил
кўйлак кийишга келишиб олдик.

Чоллар мусобақалашига жой ажратишди, мўлжал-
дан янглишмасликлари учун мусобақа қатнашчилари-
нинг сони ўрим вақтидаёқ айтиб қўйилган эди.

Етакчи қилиб энг яхши ўрувчи, урушдан оёғи букил-
майдиган бўлиб қайтиб келган Терёха Кадочниковни
тайинлашди: унинг тиззаси косасини оқгвардиячилар-
нинг ўқи мажақлаб юборган эди. Бу одам оқсоқ бўлса-
да, пичан ўришни қотирарди. У қулочини кенг ёйиб
ўрар, бизнинг эса ундан қолмасликка тиришишимизга
тўғри келади. Бу ўзига хос синов эди, албатта.

Ҳар биримиз ғолибликни қўлга киритишга умидвор
бўлиб, ўртага чиқдик.

Сочлари олтиндек товланиб, орқаларини тутиб кет-
ган қизлар сафи ёнидан ўтаётди:

— Қани, Саня, бошингни кўтар,— деб ишора қилдим, қалдирғоч комсомол қизимизга.

Ҳамма қатор тизилиб турди. Муқаддас эман дарахти новдалари тўсиб қолган қуёш нурлари, худди денгиздан чиқаётган ўттиз уч баҳодирдек, белигача қалин ўт ичида турган баҳодирларни ёритди. Янги кўйлақлар совут каби ялтирарди.

Қаллахумнинг эғнида қизил, Ваня Кулолнинг эғнида тўқ кўк, Қишлоқининг устида ҳаво ранг, менинг устимда эса ёқасига ва этагига гул солинган кўйлақ. Баъзи йигитларнинг эғнида хол-хол чит гулли, бошқаларида эса йўл-йўл кўк кўйлақ. Хулласи, йигитларнинг эғнидаги кўйлақлар ҳар хил эди. Хув анови олтин ранг кўйлақ кийган ким бўлдийкин? Э, Васька Буслай-ку. Эсингиздами, армиядан қочиб, Силантьевнинг қўлида хизматкорлик қилиб юрган-чи? Уша воқеадан кейин Васька биздан қўрқар, кўзимизга кўринмай юрарди. У ўзининг қилган хатосидан — Силанга хизматкорлик қилганидан уяларди. Ота-онаси қари эканлиги, тўрт акаси жангда ҳалок бўлганлиги, оилада якка ўзи қолганлиги учун шундоқ ҳам қонун бўйича уни армиядан озод қилиш лозим эди.

Мана энди у уйланмоқчи. Қимни кўз остига олдийкин? Уни қайси қиз танладийкин? Биронтаси билан гаплашиб юрганини эшитмаган эдик-ку.

Васька басавлат, яғриндор, оқ юзли, сочлари жингалак йигит. Куч дегандан худо берган. Катта-катта гўлаларни елкасидан ошириб отаётганини кўриб, ҳатто Саня ҳам унга анграйиб қолганди.

Васька ёшлигидаёқ болалар билан курашса ғолиб чиқарди. Мусобақада отни Қаллахумга ўхшаб елкасида кўтара оларди. Унга Буслай деб бекорга ном қўйишмаган. Онгензлиги, соддалиги туфайли душманимиз қўлига тушиб қолганлиги юзини ерга қаратарди.

Бўпти, келинг, мусобақалашаверсин, балки уни ҳам биронта овсарроқ қиз танлаб қолар.

Санянинг мени танлашига ишончим комил эди, бўлмаса пичанни кучоқлаб югуришда биринчиликни олиш учун у билан нега машқ қилдик?

Шу фикрлар оғушида дадилланиб, ўз сафимга етиб олиш тадорикини кўрдим.

Мана, Лукашин бобо қумқайроқни чалғига уриб жараёнлатди. Терёха одатича чуқиниб, ўримга биринчи

чалғи солди. Уткир чалғи ялтиради-ю, пичаннинг биринчи қатори унинг оёғи остида ётиб қолди. Етакчи ўз маҳоратини кўрсатиб, пичанни моҳирлик билан ўра кетди.

Қоида бўйича, етакчи олти қадам ерга боргач, Қаллахум қулочини ёзди, ундан кейин Иван Қишлоқи, сўнгра мен бошладим, менадан кейин Қуллол ишга тушди. Қолганларнинг кимлигига унча қизиқмадим. «Ким ўзарга ўриш»ни биз — комсомоллар бошқармоқда эдик.

Ярим йўлгача бир-биримизнинг товонларимизни қирқиб олмай, орқада қолмай бордик. Ким қувиб боришга кучи етишини аввалдан чамалаб олгандик. Бирдан мен орқа томонимда қандайдир ҳаракатни сезиб қолдим. Уримчилар орасидан: «Тезроқ, эз, товонига сол... Эҳ-эй, йўлни бўшат, четга чиқиб тур», — деб қичқирган товущлар эшитилди.

Қарасам, биров мендан ўзиб кетяпти. Аъзойи баданим жимирлаб кетди. Бир зайлда ўриш шартини унутиб, Қишлоқини қисиб қўйдим. «Ҳа-ҳа» деб чалғини ҳар сирмаб ташлаганимда «шиғ-шиғ» деган овоз эшитиларди.

— Четга чиқ, кесиб оламан!

Иван Қишлоқи ҳам ўришни жадаллатди. Қаллахумни, қадамингни тезлат, деб туртиб қўйди. Қаерда кетаётганимни ўзим ҳам билмайман. Ҳайрон бўлиб қолган Қишлоқига етиб, унинг қаторига ўтиб олдим. Кўнгли ранжиб қолган Қаллахумдан ҳам ўтиб олдим, орқада эса ҳамон: «Бос-бос, товонини қирқиб ол, қирқ!» — деб бақаришарди.

Бу гапни кимга айтяптилар? Мен ўримни биринчи бўлиб бошлаб берган одамдан, мана, ҳозир ўтиб кетаман. Пичан ўраётган бўлиб орқамга қараган эдим, олтин ранг шар мени қувиб, худди қуёшга ўхшаб думалаб келаётганини кўриб қолдим. Бу думаланиб келаётган Васька Буслай-ку. Йўқ, биринчиликни бошқаларга берсам ҳам, сенга бермайман!

Бизнинг баслашаётганимизни кўриб, атрофдаги одамлар яна ҳам қаттиқроқ бақаришди. Терёха ҳам қадамини тезлатди.

Авваллари ҳеч бўлмаган иш бўлди, етакчи қилиб тайинланган одамнинг ўзи қатордан чиқди, биз уни қувиб ўтиб кетдик. Терёха ҳуштак ва қичқириқлардан гангиб, терини артиб турарди, биз эса шиғиллатиб ўр-

ганча олға югуриб борардик. Нима бало, Васька жинни бўлиб қолганми? Ҳар чалғи солганимда ўтлар «чүвв... чувв...» қилиб ҳуштак чалиб юборади. «Мен у безбет шайтонга кўрсатиб қўяман...» Азбаройи жаҳлим чиққанидан ерни ҳам қўшиб ўриб юборяпман. Пичанни тақир қилиб ўряпман. Бу эса менга панд беряпти, чалғи тобора ўтмаслашяпти. Пичан ўриш қийинлашяпти. Орқамда эса унинг чалғиси илонга ўхшаб вишиллаб келяпти, ҳозир товонимни кесиб олади.

— Бўшат йўлни! Қисма, Сергей! Узингга эҳтиёт бўл!

Қийқириқлар остида жон-жаҳдим билан тиришяпман. Бир марта қулоч ёйишга кетадиган вақтда икки марта қулоч ёзяпман, танам тинмай ҳаракатда. Чалғининг сопини тутган қўлларим қизиб кетяпти. Тер шаррос қуйиляпти. Қўйлагим баданимга ёпишиб, нафасим қисияпти. Маррага ҳам оз қолди. Югуравериб тинкамадорим қуриди, хуллас, маррага етай деганда ютқазиб қўйдим.

Васька мендан ўтиб кетди, унинг кўзлари косасидан ўйнаб чиққудек, жингалак сочлари эса патила-патила, у ёнимдан тер ҳиди анқитиб, ҳарсиллаганча ўтиб кетди.

Ноумид — шайтон. Ҳали ҳам бўлса, ундан ўзиб кетиш умидида энди жадаллай бошлаган ҳам эдимки «ура!» деган ҳайқириқлар эшитилиб қолди.

Қимга «ура» дейишяпти? Васькагами, маслаксиз Буслайгами? Уят... Охириги марта қулочимни ёзиб, иккинчи бўлиб тамомлаганимда тинкамадорим қуриб йиқилаёздим. Мендан кейин Қаллахум, Қишлоқи, Қуллолар етиб келишди.

Кейин ким етиб келиши мени қизиқтирмади... Агар мен Васькани ўтқазиб юбормай, биринчи бўлиб етиб келганимда, жуда қойил қилган бўлардик-да.

Муҳокама қилиб ўтиришга вақт йўқ, биз томонга қизлар квас олиб келишяпти. Йигитлар квасни ким олиб келганлигига қарамай, симиришяпти. Қизларнинг айёрлигини қаранг, улар квасини кўз остига олиб қўйган йигитига беряпти.

Мен квасни ичаётиб қаршимда Стеша турганини кўрдим.. У худди мени мазах қилгандек турарди. Саня қани? Ана, у ёнида турибди, ҳарсиллаётган Васькага квас узатмоқда. У ҳеч қаёққа қарамай ичяпти, ёпишиб

қолган жингалак сочлари идишга тегиб ҳўл бўлиб кетибди.

Бу мумкин эмас! Унга нима бўлди асти? Янглишган бўлиши мумкин!

Васька Саняга қараб қўйди-да, кўзларига ишонмай, ўзини орқага ташлади.

Иккаламиз нафасимизни ростлаб олганимизча бўлмайд:

— Қани қизлар, хомталаш!— деб жон-жаҳди билан бақирган овоз эшитилди.

Ўйлашга вақт йўқ, биз тўп-тўп қилиб уюлган пичанларни аравамизга ташидик. Қўтарган пичанимиз кўплигидан кўзларимизни тўсиб қўяр, қийқираётган қизларга урилиб кетардик. Ким кимга ўлиб-тирилаётганлигини ҳеч ким билмасди. Мен олдинлари дурустгина машқ қилганим учун ўрган пичанимни худди бўз ўрагандек ўраб аравага обориб босардим, назаримда араванни биринчи бўлиб тўлдираётгандек эдим. «Энди Саня ўз хатосини тушунади»,— деб ўйлардим яккаш. Мана, аравамга охириги пичанни ҳам ортдим, бир вақт аравамга Стеша Масхарабоз ўтириб олди, севинганидан оёқларини ўйнатарди.

Мен: «Аравага бурнингни суқма» деб башарасига шапалоқ тортиб юбормоқчи бўлдим, аммо у отни қамчиллаган, арава эса ўрнидан аллақачон қўзғалган эди, мен унга зўрға чиқиб олдим. Ог тазира-тусир йўртиб, қишлоқ томон йўл олди. Арава силкинар, ағдарилиб кетгундек бўлар, мен шўх-шаддод Шешани мажбуран қучоқлардим. У гўё шайтон қитиқлаётгандек чинқирар ва қиқирлаб куларди. Қулоқларим том битди. Орқамга қарасам, бошқа отлар биздан ўзиб кетиш учун худди ўқдек учиб келяпти, аравалар худди тўлқин урган қайиқдек чайқалаяпти. Бирдан Қаллахумни—Варя Шахло кўз, Кулолни—Паня Шанғи, Қишлоқини—Дарька билан бирга келаётганини пайқадим. Ия, Саня қани?

Мен қишлоққа биринчи кириб келишга ҳаракат қилиб, отнинг тизгинини қўйиб юбордим.

Бир вақт тўсатдан олдимда қизил байроқли арава пайдо бўлди. Мен қизил байроқ деб ўйлаганим, байроқ бўлмай қизил кўйлак кийган қиз экан. Қиз тик туриб, човкар отини тинмай қамчиларди. Ёлдор от қишлоққа учиб боряпти. Аравада Васька Буслай чиройини кўз-кўз қилиб ўтирибди. У йиқилиб кетмасин деб Саняни

ушлаб олган. У тинмай хахолаб кулар ва ўзларини қувиб ўтаётганларга пичан отарди. Унинг араваси қий-қириқ, шовқин-сурон остида қишлоққа биринчи бўлиб кириб борди.

12

— Бу ёғи қандоқ бўлди, Саня?— деб сўрадим мен зўр-базўр ақли-ҳушимни йиғиб.

— Мана бундай,— деди у бош бармоғини кўрсатиб,— сен Стёшани танладинг, мен эса Васяни, Союзга аъзо бўлмаган ёшлардан сафимизни кенгайтиряпмиз, фақат мана шу, холос!

— Васька Буслайни комсомол сафига оламизми?

— Нима бўпти. У қулоқ ҳам, қулоқ ҳамтовоғи ҳам эмас. Қишлоғимизда энг яхши ўримчи, бизга унинг нимаси тўғри келмайди?

— У Силанга...

— Силанга эмас, Совет ҳокимиятига хизмат қилган.

— Йўқ,— нафасим бўғилиб кетди,— бунақа ҳазилни қўй, ячеёка номидан гапирма, сафимизга қабул қилишни истаймизми-йўқми, буни кўрамиз ҳали...

— Айт-чи, қишлоқнинг манаман деган йиғитини комсомол сафига қабул қилишни қанақа ячеёка истамайди? Сергей, нима учундир сен қўпол гап қиялсан!

Мен норозилигимни янада кучлироқ баён қилмоқчийдим, бироқ Стёша Масхарабоз бўйнимга осилиб олиб: «Кела қолинг, яхши йиғит, куёвтўра, мени ўпа қолинг... Ўйиннинг қондасини бузмаслик керак!»— деб туриб олди.

Атрофимизда эса болалар:

Даврон келди, сур-сура,
Серёжа — куёвтўра!
Кўп яшаю кўп оша,
Стёша — келинпоша!

деб бақришарди.

Уялганимдан кўчада бошимни кўтариб юролмай қолдим. Саройга бекиниб олдим-да, алашимга чидолмай, бўйинча, эгар-жабдуқ ва ҳар турли от абзалларини тузата бошладим.

Лекин алашимга чидолмасдим. Бирор гапни рўй-роғ айтгим келарди. Ортиқча гапириб юбормай деб, Саняга хат ёзиб, уни Павликдан бериб юбормоқчи бўл-

дим. Қайин дарахти пўстлоғини топиб, миҳ билан ўйиб хат ёздим.

Саня ҳам Еввойи билан ёзишмаларини эслаб, менга ҳам шу хилда жавоб ёзди. Шундай қилиб, биз Павлушка орқали бир-биримизга хат юбориб турадиган бўлдик. Ёзишмаларимизда комсомол ишига халақит берадиган ишқ-муҳаббат ва рашк тўғрисида ёзардик.

Павлушанинг болаларча ғалати қилиқлари қиммагга тушди. У Санянинг олдига кўчадан чопиб бориш ўрнига ҳар гал орқа томондан, кунгабоқарлар орасидан, дарёдан борарди, шундай қилса, гўё ўзига бу иш сирлидай туюларди.

Охирги ёзган хатимда Саняни кечқурун сув тегирмони олдига келишга таклиф қилдим. Мен орамиздаги барча келишмовчиликларни унга айтмоқчи эдим, Павлуша хатни олиб бориб, жавоб хати олиб келаётганида йўлда Сурбет ушлаб олибди.

Бу газанданинг қоронғи ўрмондан чиқиб келиши ҳеч биримизнинг хаёлимизга ҳам келмаган эди.

— Эй бола, менга нон бер,— дебди у.

Павлушкада нон йўқ экан.

— Қўйлагининг остига нимани яширяпсан?— йўлтўсар шундай деб болани қучоқлаб олибди-да, қўйнидан Санянинг қайин пўстлоғидаги хатимнинг орқасига ўйиб ёзилган жавобини тортиб олибди.

— Бу ёққа бер,— дебди Павлушка унинг қўлига маҳкам ёпишиб.

Сурбет катта-катта панжалари билан унинг ингичка кекирдагидан бўғиб:

— Югуриб бориб, нон олиб кел, агар олиб келмасанг кунингни кўрсатаман,— деб буюрибди.

Қўрқиб кетган Павлушка жон-жаҳди билан чопиб кетибди. У уйига келиб, печканинг юқорисига чиқиб, ухлаб қолибди.

Мен эса, жавобни кутиб ўтиравериб, Саня келишни истамаяпти, деб ўйладим-да, тегирмон олдига боришга кўнглим бўлмади. Аммо кўнглим ғаш эди. Қоронғи тушгач, сабрим чидамай, уйдан чиқдим.

Кўчада ҳеч кимни учратмадим. Атроф тинч ва сокин эди. Ҳатто шақилдоқнинг овози ҳам эшитилмасди. Фақат бойқушлар, даҳанаки жанг қилаётган кампирлардек, дарахт ковакларидан бошларини чиқариб бири олиб, бири қўйиб сайрашарди.

Бир вақт, одамни бўғаётганда чиқадиганга ўхшаш узуқ-юлуқ товуш эшитилгандек туюлди. Аммо мен бунн тунда йўловчиларни қўрқитадиган бойқушлар овозига йўйдим.

Ермаковларнинг уйига келсам қоп-қоронғи, жим-жит. Тегирмон олдида пастга гувиллаб тушаётган сувнинг овозига қулоқ солиб турдим. Совқотгач, нима қиларимни билмай елкамни қисиб қўйдим-да, уйга қайтдим.

...Тонгни севаман. Кўзингни очишинг билан янги кун бошланаётганлигини кўрасан, сени нималар кутаётганини билгинг келади. Мана, бугун ҳам одамнинг қитигини келтирадиган ҳидли пичан устида ётиб, пичанхона тирқишидан куннинг ёришаётганини, аста-секин узоқдаги дарахтлар, кейин эса ҳатто ён-атрофдаги ўтлар бирин-кетин кўзга ташланаётганини кузатардим.

Чўпон бурғи чалиб, подасини чақиритини кутдим. Чўпонимиз Ганька бурғи чалишга уста. У ҳали шогирд чўпон бўлса-да, чалган машқини эшитиб ҳайрон қолади киши: «Бурғини қотириб чаляпти, нақ гапиртир-воряпти», дейсан. Баъзан, Ганька жон-дилдан чорлаб, бундай деяётгандай бўлади: Кампиршолар уйғонинг, қиз-жувонлар. қўзғалинг, сигирларни соғинг сиз, ташқарига чиқинг тез. Чўпонларга қаранглар, ёққанини танланглар! Бечоралар ярим оч, бари бўйдоқ, сўққабош. Сизга бир боқса фақат. Уларга катта давлат!

Гоҳо эса шунақанги куйларни чаладики, уни ифодалашга сўз ожиз.

Аёллар уйларидан кулиб чиқишади, қизлар уялишади, кампирлар эса баъзан шўх чўпон болани хивич билан савалаб қолишади денг.

Бугун мен Ганьканинг бурғи чалишини кутмай, ўрнимдан турдим-да, ҳувиллаган кўчага чиқдим.

Қишлоқ ҳали уйғонмаган. Молхоналардан сигирларнинг ҳиди димоққа уриларди. Бугун Иван Купала байрами. Бугун чўпонларга ҳам байрам, улар молларни боқишмайди, ҳатто «қуш ҳам уя солмайди».

Қадим замонлардан бери Иван Купала кунини байрам қилиб, сув сепиш ўйнаш, ҳазил-ҳузул қилиш одат тусига кирган. Пешиндан кейин қизлар ўйин-кулги қилиш учун шаҳарчага кетишади. Йўл-йўлакай сочларига гулчамбарлар тақиб олишади, шунда уларнинг бир чиройига ўн чирой қўшилиб кетади.

Кечқурун эса гулхан атрофида ўйин бошланади. Йигитлар қоя тагида гулхан ёқиб, устидан сакрашади. Улар қорамой шимдирилган каноп ўралган ғилдиракни тоққа олиб чиқиб, тепадан пастга думалатишади. Борди-ю, ғилдирак ярим йўлда бурилиб-нетиб қолса, бу ёмонлик аломати ҳисобланади. Агар у дарёдан ўтиб кетса, бу яхшилик аломати дейишади. Ғилдирак тўппатўғри дарёга, худди ўқилонга ўхшаб вишиллаб тушади.

Биз бу йил сайилни, илгаригидек фақатгина қизлар билан ўйин тушиб ёки гулхандан сакраш билангина эмас, балки бутунлай бошқача ўтказишни мўлжалладик.

Биз Ермак бободан қолган шалоқ-шалоқ аравани тузатиб, икки ғилдиракли аравача ясадик. Аравачага қорамойли каноп ўраб, унга поп акс эттирилган қўриқчини ўрнатдик. Бунинг учун Ванёк черков эски-тускилари орасидан чувринди бир жубба топиб келди. Попга шерик қилиб олтин погонли генерални ўтқаздик — қопга сомон тиқиб, унга йиртиқ шапка кийгаздик, кейин эски шапкалардан эполетлар ясаб, ҳаммасини қорамойга булгадик. У ёна бошлаганда қоронғида худди тилладек ялтирарди.

Сайилга етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма келди. Мен, бу маккорларни сувга оёғини осмондан қилиб тушириш ҳақида келишиб олганимиздан кейин, биз, комсомоллар, бу энг катта ғилдиракни думалатаётганимизда бараварига жанговар чақириқлар айтсак ёмон бўлмасди, деб ўйлаб қўйдим. Узун ёғоч учига ўрнатилган товланувчи беш қиррали юлдузни кўтарганимизда: «Яшасин!»— деб қичқирамиз.

Тоғ этагидаги қайси йўлдан думалатса ғилдирак узоқроқ тушишини мўлжаллагани кетяпман-у, ўзимча: «Саня ҳам ўз гулчамбарини ҳамма қайлиқлар сингари отармикин ёки бу хурофий одат дермикин»,— деб ўйлайман.

Чернобильниковлар уйи олдидан ўтиб кетаётиб болта овозини эшитиб қолдим. Қарасам, байрамлардагидек ясаниб олган Иван Қишлоқи нимадир ясапти. У елкасига янги, хонаки сурупдан тикилган бурмабел камзул ташлаб олган, оқ кўйлакда, белида тўқима белбоғ, оёғида чувак, болдирини пайтава билан ўраб олган, ўткир болта билан эман ёғочини чопмоқда.

Ажойиб-ку, хаёлимдан энди ўтказган ҳам эдимки, у қаердандир каттакон арава ғилдирагини топиб келиб, чиқиб кетган кегайларини тўғрилай бошлади.

— Бунга асло ачинмайман,— деди у.— Ендириб юбо-ришаверсин, бари бир у биронта аравамизга тўғри кел-майди. Кўринишидан, хўжайинлар файтониникига ўх-шайди. Кел, халқ ўйинида худди эски тузумнинг ўзидай ёниб кетақолсин-а,— деб ўз ҳазилидан ўзи кулади.

Мен унинг топган нарсасини мақтаб қўйдим.

— Ваня, бориб, қайси йўлдан думалатсам ҳаммани-кидан узоқроқ бориб тушишини кўриб келаман!

— Бора қол,— деди Иван Қишлоқи.— Ўзим бориб келардим-у, лекин вақтим йўқ. Уйдагилар подачи уйғот-магани учун ухлаб қолишибди. Сезяпсанми, молхонадан сут ҳиди келяпти. Моллар сутини исроф қиляпти. Эҳ, энди акамнинг ўрнини босиб... уйлансаммикан-а.

У шундай деб, даҳлиз томонга кетди, кўп ўтмай па-қирларнинг тақир-туқури эшитилди.

Кулгим қистарди, чунки Иван Қишлоқи хотинлар қи-ладиган уй-рўзгор ишларидан ҳам, чўтир аёлга уйланиш-дан ҳам қўрқмайди.

Менинг қалдирғоч қизнинг гўзаллиги ҳақидаги юксак фикрларим барбод бўлди. Лекин мен бари бир ўша ша-ҳарга йўл олдим, қалъа деворларига чиқиб, кенгликлар-га қараб қўймоқчи ва қайтадан илҳом олмоқчи эдим.

Қишлоқдан икки қадамча чиқмасимданоқ, Ганькани кўриб қолдим. Чўпон бола қияликдан қўлларини ликил-латиб, оғзини антиқа очганича чопиб келарди. У худди бор овози билан қичқиряпти-ю, бироқ овози эшитилмаёт-гандек эди.

— Ганька, сенга нима бўлди? Еки илон-пилон...

Мен чўпонни даст кўтариб илон чаққан ерини изла-дим, у эса аста қулоғимга:

— Фалокат юз берди. Катта фалокат!— деди ши-вирлаб.

— Қаллакесарлар келишяптими?

— Ундан ҳам баттар! Эман дарахти томонга югур... У ерда бизнинг Саня... Қочоқлар шилқимлик... сурбет-лик... қилишди.

Шундай деб у турган жойида қотиб қолди, мен эса йиқилиб тушдим.

13

...Мен тепаликка жон-жаҳдим билан чиқиб борардим, юрагим ёрилиб кетай дерди. Орқамдан калтаоёқ Иван

Қишлоқи югуриб келарди. Мана бизнинг рўпарамизда — юқори томонда каттакон эман дарахти турибди, унинг бутоқларидан сирғалиб япроқларига ёпишаётган қуюқ туман яққол кўриниб турибди.

Бугун ҳаво яхши бўлиши керак: биз тепага чиққанимиз сайин тонг шунчалик ёруғ бўлиб борарди. Қора арча бутаси тепада қонга белангандай. Осмонда парвоз қилиб юрган калхатларнинг қанотлари гўё оловда куяётгандек ялтирарди. Кўзга кўринмас тўрғайлар уватлардан кўтарилиб, худди кичкина оғизларига шақилдоқ ўйинчоқларни тўлдириб олгандек, ерга қараб шақиллаб учиб тушишарди.

Тез югурганимиздан қулоғимиз шанғилларди, нафасимиз қисилиб қолмасин учун бошимизни тепага кўтариб борардик.

Шу алфазда эман дарахти ёнига етиб келдик, бироқ унинг остига қарашга юрагимиз дов бермади.

Олисданоқ унинг қора пўстлоқли танаси остида алланима оқариб кўринганди.

Не кўз билан қарайлик! Қаршимизда, эман дарахтида бизнинг қалдирғоч қизимиз оёқ-қўли ёзиб боғланган ҳолда турарди. Кўкраклари остидан ўтказиб, қари эманнинг қаттиқ пўстлоқли танасига гўннга беланган тизгин билан сириб қўйилибди. Қўл ва оёқлари орқасига тортиб боғланган. Қўйлаги бошига салла қилиб кийгизиб қўйилган эди.

Санянинг бадани кўкариб, моматалоқ бўлиб кетган эди, қовурғаларию кўкрагида тирноқ излари кўриниб турарди. Демак, у роса олишган. Энди қотиб қолган, ўлган.

Тўсатдан қорнидаги қора хол қимирлаганига кўзим тушиб қолди. Демак, Саня нафас оляпти, у тирик.

— Саня, Саня, сени нима қилиб қўйишди?— деб бақариб юбордим тиз чўкиб.

— Қоч, қоч, ибодатга келган татарларга ўхшаб бақираверма,— Иван Қишлоқи мени кўполлик билан итариб юборди,— тилингни тий.

У арқонни тезда ечди ва Саня секингина менинг қўлимга сирғилиб тушди. Унинг қўйлаги йиртилиб, дабдала бўлиб кетган, сочлари ёйилиб ётарди. Унинг муздек танасини кўтарганча, нафас олишга ҳам чўчиб, қимир этмай туриб қолдим.

— Иблислар, қўйлагини дабдала қилиб ташлашип-

ти, ҳеч бутун жойи қолмабди-я!— жони чиқиб деди Иван Қишлоқи ва эғнидаги белбурма чакмонини ечиб, Санянинг устига ёпди. Биз ҳушсиз Саняни қўғирчоқ каби ўрай бошладик. У кўзини очмас, на оёғини, на қўлини қимирлатарди. Фақат юрак уриши сезилиб турарди, холос.

— Қишлоқ уйғонмасдан, тезроқ жўнадик!

Биз чекка йўллардан клубимизга қараб югурдик. Санянинг ёйилиб кетган сочлари қариқизу наъматакка илиниб, югуришимизга ҳалақит берарди.

Биз уни Халқ уйига, саҳна орқасидаги хонага олиб кирганимизни ҳеч ким кўрмади. Иван Қишлоқи чўнтагидан мих олди-да, дарҳол ҳар хил буюмлар тўла сандиқни очиб, томоша кўрсатилганда кийиладиган кўйлақларни бирин-кетин ола бошлади.

— Уйингдагиларга айтма... Ҳеч ким билмасин... Хотиржам бўл. Қочоқлардан ўчимизни оламиз! Фақат бош айбдор ким, бизга шуни айт?

— Сурбет,— Санянинг лаблари қимирлади, холос.

— Бўлди, вассалом,— Иван Қишлоқи қизнинг устидаги гулдор кўйлақни пастроқ тортиб қўйди.— Энди аста боравер... Уйинггача сой бўйидан бор. Кейин худди ҳеч нарса бўлмагандай кўчага ўт... сир бой берма, ўзинг биласан, ғийбатчилар ҳар хил гаплар тўқиши мумкин.

— Бас!— деди ногаҳон Саня ва сандиқни бир урган эди, у ёпилиб, тилинг-тилинг-тинг қилиб, қадимий музика янгради.

Саня орқасига ўгирилиб шунақанги тез чопиб кетдики, биз унинг узун кўйлаги шамолда ҳилпираганини-ю, яланг оёқлари йилтираганини кўриб қолдик, холос.

Биз ҳатто, бир-биримизга қарашга ҳам ботинолмай, жим турардик.

— Ваня, энди нима бўлади?

— Бўрилар қўзичоққа чанг солганда, ўзинг биласан, аввало чўпонларни айблашади.

-- Кейин-чи?

— Кейин одамлар биргалашиб бўрини қидиришади.

— Биз кечикдик... У энди роса мақтанаётган бўлса керак... Уни аллақачон асфаласопилингга жўнатиш керак эди... Ҳаммасига мен айбдорман, мен!

Кўз олдимга, аҳмоқона хат ёзиб Саняни ўша ерга таклиф қилиб, ўрнимга Сурбет пайдо бўлган қоп-қоронғи тегирмон келди.

— Энди ўзингни айблашингни ҳожати йўқ,— деди Қишлоқи.

— Яккаю ягона қизимизни асраб қололмаганимиздан кейин, қизларни энди комсомол сафига қандай тортамиз!— дедим нафасим сиқилиб.

— Ҳа,— бошини қашиб қўйди у,— уезд комсомол комитети олдида ноқулай аҳволда қолдик. Секретарларимизни ўлдиришгани камлик қилган экан... мана энди бу воқеа бўлди!

— Бунақанги шарманда бўлгандан кўра хизмат жойида, ўз вазифасини бажариб турганда ўлгани афзал эди.

— Нималар деяпсан, тфу,— туфлаб қўйди Иван Қишлоқи ирим қилиб,— озмунча қизларимизга шилқимлик қилишганмиди, улар бошқа қишлоқ йигитларига турмушга чиқиб кетишган, вассалом. Ганькани огоҳлантириб қўйиш керак, тагин бировга оғзидан гуллаб юрмасин.

— Ганька-ю гапирмайди, лекин Сурбет...

— Энг аввал ўша зўравоннинг оғзига қулф солиш керак... Қўломли қулф солиш керак!

— Сен вақтни ўтказмай, йигитларни тўплаб, ўрмонга жўнайвер, мен бўлсам Ганькани огоҳлантириб қўяман.

Шунга келишиб, ажралишдик.

Мен Ганькадан, у нимаики билса, ҳаммасини батафсил сўраб олмоқчи эдим! Саняни мен эмас, балки ўзининг куёвтуралигидан фойдаланиб, Васька Буслай қувлик қилиб чақиргандир? Эҳтимол, Саня ячейка комсомоллари сони ўссин деб уни комсомолга киришга ташвиқот қилмоқчи бўлгандир? Васька — қулоқларнинг думи эса, уни шарманда қилиш учун қочоқларга ушлаб бергандир?

Бошимда минг хил хаёл гужғон ўйнарди.

Мен чўпон болани сомон ғарами орасидан топдим, у белбурма камзулга ўраниб олганича, безгак тутаётгандек қалтирарди.

— Нега қалтираяпсан, қўрқиб кетдингми?

— Ҳа, қўрқиб кетдим...

— Ганя, ҳали ҳеч кимга гулламадингми?

— Йўқ, тилим ўшандаёқ танглайимга ёпишиб қолганди... тишларим бўлса ҳали ҳам такирляпти, тилимни тишлаб олмасам деб қўрқяпман.

— Бировга айта кўрма, биз сени қадрлаймиз, ҳур-

мат қиламиз,— дедим мулойимгина,— сен ўзимизникисан, бизга хайрихоҳсан.

— Бўлди-да,— деди жавобан Ганька,— намунча огоҳлантиравермасанг, бундай ишларга тушунаман... Ҳар хил одамларнинг уйида тунаганман, кўп нарсаларни кўрганман, билганман, лекин ҳеч кимга бировларнинг сирини айтмаганман.

Мен унинг чақнаб турган кўзларига тикилар эканман, Ганьканинг бу сирни ҳеч кимга айтмаслигига ишондим.

Майли ўсаверсин, улғаяверсин, ёши етганда, уни албатта комсомол сафига қабул қиламиз. Бировларнинг сирни тўғрисига келганда, бари бир ўзимни тутиб туролмадим; ундан, бу шармандаликда Сурбетдан ташқари Васька ҳам айбдормасми, Саня у билан тегирмон атрофини бирга айланмадим, деб сўрадим.

— Йўғ-э,— деб кулимсиради Ганька.— Отаси Буслайни арқон билан роса савалаб, омборга қамаб қўйди, у Саня учун роса таъзирини еди.

— Нега?

— Чунки уларга шаҳарлик хоним эмас, рўзғорбоп қиз керак. Отаси, менга бўлар-бўлмас қизларни кўрсатма, деб уни роса адабини берди. Васька, бу фақат куёв танлаш ўйини-ку, деса ҳам, отаси уни роса савалади.

Васьканинг гўллигидан кулдик. Ҳали Силанга бекордан-бекорга хизмат қилади. Ҳали келинга қилган ҳаракати беҳуда кетади... Хуллас, бечора йигитнинг иши юришмаяпти. Эндиликда Буслайни нимжон чол дўппослабди. Нима қилсин, ахир отасига қарши қўл кўтаролмайди-ку.

Шу гапдан кейин Васькага нисбатан муносабатим ўзгарди, ҳатто уни ячейкамизга олишга ҳам эътироз билдирмадим — ахир бизда отанинг боласини уришига йўл қўйилмайди-да. Биз, комсомолларга қўл кўтаришмасин, бу бутун ячейкамиз учун шармандалик ҳол бўлиб, агар урсанглар у туғилиб ўсган уйини ташлаб кетади, чунки комсомол калтак ейиши мумкин эмас, деб оталар ўртасида ташвиқот ишларини ҳам олиб борганмиз.

Хўп, бу гапни қўйиб турайлик. Бу пайт Ганька қулогимга аста шивирлаб қолди:

— Яшка Сурбетни қўлга тушириш жуда осон, фақат отасини ўрмонга пичан ўргани қачон боришини билиш керак: бир пайтларида унинг ўрмонда ғарами бўларди.

Шох-бутоқлари қуриб қолган Тиланчи дарахт бор-ку, уни биласиз. Муғомбир чол овқат солинган савагини ўша дарахтнинг шохига илиб қўяди-да, ўт ўра бошлайди, гўё ўроғини чархлаётган ва онасидан узоқлашиб қолган тойчоқни чақираётган бўлиб «Коня-аш! Коня-аш!» деб қичқириб қўяди. Ўрмонда бу овоз: «Яш, яш!» деб янграйди. Ана шунда унинг олдига Яшка деган икки оёқли тойчоғи югуриб келади. Нонга чангал солади-ю, қувончдан кишнаб юборади... Худо ҳақи, худди отга ўхшаб кишнайди. Ўзим эшитганман. Ўрмонда пода боқиб юрганингдан кейин, бўриларнинг увиллашини ҳам, қоchoқларнинг кулгисини ҳам эшитаркансан... Шунини ҳисобга олиб иш қилинглр.

— Раҳмат, Ганя,— дедим миннатдорчилик билдириб,— бунини ҳисобга оламиз. У ифлос бўлмағур мишмишларни тарқатмасдан олдинроқ қилиш керак буни.

— Тўғри,— кулимсиради Ганька,— бахтимга, бугун тегирмончининг хотини нон ёлди, ҳидига роса тўйдим.

— Ҳаммаси тушунарли, раҳмат сенга, Ганя,— деб чўпон боланинг бошини силадим, кейин вазиятни тезроқ маълум этиш ва тегишли қарор қабул қилиш учун йигитлар ёнига шошилдим.

14

Биз Сурбетни ўйин-кулги пайтида қўлга туширишга қарор қилдик. Бандитни «ҳужумга шайланаётган»да қўлга туширганимиз маъқул, чунки ёнида қуроли бўлиши мумкин, ана шунда ҳаммаси қонуний бўлади. Волость ижроия комитетининг янги раиси, империалистик урушда оёғидан ажралган Тимофей Гуляев бу масалада ўта ҳушёр одам эди, ҳатто поп ва унинг қизларини ҳам ноҳақ ранжитишга йўл қўймасди.

Ҳаммасини қонуний қиламиз: босқинчи бизни отгани келаётган эди, биз ундан кўра эпчиллик қилдик, гаомом — вассалом. Шундай фикрга келиб, уч қулай жойда Сурбетни пойлай бошладик. Қаллахум сув тегирмони, Қишлоқни шамол тегирмони, мен эса «Поплар жарлиги» ёнидан жой олдим. Ҳазилкаш Кулол билан Ваня Батракчага эса, ўйин-кулгини қизитинглр, қизлар баландроқ шовқин-сурон кўтаришсин, деб тайинладик.

Бу итнинг, гарчанд нон учун келмаса-да, қай аҳволга

тушганимизни кўргани, байрамимизнинг бузилганини кўриб роҳатлангани келишига ишонардик.

Унинг тиржайишини ўйласам газабдан аъзойи баданимга титроқ кирарди.

Сиз арпа ейишга ўрганган айикни ҳеч пойлаганмисиз? Нияти бузуқ босқинчини пойлаш ундан ҳам қийин. Новда шитирласа ҳам, ўт шитирласа ҳам, у келяптими-йўқми, мўралаяптими-мўраламаяптими, деб юрагингизни ҳовучлаб турасиз.

«Поплар жарлиги» зимистон бўлиб, унинг тубида шалдираб сой оқади. Жарликда ўлган ҳайвон суягидан тортиб, ириб-чириб кетган турли-туман нарсалар бор. Попнинг буқасини бир вақтлар лўли худди мана шу жарликдан ўмариб кетган. Сурбет ҳам оёғига пийма ва этик кийиб шу ерда ўғирлик қилишни ёқтирарди.

Начора, бу жой у ўлим билан тўқнаш келадиган энг қулай жой.

Эй худо, ўзинг омадимизни бер, эй овчилар ҳомийси Нимврод, қўлла бизни... Овчилар ўқийдиган турли дуолар хаёлимга келаверади. Сурбетдан шунчалик қасос олгим келади денг.

Шу аснода эса ўйин-кулги бошланди: қизлар ашула-си эшитилди.

Оҳ хотинлар, оҳ хотинлар, хотинлар,
Келинларга этикчалар топинглар.

деб куйларди Поля Шанғи.

Биз ҳали эрсираб қолганимиз йўқ,
Қиз бўлиб юришни хушлар кўнглимиз.
Ғажагимиз ўйнаб, кўзимиз сузиб
Сизни куйдиришни хушлар кўнглимиз.
Қиз даврин суришни хушлар кўнглимиз,

унга дугоналари жўр бўлишди.

Мени қувонч чулғаб олди, югуриб бориб ўйинга тушиб кетгим келди, лекин шу заҳоти юрагим сиқилди: «Эҳ, агарда ландовурлик қилмаганимда, ҳозир Саня бу қизларга бош бўлган бўларди... Ҳозир у кулбасининг бир бурчагидаги сандиқ устида ҳўнг-ҳўнг йиғлаганча юз тубан ётгандир».

Бир куни қишлоғимиздаги камбағал оилалардан бўлган икки қизни қандай шарманда қилганлари эсимга тушиб кетди. Улар, гўё бировнинг хирмонидан бир неча боғ арпани ўзлариникига қўшиб қўйишган эмиш. Ушан-

да уларнинг кўйлаклари этагини бошларига бойлаб, қишлоқда сазойи қилиб айлантиришган, болалар эса қизларнинг яланғоч баданларига лой отишганди. Кейин бечора қизлар омборхонадаги сомон устида юз тубан тушиб ётишган, бизлар эса — ўша пайтда ёш бола эдик-да — омборхона тешикларидан мўралагандик.

Қизлар қимирламай ётишар, аҳён-аҳёндагина аста инграб қўйишарди.

Мана энди фахримиз, ишонган тоғимиз, суянган боғимиз Саня... ҳой Сурбет, фақат башарангни кўрсатсанг бас, ифлос жарликда илонга ўхшаб тўлғанишингни кўрасан... Тишларимни ғижирлатаман, милтиқ қўлимда терлайди.

Ўйин-кулги эса авжига чиқмоқда, йигитлар қизлар кулгиси ва шовқин-сурони остида ловиллаб ёнаётган гулхан устидан сакрашяпти. Менинг ҳам ўша ёққа боргим, агитаравачамизнинг тоғдан думалаб тушишини кўргим келяпти. Аллақачон ой ўрмонни кесиб ўтган, туман тушяпти, Сурбетдан эса ҳамон дарак йўқ... Майли, сабр қиламан, балки туман билан судралиб келиб қолар... сабр қилиш керак, сабр.

Тўсатдан ваҳимали оёқ товуши ва Иван Қишлоқининг шивирлагани эшитилди:

— Серёжа... Мўъжиза! Мен...

— Нима, қўлдан чиқиб кетдимиз? Нимага отмадинг?

— Нимани отаман, олдин гапга қулоқ сол, антиқа иш, Саняни сайил майдонида кўрдим.

— Бўлмаган гап! Кўзингга шундай кўрингандир?

— Ишонмасанг, ўзинг бориб кўр.

Бир-биримизнинг қўлимиздан ушлаб, милтиқларнинг оғирлигига қарамай, худди ёш болалардек югуриб кетдик.

Саняни ўзи оёқ-қўлидан боғлаб қўйилган эман тагида кўрдик. Орқасидаги тимдаланган жойлари ҳали ҳам ачишаётганига парво қилмай, у дарахтга суяниб ўтирган-нича, ясаниб олган қизларга тикиларди.

— Бугун сизлар жуда чиройлисизлар,— деди у қон-талаш лабларини яларкан,— ҳамиша шундай бўлинглар! Сизлар ажойиб қизсизлар, бу ёдингизда бўлсин. Ҳа, бир-бирингиздан яхшисиз! Турмуш қурғач эрларингизнинг зулмига тоқат қилиб, асло бўйин эгиб турманглар... Ахир сизлар, мустақил инсонсизлар!

— Демак, эркакларга ҳеч нарсада бўйин эгмаслиги-

миз керак экан-да?— гапни бўлди шаддот Варька Шахло кўз.

— Унда турмушга чиқмай қўя қолган маъқул экан-да?— деди тарвузи қўлтиғидан тушиб Дарька.

— Умуман уларга ҳеч ачиниш керак эмасми?— деди Стеша қизариб.

— Йўқ, нега... биз суфражистлардан¹ эмасмиз,— деди Саня ва илгари қулоқларига чалинмаган бу сўздан қизларнинг ҳайратланишганини кўриб, тушунтира бошлади:— эркаклардан нафратланадиган бунақанги хотинлар Англияда бор... улар эркакларни соябонлар билан уришади, ҳокимиятни ўз қўлларига беришни талаб қилишади.

— Аёллар салтанатини хоҳлашадими? Унда жудаям менбоп экан-ку,— шўхлик билан бошини силкитди Варька.— Мен ҳамма нарсани эркаклар эмас, хотинлар бошқаришини истайман!

— Йўқ,— кулимсиради Саня,— бу бўлмаган гап, бизнинг мақсадимиз — ҳаётни севиб, тинч-тоғув, тенг яшаш... Хўш, нима учун агар қиз бола тўйгача «гуноҳ иш» қилиб қўйса,— топган сўзларини қаранг!— унинг эшигига қорамой суртиб кетишади, бу шармандалик, дейишади. Йигитларнинг қилмиши эса шарафли ҳисобланади!

— Йигитники уят эмас-да!— деб қизаришди қизлар.

— Бу хотин-қизларни камситиш, эркакларни эса оқлаш учун ўйлаб топилган эски нағма. Бас, энди янги-ча ҳаёт кечиришимиз керак, эркакларга шу кунгача бош эгиб келганимиз ҳам етар!

— Оҳ, шунақаям яхши ҳаёт кечирардикки!— хитоб қилди Стеша ҳамманинг кулгиси остида.

Қизлар хахолаб кулганча, югуриб кетишди:

Аммо Сурбет судраб кетаётганда нега ўзини ҳимоя қилмади? Нега? Нима учун бўшанглик қилди? Энди буни сўраб бўлармиди ундан? Майли, бу сир Сурбет билан бирга гўрга кирсин.

Лекин Сурбет қаерда? Наҳотки у тақдири ҳақида ячейкамиз протоколга ёзмасдан, оғзаки қарор қабул қилганлигини пайқаган бўлса?

¹ Суфражизм — XX аср бошларида Англияда хотинларга эркаклар билан баравар сайлов ҳуқуқи берилишини талаб қилган буржуа хотин-қизлар ҳаракати. (Тарж.)

— Бўпти,— дедим мен Иван Қишлоқига,— агар ҳеч қачон ҳеч нарса таъсир қилмаслигини, иродаси зўрлигини кўрсатмоқчи бўлса, қўявер Сурбет уни томоша қилиб юраверсин. Сурбетни ўлдиришнинг нима кераги бор? Ундан кўра, барча қилган ярамасликлари фойда бермаганлигига ишониб, юрак-бағри эзилиб кетсин, шунда яхши бўлади. Одамни ҳеч қачон ҳайвон тиз чўктира олмайди, қўлидан келмайди. Мана, Сурбет гўё энг муқаддас нарсани оёқ ости қилдим, деб ўйлаганди, бироқ Саня яна ҳаммадан юқори, ҳаммадан яхши, ҳеч ким унга бас келолмайди. Буни ўз кўзларинг билан кўриб, ёрилиб ўл, эй баттол душман!

Биз шундай ўйинга тушдикки, атрофдагилар ҳайратдан оғизларини очиб қолишди. Шундай гулхан ёқдикки, алангаси баландлигидан устидан сакраб ўтиш ваҳимали кўринарди. Югуриб бориб сакраганингда, юзинг куйгандек бўлади. Гулхан устидан сакраб ўтгач, қуяётган этакларни ўчириш учун ерга думалаймиз.

Йигитларимиз бир-бирининг олдида ўзларини кўрсатишга ҳаракат қилишарди. Васька Буслай ҳам Саняга ўзининг ботирлигини, эпчиллигини, чопқирлигини кўрсатмоқчи бўлади. У ўзини фақат сиёсий томондан ёшларни ташвиқот қилиш учунгина куёв қилиниб танланганлигига ақли етмасди.

Қорамой суртилган сочлари тўзғиб кетган поп билан қориндор генералнинг орқасига ўт қўйиш пайти келди. Аравани ёндириб, тепаликдан думалатиб юборган эдик, у атрофга учқун сочиб, ўнқир-чўнқирликлардан ошиб ўтгунча пастга чунонам думалаб кетдики...

Тўсатдан уйлар, оғилхонаю омборхоналар томондан гўё баҳайбат махлуқ пайдо бўлди денг. Хотин-қизлар қийқириб ҳар ёққа қочишди. Қўриқчи поп қўрқиб кетгандек, генералдан ажралди-да, буталар ичига думалаб тушди.

— Айёрлигини қаранг, чўмилишни ёқтирмас экан. Аёллар яшириниб, чандон мўраламасинлар, уни ҳеч қачон яланғоч кўришолмаган. Қаранглар баданига сув тегмаслиги учун тириклайин ёняпти!— деб ҳазил-ҳузул гап отишарди эркаклар.

Буржуйлар махлуқи эса сал бўлмаса арава билан бирга дарёдан ўтиб кетаёзди. Бироқ қирғоққа энди етганида, сувга қулаб тушди-да, ундан буруқсираб қоп-қора тутун кўтарилди.

Тантана шу билан тугади, уй-уйимизга хушвақт қайтдик.

Бундоқ қарасам, Саня йўқ.

Шунда хаёлимга, ўзини бирон нима қилиб қўйган бўлмасин тагин, деган фикр келди. Ахир у иродасизлигини яшириш учун ўйин-кулги майдонига келишга ўзини мажбур қилган, кейин ўзини сувга ташлаган бўлиши ҳам мумкин. Қизлар орасида бунақа ишлар бўлиб туради-ку.

Ҳеч кимга ҳеч нарса демай, уни излашга тушдим.

Сув тўғон устидан ошиб тушаётган тегирмон томон йўналдим. Югуриб борсам — ҳеч ким йўқ. У ёқ-бу ёққа алангладим, ҳеч зоғ кўринмади. Ермаковлар уйига қараб чопдим.

Ҳамма ёқ жимжит, қоронғи. Девор олдида аллақандай бир чол қўлида таёқ кўтариб турарди. Бу Васьканинг отаси-ку! Нима қиляпти бу ерда, эҳтимол ярамас келиндан қайтариш учун ўғлининг йўлини пойлаётгандир. Мен кулимсираганча, яна гирдоб томон йўл олдим. Кейин... кейин Саняни кўриб қолдим. У тўхтатиб қўйилган тегирмон тоши устида оқариб кўринарди. Алёнушкага ўхшаб тиззасини қучоқлаб ўтирибди, сувни очиб юборсангиз бас, тегирмон тоши айланиб, қиз гирдобга туриб кетади.

Уни қўрқитиб юбормаслик учун нафасимни ичимга ютдим. Тўсатдан бировнинг овози қулоғимга чалинди:

— Менга иффатинг бузилганини аҳамияти йўқ. Менга тегсанг, сенга ҳеч ким қўл кўтаролмайди... Одамлар мендан қўрқишади. Вақти ганиматда ўйлаб кўр... Юзингни шувит қилиш учун дарвозангни мойлагани қорамой ва чўтка гайёрлаб қўйишди...

Бу кимнинг ташвиқоти бўлдийкин? Таний олмадим. Овозининг йўғонлигидан Қаллахумга ўхшайди. Йўқ, у эмас.

— Дарвозангни отам эрталабгача қўриқлаб чиқади, эрта билан тўпла-тўғри попнинг ё волость советидаги Тимофейнинг олдига борамиз, муҳими — никоҳ дафтарига қайд қилдирсак бўлгани, ўшанда ҳамма тилини тишлаб қолади, номуси бузилган қиз эмас, менинг қонуний хотиним бўласан!

Мен гапиргунимча бўлмай, Қаллахум деди:

— Упкангни бос, ўзингча нималар деб валдираяпсан,

Буслай! Бировнинг бошига тушган мусибатдан фойдаланиб қолмоқчимисан? Уни энг қийин пайтда қўлга туширмоқчимисан, аблаҳ? Сен ўйлаган одамнинг эмас у... Саня, ҳайдаб юбор уни!

— Сен ўпкангни бос, мен куёвман... Мен уни мусобақада қўлга киритганман!

— Сенинг мусобақанга унинг кўзи учиб тургани йўқ, йўқол бу ердан, аҳмоқ!

Улар тўғонда бир-бирлари билан муштлашиб, тахталар устидан юмалаб кетишди.

«Ҳай-ҳай-ҳай,— менинг эсхонам чиқиб кетди,— бу қанақа гап бўлди, қалдирғоч қизимизни деб йигитлар бир-бирлари билан муштлашишса».

Халқ йиғилмасдан, аҳмоқларни ажратиб қўймоқчи бўлган ҳам эдимки, бирдан Саня қаддини ростлаб:

— Йўқолинглар, намуноча менга тирғалиб қолдинглар! Йўқолларинг, кўзимга кўринмаларинг!— деди. Кейин бирдан кўприк устидаги тахтага ирғиб чиқиб, дейсинди.— Ифлослик, ярамаслик!— У шундай деди-да, юзини кафти билан беркитганча, чопиб кетди.

Мен унинг орқасидан югурдим ва Ермаковлар дарвозаси тарақлаб ёпилгандан кейингина тўхтадим.

Васька Буслай билан Каллахум қандай муштлашишганидан хабарим йўқ, бироқ улар анча вақтгача башаралари, шишиб, моматалоқ бўлиб юришди.

Эртасига эрталаб биз яширинча тўпланиб, масалаларни яна протоколсиз ҳал қила бошладик. Хўш, энди қандай яшашимиз, нима қилишимиз керак? Ахир, бизни худди бошимиздан жудо қилгандек бўлишди-ку. Комсомол секретари тирик бўлиб, биз бошлиқсиз қолганимизни ўйлашнинг ўзи даҳшат! Бундай яшаш асло мумкин эмас. Нима қилиш керак? Буни чўзмаслик керак. Бошқа секретарь сайлаш ёки Саняни тартибга чақириш лозим. Аммо қандай қилиб? Ахир уни эрга беролмаймиз-ку? Бу ҳақда ўйлашнинг ўзи кулгили — қўлида чақалоғи билан комсомол мажлисини очгани келса... Биз эса чақалоқнинг «инга-инга»сини эшитиб, раиснинг қўнғироғини жиринглатиб уни овутамиз. Бемаъни гап!

Ниҳоят бир қарорга келдик: Қишлоқнинг қатъий таклифига биноан, бу шармандалик устидаги масала ҳал бўлди деб ҳисоблансин. Бу ҳақда гап-сўз тарқатувчилар жавобгарликка тортилсин. Буни куёв бола — Буслайга ҳам эшиттириб, қасам ичиришимиз керак. Йўқса, унга

комсомол аъзосига болта кўтариб дағдаға қилганлигини эслатиб қўямиз.

Саня, ўтган гапга салавот, деб зудлик билан ишига киришсин. Келажagini биз таъминлаймиз. Қандай қилиб таъминлаш бу биз — эркакларнинг иши. Биз Сурбет отаси билан учрашадиган жойга бориш ҳақидаги Ганьканинг таклифини қабул қилдик.

Ҳамма нарса баҳамжиҳат ҳал бўлгач, Ермаковлар уйига бордик, чунки Саня бетоб бўлиб қолганди.

У қоп-қоронғи қазноқдаги сандиқ устида бетини тескари ўгириб ётарди. Аччиқ устида, кечасидаги ўйин-култига чидади, бироқ, оқибати мана энди...

— Саня,— дея аста гап бошлади Ваня Кулол,— ҳаммамизнинг биринчи вазифамиз — бу жамоатчилик олдидаги бурч. Йўлимиз оғир, унда ўнқир-чўнқирликлар, паст-баландликлар жуда кўп. Лекин қанчалик қоқилмайлик, олдинга, фақат олдинга юриш учун ўрнимиздан турмоғимиз лозим. Сен, бу йигитлар фалокатга йўлиқмайди, деб ўйлаяпсанми? Оҳ, бу бошим нималарни кўрмади: лой қилиб, тувак ясаб уни қуритаман, оловда пишираман, сўнг уни сотгани бозорга олиб келсам, бозор ур-сур, тўс-тўполон, одамлар бир-бирлари билан муштлашяпти, шунда тувакларим чил-чил синиб, қилган меҳнатим зое кетади. Хўш, ишимни ташлашим керакми? Одамларни энг зарур буюмлардан маҳрум қилайми?

— Йигитир-эй, ўша тувакларингни, одам тувак эмас, уни янгитдан ясаб бўлмайди...— гапни бўлди Қаллахум.— Саня, комсомол ишида ҳаммамиз тенгмиз, деб ўзинг айтгандинг, шунинг учун ҳадеб куйинаверма, соғлигинг ўзингга керак... Мана бу қўнғироқни олиб, мажлисни очавер...

— Бу ер тор-ку,— деди Иван Қишлоқи.

— Ҳечқиси йўқ,— тўнғиллади Қаллахум,— Саня сифимизга келиб қўшилганида жойимиз бундан ҳам тор эди. Биз уни ҳаммомда қабул қилгандик, энди у бизни қазноқда қабул қилсин!

— Еруғроқ бўлиши учун эшикни каттароқ очсак ҳам бўлади,— деганча, Кулол эшикни очиб юборди.

Саня бетини қуёш нурларидан қўллари билан тўсди.

— Юзингни кўрсатиш ноқулай бўляптими, кўкарганлари ҳали кетмаганми?— дедим унинг фикрини тушунгандек.

Худди шу пайт, у бир нима чақиб олгандек, ўрнидан дик этиб туриб кетди:

— Бунча менга қарайверасизлар... мени тинч қўйинглар! Уятсиз аблаҳлар!

У тушуниб бўлмайдиган сўзлар билан койиб, бизни ҳайдаб чиқарди.

Биз ёпиқ эшик ёнида ғимирлашиб турдик-турдик-да, охири жўнадик.

— Уларни кўпроқ шунақанги юқори вазифага танлаш керак,— деди хўрсиниб Қишлоқи.

Бояги ғалати сўз Қаллахумга жуда қаттиқ тегиб кетган экан.

— Шармсиз дедими, а? Унга чин юракдан ачиниб юриб, шармсиз деган ном ҳам олдикми ҳали! Эй ўргилдим!

— Бу ерга қалб билан эмас, иш билан келиш керак... Қарорларнинг бажарилганлиги ҳақида ахборот бериш керак, ана ўшанда бизга ҳеч қанақанги дилга оғир ботадиган лақаб тўқишмайдиган бўлишади,— деб хўрсиндим.— Йўқса ҳаммамизнинг нархимиз бир пақир...

Ҳамма: Алёхин ҳақ,— деган қарорга келди.

15

Бу кеча, гўё бирон нарсани сезгандек, олдимга Васька келди.

— Алёхин,— деди Буслай,— сен ҳамма ишда бошсан, менга милтиқ бер, мен ўрмонга бориб, Сурбетни гумдон қилиб келаман.

— Бизнинг жанговар қуролимиз бегоналарга берилмайди,— дедим.

— Мен қанақасига бегона бўларканман? Бирга беллашдик. Келинглар, ташвишни ҳам қўлни қўлга бериб даф қилайлик.

Мен унинг муштлашишдан кўкариб, моматалоқ бўлиб кетган башарасига қараб кулимсирадим: «Ячейкамизга шундай соғлом одам қўшилса, нима бўпти? Уни бирга олиб кетсакмикин-а? Дўстлик умум ишидан бошланади! Ёмон йигитмас, қўрқоқ ҳам эмас...»

Мен ячейкадагиларни қандай қилиб кўндиришни ўйларканман Буслайга назар ташладим, у эса ҳамон:

— Алёхин, менга қурол бер. Дўстлик қил!— дерди.

Қисқасини айтганда, биз Буслайни ўз сафимизга олдик. Агар уни сиёсий жиҳатдан чиниқтирсак яхши комсомол бўлади, деган фикрга келдик.

Сурбетнинг отасини қоронғида ўрмонга овқат олиб кетаётганида ушлаб, нақ қўғирчоқдек овозини чиқармай, чакмонга ўраб олишга муваффақ бўлдик. Уни қишлоқ чеккасида пойлаб тургандик. Қишлоқ чегарасидан ўтаётганида ушладигу, попнинг ҳаммомига олиб бориб, қамаб қўйдик; эшик ташқарисидан тиргович қўйиб, маҳкамладик.

Бўйи-баста тегирмончиникидек бўлган Қаллахум унинг чакмонини кийиб олди. От тизгинини «Турналар майдони»га борадиган йўлни билган Ганька ушлаб олди. Биз аравага чиққач, от тойчоғини секингина кишнаб чақириб, юриб кетди. Милтиқларни тагимизга беркитиб олдик. Жим ўтирардик. Арава яхши мойланганлиги учун гижирламасди.

Саватдаги иссиқ нондан ёқимли ҳид анқирди. Бизнинг эса, қўнглимиз нотинч, аллақандай ғаш эди. Гарчи иш хамирдан қил суғургандай енгил бошланган бўлсада, ҳар қалай қўзиқорин тергани эмас, одам тутгани кетяпмиз-да.

Устига-устак қуюқ туман тушди. Туманнинг ости қалин, тепаси эса шамол турмаса ҳам, гирват бўлади. Туман устида турналар «қур-қур» қилиб учиб юришибди...

Турналар нега тепага кўтарилишди? Улар қаёққа учиб кетишяпти?

— Бизга ҳеч нарса бўлмайди!— деди Иван Қишлоқчи.— Агар ўзимиз сездириб қўймасак, ким ҳам сезарди? Арши-аълодаги худо кўрармиди!

— Турналар-чи?— кулди Кулол.— Ахир бу уларнинг майдончаси-ку, улар бу майдонча устида эрталаблари чарх уришади.

— Халақит беришлари ҳам мумкин,— ҳушёр тортди Қаллахум.

— Турналар кўришса ҳам, айтишмайди,— қўл силтади Иван Қишлоқчи,— қушларнинг биз билан неча пуллик иши бор?

— Биласанми, бунақа ишлар тўғрисида ҳатто эртақ ҳам бор,— деди Кулол.— Қаллакесарлар битта тақводорни ўлдириб, ҳеч ким кўрмади, деб ўйлаб, халқ йиғилган майдонга келишипти, турналар эса уларнинг сирини фош қилипти!

— Бу эртак бунга тўғри келмайди,— Қаллахумнинг жаҳли чиқди,— у тақводор экан, бу эса ўтакетган гуноҳкор. Сурбетни йўқотиш — ўргимчакни ўлдиришдек гап, бир йўла қирқта гуноҳингдан фориг бўласан.

— Қўйинглар, йигитлар, бизда қанақа гуноҳ бўлиши мумкин? Энг муҳими — худо номи билан эмас, ўз виждонинг амри билан иш тутиш.

— Худо шунчаки одамларни қўрқитиш учун ўйлаб чиқарилган.

— Борди-ю, ҳар қалай бор бўлса-чи?— Буслай қўриб осмонга қаради.

— Нима, шайтонларнинг паншаҳасига санчқи бўлман деб қўрқиб кетдингми?— кулимсиради Қаллахум.— Бу бўлмағур гап!

Ҳаммамиз жимиб қолдик. Оёқларимизни аравадан осилтириб, ўйга чўмиб, индамай кетяпмиз. От бизни қаерга, қандай номаълум томонга олиб кетяпти? Балки, қочоқларнинг пистирмасига олиб кетаётгандир. Буталар орасидан бирданига ўқ узилса, тамом, ўша заҳотиёқ ҳаммамиз тил тортмай у дунёга равона бўламиз.

Турналар эса ҳамон булутлар тепасида эринчоқлик билан «қур-қур»лашяпти... Тўсатдан Қишлоқи отни тўхтатди.

— Тфу, бу яна қандай кўргилик?

Тикилиб қарасак, туман орасида бир одам тебраниб келяпти. Кийимлари узун, қўлида хоч.

— Учрашган жойимизни қаранг, ахир бу попимиз-ку!

— Бир юмуш билан кетаётганингда йўлда узун сочли одамни учратсанг, бу ёмонлик аломати бўлади,— деб сесканиб кетди Буслай.

— Ахир у обкашда сув тўла пақирларни кўтариб, тебраниб кетяпти-ку,— деди зийрак Қаллахум.

— Сув тўла пақир кўтарган аёл кишини учратсанг, бу яхшилик аломати бўлади, лекин поп учратсанг қандоқ бўлишини билмайман.

Қишлоқи бирон-бир гумон туғилмасин деб погни четлаб ўтиб, отни жарликдан ҳайдади.

Поп бизни сезмади, чунки жарликни қуюқ туман қоплаган эди, у ёнимиздан пилдираганча ўтиб кетди.

Обкашга илиб олган пақирлари сал тебранарди. Улардан димоғимизга ёқимли ҳид урилди.

— Эҳ,— Иван Қишлоқи отни қамчилади,— попларки худодан қўрқмай эрталабгача қўлбола арақ тайёрлаш-

яптими, демак, биз учун ҳам томдан тепада ҳеч нарса йўқ!

Биз худо борми-йўқми, деб попни ҳол-жонига қўй-маганимизни эслаб, кулиб қўйдик.

Шу алфозда биз Вайсақи номли кўприги бўлган Кўз-ёши дарёсига етиб келдик.

Нима учун Кўзёши дарёси-ю, Вайсақи кўприк дейилган? Буларнинг ҳаммаси маҳаллий номлар, улар бобола-римизнинг ривоятлари билан боғлиқ. Ҳормондан ўтган бу дарёга ахир қанчалаб кўз ёши тўкилгач — катта-катта савдогарларни шу ерда тунаганлар-да — нима учун энди у Кўзёши дарёси деб номланмас экан. Мих қоқилмай, шунчаки ташлаб қўйилган ходалардан аравалар ўтганда баланд овоз чиқариб ғичирлагач, кўприкни қандай қилиб бошқа ном билан аташ мумкин. Кўприк эмас, қароқчиларнинг жинғироқ соатига ўхшайди у.

Қароқчилар кўприк остида узун куз кечаларида чарчаб, баъзан ухлаб қолишарди. Савдогарларнинг аравалари ўтаётганида эса, кўприк ғичирлаб уларни уйғотарди. Биз ҳам қочоқларни уйғотиб юбормаслик учун кўприкни ёнлаб, дарёдан кечиб ўтдик, ғичирламасин деб араванинг гупчагини ҳам яхшилаб ҳўллаб олдик.

Шундай қилиб, биз «Турналар майдончаси»га етиб келдик.

Мана, ботқоқликка айланган ўтлоқ, турналар яқин-атрофдаги қурбақаларни еб, ўйинга тушадиган майдон.

Бефайз жой. Атроф ботқоқ бўлиб кетган ўрмон. Майса ўрнига қиёқ ўтлар ўсиб ётибди. Ер азбаройи захлигидан томири қуриб қолган эман дарахти эгри-бугри новдаларини ҳар тарафга ёйиб, кеккайиб турибди, фақат қуриб қолган битта шохи, гўё қўлини чўзиб ўткинчилардан садақа сўраётган тиланчидек, чўзилиб турибди. Танасини мох босиб кетганди.

Сурбетнинг отаси ўғли билан дийдор кўришиш учун мана шу жойда ўроғини чархлаб ўт ўрарди.

Ганька айтган нарсаларни беками-кўст бажардик: отни аравадан чиқариб, саватни дарахтга осиб қўйдик. Ваня Қаллахум чалғини чархлаб, қиёқ ўришга киришди. Ҳатто қушлар овозига тақлид қилишга ҳам уста бўлган Қаллахум вақт-вақти билан: «Коя-аш-ш! Коя-аш-ш!» — деб қичқириб қўяди. Ҳормон бўйлаб эса: «яш-яш» деган акси, садо янграрди. Ганькани уйига жўнатиб юбордик: бу ерда содир бўладиган воқеаларни ёш боланинг кўри-

ши яхши эмас. Қелажак одамига бундай ишларни кўрса-тишнинг нима кераги бор, негаки, у катта бўлганида, эҳтимол, бунақанги ишларга ўрин қолмас.

Чўпон бола хафа бўлиб, ўзи билган сўқмоқдан уйга кетди.

Биз бўлсак худди бўрини пойлаётгандек қиёқ ва буталар ичига яшириниб олдик. Ҳар биримиз ўзимизча: Яшка — Сурбет чиқадими ё йўқми, деб фол очардик. Ваньканинг эғнидаги отасининг кийими уни чалғитармикин ёки сезиб қолиб, бўрига ўхшаб қочиб қолармикин?

Дарахт шохидаги сават ёқимли нон ҳидини таратиб тебранар, ўрилган қиёқ кўпайиб борар, чалғи ҳам жиңгиллаб овоз чиқариб қўярди, туман эса борган сари тепага кўтариляпти, аммо Сурбетдан ҳамон дарак йўқ.

Биз уни кутмай қўйган ҳам эдикки, тўсатдан на кулгига, на кишнашга ўхшайдиган «и-и-и-и...» деган ғалати товуш эшитилди. Интизор бўлиб кутаётганимиз ниҳоят жавоб қилди!

У буталар орасидан бўрига ўхшаб секингина чиқди-да, энгашиб, ўзини тўппа-тўғри осиглиқ турган саватга ташлади: афтидан роса очиққанга ўхшайди... Шу пайт у Голованга тўқнаш келди.

Биз нима қилишимиз кераклигини ҳали фаҳмлаб етмаган ҳам эдикки, улар бир-бири билан олиша кетишди. Иккаласи ҳам ўриган қиёқлар устида думалашарди. Қаллахум кучли эди, отни кўтара оларди, лекин Сурбет қув эди. У Ванькани итариб юбориб, ўзини буталар орасига урди-да, саватни кўтарганча қочишга тушди. Фақат ағанаб ётган дарахтлару синган шохларнинггина шитирлаган овози эшитилди.

Қаллахум чалғисини кўтариб, унинг кетидан югурди, биз бўлсак, милтиқларни ўқлаб, йўлини тўсиш учун олдинга ташландик. Фақат у қалин ўрмонга уриб қолмаса бўлгани, акс ҳолда, тамом, бу биз учун номус ва жуда қаттиқ ҳақорат бўлади... Ахир битта каллакесарга олти кишининг кучи етмагач, бутун ячейкамиз ўз таъсирини ўтказа олмагач... бу ёғи қандай бўлади? Кейин Санянинг кўзига қандай қараймиз? Йиғлаб юборай деганча, дўнгликларга ҳам, сертикан буталарга ҳам, бесўнақай шохларга ҳам қарамай, зўравоннинг кетидан қува кетдим.

Ҳеч ким ўқ узмасди, бақирмасди — жимгина қувиб

борардик. Ахир, шу яқин-атрофда қочоқларнинг макони бор-да.

Отишмани Сурбет бошлади. У ўзининг қирқма милтигидан худди тўпдан отгандек отди, мўлжални шундай аниқ олгандики, ўқ Қаллахумнинг қўлидаги чалғини бўлиб юборди, бу эса Қаллахумнинг баттар жаҳлини чиқарди. Қаллахум энди синган чалғисини қиличдек ўйнатиб, қува бошлади.

Сурбет иккинчи ўқ билан унинг шапкасини учириб юборди... Учинчи ўқни ёнидан югуриб чиқиб қолган Қишлоқига қарата отди, лекин шошилиб қолганидан мўлжалга ололмади. Сурбет тўрт тарафдан ўраб олаётганимизни сезиб, ҳаяжонланди ва Илон ботқоқ бўйлаб ўзан билан сўқмоқдан қочиб кетаётиб, палапартниш ота бошлади. У ноли саватни бағрига босганича, дўнгдан дўнгга эпчиллик билан сакрарди. Сал бўлмаса толзорга уриб кетарди ҳам. Аммо шу пайт болалигидаёқ городки¹ ўйинининг устаси сифатида донг таратган Буслай каттакон шохни Сурбетнинг оёғи тагига ташлаб уни худди она чиллакдек йиқитди; Сурбет ботқоққа йиқилиб, сувга чўкаётган буғудай пишқира бошлади. Васька, душман ўз ажали билан ўлаётганидан хурсанд бўлиб тўхтади, чунки унинг гуноҳига қолишни истамасди.

Чўкиб бораётган одамга узатиш учун атрофда қамишдан бўлак ҳеч нарса — на поя ва на таёқ бор эди. Қамиш билан эса қутқариб бўлмайди. Начора, тақдирга тан бериш керак.

Биз Сурбетнинг сўкиниб, ботқоқликда шалоп-шулуп қилаётганини эшитганча, уни қутқариш ниятида бирон нарса топиш учун атрофда зир югурар эканмиз, ботқоқлик уни ўз қаърига тортиб кетди. Бари бир Қаллахум Сурбет чўкиб кетган жойга борди, ўша ерда бир оз турди-да, хўрсиниб:

— Томдан тепада ҳеч нарса йўқ!— деди.

Ўқ овозини эшитган қочоқлар келиб қолишидан қўриқиб, отга қамчи босганча, шошилиш йўлга тушдик. Ўзимиз арава ёндоридан маҳкам ушлаб, у билан ёнмаён югуриб борардик. Тойчоқ хавфни пайқаб, қулоғининг динг қилганча, нуқул бизга суйканарди. Урмондан узоқ-

¹ Городки — чизик ўртасига териб қўйилган чиллақларни узоқ маррадан туриб уриб чиқариш ўйини.

лашгач, чопишни бирмунча секинлатдик. Ана шундан кейингина қуйидагича гап-сўз бошланди:

— Аҳмоқона ўлиб кетди,— деди Қаллахум,— бўлма-са нега қочади? Эҳтимол, биз унга тегмасдик ҳам, фақат тавбасига таянтирардик. Ер ўпиб онт ичгач, қўйиб юборардик!..

— Еки Чекага топширардик,— деди Кулол,— у ердан эҳтимол фронтга жўнатишарди... Балки ўзини оқлар-миди...

— Сал-пал эзғилардик,— деди Буслай юзидаги тери-ни энги билан артиб.— Нима қиларди ботқоқликка ту-шиб?

— Иблис эди, иблис эса ботқоқликда ўлади, энди ортиқча гапнинг ҳожати йўқ, гинг демаслик керак!— деб ўшқирдим мен йигитларга.

— Саняга-чи, айтамизми унга?

— Албатта айтамиз. Энди у хотиржам, тинчгина яшайверсин, шармисор қилган аблахнинг овози ўчди. Энди ҳатто биронта турна ҳам бу ҳақда «қур» этол-майди...

— Илло, йигитлар, уни дўнгдан мен уриб туширга-нимни Санянинг олдида виждонан тасдиқлайсизлар,— деб қистириб қўйди Буслай.

— Яхши, Сурбетнинг отаси, ўғлимни қаерда ўлдир-диларинг деб тирғалганда, биз буни тасдиқлаймиз.

— Кераги йўқ,— ялиниб-ёлворди Буслай.— Ахир бу ишни ҳаммамиз биргалашиб қилдик-ку.

— Мана шунақа, бизда ўзим бўлай деган қонда йўқ, ҳеч ким қилган иши билан мақтанмайди, ҳар қандай ишда ҳаммамиз тенгмиз,— деб унга танбеҳ берди Қиш-лоқи.

— Майли, йигитлар, бачканалик қилмайлик. Энди мени ҳар қанақа ишга бирга олиб бораверинглар, қу-лоқларнинг донини тортиб олишни ҳам, хонаки арақ пи-ширувчиларни тутишни ҳам, каллакесарларни дўппос-лашни ҳам — ҳамма-ҳаммасини қотираман. Сизлар би-лан дунёни нариги чеккасига бўлса ҳам боравераман.

— Энди биз ака-укадек бўлиб қолдик, у дунёда ҳам — хоҳ жаннатда бўлсин, хоҳ дўзахда — бирга бўла-миз,— кулимсиради Ваня Кулол.

Ўзимиз шундай гаплашиб боряпмиз-у, хаёлимиз Са-няда. Энди қишлоқда роса шов-шув тарқалади, тегир-мончи индамай қўя қолмайди: уни ўраб-чирмаганимиз-

ни, отини ҳайдаб кетганимизни, саватини тортиб олганимизни оқизмай-томизмай ҳаммага айтади. Бўлмагур ёлгон-яшиқ гаплар кўпаяди, аммо ҳеч ким бизга айб тақолмайди. Борди-ю, Сурбетни ботқоқликдан олиб чиқишган тақдирда ҳам, уни нон тўла саватни қучоқлаб олган ҳолда кўришади.

Шундай қилиб, биз гижир-гижир Вайсақига яқинлаб қолдик. Бундай қарасак, Ганька унинг панжараси устига чиқиб олиб, «ўйин»га тушяпти. Болакай нима гап бўлди экан, деб, бизни сабрсизлик билан кутаркан, олисни кўрмоқчи бўлиб оғирлигини дам у-дам бу оёғига еолиб турибди.

У бизни кўрди-ю, алланималар деб бақириб, қандайдир қоғозни ҳавода силкитганча биз томон югуриб кела бошлади. Бизнинг кўнглимиздан эса: ҳаммамиз ҳам фронтга сафарбар қилинибмиз-да, деган фикр ўтди. Ганька ёнимизга етиб келиб, менга конверт узатди.

— Санядан...

Конвертни очдим. Хатда қўйидагилар ёзилган эди:

«Алвидо, йигитлар! Мен эплай олмадим деб, секретарлик вазифасини зиммамдан соқит қилдим ва ячейкадан чиқдим. Аёл бўлганим сабабли иродасизлик қилдим, менинг иродасизлигим ҳаммамизнинг юзимизни ерга қаратди, энди кўзингизга қарашга уяламан! Агар мен йигит бўлганимда бундай ишлар бўлмасди! Постимда мардонавор ҳалок бўлардим. Йўқ, йўқ, аёлларга нисбатан эскича тушунча сақланар экан; ҳеч қачон тенглик бўлмайди, бир қошиқ қорамой бутун асални ва унинг ширасини бузиб юборади.

Шуни билиб қўйингларки, мен қаерда бўлмай, сизларнинг комсомолларча дўст-биродарлигингизни қўмсайман. Нега мен ячейкага ўз қиёфамни ўзгартиб, йигитларга ўхшаб кийиниб келмадим-а? Билмадим, революциянинг жўшқин ҳаётида иштирок этиш учун аёлликка эътибор бермай иш олиб борсак яхши бўлармиди...

Йигитлар, мана шунақа гаплар. Алвидо, қадрдонларим, мени кечиринглар, ёмонлаб эсламанглар.

С а н я Е р м а к о в а. Сизларнинг биринчи комсомол қизингиз...»

Имзо чекиб ўз сўзларини ячейка муҳри билан тасдиқлабди.

Биз дарди-аламимизни ичимизга ютиб, анчагача жим қолдик. Ҳайрон бўлганимиздан бирон нарса деёлмасдик. Узингизни, бир ёз ичида уч секретарини йўқотган комсомоллар ўрнига қўйиб кўрсангиз, ана шунда бизнинг қандай изтироб чекаётганимизни тушунасиз.

16

Тақдирга тан бериб кетавериш бизга ёт. Инсон ҳаёт экан, уни сафга қайтариш мумкин. Худди шу кезларда уезд комитетидан уезд съездига вакил сайлаш тўғрисидаги кўрсатмани олдик. Келинлар, Саняни вакил қилиб сайлаймиз! Ўзбошимчалик билан ўзини ўзи бўшатганлигини тан олмаймиз. У съездга вакил бўлиб боргач, қайтиб келиб, кўрилган масалалар тўғрисида бизга гапириб бериши керак.

Йигитлар қувлик қилишди. Қароримизни Саняга етказишни менга топширишди. Мен Спасовога зудлик билан отландим.

Нарсаларимни бир зумда йиғиштирдим. Сафар халтамни орқамга осиб олдим. Ҳужжатларни қўйнимга тиқдим. Тўппончани чўнтагимга солдим. Отамнинг этигини шаҳарда киярман деб, кўтариб олдим-у, янги чувакни кийиб, Цна дарёси қирғоғидан пилдираганча кетавердим.

Устьедан сўнг талайгина ботир қизил гвардиячилар етишиб чиққан машҳур Глядково қишлоғидан ўтдим. Кўҳна шаҳар тепалигидан бепоён яйловларни томоша қилдим; эсерлар қишлоғимиз Советининг биринчи раиси ўртоқ Янинни ўлдириш учун шу ерга олиб келишган, лекин атрофдаги қишлоқлардан чалинган қўнғироқлар овозини эшитиб, жуфтакни ростлаб қолишган эди. Темгеноводан ўтишим биланоқ узоқдан дарё устидаги темир йўл кўпригини кўрдим.

Кўприкдан поездлар бўзчининг моксидек у ёқдан-бу ёққа ўтиб турарди. Паровозлар чинқириги қадамимни тезлатишга ундарди.

«Қадамнинг тезлат!— дерди гўё улар.— Бўлмаса Саняни бундан ҳам узоққа, каттароқ шаҳарларга олиб кетамиз».

Бир оз юргач, водокачканинг баланд минорасини, нефть бакларининг қизил томларини, электростанция ва фишт заводларининг мўриларини кўрдим.

Мўрилар тепасида сузиб юрган тутунлар менга номаълум аллақандай ҳаётдан дарак берарди.

Мен илгари ҳам Спасовода кўпроқ унинг бозорида бўлганман, майда-чуйда олиб келардим. Бир марта солда келиб, ёғоч тилувчилар ишини томоша қилгандим, кейинчалик ялтираб турган ҳалқасимон арралар кўп вақтларгача тушларимга кириб чиқди. Қулоч етмас ходалар арра тишларига тегиши билан мум каби эриб кетарди.

Бу гал шаҳарга бозор кўчасидан эмас, ишчилар посёлкаси томондан паровозларни кўриш учун станция депоси олдидан ўтмоқчи бўлдим.

Ҳамқишлоғим, етим Алёша Семёшкин аллақаерда паровоз тозаловчи бўлиб ишлар эди. Кейин Саня ҳам ана шу посёлкадаги узоқ қариндошлариникида тунаб қолиши мумкин эди.

Гарчи паровозларни сув, кўмир билан қандай таъминлаётганларини, уларни худди отўйин чархидагига ўхшатиб айлантириб қўяётганларини томоша қилиб, узоқ излаган бўлсам-да, Алёша Семёшкинни топа олмадим. Паровоз тозалаётган болалар қоп-қора эди, гўё улар латга билан паровозларни эмас, балки бошқалар уларнинг ўзлари билан паровозлар қурумани тозалаб, мис ҳошияларини ялтиратадими, дейсиз. Ҳаммасининг юзи бир хилда.

Саняни, одамлар орасидан, айниқса, у йўлда тинчроқ кетай деб ёш қизил армиячига ўхшаб эгнига шинель ва пахтали шим кийиб олган бўлса тополмай қоламан, деб вокзалга шошилиб бордим. У ёқ-бу ёққа юриб, вокзалда сандирақлайман. Ҳамма хафа, ҳамма поездни бир неча суткалаб кутавериш чарчаган. Айни пайтда, ногаҳон узоқдан келиб қолиши мумкин бўлган поездни ўтказиб юбормаслик учун жони ҳалак.

Менга бир нарса — уч кун мобайнида биронта поезднинг у ёққа ҳам, бу ёққа ҳам ўтмаганлиги тасалли берарди: демак, Саня жўнаб кетмаган. У қаердадир шу ерда — одамлар орасида юрибди. Исмини айтиб чақирсам-чи. Борди-ю, исмини эшитгач бутунлай бекиниб олса-чи?

Юзлари оппоқ, чиройли бир йигитчанинг қўлидан ушлаб, шу заҳотиёқ қўйиб юбордим: у эркакча кийиниб олган қиз болага ўхшарди. Бошидаги солдатча папахаси остидан сочлари чиқиб турган нотаниш бир одамни тўх-

татдим ва унинг юзидаги ажинларни, ўрадай ўпирилиб тушган чакакларини кўриб қўрқиб кетдим.

Бирдан узоқдан поезд чинқириғи эшитилди. Ҳамма — ётганлар ҳам, ўтирганлар ҳам, ухлаётганлар ҳам; мудраётганлар ҳам гўё дажжолнинг шақилдоғини эшитгандек сапчиб ўринларидан туришди.

Улар қаршисига аллақачон, худди ер қаъридан чиққан йиртқич — атрофга учқун сочиб, бугга ўралиб, пишқириб поезд етиб келганди. Поезднинг ойнаксиз деразаларидан ўнлаб йўловчиларнинг тунд чеҳралари кўриниб турарди. Баъзилар темир буферларга тармашиб олган, баъзилар паровоз ўтхонасидан чиқаётган учқунлару аччиқ тутундан эгилиб-букилиб, вагон томида ўтиришарди.

Вокзалдан чиққан оломон эшик ва ойналарни синдириб, ўзини лиқ тўла вагонларга уришди.

Агар оломон орасида Саня бўлганда борми, уни мутлақо йўқотиб қўйишим турган гап эди! Жаҳл билан поезддан юзимни ўгирдим. Шу пайт, темир йўлчи кийимидаги бир одам қайноқ сувли бакка суяниб ухлаб ётган кишини уйғотаётганини кўриб қолдим.

— Ҳой, тур, Тошкентга кетаётган поезддан қолиб кетасан!

Нотаниш кимса атрофидагиларнинг самимий кулгисидан уйғониб кетди, шунда мен Саняни зўрға таниб қолдим: унинг уст-боши, ҳатто юзи ҳам жуда ўзгариб кетган, аммо кўм-кўк кўзлари ўша-ўша эди.

— Қочдик бу ердан!— деб бақирдим, бу олағовурдан бошим айланиб, гангиб қолганимдан, у ҳам орқамдан чопаверди.

Поезд охиригача индамасдан югуриб бордик, сўнги вагоннинг ёнидан ўтгачина тўхтадим ва Саняни ўзга ҳаётга қайтариши лозим бўлган «тилсимот»ни шоша-пиша чўнтагимдан олдим.

— Мана, Саня, мана бунни кўр, кўргин!

У ҳайрон бўлиб қўлидаги тождор бургутлари бор каттакон гербли қоғозга тикилиб турарди. Дворянлардан қолган бу қоғозни Усачкин асраб-авайлаб қўйган эди. Унда фақат биргина «Мандат» сўзи босмача қилиб ёзилганди. Кейин Ваня Кулолнинг жимжимадор хати билан, шу қоғозни кўрсатувчи Александра Ермакова РКСМнинг уезд съездига ҳал қилувчи овоз билан вакил қилиб юборилади, деган сўзлар ёзилган эди. Тагида эса бизнинг ҳар турли қилиб қўйилган имзоларимиз бор

эди. Қоғозга тикилиб қараган сайин унинг чехраси очилиб борарди.

Бир маҳал у мени маҳкам қучоқлаб олди — нафасим қайтиб кетди.

— Серёжа, бу мўъжиза-ку. Қим ўйлаб топди бунди?

— Жамоа, бутун ячейка.

— Хўш, у ёқда ишлар қалай, барбод бўлмадими ишқилиб?

— Йўқ, нималар деяпсиз ўзи... Мўлжаллаган қизларнинг ҳаммасини қабул қилдик. Мусобақачи Васька Буслайни — «куёв»ингни ҳам қабул қилдик.

— Бари бир қабул қилибсизлар-да?

— Ўзи хоҳлаб тургандан кейин нимаям деб бўларди... Ҳали ғўр, албатта. Ҳозирча у Усачкиндан қолган милтиқ билан кўнгил очиб юрибди. Черков қўнғироқхонасидаги хочга қараб отиб, диний бидъатлардан халос бўляпти.

— Менинг карабиним кимда?

— Ганькага ишониб топширмоқчимиз, бизга хайрихоҳ сифатида.

— Яхши, яхши... Комсомолча тўй масаласи нима бўлди?

— Ҳозирча эски аҳволда турибди.

— Секретарликка ким сайланди?

— Ҳеч ким... бу вазифани навбати билан ҳаммамиз вақтинча бажаряпмиз...

— Мени қайтиб келади, деб ўйлаяпсизларми?..

Унинг рад жавоби беришидан кўрқиб, шоша-пиша ячейкамизнинг топшириғини етказдим.

Саня гапларимга паришонлик билан қулоқ солар экан, поезд кондукторнинг ҳуштагисиз, паровознинг чинқиригисиз, вагонга ёпирилаётган беҳисоб одамларни ортда қолдириб, худди чумоли инидан узоқлашаётган илондек, аста-секин жўнаб кетди.

— Ҳа,— деди ниҳоят Саня,— узоққа бориб нима ҳам қиламан, энди худди шу ерда яшашга ҳужжатим бор-ку, бошқа ерда ўтмайди у,— дея мандатимизни эҳтиётлик билан найча қилиб ўради-да, пахталигининг енгига тикиб қўйди.— Менга қара, Серёжа,— деди у қўлимдан ушлаб,— одамлар илгарилари комсомол ячейкасисиз, яна шундай дўстликсиз қандай яшашганикин, а?

— Эҳтимол, илгарилари ҳам бўлгандир, лекин уюшган ҳолда эмас, албатта.

— Агар мен ёлғиз бўлганимда ҳолим нима кечарди! Биласанми, феълим шунақанги айнаганки, нима бўлганини ўзим ҳам билмайман. Гўё тўсатдан уйғониб кетиб, ҳеч нарсани удалай олмайдиган оддийгина қизга айланиб қолганга ўхшайман... Худди аросатда қолгандекман... Бутун бўлиб ўтган воқеалар гўё тушга ўхшайди...

— Ёмон туш кўраётганингда тез уйғонишга ҳаракат қил! Юр, уезд комитетига кетдик, бўлмаса рўйхатдан ўтишга кечикамиз, ахир мен ҳам делегатман, фақат маслаҳат овози билан юборилганман. Делегатлик мандатини олишимиз керак.

Бир-биримизнинг қўлимиздан ушлаб, югуриб кетдик. Биз шундай хурсанд эдикки, йўлда учраганлар орқамиздан анграйиб қараб қолишарди.

— Эҳ болалар, болалар, қандайсизлар-а... қандайсизлар-а...— деб ҳамон такрорларди Саня, бошқа гап тополмай.

Қандаймиз? Қандайлигимизни ифодалаш учун дафъатан бирон сўз топиш қийин эди. Лекин қандайлигимизни у биларди, унда бизга нисбатан қандайдир янги фикр туғилган эди. Мен ҳақиқатан ҳам ўзимиз ўйлаганимиздан ҳам бошқачароқ эканимизни, шароитга қараб ўзимиз ўйлагандан ҳам яхшироқ бўлиб кетишимизни билардим. Бирор ишни амалга ошириб қўйиб, ўзимиз ҳам ҳайратланиб юрардик — биз ана шундай эдик. Кейин эса бундан ҳам ажойиброқ иш қилардик. Ҳамма гап илгариги — ёшлар кўчат сингари ғоясиз ўсадиган замон ўтиб кетганлигида.

Бизда энди янги туйғулар худди баҳор майсасидек кун сайин ўсиб бормоқда. Бу — революциянинг шарофати!

Биз югурганимизча Спасоводан тўппа-тўғри чет эл буржуйлари ҳузурига қочиб кетган собиқ гугурт фабрикаси ва ёғоч заводининг хўжайини Постниковнинг уйига етиб бордик.

Уй балқонларида пулемётлар, эшик олдида эса соқчи турарди.

Комсомол съездига ҳужум қилиниши эҳтимоли бор эди. Антоновчиларнинг нияти чакана эмасди — бир зарба билан уезднинг барча актив комсомолларини йўқ қилиш эди. Шуни назарга олиб, Совет ҳукумати ўз ёшлари ҳаётини ҳимоя қилаётганди.

Делегатлар рўйхатга олинадиган қизил стол ёнида бир тўда йигитлар туришар, улар орасида биронта ҳам қиз кўринмасди. Саня яқинлашиши билан дарҳол унга йўл беришди. У делегатлик мандатини ва протоколнинг ўзимизнинг муҳр билан тасдиқланган нусхасини кўрсатди. Шунда, рўйхатга олувчи ҳатто ўрнидан туриб, кўзига тушиб кетган сочларини орқасига тараб қўйди.

У кўзидан кўзойнагини олган эди, унинг Шчукинлигини таниб қолдик.

— Салом,— овози борича бақирди у,— биринчи қизга — съезд делегатига комсомоллик саломи! Мен сиз тўғрингизда хато қилмаган эканман, ўртоқ Ермакова! Сиз албатта келишингизга, рўйхатдаги хотин-қизлар бандидан жой олишингизга имоним комил эди!

У икки қўллаб Санянинг кафтини ушлаганча, бу истараси иссиқ делегат қиз билан шахсан таниш эканлигидан мағрурланиб, ҳамманинг кўзи олдида қизнинг қўлини маҳкам сиқиб турарди.

Шчукиннинг саргузаштини бу ерда ҳеч ким билмасди албатта. У Саняга завқ билан тикилар ва ҳаммага қизил стол ёнидаги съезд делегати — қалдирғоч комсомол қизни кўриб қўйинглар, дегандай оғзи қулоғига етиб илжайарди.

— Сиз илгари кўзойнак тақмасдингиз, шекилли?— кўзини қисинқираб тикилган кўйи сўради Саня.

— Иш, лавозим туфайли шундай қилишга тўғри келяпти,— деди жилмайиб Шчукин, кўзойнагини чўнтагига соларкан,— қоғозбозлик жонимга тегиб кетади... Кўрсатмалар... ўқишлару протокол тузишлар...

У ниманидир тушунтиришга киришганда, биз делегатлар билан биргаликда зинадан юқорига кўтарила бошлагандик.

Буржуй ва помещиклар уйларидан олиб келинган мебеллар билан безатилган залга кирдик. Маҳаллий рассом чизган «Елатьманинг олиниши» деган суратни завқ билан томоша қилдик: унда 1918 йил қишида оқгвардиячилар исёнини бостиришда қизил гвардиячиларимизнинг кўрсатган қаҳрамонликлари тасвирланганди.

Тўпларимиз ўт ва тутун пуркаб, гумбурлатиб отяпти; оқлар қони қорда ариқ бўлиб оқяпти, снарядлар қўнғи

роқхоналарда портлаб, душман пулемётларини мажақ-
лаяпти...

Бу бизнинг ғалабамизни ифодалайдиган ажойиб су-
рат!

Йўлак бўйлаб айланиб, делегатлар билан таниша
бошладик. Бу ерда кимлар йўқ эди дейсиз.

Собиқ буржуй саройида элликка яқин киши бемалол
юрар ва мана шундай ҳайҳотдай жойда биргина одам
қандай қилиб яшаганлиги мени ажаблантирарди. Бур-
жуйларнинг очкўзлигига таъриф йўқ: қаранг, шундай
сарой бир одамники бўлган-а!

Ҳамма менинг ёнимда юрган Саняга қарарди. Бу-
нинг таажжубланидиган жойи йўққа ўхшарди — ахир
қишлоқ кўчаларида йигитлар қизлар билан бирга юриш-
майдами? Ҳамма гап шундаки, бу ер кўча бўлмай, ил-
ғор ёшларнинг уезд сьезди ўтадиган бинонинг йўлаги
эди.

Оёғимиз остида тупроғи билқиллаб ётган сўқмоқ
йўлу ўт-ўланлар эмас, гилам-пояндозлар. Гилам-поян-
дозлар устидан буржуйларнинг локланган этиклари
ҳам, помешчик қизларининг туфлилари ҳам эмас, балки
ишчи йигитларнинг ғадир-будур ботинкалари-ю, бизнинг
қишлоқча этик ва чувақларимиз бир-бир босиб боряпти.
Темьгушеводан келган мордва йигитларининг ҳаммаси
оёқларига чипта кавуш кийиб келишганди. Кавушлари
четига гулли ҳошия тикилган бўлиб, жуда чиройли эди.

Мордва йигитлари шўх қизлар олдида ўзларини да-
дил тутишади. Уларда шундай одат бор: барча гўзал
қизларнинг бошидан рўмолини тортиб олиб, белига боғ-
лаб олган йигит мард ҳисобланади.

Улар Санянинг рўмолини тортиб олишмади-ю, лекин
у билан биринчи бўлиб танишишди. Улар олдимга ке-
либ чипта кавушимни солиштира бошлашди. Қимники
пишиқ тўқилган, кимнинг кавушининг учи мустаҳкам-
роқ, товони қаттиқроқ ва изи кенгроқ бўлса, ўша энг
яхши куёв бўлади, дейишди.

Мен ютқизиб қўйдим; уларнинг кавушлари ҳар то-
монлама яхши экан.

Ана кулги-ю, мана кулги, ана ҳазил-у, мана ҳазил!
Саня ҳам куляпти.

Болалар ҳам жингалак сочларини селкиллашиб, кўк
кўзларини ялтиратиб кулишмоқда.

Бастановдан, Азеевдан келган татар йигитлар ҳам

яқинлашишди. Уларнинг қизлари жуда эзилган бўлади. Шу сабабли, ҳамманинг кўз ўнгида яна йигитлар орасида ҳеч кимдан юзини ўгирмай ё рўмол билан тўсмай бемалол юрган биринчи комсомол қизни кўриш улар учун қизиқ эди.

Фақат темирўлчи йигитларгина ўзларини ноқулай сезишар ва Саняга аҳамият бермасликка интилишарди. Ахир бу қандай гапки, улар дунёдаги энг илғор ишчи-ёшлардан ҳисоблансалар-у, ўзларининг кўп сонли делегациялари орасида биронта ҳам қиз бўлмаса!

Улар этик, ботинкаларда, айримлари эса чарм куртка кийиб олиб, айланиб юришар, ўзларининг мустақил одам эканликларини намойиш этаётгандек, папирос чекишарди. Бизга эса мутлақо аҳамият беришмасди.

Уларнинг бундай хатти-ҳаракатларига Алёшка Семёшкин раҳна солди. У шаҳарда ивирсиб юрмай, анча машҳур бўлиб қолган экан. Мана у темирўлчилар делегатлари орасида.

— Биродарлар!— бақирди у.— Ахир бу питерлик қиз Саня-ку! У қишлоқдан келган, уни бу ерга қишлоқ ячейкаси вакил қилиб юборган. Бизларга уят, ўртоқлар! Ўзимизнинг қизлар қаерда? Наҳотки шаҳарликлар қишлоқликлардан орқада қолишган бўлса?

— Рухсат этинг, рухсат этинг, қанақасига қишлоқлик бўлсин, ахир? Ўртоқ Ермакова, сен шаҳарликсан-а? Анкетангни кўргандим.— Шундай деганча, ёнимизга паст бўйли, чарм куртка кийган шўх бир йигит ўтиб келди.— Биринчи комсомол қиз шаҳарда эмас, қишлоқда пайдо бўлиши мантиқан мумкин эмас. Ахир, биринчи комсомол йигит шаҳардан чиққан-ку!— гапини кескин тугатди у.

— Балки, қишлоқдан чиққандир?

— Бўлмаган гап, шаҳардан чиққанлиги тарихда эзилган!

Шундан сўнг биринчи комсомол йигит қаерда чиққанлиги тўғрисида тортишув бошланиб кетди. Айримлар: Петрограддан, бошқалар эса Москвадан чиққан дейишар экан, бирдан Шчукин, биринчи комсомол фамилияси Безимянный бўлган Владимирлик йигит, ҳатто унинг тўғрисида шеър ҳам эзилган, деб ўз гапини тасдиқлашга тушиб кетди.

Саня ҳаммамизни яраштириб қўйгунича, шунақанги тортишув бўлдики, аста қўяверинг.

— Биринчи комсомол,— деди у шўхлик билан кўзи-ни қисиб,— революциядан олдинроқ пайдо бўлган... Уни ўртоқ Максим Горький бошлаб тасвирлаб берган. Бу — Данко!

Ҳаммамиз кулиб юбордик ва унинг гапига қўшилдик. Данконинг кимлигини билмасдим, шундай бўлса-да, мен ҳам Саняни қўллаб-қувватладим. Қўллаб-қувватладим-у, ўзим ноқулай аҳволда қолдим. Саня қўққисдан кулишдан тўхтаб, деди:

— Албатта, биринчи комсомол Путилов заводининг ёш ишчиси Вася Алексеев бўлган эди. Баҳслашишнинг нима ҳожати бор?

— Аҳа, ҳали шундай дегин!— севиниб кетди шўх йигит.— Сенинг қаерлик комсомоллигингни мана шунинг ўзиёқ жуда яхши тасдиқлаяпти. Демак, сен Вася Алексеевни танирдинг-а? Балки Москва атрофида яшаган-дирсан? Шунақами? Чинни фабрикаси ишчилари яшаган жойда-да? Нима учун лақабинг Қишлоқлик қиз бўлмай Питерлик қиз эканлигининг сабаби энди маълум бўлди!

— Баракалла, Ленькин, биринчи комсомол қизни қишлоқ йигитларидан тортиб олдинг. Бизни қутқардинг!

Бу кўримсизгина йигитча темирйўлчилар бошлиғи экан. Темирйўлчилар доимо уни мазах қилишар, айни пайтда унинг гапини икки қилишмасди. У қаерга борса, улар ҳам ўша ерда ҳозир эдилар.

Қўнғироқ чалиниши биланоқ, ҳаммалари Ленькиннинг ортидан мажлис залига кириб, бир жойга жам бўлиб ўтириб олишди-да, шу заҳотиёқ бақириб-чақириб йўлбошчиларини президиумга кўрсатишди. Кейин ҳаммалари якдиллик билан унга овоз беришди.

Ўз йигитимиз, чилангар ёрдамчиси, машинистнинг ўғли, ота-бобосидан тортиб пролетар, биздан ҳар томонлама устун. Биз ўзимизни ундай яхши тутолмаймиз. У президиумда ҳаммадан юқорига ўтириб олган бўлса ҳам, бош кийимини ечмади. Биз бўлсак, Совет ҳокимияти вакиллари, уезд комитетидаги партия ходимларини кўришимиз биланоқ, бош кийимларимизни ечдик.

Мажлисни бошланг ўтказдик. Ленька эса фақат гапирган вақтдагина бош кийимини ечиб, уни гижимлаб олди. Шундай қилиш ишчи йигитларда одат эди — бу билан улар халққа ҳурматни ва бошлиқларга нисбатан мустақилликни кўрсатишарди.

Бу одат уларнинг қадимий революцион анъаналари таъсири экан. Буни бизга кейин болалар айтиб беришди.

Мажлис очилиш пайтида биргаликда «Интернационал»ни куйладик. Бизни Коммунистик партия номидан табриклаган кекса большевик — подпольчеци Миша Строков амакини ҳам ҳаммамиз бараварига қарсак чалиб кутиб олдик.

Музокаралар вақтида эса жанжаллашиб кетдик. Жанжални ҳам нақ ўша Ленькиннинг ўзи бошлаб берди.

Мен унинг бирор қилиқ чиқаришини билардим. Негаки уезд комитети секретари Потаничев II Бутунроссия комсомоллари съездининг ишчилар, ўқувчилар ва қишлоқ ёшлари орасида ишни қизитиб юбориш тўғрисидаги наказларининг бажарилиши ҳақида Ҳисобот докладни қилаётганида Ленькин ҳадеб блокнотига нималарнидир ёзиб, ўз йигитлари билан кўз уриштириб ўтирганди.

Музокарада у биринчи бўлиб сўз олди. У ўрнидан ирғиб турди-да, шапкасини қўлига олганича, гапга тушиб кетди...

У нималарни жаврамади дейсиз! Ўзи ҳам сўзга роса уста экан-да.

— Уртоқлар,— деди у,— пролетар революциясида гегемон ким? Ишчи синфи! Коммунистик ёшлар ташкилотида ким гегемонлик қилиши керак? Яна ишчи ёшлар! Бизлар гегемонмиз, ҳа-ҳа, сизлар эмас,— шундай деб, у шапкаси билан тўппа-тўғри бизларни — қишлоқ ёшларини кўрсатди.— Сизлар, Ленин принципига мувофиқ, деҳқонлар оммаси сифатида бўлиниб-парчаланиб, кўз олдимизда, ҳар соатда майда буржуазияга айланяпсизлар. Мана сизлар кимсизлар!

Бу сўзлар жуда оғир ботди. Гегемонлик тўғрисидаги фикрга мен унча тушунмадим, лекин бўлиниб-парчаланиб ҳар соатда майда буржуазияга айланишни гарчи ўзим деҳқон бўлсам-да, хоҳламасдим. Миямда шундай фикрлар туғилдики, ҳатто пешанамдан тер чиқиб кетди. Айниқса, унинг қуйидаги сўзлари алам қилиб кетди:

— Сиз, қишлоқилар, гарчи комсомол бўлсангиз-да, аслида ҳаммангиз қулоқсиз. Агарда зажигалкани бугдой нонга алмаштиргани олдингизга бирорта ишчи боргудек бўлса, сизлар ўз маҳсулотингиз учун унинг сўнгги чақасигача тортиб олишга тайёрсизлар. Оналаримиз ва опаларимиз қишлоқма-қишлоқ тентираклаб юришгани

эсимизда... Нондан хонаки арағу пиво тайёрлайсизлар, ишчининг оч қолгани билан эса ишингиз йўқ!

Албатта, сизлар революцияга қарши эмассизлар. Сизлар помещикни ҳайдадинглар, ерини тортиб олдинглар, сизларга оқ погонлилар душман. Шунинг учун сизлар ишчилар билан биргасизлар. Бирга курашяпмиз деб ўйлайсизлар. Бирга курашяпмиз-у, лекин қийинчилигимиз бошқа-бошқа... Сизларнинг қорнингиз тўқ, бизларники эса оч!

Съездга ҳам сумкаларингизни пирогга тўлдириб келгансизлар... Биз эса оч қорин билан келдик. Шундай бўлса ҳам, бари бир, делегатларга нон учун бериладиган талонларни олишдан қайтмайсизлар. Сизлар ана шунақа одамсизлар! Пролетар ҳокимияти билан дўстлашиш сизларга қўл келади, шунинг учун дўстлашяпсизлар. Комсомолга ҳам маълумот олиш, сиёсатни ўрганиш учун кириб олгансизлар. Бу ғирт деҳқонча айёрлик!

Бу сўзлардан кейин залда ўтирганлар шовқин-сурон кўтариб юборишди.

— Ёлғон! Нотўғри! Нимага бизни бундай қоралаяпсан?— деб қийқиришди мордва йигитлари.

— Нима, алам қилиб кетдими? Ёки мен ноҳақманми?— деди эътирозларни эшитиб, янада дадиллашган Ленькин ва биринчи қаторда ўтирган — чувак кийган, қизил юзли мордва йигитига еб қўйгудек тикилди.

— Агар мен ноҳақ бўлсам, қадрли ўртоқ, фамилиянг нима эди, ҳа, Комзин... Хўш, Мокша бўйидан келган ўртоқ Комзин... Виждонан айт-чи, ЧОН машғулотларига, навбатчиликка митингларга ва бошқа жамоат ишларига камарни сиқиброқ бойлаб боришларингизга тўғри келганми? Ишчилар синфи ёрдамида помещик ва капиталистлар асоратидан озод бўлган сут ва асалга бой ўлкангизда Совет ҳокимияти даврида бирон марта оч қолдингларми? Йўқ, бундай бўлгани йўқ! Қани, бизлардан, ишчи йигитлардан революция бошланган кундан буён бирон марта тўйиб овқат едингларми, деб сўранглар-чи? Ана сизга гегемонларнинг аҳволи!

Бу сўзни у хўп топиб олган экан-да... Шуни рўкач қилиб, бизни шунақаям дўппосладики, асти қўяверасиз.

Комзин, албатта, анча-мунча довдираб қолганидан чурқ этиб оғиз очолмади. Ленькин эса янада авжига чиқди:

— Кўрдингизми, мен ҳам комсомол, у ҳам комсомол,

фақат унинг қорни тўқ, меники эса оч. Наҳотки шу ҳам коммунистчасига бўлса? Бу ерда тенглик қани?

Иўқ, бунақаси кетмайди, оғайничалишлар, сизларни ҳозир бизни умум қозонига йўлатмаётган экансизлар, бизлар ҳам сизларни келажакнинг ноз-неъматларга тўла столига яқинлаштирмаймиз. Оқлару контрреволюционерларни, антоновчиларни, очарчиликни ўзимиз ҳам даф қиламиз! Сизсиз ҳам уддасидан чиқамиз... Қишлоқда комсомолга қабул қилиш етар энди. Деҳқонлар қиёфасидаги майда буржуазиянинг коммунизмга олиб борадиган йўлини тўсамиз. Бизнинг гегемон болаларининг, темирйўлчи йигитларнинг фикримиз мана шундай!

У яна бир нималар деб қичқирди-да, сўзини шундай тугатди:

— Гапимга яқун ясайман, таклифимиз шундай — қишлоқда комсомол ячейкалари тузиш тўхтатилсин. Агарда камбағал ва батрак ёшлар орасидан бизларга қўшиладиганлари бўлса, майда буржуа ҳаётидан воз кечиб, коммунага киришсин! Қишлоқда нон ва гўшт фабрикалари очишсин. Дастгоҳ ёнида тер тўкадиган биз ишчиларга ўхшаб, улар ҳам дала ишчиси бўлишсин. Маҳсулот ишлаб чиқариб умум қозонига сола бошлаганларидан кейингина биз уларни тенг деб биламиз. Ана ўшандагина уларни бўлажак коммунизмга муносиб деб биламиз... Борди-ю, съезд таклифимизни рад этса, огоҳлантириб қўямизки, биз уезд ташкилотидан чиқиб, темирйўлчилар райкомини тузамиз. Шу билан гапим тамом!

— Бу нима, ультиматумми?— сўради съездимиз президиумида ўтирган большевиклар партиясининг вакили Миша амаки Строков кўзларини қисиб.

— Ўзингиз биласиз!— гердайиб деди Ленькин.

— Бу Викжелевскийнинг касри!

— Бу Горбуновскийнинг таъсири!

Эътироз билдирган бир неча овозлар эшитилди. Ленькин уларга ҳали жавоб қайтаришга улгурмаган ҳам эдики, Саня сапчиб ўрнидан турди-да, сочини орқасига ташлаб:

— У ноҳақ, ўртоқлар, менга сўз беринг,— деди.

— Сўз сизга,— деди раислик қилувчи уезд комитетининг секретари Потапичев; у босиқ, вазмин йигит бўлиб, бизларга қараганда икки-уч ёш катта эди.— Аммо-лекин сиз аллақачон гапингизни бошлаб юбордингиз.

— Чунки ноҳақликка тоб-тоқатим йўқ! Мендан олдин сўзга чиққан нотик кўп нарсани ёлғон гапирди!

— У софдил одамлар олдида дилимизни қаттиқ ранжитди!— бақиршиди татар йигитлари — ака-ука Тинчеровлар.

— Қулоқ дейди-я, бундан ортиқ ҳақорат бўлиши мумкинми, ахир?— жиғибийрон бўлиб деди мордва йигитлари. Залда говур-гувур бошланди.

Ленькин эса, ўжарлик қилиб, минбардан тушмади.

— Қани, жим бўлинг!— қичқирди Саня, минбарга кўтарилар экан.

Йигитлар, президиум олдида — чарм камзулли, шапкали, кепкали, қалпоқли, френчли, галифели, қуролли кишилар олдида турган қиз болага қарашди-ю, жим бўлиб қолишди.

— Шундай қилиб, гапингни тугатдингми, ўртоқ Ленькин?— сўради Саня ва жавобни кутмасданоқ, залга мурожаат қилди:— Ленькиннинг сўзларини эшитдинглар-а? Яхши, энди шу масалада Ленин нима деганига қулоқ солинглар.

У, революциямизнинг қудрати ишчилар синфи билан деҳқонлар синфи ҳамкорлигида, деган!

Ўртоқ Ленин ана шундай деган! Бунда ким ҳақ — орамизга нифоқ солаётган Ленькинми ёки иттифоқ бўлишга чақираётган Ленинми? А? Ленькинми ёки Ленинми?

Орага шундай сукунат чўкдики, ҳатто Миша Строковнинг рўмолчасини оғзига тутиб йўталгани ҳам эшитилди.

Кейин тўсатдан шундай кучли қаҳқаҳа кўтарилдики! Ленькин, ҳатто, гўё устига шифт ағдарилиб тушаётгандек, девор томонга қочди. Зал деразалари очилиб кетди. Соқчилар милтиқларини қўлларига олишди.

— Мана шундай, ўртоқ Ленькин, агар қўлингдан келса ўртоқ Ленин билан баҳслаш!— деди Саня ортиқча жонбозлик кўрсатган темирйўлчига қараб. Лекин Ленькиннинг аввалги шаштидан нишон ҳам қолмаганди. У шапкасини ерга уриб ташқарига отилди, кираверишдаги бакдан, кружканинг зан жирини шарақлатиб, узоқ вақт сув ичди.

Делегатлар роса кулиб олишгач, Саня ячейкамиз ишлари ҳақида хотиржамлик билан гапира бошлади. Шчунки делегатларнинг диққат билан қулоқ солаётганлик-

ларини кўриб, кўзларини қисиб олди. У жилмайиб, худди, кўриб қўйинглар, менда ишлар шундай йўлга қўйилган, қишлоқ ёшлари бўлимини ҳазилакам бошқараётганим йўқ!— деяётгандек эди.

У гоҳ кўзойнагини олиб артар, гоҳ президиумда ўтирганларга маъноли қараб қўярди. Охири у қўлларини кўкси устига қовуштириб олди.

Саня қочоқларнинг таъзирини қандай берганимизни гапирганда, залдагилар:

— Ура! Ермаковани бардор-бардор қилинглари!— деб кичқиришди.

Еш-яланглар қўлларини ёзиб, унинг олдига югуриб боришди. Бироқ Санянинг оппоқ кўйлаги гижимланишидан чўчиб, ўзларини тутиб қолишди. Мен эса аллақачон Санянинг худди оқ каптардек шифтга қараб учишини кўз олдимга келтириб бўлгандим.

Лекин ҳамманинг қўли шунақанги қичиганидики, Санянинг ўрнига, делегатлар нима тўполон деб югуриб келган Ленькинни кўтариб, осмонга ота бошладилар.

У қаттиқ лат еди, йиғламоқдан бери бўлиб, йигитларни сўка бошлади. Шу пайт Миша амаки танаффус эълон қилиб қолди.

— Сал ўзларини босиб олишсин,— деди у Потапичевга.

Ҳаммамиз уй олдидаги темир панжара билан ўралган кичкинагина боғчага чиқдик. Кураш тушиб, чехарда¹ ўйнадик, бир-биримиз билан ҳазиллашдик. Мордва Комзин чипта саватидан устига қизғиш чўчқа ёғи қўйилган каттагина бўлак қора нон олди-да, Ленькинни қучоқлаб, сийлай бошлади:

— Қани, биродари азиз, ол, икковимиз баҳам кўрамиз. Жирканма, шундан бошқа ноним йўқ, мен хўжайин эмасман, батракман.

Татар йигитлари ҳам унга қўшилишди:

— Ҳозир қишлоқ йигитларини роса хижолат қилдинг, эртага татар йигитларини, кейин мордва, сўнгра эса чуваш йигитларини хижолатга солиб қўясан,— унда ўзинг ким билан дўст тутинасан?

— Эҳ, Ленькин, деҳқонлар томонидан қўллаб-қувватланмаган Париж коммунаси мағлубиятга учраганини унутиб қўйдинг-а!— Шчукин унга таъна қилди.

¹ Чехарда — бир-бирининг устидан сакраб ўтиш ўйини.

— Аҳволинг чатоқ, энди сени уезд комитетига сайлашмайди,— деди Алёшка Семёшкин,— йигитлар бошқа одамни кандидатликка мўлжаллашяпти.

— Мабодо сени эмасми?— тўнғиллади Ленькин.

— Нима бўпти? Мен ярим ишчи, ярим деҳқонман, уларнинг ҳам, буларнинг ҳам ҳаётини тушунаман.

— Сен яна сўзга чиқиб, хатоийингни тузат,— дейишди, деподан келган шоғирдлар ўз йигитлари етакчиларига.

— Қиз боладанки орқада қолдими, энди унга йўл бўлсин. Утир, Ленькин, ликиллама.

— Овозингни ўчир, бўлмаса ўчириб қўйишади!

Биринчи бўлиб Потапичев сўзга чиқди:

— Мен,— дейди,— ҳаммангизга маълумки, ишчи ҳам эмасман, деҳқон ҳам эмасман; мен зиёлиман, ўқитувчининг ўғлиман. Бу баҳс ҳақидаги менинг ҳолис фикримга қулоқ солинглар. Мен сизлардан камида икки ёш каттаман, тарихни сизлардан кўра кўпроқ биламан. Бизнинг уездимиздаги революция тарихи бошқачароқ, Совет ҳокимиятини дастлаб бизда ишчилар эмас, устьинсклик ҳамда глядковлик деҳқонлар бошқарганлар. Улар бу ёққа эсерлар қўзғолонини бостириш учун қурол кўтариб келишганди! Бу факт. Темирйўлчилар дружинаси эса четга чиқиб, бетараф турди, бу етмагандек хусумат ҳам қилдилар. «Биз,— дейишди улар.— Сизларни станциянинг ёнига ҳам йўлатмаймиз, изларни, Викжель талаб қилгандек, бегоналардан қўриқлаймиз».

Шундан кейин ўртоқ Янин — бизнинг биринчи большевик комиссаримиз, ёш солдат, деҳқонлардан чиққан питерлик ишчи-деҳқонлар Қизил гвардиясини бошлаб келди. Унинг волидаси ҳозир ҳам Амесевода яшайди.

Янин темирйўлчилар саботажини бостириш учун меньшевик Горбуновни қамоққа олади, шунда уезд революцияси раҳнамосининг таъзирини бермоқ учун бутун дружина бузғунчи Францин бошчилигида тўғридан-тўғри Советларнинг уезд съездига келиб, залга бостириб киради.

Қуролланган темирйўлчилар сал бўлмаса съездни барбод қилай дейишди, лекин омон қолган эсерлар большевикларни биргаликда йўқотмоқ учун уларга қўшилишгандагина темирйўлчилар эсларини йиғиб олишди.

Советимиз уларни ҳам, буларни ҳам қурол кучи би-

лан бостиришга мажбур бўлди. Кейин бу можаро бора-сида МКга, шахсан Ленинга мурожаат қилишга тўғри келди, чунки бу исёнчилардан кўпчилигининг ёнида қизил партбилетлари бор эди.

МК уларнинг хатти-ҳаракатини қоралади. Ана сизга гегемонлар, ахир улар авлод-аждодлари билан машинист, кондуктор, депо чилангари бўлиб келган эдилар-ку!

Ана шунақа, айрим ҳолларда ҳатто ишчилар ҳам хато қилиб қўядилар...

Бизнинг деҳқонларимизнинг аксарияти эса большевиклар тарафдори. Айниқса дарё ёқасидаги қашшоқ қишлоқлардагилар.

Гладковликлар, устьинскликлар, почковоликлар, ога-револикларнинг эсерлар исёнини бостиргани қандай келганларини кўрганмисизлар ўзи? Саф тортиб келишган. Олдинда солдат матрослар. Кўпларининг оёқларида чипта кавуш. Бу ерда тартиб ўрнатиб бўлгач, помешчикларнинг ерларини тортиб олиш учун уй-уйларига жўнаб кетдилар. Қуроллари ўзларида, чақирсангиз бас — зумда яна тўпланишади.

— Шацкдаги чипта кавушлилар-чи? Пичкиревкадаги қулоқлар-чи?

— Деҳқон ҳар хил бўлади деяпман-ку. Масалан, ўзимизнинг шимол ва жанубни олайлик. Жануб бошқача, у худди Тамбов томонларга ўхшайди. У ерлар қора тупроқли, Столипин бўлашиб берган мулклар, у ерда ҳақиқатан ҳам қулоқлар талай, шунинг учун у ерларда антоновчилар изғиб юрибди. Шимолда эса, кўпчиликни камбағаллар оиласи ташкил этади, бу бизнинг таянчимиз!

Бизнинг Потанич ўзининг тарихий баёноти билан ленькинчиларнинг танобини тортиб қўйди. Музокара-ларнинг охирида, Миша амаки Строков сўзга чиқиб, партиямизнинг деҳқонлар масаласидаги сиёсатини тушунтирди. Тажрибали революционер қандай хатоларга йўл қўйганимизни, Маркснинг ишчилар ҳаракати билан деҳқонлар революциясини бирлаштиришни орзу қилганини гапириб берди. Рус деҳқони — бу бошқача деҳқон, у разинчиларни, пугачёвчиларни кўрган, подшоҳлар, бойлар ва помешчикларга қарши мардонавор курашганини, пугачёвчилар авлодлари ҳам, ишчи ҳуқуқи учун курашган халтурин авлодига ўхшаб, ҳурматга сазовор

эканини айтди. Миша амаки ишчи-деҳқон иттифоқининг бузилиши қандай ачинарли ҳолга олиб келишини тушунтириб берди. Лениннинг сўзларини аниқ келтирди.

У бизни большевикчасига баҳслашишга; баҳсдан ҳақиқат излаш кераклигига, аҳиллик билан ҳаракат қилиш учун хатоларни тузатишда бир-биримизга ёрдам беришга даъват этаркан, орадан гинахонлик кўтарилди. Бизда Ленькинга кўмаклашиш, унинг хатосини тузатишга ёрдам бериш нияти пайдо бўлди.

Миша амаки катта, кучли коллектив орасида ишлаш унга фойда беришини тушунтириб, Ленькинни уезд комитети кандидатуралари рўйхатида қолдиришни таклиф қилди, ҳаммамиз бир овоздан бу фикрни маъқулладик.

Яна кўп киши сўзга чиқди. Кейин биз ажойиб нарса — кинони томоша қилдик. Қизил майдондаги аскарлар парадини кўрдик, ўртоқ Лениннинг сўзлаган нутқини эшитдик. Ишчи полклар буржуяларни тор-мор қилишга жўнашяпти, бу муқаддас ишда уларга Ленин оқ йўл тиламоқда.

— Ура! — деб қичқирдик.

Мен кўзларим жавдираб уларнинг орасидан Комиссар ёки бўлмаса Ёввойини излардим, лекин улар кўринмади: худди ёмғир ёғиб тургандек атрофни хира кўрсатарди.

Бизга уч маҳал овқат беришарди. Тўғри, беришадиган карам шўрвалари шилдир сув бўлиб, нонига тўймасдик, лекин овқат ҳар қайсимизга алоҳида-алоҳида тақсимчада бериларди. Делегатларга билетини кўриб тамаки, шакар ва конфет беришарди. Конфет жуда ёпишқоқ эди, лекин унинг яхши томони шунда эдики, битта конфет билан уч кружка чой ичсанг ҳам тамом бўлмас, ширинлигидан танглайнингга ёпишиб қоларди.

Мени маслаҳат овози билан бўлса-да, ҳар қалай делегат эканлигимни билсин деб, ётадиган уйимиз эгасининг болаларига учта конфет яшириб қўйдим.

Бундан кейин ҳеч қандай воқеа рўй бермади. Съездини «Интернационал»ни куйлаш билан тугатдик.

Укомга сайланаётганимизда, албатта, биринчи делегат қиз бир овоздан маъқулланди. Ҳатто Ленькин ҳам эътироз билдирмади. Унинг ўзи ҳам сайланди.

Татарлардан ака-ука Тинчеровларнинг бирини, мордвалардан Қомзинни сайладик. Укомга ҳар хил миллат вакилларини сайладик.

Ишни биладиган «кексалар»дан Шчукин билан Потаничев сайланди. Бу ерда ишчиларнинг ҳам, деҳқонларнинг ҳам, қолаверса зиёлиларнинг ҳам вакили бор эди. Лекин ижтимоий келиб чиқиши бўйича энг илғори Костицкий экан, ҳамма кандидатлар ўз таржимаи ҳолларини айтишиб, қаерлик, кимнинг ўғли эканликларини гапириб беришди, у ўз навбати келганда ўрнидан туриб, шундай деди:

— Мен озод муҳаббат фарзандиман.

Ундан аниқроқ айтишни илтимос қилдилар.

— Тўғриси айтсам, мен келажак одамиман.

Съезддагилар унга янада қизиқиб қолишди. Бу қанақаси бўлди?

— Жуда оддий гап бу. Келажакда муҳаббат озод бўлади. Шахсиятпарастликдан, мен дворянлар авлодиданман, мен ишчилар авлодиданман, мен пролетарлар авлодиданман деб мағрурланишдан сақлаш учун болаларни жамоат тарбиялайди. Менинг ота-онам шундай қилишган. Мени болалар уйи остонасига ташлаб, ўзлари ғойиб бўлишган. Бу билан улар менга анкетамни тўлғатишни осонлаштиришган. Менда «ота-онаси» деган банд доим топ-тоза туради, ана шунақа!

У кўзини қисинқираб, биз томонга қараб қўйди.

Болалар ҳайрон бўлишиб, уни бир овоздан укомга сайлашди. Ахир орамиздаги келажак одамини қандай қилиб сайламай бўлади?

Мана шунақа, делегатлар уезд комитетини тузиб, масалани кўндалангига ҳал қилиб, жой-жойларига қайтиб кетишди.

Аммо ҳамма бараварига кетгани йўқ. Мен бўлган воқеалар тўғрисида ячейкамизга хат ёздим, ўзим эса Спасовода яна бир ҳафта қолдим; мени Санянинг янги ҳаётини қандай бошлаши қизиқтириб қолган, буни ўз кўзларим билан кўрмоқчи эдим.

18

Мен укомга келганимда биз сайлаган болалар аллақачон йиғилишган экан. Биров столга, биров эса дераза тоқчасига ўтириб олиб, бўлиб ўтган съезд ҳақида суҳбатлашишяпти, гаплари нуқул Саняга бориб тақаларди. Бунинг боиси бор албатта: ҳамма столларнинг устида унинг сурати босилган газеталар ётарди. Тўғри, бу су-

рат унга ўхшамасди. Агар тагида «Саня Ермакова» деган ёзув бўлмаганда мен ҳам танимаган бўлардим. У Лермонтовнинг китобидаги Демонга ҳам, Тамарага ҳам ўхшаб кетарди, қўнғироқ сочлари қоп-қора, қарашлари жиддий эди.

Мен бир неча газетани ячейкамизга совға бўлади деб сўраб олдим. Чунки унинг бутун бир саҳифасида Санянинг биз олиб бораётган ишлар ҳақидаги ҳикояси босилган эди.

Менинг келишим ҳамманинг диққатини тортди. Ҳар томондан менга саволлар ёғила бошлади:

— Узи қандай қиз?

— Мустақилми?

— Қайлиғи борми?

Мен кулиб юбордим: вой тентаклар-эй, жаҳон революцияси бўлгунга қадар у бу ҳақда ўйламайди, комсомолга турмушга чиқиш учун кирган эмас! Қимки унга шилқимлик қилса янглишади. Буни Шчукин яхши билади.

— Тўғри,— тасдиқлади Шчукин,— у ҳаммани дўст-ўртоқ деб бир хилда кўради, ҳар қандай гуруҳлар, гуруҳчалар унинг учун ёт!

Бизнинг гапларимизни эшитиб ҳалиги йигит фикрини ўзгартди чоғи.

— У ҳаммага аёллар билан янгича муомала қилишни ўргатиб қўяди!— луқма ташлади Ленькин ва бошидаги чарм шапкаси соябонини орқасига қилиб кийиб олди.

— Уни жуда ошириб юбординглар-да!— деди Костицкий ва ҳаммага жирканганнамо қараб чиқди. Унинг боқиши аслида шунақа эди, чунки қовоғининг ярми очилмас ва атрофдагиларга қарагиси келса, бошини юқори кўтариб, ярим қисик кўзлари билан қарарди.

— Ҳар қандай қиз қиз болалигича қолади-да, ахир, ўз номи билан қиз бола дейилган-ку!

— Костицкий ҳар қандай шароитда ҳам доимо Костицкийлигича қолаверади,— жеркиб берди уни Ленькин,— киши кўзигагина мағрурланиб юргани, ижтимоий чиқишидан андаза олиб аёл зотини ёқтирмайди.

Съездда бу масалани керилиб тушунтириб берганини эслаб, болалар кулиб юборишди.

Болалар шу пайт бирдан стол усти ва дераза токчаларидан сакраб тушишди: остонада Саня турарди.

— Салом, ўртоқлар!— деди у хурсанд ҳолда.

Костицкий ўзини танитди:

— Семён Костицкий!

У ўқувчи ўқитувчи олдида тургандек оёқларини тўғрилаб, тикка турар, бирпасда шимини ҳам тўғрилаб тузатиб олганди. Вой-бўй, бу Костицкий жуда сипояканми, деб ичимда кулиб қўйдим. Саня у билан қўл бериб кўришмай, фақат жилмайиб қўя қолди.

— Ҳаммаларингни танийман-ку, ахир съездда қатнашганмисизлар? Кейин кеча вазифаларимизни белгилаб олмадикми?

— Қани, Ермакова, стол танла-ю, тепасига «Хотинқизлар орасида ишлаш бўйича инструктор» деган тахтачани осиб қўйиб, ишни бошлайвер,— деди уком секретари Потапичев.

— Яхши, бўлмаса манави стол меники.— Саня дераза олдидаги устида папирос қолдиқларини тўлиб ётган столни танлади. Бу бошқа столларга қараганда пастроқ бўлиб, бойлар ўтирадиган столларга ўхшаб оёқлари эгри-бугри, гулдор эди.

— Сал кичик эмасми?— кулимсиради Шчукин.

— Инструкциялар камроқ ёзилади,— ҳазиллашди Саня. У атрофдаги столларга қараркан, кўзини бақрайитиб:

— Бу ер офилхонага ўхшаб кетибди-ку,— деди.

У қўли билан укомнинг эски биносини кўрсатди. Эшиклари очилиб ётган ҳамма шкафларнинг ичида чанг босган қоғозлар тушиб кетай деб турарди. Устида эса аллақандай ўроғлиқ плакатлар бор эди, столлар болалар ўтираверганларидан қийшайиб кетганди. Ҳамма дераза токчаларида эски сиеҳдонлар, папирос қолдиқлари ётарди.

Бир бурчакда тўнкарилиб ётган уч оёқли стол гўё ахлат яшиги вазифасини ўтарди. Деразалар ифлос, ромларнинг орасига эса ўргимчаклар ин қўйиб кетган эди.

Кўнглим айниб, ҳовлига чиққим келди. Бошқаларнинг ҳам очиқ ҳавога чиққиси келаётган бўлса керак. Потапич афтини буриштирди.

— Вой боқи беғамлар-эй! Наҳотки нафасингиз қайтиб кетмаётган бўлса!— Саня дераза ромининг бир томонини тортди, иккинчисини эса тиззаси билан туртиб очди-да, боққа сакраб тушди.

— Уҳў! Бу кўчага чиқадиған энг яқин йўл экан-ку!

Бутун бошли бино йўлакларидан айланиб юриб нима қиламиз? Мен ўзимга йўл топдим, сизлар ўзингиз биласизлар!

— Мен ҳам аллақачон шу фикрга келгандим.— Шчукин столи олдидаги ромни оча бошлади.

— Ура! Укомни тартибга келтириш учун шанбалик эълон қиламиз!— Ленькин хурсанд қийқириб, шкаф орқасидан Луначарскийнинг кимдир қистириб қўйган суратини олди. Шчукин уездимиз харитасини деворга осиб, комсомол ячейкаси бор жойларга қизил байроқчалар қадади.

Шанбаликка ҳамма қатнашди. Потапичнинг бузуқ стулни михлаб, сим билан ўраб тузатаётганини кўриб, ҳатто Костицкий ҳам жим туролмади.

Саня энгини шимариб, бир челақ сув келтирди-да, латта билан ойналарни юва бошлади. Мен унга ёрдамлашдим. Иш қизиб кетди.

Биримиз полни супурсак, биримиз синган мебелларни ташқарига олиб чиқардик, биримиз девор ва столлардаги кераксиз ёзувларни ўчираддик.

Иш мана шундай қизиб турган пайтда ўртоқ Строков келиб қолди.

— Бу қанақаси?

— Янги сайланган укомнинг биринчи мажлиси!— честь бериб деди Ленькин.

— Уф,— Миша амакининг нафаси қисилди,— мажлисни энгил-елпи ўтказсанглар бўлармиди...

У аҳволни кўриб, дарҳол бу Санянинг иши эканлигини пайқади.

— Қани, табриклайман, бу аёлларнинг иши эканлиги кўриниб турибди,— деб қўйди.

Саня шаҳар ҳаётини — янги ҳаётни мана шундай бошлади. Яхши, бу худди бизнинг ячейкамизда бўлгандай. Энди ишлар юришиб кетади. Ишқилиб, бирон корҳол бўлмасин-да... Шунда миямга, уни ҳар қандай тасодифий фалокатлардан сақлаш учун шу ерда қолишим керак, деган хаёл келди.

Бу хомхаёл эмас, зарурат эди, мен буни ҳужжат билан исботлаб бераман. Мана кўп ўтмай ячейкадан олган хатим:

«Сергей!

Биз кўнайиб қолдик. Сафимизга Ганькани қабул

қилдик. Черков томонидан берилган метрикага биноан у ўн тўрт ёшдан ошибди. Санянинг ўрнига, ўзинг биласан, уч нафар қиз, қишлоғимизнинг олди қизлари бор. Васька Буслай кун сайин гоёвий жиҳатдан ўсиб, чиниқиб борапти. Шунинг учун ҳозирча ишларни сенсиз ҳам эплаб турамиз. Сен шаҳарда қолиб, бутун ячейкамиз номидан Саняни эҳтиёт қил. Агар бирор ҳодиса юз бергудек бўлса, бизга дарҳол хабар етказ, ҳаммамиз бирга қалдирғоч комсомол қизимизни ҳимоя қилгани борамиз.

Аслига тўғри деб: Иван Горшков».

Демак, энди у секретарь бўлибди.

Мен укомдагиларга шаҳарда қолишимни, ҳайдасалар ҳам кетмаслигимни айтганимда, улар кулиб юборишди.

— Биз сени қайси ўринга қўямиз!

— Менга ўрин керак эмас, тунашга бирор бурчакдан жой берсанглар бўлгани, қорнимни бир эпини қиларман. Қишлоқда қиладиган ишим ҳам йўқ,— дедим Саняга.— Ерни ойим чопиб қўяр. Қишлоқда ё уйланиб, бутунлай деҳқончиликка шўнғиб кетишим, ёки сўққабош бўлиб қолишим керак. Яхшиси, шу ерда қолиб, ишчилар синфи сафига қўшиламан.

— Бу яхши фикр,— қўшилди у,— қолавер, унда мен ҳам зерикмайман.

Депога шогирд ёки паровоз артадиган бўлиб кириш жуда қийин эди — ҳамма ўринларни эски ишчиларнинг болалари банд қилган эди. Менга жўнатиш пунктдан қоровуллик ишини топиб беришди. Қочоқлар орасида хизмат қилиш биз учун янгилик эмас. Вазифам тозаликни сақлаш, полларни супуриш, жамоатга хизмат қиладиган жойларни тозалашдан иборат бўлса-да, соқчилик ҳам қиламан.

Хизматимдан нолимайман — ёмон эмас. Энг муҳими, ҳарбий паёк тайинлаб, бошпана беришди. Бу ҳар икки томонида йўл бор, биридан бино томонга, иккинчисидан эса боғ томонга чиқиладиган зинапоя эстидаги мўъжазгина хонача эди. Лекин деразаси йўқ, бироқ балконга чиқадиган эшик бор, эшикнинг юқорисидаги ойнадан ташқари кўриниб туради.

— Хўш, Серёжка, энди хурсандмисан?— деб сўрашарди укомдагилар.— Бизнинг кафолатимизни оқлашга ҳаракат қил.

Мен ҳам зўр бериб ҳаракат қилардим.

Мендан олдин бу бинони укомнинг қоровули Глебич деган одам назорат қилиб турар экан. Чол, бино бутун турибдими деб аҳён-аҳёнда бир деразадан мўралаб қўяркан-у, шу билан кифояланар экан. Мен эса йигит-часига иш бошладим.

Остонага оёқ қўяр-қўймас у ёқ-бу ёқни кўздан кечирдим — бино катта эди, шипида эса худди деподаги-дек каптарлар учиб юрарди.

Бу бино катта савдогар, капиталист Коврижинга қарашли кино қўядиган жой эди. Эндиликда, картина топишса, кўчанинг ўзида ҳаммага кўрсатадилар. У моли мардумхўр бўлса билет сотиб ҳамманинг чўнтагини шиларди. У ўзи ашула айтмас, спектаклда ҳам ўйнамасди, фақат пул йиғарди. Шу тариқа даромад оларди бу бинодан.

Бинога бир неча юз одам сиғар эди. Лекин бизда бунчалик кўп одам тўпланмайди. Наридан марш ротасидаги¹ одамлар тўпланар эди. Бу ҳам аҳён-аҳёнда бир мартагина бўларди. Ана ўшанда Серёгага иш кўпаярди. Одамлар кетгач, ҳамма ёқни тозалаш керак эди. Солдатдан бошқа нима ҳам кутардинг, овқат еган жойини ифлос қилиб кетаверади. Ҳечқиси йўқ, аммо бунинг эвазига бўш қолганимда бинонинг ичида маза қилиб айланиб юраман. Залда айланиб, синган тошойналарда ўзимни кўраман; «Салом, ўртоқ бошлиқ!» дейишим билан бино акси садо беради.

Бир ёмон томони бор эди: ҳайхотдек бинонинг бирор жойида ҳам печка йўқ эди, у темир қувурлар орқали буғ билан иситиларди. Эндиликда бўлса фақат солдатларнинг ҳовури билан иситилади.

Қандай тирикчилик қиламан? Ақалли картошка пиширгани жой йўқ. Қуруқ нон билангина тирикчилик қилишга тўғри келади.

Уйга шулар тўғрисида ёзиб юбордим:

«Ойи, ҳукумат хизматида мудирлик ишида қолдим. Бозорга келадиганлардан бир-икки буханка нон билан кўзачада кендир мойи бериб юборинг».

Ойим сўраганларимни келаси якшанба куни бериб юборибди. Бу совғаларни олганимдан кейин куним туғиб қолди.

¹ Марш ротаси — запас қисмлардан ҳаракатдаги армияга мадад учун ажратилган рота.

— «Энг муҳими, ўғлим Серёга,— дебди ойим,— ақлингга йиғиб ол, билим эгалла. Бир чатоқ иш қилиб қўйсанг, бошлиқликдан бўшатиб юборишади. Илм олсанг уни ҳеч ким тортиб ололмайди». Ойим совға-салом бериб юборган одамларидан менга шундай насиҳат қилиб юборибдилар.

Украинча чакмонимни бериб юборганлари яхши бўлди, уни кечалари кўрпа қилиб устимга ёпиб ётаман, иш билан чиққанимда эса кийиб оламан.

Худоё-худовандо, ҳамманинг ҳам шундай ойиси бўлсин-да! Қаранг, бўлмаса, ўзлари бир оддийгина, оми аёллар.

Менинг жўнатиш пунктига қоровул бўлиб келишим Спасовода сезилмай қолмади. Гап шундаки, аввалги раҳбарларнинг эътиборсизлиги туфайли бинонинг чордоғига зағчалар ин қўйиб ташлаган эди. Зағчалар шунчалик кўп эдики, инларига сиғишмаганидан бир-бирларини чўқиб, инидан қуварди.

Улар чордоқдан залга «гувв» этиб учиб киришар, ҳамма ёқни булғатишарди. Буларнинг барини тозалаш менинг бўйнимда эди. Инларига хас-чўпларни, патларни, хашак ва ёнғин борасида турли хавфли нарсаларни ташиб келишарди.

Мен революцион тартиб ўрнатишга киришиб, бу йиртқишларга қарши қизил террор эълон қилдим. Кейин нима бўлди денг! Минглаб қушлар чағиллашиб, патирлашиб, роса у ёқдан-бу ёққа учишди. Яқин-атрофдаги хонадондагилар нима бўлди деб уйларида югуриб чиқдилар. Ўт ўчириш командасининг кузатиш минорасидагилар эса кўкка кўтарилаётган исёнчи зағчалар тўдасини кўриб, бирон жойга ўт тушганга ўхшайди, осмонга тутун кўтарилаяпти деб ўйлаб қўнғироқ чалиб юборишларига сал қолибди.

— Қим экан бу говға кўтарган?— деб сўрашармиш шаҳарликлар.

— Бу комсомол Сергей Алёхин,— деб жавоб беришибди укомдагилар.

Шундай қилиб, тезда мен шаҳар аҳолисига танилдим. Кўпчилик ҳатто мен билан саломлашадиган бўлди. Қандай вазифада ишлашининг аҳамияти йўқ. Муҳими, ишни қандай бажаришингда экан.

Янги дўстларим орасида Панька Волков деган бола борийди, у порох ясашда машҳур эди. У порохни олтингугурт, бертолет тузи, кўмир ва шакардан ясарди. ЧОН жангчисининг ҳар бир милтиғида ўнта ўқ бўлиши керак эди. Баъзи йигитлар ўйин қилиб ўша ўнта ўқни муддатидан илгари ишлатиб юборарди, шунда Панёк бу йигитларнинг жонига ора кирарди — уларга ўқ ясаб берарди. Панёк юқорида айтганларимизни кукун қилиб майдаларди-да, бўш гильзаларга жойларди. Бу қўлбола порох заводда тайёрланган порохдан ҳам қўрқинчлироқ варангларди, бунинг устига тутун ҳам чиқарарди. Отгандан кейин милтиқни тозалашга эринмасанг бўлгани. Ҳа, у ҳаммага ана шундай холис хизмат қиларди.

Панёк уезд ижроия комитетининг хат ташувчиси эди. Бутун қорозлар унинг қўлидан ўтарди.

У бундан олдин шаҳар дорихонасида ишларди. Унинг ўрнида бошқа одам бўлганида дорилардан бўшаган банкаларни тинчгина ювиб, артиб ўтираверарди. Панька эса ҳамма заҳарларнинг турларини билиб олган эди. Заҳар пролетариат қўлида кучли қурол бўлиши мумкин, деб исботлай бошлагач сиёсий томонларни эътиборга олиб, ман этилган нарсаларга аралашгани учун уни ишдан бўшатишди. Бунинг устига телеграфда ишлайдиган мансабдордан алданган бир бечора аёлга мансабдорнинг шахсиятига таъсир этиш учун олтингугурт кислотаси берибди денг.

Ўша пайтларда ҳали мусодара қилинмаган Найденов қовоқхонасидан ҳам, энди официант ёрдамчиси бўлдим деганда бўшатиб юборишганди. Панёк бу ерда ҳам қўлидан келганича пролетар бирдамлигини кўрсатган — озгин, юпун кийинган одамларга икки баравар кўп овқат олиб келган, ҳўппа семиз собиқларга, турли йўллар билан яшириниб қолган контраларга ёмон, устига устак меъеридан ҳийла кам овқат бераверган, бунақаларни пайқашда кўзи жуда ўткир эди-да ўзиям.

Ҳамкасабалари орасида, бутун дунё официантлари бирлашиб жаҳон революциясига ёрдам бериш керак деган ғояни тарғиб қила бошлагунига қадар бу қилиғига тоқат этиб келишган. У, бир соатда ҳамма ресторан афициантлари овқатга каламуш ўлдирадиган кукун до-

рини сешиб қўйилса, ўша заҳоти жаҳон буржуазиясининг ярми тиришиб қолади, бу, ахир, жаҳон пролетариати курашида қанчалик енгиллик туғдиради-я! У ана шу-нақа тарғибот қилган.

Уни сўл оқимнинг тарафдори деб қоралаб, уезд иж-роия комитетининг хат ташувчилик вазифасига ўтказиш-ганди. Бу вазифада қорни овқатга тўймаса-да, обрўйи бор эди.

У ҳамма бошлиқлар билан бемалол гаплашар, одам-лар унинг олдига илтимос қилиб келарди.

Панёк ҳамма нарсани эпларди: баретка¹ ямаш, этик тикиш, шинелни бузиб, калта камзул тикиш. Ҳатто тушки овқатга талон ҳам топарди. Дорихонадан ҳар қандай дорини топиб бера оларди.

У билан дўст бўлсанг дол қолмасдинг. Ҳа, у ҳамма нарсани биларди.

Панёк хилма-хил овқатларни номма-ном билардики, оқшомлари кечки овқат ўрнига ўшаларни таърифлаб, нақ қорнингни тўйғазиб қўярди.

У маҳаллий савдогарларнинг барча ҳийла-найранг-ларини биларди; ким тарозидан уриб қолади, ким газ-ламадан чегириб қолади; улар омборхоналарига яши-риб қўйган ҳар қандай нарсани топиб оларди.

— Мен,— деди у,— буржуйларнинг уйию дўконлари-га калитсиз кириб, хоҳлаган нарсамни олиб чиқиб кето-ламан, лекин бебошлик қилишни истамайман.

Менинг янги ўртоғим Панька мана шундай бола. Бўйи паст, жуссаси кичкина, ҳар қандай тешикка бема-лол кира олади, лекин унга тегмасанг бўлгани. Ҳамма болалар, ҳатто партиясизлар ҳам уни ҳурмат қилишади.

Ҳар хил одамлар орасида юриб маданиятли бўлиб қолганки, ҳатто у ёшлар ичида энг сўзамол нотик деб ном чиқарганди. У ҳамма жойда, ҳар қандай вақт-да, ҳар қандай омма олдида, ҳатто кечаси уйқусидан уйғотиб сўз берилса ҳам бемалол гапира оларди.

У ҳали кичкина болалигида, бозорларда кўп киши-лик митинглар бўлиб турадиган, кадетлар ҳам, эсерлар ҳам, меньшевиклар ҳам бизникилар билан кураш олиб борган пайтларда ундан фойдаланишаркан.

Уни тўсатдан аравалар узра елкаларига кўтаришар-канда:

¹ Тугмали ёки ип билан боғланадиган шиппак. (Тарж.)

— Тинчланинг, граждaнлар, бу бола келажак авлод номидан гапирмоқчи,— дейишаркан.

Одамлар бундай қарашса, пўстинча ичидан оппоқ-қина бола қараб турган бўларкан. Ҳамма кулиб, жим бўларкан.

— Қани, гапир, йигитча!

Бир сафар учта нотикни кетма-кет этагидан тортиб, тушириб юборишганидан кейин сўз беришибди унга.

— Уртоқлар!— дебди Панька ўзининг чийилдоқ товуши билан,— жаҳон революциясига яқин қолди, у ҳаракатда, бу ёққа ҳам албатта келади, лекин тўппа-тўғри эмас, илонзи бўлиб...— у шундан кейин «империализм фактотуми», «капитализм миазмлари», «экспроприаторларнинг экспроприацияси» каби нотаниш сўзларни ишлатибди.

Деҳқонлар оғизларини очиб, индамай қулоқ солиб туришар, шундай кичкина боланинг катталардан ҳам ақллилигига ҳайрон қолишармиш. Шундай нарсаларни гапиряптики, бу сўзларга мутлақо тушуниб бўлмайти, дейишармиш.

У оммани ўзига жалб қиларкан-да, кейин тўсатдан найзасини санчиб:

— Мана, ҳозир Қатихов Алексей Григорич, профессорга ўхшаб, кўзойнак тақиб нутқ сўзлади. У большевикларни койиди. Нима учун? Чунки, Рузаевкада отасининг ёғоч тиладиган заводи бор, ўзи эса кадомлик ўрмон саноати хўжайини Зайцевнинг қизини олган. Борди-ю, большевиклар буларнинг ҳаммасини халққа бериб қўйса, ахир у меросиз қолади-ку! Бу контранинг гапига қулоқ солиб ўтирибсизлар-а!— дебди.

Шу пайт ҳамма бирдан:

— Тўғри! Йўқолсин эсерлар, яшасин большевиклар!— деб бақришибди.

Кичкина болаки шундай деяптими, демак, у тўғри гапиряпти.

Шу тариқа у таниқли эсер Заикини ҳам, меньшевик Зуйковни ҳам мот қилган. У митингларни яхши кўрганидан доим минбар ёнига бориб оларкан. Ўзи нимжон, кичкинагина — одамларнинг оёқлари тагидан ўтиб кетавараркан.

Унинг сўзини баъзан маълумотлироқ ўртоқлар тўғрилаб қўйишаркан.

— Паша, сен нотўғри талаффуз қиялпсан, илонзи эмас, илон изи,— дейишаркан.

— Ҳечқиси йўқ, менга шу ўнғай, бари бир иккаласи ҳам тушунарсиэ. Мендан хафа бўлишмайди, мен ахир зиёлилардан эмасман-ку.

У талайгина сўзларни ўз қолипига солиб ишлатавераркан.

Мен унинг бойлардан ғоятда нафратланишига ҳайрон қолардим. Қим тўғрисида сўраманг, ёки яширинча контра, ёки эксплуататор, ё бўлмаса дилида буржуй бўлиб чиқади. Ҳатто ҳаммани даволайдиган докторни ҳам, ўзи қимматли одам-ку, лекин бари бир эксплуататор, опам Дуняни хизматчи қилиб, Авдотьяни эса ошпаз қилиб ишлатади, дейди. Демак, хизматчиси бор одам — хўжайин. Хўжайин сўзини Панька жон-жонидан ёмон кўрарди.

— Эҳ,— дейди у,— хўжайинчалар! Оламдаги барча зўравонлик, зулм сизларнинг касофатингиздан! Сизларни кўришга кўзим, отишга ўқим йўқ!

— Павел, ахир сен кимни яхши кўрасан?

— Ҳаммага аён: жаҳон миқёсида ўртоқ Ленинни, бизнинг Спасовода эса ўртоқ Янинни.

— Ахир у сенинг хўжайиннинг, сен унинг хат ташувчиси бўлган эдинг-ку!

— Ёлғон! Орамиздаги муносабат бошқача эди, мен раиснинг хизматкори эмас, биринчи ёрдамчисийдим! Негаки у менга буйруқ бермасди, илтимос қиларди. «Паня,— дерди,— барака топкур, телеграфга ўқдек учиб бориб кел!» Еки: «Илтимос, упродкомга югуриб бориб кел!» Еки: «Тезда Чекага бориб келгин!» Мен бир зумда айтганини бажарардим. «Баракалла,— дерди,— ёрдамчим. Илм олганингдан кейин, узоққа борасан».

Ҳа, у мени ҳурмат қиларди... Уни Тамбовга масъулиятли ишга қўйишгандан бери ўзимни худди отамдан ажралгандек ҳис этипман. Балки, у ерда яна керак бўлиб қоларман, чақиртириб олар... Сергей, сен кимни яхши кўрасан?

— Менми? Сенга тўғрисиани айтсам, биринчи комсомол қизимиз бор-ку, ўшани.

— Фу!— ҳуштак чалиб қўйди Панька.— Қанақасига у биринчи қиз бўларкан? Биз томонда қалдирғоч қиз Оля Кусмарская. Янинни ўша қутқарган. Ҳа, ҳа, уни бандитларга сотмаган. Уни роса қийнашган.

— Ахир, у комсомол аъзоси эмас эди-ку. Рўйхатларда унинг исм-фамилияси йўқ.

— Агар ўша пайтларда комсомолнинг ўзи таги-тугида йўқ бўлса, унда нима айб?

— Демак, биринчи комсомол қиз ҳар қалай бизнинг Санямиз экан-да?

— Мен билан жанжаллашмоқчимисан?

— Ҳа, пиринцип учун!

— Бўлмаса, кел ярашамиз, майли, сизларники биринчи қиз бўла қолсин, ўлганлар хафа бўлмайди.

Биз кўп баҳслашмадик. Панёк ўз одами билан тез тил топиб кетади.

Панёк билан иккаламизнинг орзуимиз бир, тезроқ жаҳон революцияси бўлишини истаймиз. Уруш тамом бўлсин-у, одамлар азобдан қутулсин, деймиз. Ҳамма ерда капитализмни ағдариб, ҳокимиятни ишчилар ўз қўлларига олишлари керак. Қишлоқдан юборилган бир бурда нонни кавшаб ўтирарканмиз, мана шулар тўғрисида ўйлардик. Менга яхшиямки қариндошларим ёрдам қўлини чўзарди, мен эса қурбим етганича дўстим Панькага кўмаклашардим. Ахир тушлик ва кечки овқатга бериладиган талон билан қорин тўймайди-ку. Ошхонага кирсанг, у ерда деворга: «Озиқ-овқат маҳсулотлари йўқлиги туфайли бугун талонлар бекор қилинади», деб ёзилган орадатни кўрасиз.

Тез орада Панёк Саня билан танишиб олди ва опаси Дуняни жабр-зулмдан қутқаргани учун, уни қаттиқ севиб қолди. Бу воқеа бундай бўлган эди.

20

Саня хотин-қизлар иши бўйича инструктор қилиб тайинлангандан кейин Спасоводаги ёш хотин-қизларга раҳнамоликни ўз қўлига олди. Бунда ҳамма нарсанинг уддасидан чиқиш, ҳаммасига улгуриш керак, чунки жабр-зулм ва адолатсизлик тўлиб-тошиб ётибди. Биз ёш пролетарлар ҳали ҳамма ерда озодликка чиққанимизча йўқ, хотин-қизларни эса гапирмаса ҳам бўлади. Уларни икки томонлама адолатсизлик эзиб ётибди.

Бир томонда қари эр ёш хотинининг ўқишига йўл қўймаса, иккинчи томонда қайнанаси келинининг сиқиб сувини ичади; бир хилларнинг етим жияни яширинча

хизматкорлик қилади, бошқа биров эса ўз туққан қизини қулликда асрамоқда — қизи ўқиши керак, уни эса зўрлаб эрга беришади. Санямиз ҳамма ерда ҳозир бўлар ва аёлларга янги ҳақ-ҳуқуқларини тушунтирарди.

У докторнинг уйини ҳам қўймади, комсомол ўртоғининг опаси жанобларнинг барча инжиқликларига кўниб, уларнинг хонадонидида оқсочлик қилаётганини эшитгач, дарҳол революцион тартиб ўрнатмоққа киришди.

Доктор Саняни яхши кутиб олди, унга кўзойнаги тагидан қизиқсиниб қараб қўйди-да, кейин хотини ёнига бошлади, негаки, уйни хотини бошқарарди-да.

Санянинг қаршисида худди илгари замондаги бойвучча хоним намоён бўлди. У ўзини уч ёқламалик кўзгуга солиб ўтирарди. Дуняша эса унинг сочларини тарарди. Кўзгу олдидаги диванча пастаккина бўлиб, қиз унга чўккалаб олган эди.

— Наҳотки уялмасангиз! — деди Саня докторнинг хотинига. — Ҳали ёшсиз, қўл-оёғингиз бутун, майиб-машрик эмассиз-у, нега энди сочингизни бировга таратяпсиз?

Золим хотин хахолаб кулиб юборди:

— Уртоқжон, савиянгиз жуда паст экан.

— Биринчидан, мен сизга ўртоқжон эмасман, иккинчидан эса ишчига дам олиш куни бермай, саккиз соатлик иш кунига зид иш тутиб, уни эзишни ўйлаётган бўлсангиз, замонамиз ҳақида сизнинг савиянгиз паст экан. Бу ҳақда қонун бор, суд ва прокуратура ҳимоя қилади, уни.

Докторнинг хотини «ади» деса, Саня «бади» деб, хуллас бўш келмади.

Ахири у Дуняшани саводсизликни тугатиш тўғарагига юборадиган, дам олиш кунлари жавоб берадиган ва камситмаслик учун овқатни бир дастурхонда ейишадиган бўлишди. Докторнинг хотини тишларини гижирлатар, доктор эса индамай кўзойнаги остидан қизиқиб қараркан, нуқул илжаярди.

Дуняшани уйларидан ҳайдаб чиқармоқчи бўлишди, лекин бунинг уддасидан чиқишолмади. Саня, агарда шундай қилсанглар, комсомол бу уйни ўз назорати остига олади, кейин биронта ҳам уй хизматчиси бу даргоҳнинг остонасига қадам босмайди, деди.

Ҳеч кимга бўш келмайдиган, ҳатто эрига ҳам «Ан-

тоша, ундай қил, Антоша, бундай қил», деб хўжайинлик қиладиган доктор хотини унинг олдида бош эгди.

Башарти шаҳар аҳли докторни ҳурмат қилмаганда эски князлар хонадонидан бўлган бу Енгаличева хонимнинг жойи аллақачон Чека бўларди.

Шундай қилиб, саводсизликни тугатиш тўғарагида янги одам, худди нақ қўғирчоқдай ясанган Дуняша пайдо бўлди. Докторнинг хотини «менинг оқсоғим, ҳамма-нинг хизматчисидан яхши эканини ҳаммалари кўриб қўйишсин» деб бойвуччанинг ўзи уни ясатиб қўярди. Кўряпсизми, қандай ажойиботлар бўляпти!

— Раҳмат, сенга, Саня,— чин юракдан деди Панёк.— Энди опам ҳам тўғри йўлдан боради. Мен ҳатто Совет ҳокимияти даврида, яна комсомоллар қуршовида яшаб туриб маънавий жиҳатдан ногирон бўлиб қолса-я, деб кўрқиб юардим.

— Ахир, бу менинг вазифам-ку, нега менга миннатдорчилик билдирасан!

— Вазифа ўз йўли билан, яхшиси докторнинг хотини билан алоқани узиш керак,— огоҳлантирди уни Панёк,— кўзойнакли илон, қўлидаги узугида заҳар олиб юрибди, бизларни кўргани кўзи йўқ.

— Кўявер, ҳаммаси ўтиб кетади!— кулиб қўйди Саня.

Мен ҳам Саняга:

— Ҳовлиқмагин, ҳамма ишга аралашаверма, йўқса душманинг кўпаяди,— дейишга тайёр эдим.

Бу гап бежиз эмасди.

Бир кун менга колбасафуруш Рилков дуч келиб қолди.

— Бу қиз сенинг қариндошинг бўладими? Унга ай-тиб қўй, сал ўпкасини босиб олсин, тўйимни бузмасин!

— Қанақа тўй?

— Эшитмадингми?— деди Рилков,— Люба Гордеева-га уйланапман-ку.

Тўйни эшитиб шаҳардагиларнинг ҳаммаси ҳангу манг бўлиб қолишди. Қирқ яшар колбасафурушга ўн етти яшар мактаб ўқувчисини унаштиришибди. Янги тартибга ўчакишгандай, дабдабали тўйга тайёргарлик кўришаётган эмиш. Ахир бу қанақа гап, революциядан кейин ҳам бойлар камбағалларнинг қизларига уйланса-я? У қип-қизил, тўнғизга ўхшаб хўппа семиз одам, қиз эса оппоқ пахтадай, новдадаккина. Бунда қанақанги

ишқ-муҳаббат бўларди! Севиб турмуш қуриш эмас, мол олди-сотдисининг ўзгинаси-ку бу!

Рилков Спасовода маъмурият учун докторга ўхшаб керакли одам эди, у фронтдан қайтарилган отларнинг гўштидан қотириб-колбаса қиларди, унинг колбасалари Москвада ҳам, фронтда ҳам, шу ерда ҳам биринчи навга ўтарди.

Маҳаллий ҳокимият унинг қўлида, деган гаплар юрарди шаҳарда.

Мен Саняга Рилковнинг таҳдидини айтганимда, у баттар қизишиб кетди:

— Йўқ, Серёжа, Любани унга оёқ ости қилиб қўйдиргандан кўра, ўзимни паровознинг тагига ташлайман! Агарда бундай нусхалар тантана қиладиган бўлса, революциянинг, Совет ҳокимиятининг ва шунча қурбонларнинг нима кераги бор?

Саня бутун шаҳарни, бутун ҳокимиятни колбасафурушга қарши қўзғади. У бу мавзуда ҳатто спектакль ҳам қўймоқчи бўлди. Колбасафуруш ҳам бўш келмади, қулай фурсат келди дегунча асфаласофилинга жўнатаман сени, деб шартта бетига айтди.

Лекин бу ҳали ҳаммаси эмас. Танимаган икки қизни деб у маҳаллий корводор баптистлар — Тринкинлар, пряник-қандолат корчалонларининг кирдикорларини фош этди. Худди мана шу Тринкинлар бозордаги майда савдогарларни пряниклар, ҳар хил отлар, каптарлар, хўрозқандлар билан таъминлаб туришарди, уларга ҳеч ким теголмасди, чунки улар хизматкор ёлламай, оила аъзоларининг ўзлари ишларди. Эрталабдан кечгача аллақандай кампирлар, қиз-жувонлар, ёш болаларнинг қўллари тинмасди. Гўё ҳаммалари қариндош-уруғ эдилар.

Лекин Саня бу тиним билмас заҳматкашлар орасида яширинча ёллаб ишлатилаётган одамлар борлигини эшитиб қолибди. Ширинпазлар қўлида оч қолган шаҳарлик икки етим қиз хизмат қилар экан. Бир кампир уларни шу ерга бошлаб келган экан, улар шу хонадонда ижарага ўтиришар экан, кўп ўтмай кампир Тринкинларнинг уйида бандаликни бажо келтирибди. Қизлар шу ерда қолиштипти. Шундай қилиб, Тринкинлар уларни хизматкор қилиб олишибди.

Улар кимнинг қизлари, қаердан келишган, бу номаълум эди.

Баптистларнинг уйи қалъага ўхшайди. Ҳовли атрофи ёғоч девор билан ўралган, усти эса тахта билан ёпилган. Ҳовлида итлари бор. Пряниклар кичкина туйнукдан берилади, ҳовлига ҳеч ким киролмайди. Хўжайинлардан ташқари, ҳеч ким шаҳарга чиқолмайди. Одамлар худди каламушларга ўхшаб яшашади. Ҳаммоми ҳам, ибодатхонаси ҳам, ҳатто олчазор боғи ҳам бор.

Шундай бўлса-да, Саня ичкарига кириб, бегона қизларни учратди. Булар Сибирда оқгвардиячилар қўлида ҳалок бўлган таниқли большевикнинг қизлари экан.

Бу ишга прокуратура аралашди, суд бўлди. Уларни суғурга пули, иш ҳақлари, бошқа ҳар турли тўланадиган жарималарни тўлашга мажбур этиб, қизлар озод қилинди.

Биз уларни тантанали суратда, ёшларни тўплаб, гуллар тақдим қилиб, граждандар уруши қаҳрамонларининг болалари учун солинган область болалар уйига жўнатдик. Болалар у ерда чинакам совет ватанпарварлиги руҳида тарбияланишарди.

Баптистларнинг қўлида уларнинг ҳоли нима кечарди?

— Чинакам художўй бўлишарди. Сизлар гуноҳ иш қилдинглар,— деди Сашага Тринкинларнинг каттаси, товоқдай ялпоқ, рангсиз башарасини қуйи солиб, кейин заҳархандалик билан қўшиб қўйди:— Бунинг учун худо жазонингизни беради!

— Саня, эҳтиёт бўл!— огоҳлантирардим мен.— Кечкурунлари ёлғиз юрма!

— Ҳалиям ёлғиз юрмайман.

— Ким билан юрасан?

— Наҳотки бунинг билмайсан? Потапич мени кузатиб қўяди.

— Уком секретарининг ўзи-я? Иши бошидан ошиб-тошиб ётган одам-а! Ундан кўра сени, елкага милтиқни осиб, навбатма-навбат биз кузатиб қўйсақ яхши эмасми?

— Худди маҳбусга ўхшаб-а. Йўқ, керак эмас. Потапичда жуда яхши маузер бор, бунақа маузер шаҳарда ҳеч кимда йўқ, худди пулемётга ўхшайди. Мендан хавотир олма...

Хавотир олма эмиш! Қиз болани уйигача доим битта одам кузатиб қўярмиш-у, хавотир олмай ҳам бўлармишми? Худди мана шундан қўрқиш керак-да... Атрофдан

қилинадиган ҳужумдан эмас, албатта, балки бу қизни жамоат ишларини бир четга қўйиб, икки киши ўртасидаги майда-чуйда ишларга берилиб кетишидан чўчиш керак.

Потапичникидан заррача қолишмайдиган маузерни қаердан топса бўларкин, деган ташвишга тушиб қолдим.

21

— Ғалати экансан,— деди кулиб Панёк, озиқ-овқат тайёрловчи отряд составида, янги ҳосилдан дон тайёрлаш учун баланд аравада оёқларимизни ликиллатиб ёнма-ён ўтириб кетаётганимизда.— Потапичникига ўхшаган қурол ўнғайликча топила қоларканми? Унинг маузери — катта бир дoston. Мана эшит.

Уртоқ Янин қўлимга хат бериб, мени уком секретари ҳузурига юборганди. Хатда: гап бундай, революцияга жон-жаҳди билан берилган шу болани ўз сафларингизга олсаларинг. Унга тўғри жамоат тарбияси керак, деб ёзилганди.

Потапич менга қаради.

«Бу ер болалар уйи эмас,— деди,— жанговар ташкилот».

Жаҳлим чиқиб кетди:

«Мен ёш бола эмасман: меҳнаткаш пролетарнатман. Одамлар орасида олти йилдан бери ишлайман».

«Сенга ҳали қурол ҳам беришмайди».

«Қуролни ўзим топаман!»

Ҳақиқатан ҳам қуролни тасодифан ўзим топиб олдим. Бизнинг станцияда бир воқеа бўлган эди: темир-йўлчилар отряди Тошкентдан Кронштадтга кетаётган матрослардан гуручларини тортиб олмоқчи бўлишди. Почаси кенг шимлилар — жиззаки халқ эмасми, ўқ билан жавоб қайтаришди. Шундан кейин биз уларга пулемётлардан ўқ уздик. Вагон тешигидан гуруч шундай шириллаб тўкила бошладики... Матрослар тизилишиб занжир ҳосил қилишди. Шунақа жанг бўлдики...

Депо болалари жуда кўп қурол йиғиб олишди, ўша қуроллар ичида битта никелланган ажойиб маузер ҳам бор экан. Тўғри, маузернинг ёғоч ниқоби йўқ эди.

Мен сенга айтсам, бундай маузерни менимча подшо-

гина тақиб юрган бўлса керак. Ҳамма ёғи кумушдан, банди бўлса фил суягидан.

Унга жуда ҳавасим келди. Болалар эса, бекорга беришмайди, ўрнига бир қисим туршак ёки майиз бериш керак эди. Бу бебошлар мени яқинда савдогар Ананьевнинг магазинида гумашталиқ қилганимни билишарди. Лекин улар менинг ўғирлик қилмаслигимни, тарозидан уриб, газдан юлиб қолмаслигимни билишмасди.

Мен зулм қилгани учун буржуазияни ёмон кўрсам ҳам, лекин савдогарлардан ҳам ўмариб олиб қолмасдим. Тортиб олиш мумкин, лекин ўғирлаш — бу ярамас одаг.

Ананьев менга қоп-қоп туршак ва майизни ишониб ташлаб кетаверарди. Бир сиқим ҳам ўғирламасдим... Пролетарлар ўғри эмас, ахир.

Одамлар нима дейишса ҳам қулоқ солмасди, мени сиёсий қарашларимиз турлича бўлгани сабабли ҳайдаб юборди.

— Гапларингга ишонаман!

— Мана шунақа. Хўш, нима қилиш керак? Маузерсиз яшолмайман, ўғирлашни эса истамайман. Мен ўртоқ Яниннинг олдига кириб, менга туршакка наряд ёзиб беринг, бўлмаса ўлиб қоламан, дедим. У сабабни ҳам суриштирмай, кулди-да, хатни Аксёновга юборди. Упродком ҳам хатни ўқиб, шу пайтда ширинлик ейишни истаб қолганимга кулиб қўйди-да, устига: «Берилсин», деб имзо чекиб, хатни савдогар Ананьевга олиб боринг деди. Бу мулойим савдогар эса чиройли қилиб: «Ҳозир йўқлиги учун рад қилинсин», деб ёзиб берди.

Мен тентак эмасман, туршакни у қаерга бекитганини билардим, ўзимга кераклигини олдим-да, чипта қопга иккала имзо чекилган хатни солиб қўйдим.

Болаларга бу мевани мана шундай қонуний қилиб ундирдим, улардан эса фикри-ёдимни ўғирлаган қуролни олдим.

«Мана, энди қабул қиласизми?» — деб Потапичга ялтираб турган маузерни кўрсатдим. Уком секретарининг кўзлари ўйнаб кетди.

«Менга қара, кел алмаштирамиз, — деди у, — бу сенга катталиқ қилади, иннайкейин оғир, менинг браунингимни ол», — шундай деб у менга аёлларнинг кафтида йўқ бўлиб кетадиган қуролни узатди.

«Шунда мени комсомолга қабул қиласизми?» — дедим, «Ешинг нечада ўзи?» — деди.

У ўн тўрт ёшга тўлмаганимни билиб, шундай бўлса-да, қондани бузиб, муддатидан илгари комсомолга ўтишимга кафолат берди, бу маузернинг тарихи мана шунақа. Сен бўлсанг бошқасини топиб бўлмайдими дейсан-а. Бошқа бунақаси бўлмайди, ўзи битта...

Хаёлга толиб ўтирганимдан аравакаш отга қамчи урганда аравадан йиқилиб тушишимга сал қолди, шу аснода биз қўрқиб кетган аёллар ва қичқиритиб ирғишлаётган болалар ёнидан ўтиб физиллаганча қишлоққа кириб борардик.

...Ғалла эрта пишди. Баҳорги ёнғингарчиликдан кейин иссиқ кунлар бошланди ва ҳосил мўл бўлди. Чалғи-ўроқлар майишмоқда, ўроқ машиналар синмоқда. Ҳар бир бошоқ бўлиғ, буржуй каби семиз-семиз. Эман тўқмоқ билан бир урсанг — дони дув тўкилади.

Дон тўла араваларнинг ғилдираклари тинмай ғижирлайди. Пичан ғарамлари қишлоқ атрофида тоғ-тоғ бўлиб уюлиб боряпти. От қўшиб янчадиган, дон совурадиган машиналарнинг увиллаши, шарақа-шуруқи, ғалла янчадиган тўқмоқларнинг гусура-гусури кун чиқардан кун ботгунга қадар тинмайди.

Бу шовқин-суронга жавобан озиқ-овқат тайёрловчи отрядларимиз қўлларида қурол, оғизларида қўшиқ билан ҳар томонга ошиқишади.

Шаҳарлар аллақачондан бери: «Дон, дон» деб зорланиб ётибди. Ишчилар зўрға тирикчилик қилишяпти, қизил аскарларга қийин, фронтдагилар ҳам, орқадагилар ҳам очлик чангалида. Лениннинг ўзи дон сўраяпти. Революция тақдирини дон ҳал қилади.

Мана, биз ҳам араваларда елиб боряпмиз. Араваларга янги чалғи-ўроқлар, дон янчадиган машинанинг шестеренкалари, ўроқ машиналарга тиг, турли кавшарлаш-чилангарлик асбобларини солиб олганмиз. Қўлимизда эса милтиқ. Ҳар қайси отряднинг гармони бор, озиқ-овқат йиғадиганларнинг кўпчилиги ёш жангчилардан иборат.

Деҳқон ҳосилни осонликча бермайди, бу онгсизлик-ку! Революция уларга ҳамма нарсани — ерни, озодликни, энг муҳими Совет ҳокимиятини тақдим этди-ку!

Наҳотки оғир йилларда бирон марта бўлса-да, ҳосилнинг бир қисмини бериш мумкин эмас! Йўқ, деҳқон қайсарлигини қилади: қулоқлар жон-жаҳдлари билан

қаршилик кўрсатадилар, ўрта ҳол деҳқонлар норози бўладилар, камбағал эса жон-жон деб беришга тайёр, аммо ҳали ҳозирча ўзининг ҳосилининг баракаси йўқ. Ҳосили яхши бўлганда ҳам йиғиштириб олиш учун куч йўқ.

Биз, албатта, ёрдам берардик.

Қулоқникига келамиз, батракларни дарров ишга соламиз, ғалла янчадиган, шопирадиган, тўплайдиган машиналарнинг олдига ўзимизникилардан қоровул қўямиз. Буғдой қўлимиздан кетмаслиги керак. Ўрта ҳол деҳқоннинг ўроқ машинасини тузатиб берамиз. Камбағалларга ўримда, ғалласини даладан ташиб беришда ёрдамлашамиз, меҳнатимизни аямаймиз.

Ҳаммага бир хилда, адолат юзасидан муомала қиламиз. Мана сенга фалон чорак уруғликка, киши бошига тўққиз чоракдан, мана шунча тирикчилигинга, қолганини бер, умум ишига қайиш, ошиқча ғаллани қандай тақсим қилишни эса ҳоқимият билади.

Урушни тамом қилгач, ҳамма томондан сиқиб келаётган оқғвардиячиларни қувиб, капиталистлар малайлари янчиб ташлаганимиздан кейин деҳқоннинг ҳақини тўлаймиз, ҳаммамизга етарли чит ҳам тўқиймиз, ер ҳайдайдиган плуг-молалар дон янчадиган машиналар ясаймиз, кейин туз эмас, ҳатто чой билан шакар ҳам олиб келамиз.

Ғаллани шопираётиб, шундай дердик. Ғалласи эвазига фақат яхши гапларни эшитавериш аллақачон деҳқоннинг жонига тегиб кетган эди. Қулоқлар у ёқда турсин, ўрта ҳол деҳқонлар қаршилик кўрсата бошлардилар, баъзан жуда қаттиқ қаршилик кўрсатардилар. Биз кўпчилик бўлиб борган, ҳушёрлик кўрсатган ерда ҳаммаси яхшилик билан битарди. Хато қилиб қўйганимизда, қирқма милтиқ ўқига учраш, уйга қўшиб ёқиб юбориш, қудуқларга чўктириш каби ҳоллар содир бўлиб турарди. Кўпинча ғалла ташиб кетаётган араваларимизда ўртоқларимизнинг жасадларини олиб кетардик.

Қаттароқ хатога йўл қўйган жойимизда бундан ҳам баттар бўларди. Деҳқон айёр бўлади, ўзига кераклигини бекитиб олиб қолади деган ақида билан қўлимизга тушган ғалланинг ҳаммасини, ҳатто уруғликкача тортиб олиб, бу билан энг ҳалол ва энг қашшоқ деҳқонларни қаттиқ ранжитиб қўярдик. Шунда бирдан ғалаён кўтарилиб кетарди.

Ғалла учун кураш шиддатли эди! Шундай бўлса-да, шаҳарга ғалла тўла аравалар кетма-кет келиб турарди. Бутун Спасовони буғдой ҳиди тутиб кетган эди. Вагонлар бизнинг овлоқ станциямиздан буғдой ва арпа ҳидини таратиб, Москвага узлуксиз жўнаб турарди.

Биз бир томондан қўрқсак, иккинчи томондан қувонардик. Кечқурунлари биз қишлоқ ёшлари билан йиғилиб, ашулалар айтар ва ғалласини тортиб олганимиз оталарнинг қизлари билан роса ўйинга тушардик.

Ёшлар биз томонга интилишарди. Ахир биз ўзимиз учун эмас, Ватанни ҳалокатдан сақлаб қолиш учун шу ишни қилардик-да. Биз буни тушунтиришга ҳаракат қилардик.

Айниқса Саня жон куйдирарди. У ҳар бир қизга, гап ҳозир катта тўй қилиш устида эмас, балки халқ ҳокимиятини сақлаб қолишда. Болаларни қулликда туғмаслик, помешчикларга бўйин эгмаслик, золим қайнонанинг зуғумидан қон йиғламаслик, эрнинг зулми остида эзилмаслик ҳақида боряпти, дерди.

— Қизлар,— дерди у,— токи аёллар эркаклар билан тенг бўлиб, улар қатори озодликка чиқмас эканлар, ҳеч қачон бахтли бўлолмаймиз. Совет ҳокимиятини қўллаб-қувватламасак, биз буларнинг ҳеч бирига эришолмаймиз.

У тўйлардаги қўлбола ичимликларни пишириш учун исроф қилинган донни, сўйилган мол ва паррандаларни кўриб ғазабланарди.

— Қизлар, ҳозир буларнинг вақти эмас!

— Ахир вақт ўтяпти, чиройимиз сўниб боряпти-ку,— деб хўрсинарди баъзи қизлар.

— Эҳ онгсизлар! Одамлар сизлар учун жонидан ажраяпти, фронтда жанг қиляпти. Агарда Совет ҳокимияти гуллаб-яшнаса, чиройимиз сираям сўнмайди!— у шундай деб ер тепинганда ҳамма кулиб юборарди.

У аёлларни ҳаяжонлантиради, эркакларни уялтириб, ерга қаратади, чоллар эса бизга:

— Довюраклигини қаранг... бошидан ажралиб қолмаса гўргайди,— дейишади.

Ўзларининг эса ҳаваслари келади. Ботирлик ҳаммага ярашади, айниқса қизларга.

Партия томонидан бириктирилган отряд комиссари, эски коммунист Миша амаки Строков бошчилигидаги отрядимиз ўтган жойда ҳамма ишлар жойида бўларди.

Бир хил отрядлар қўполлик қилишарди. Баъзи шаҳарликлар қишлоқда талтайиб кетишади. Одамлар улардан норози бўлишади.

Шундай қилиб, биз ғаллани тезда йиғиштириб олар, қулоқлар эс-ҳушларини йиғиштириб улгуролмай қолар, хурсанд бўлиб, офтобда қорайиб униқиб шаҳарга қайтиб келаётганимизда эса орқамиздан пўписа қилишарди, холос. Кимдир тўқиган «Совет ҳокимияти гуллаб-яшнаса, оч қолмаймиз биз!» деган ашулани бақириб айтиб келардик.

Бугдой станцияда, ҳатто пассажир вокзалида ҳам уюлиб ётарди. Утиб кетаётганлар унга суқланиб қарашарди. Лекин ҳеч ким қўл теккизолмасди, кечаю кундуз соқчилар милтиқларининг найзаси худди шамчироққа ўхшаб, шуъла сочиб турарди.

Ҳатто укомнинг иши ҳам вақтинча тўхтатилди. Ҳа майли, ҳечқиси йўқ, ғаллага ҳаммамиз чиқдик. Ҳатто секретарь Потапичнинг ўзи ҳам чиқди. Унинг қўлларида қадоқ пайдо бўлди, ўйин тушавериб товонлари шилинди. Қайтиб келгач, кўрсатмаларни бир неча кечада ўқиб чиқдик, зарурига жавоб бердик, бўлмаган мажлисларнинг ҳисобот учун протоколларини ёздик. Шундай қилиб, ёзув-чизув ишларимиз ҳам ўз-ўзидан яна йўлга тушиб кетди.

Биз ғаллани севинч билан қўриқлардик, уни вагонларга ўйнаб-кулиб ортардик. Москвадан юборилган телеграммани олиб гурурланардик, бу жонажон ҳукуматимизнинг бизга изҳор қилган ташаккури эди.

Биз дам олар эканмиз, урушдан кейин ҳамма завод ва фабрикаларнинг тўла ишга тушиб кетадиган, деҳқонлар донни ўз ихтиёрлари билан шаҳарга олиб бориб, туз ва гугурт, чой ва шакарни гапирмасак ҳам бўлади, фабрика ишлаган маҳсулотларга алмаштирадиган бахтиёр кунлар келишини орзу қилардик. Ана ўшанда ажойиб ҳаёт кечирамиз! Ҳозир эса ўшандай кунлар келиши учун ҳар бир пуд ғалла устида курашмоғимиз лозим.

Қулоқлар, албатта эпчиллик билан тортиб олган ғалламиз учун биздан ўч олмоқчи бўладилар, улар антоновчилар билан, «Таланган нарсаларни таланг», деган шиор остида тил бириктирганлар. Уларнинг яширин паролни шундай эди.

Шаҳар халқи олма ҳосили байрамга тайёргарлик кўрмоқда! Қадимдан қавмлар нажоткор диний байрам кунини шарафлаб келадилар, ана шу кун шарафига шаҳарда катта мева бозори ташкил этилади. Атрофдаги қишлоқлардан арава-арава хушбўй олмалар келтирилади. Паштовканинг машҳур антоновкаси, ермишинскнинг боровинкаси, азеевскнинг анис нави, елатманинг нок нускасию окаевскнинг гўзалини — Мордовияда ўстирилган ҳаддан ташқари чиройли олмалар — олиб келишади. Буларнинг ҳаммасини картошкага ўхшаб ўлчаб сотишади. Ол, православ халқ, ғамлаб қўй, бочкаларда ивитиб, саватларга солиб қўй, қуритиб ол, чой билан ич, асалга текизиб е, эртадан то кечгача карсиллатиб чайнаб юр.

— Нимасини айтасиз — бу кун ҳаммага байрам; энг исқирт бола ҳам кўнгли тусаган олмани бемалол ея олади. Бундай кунда унга олма бермайдиган одам топилмайди, чунки бундай улуг айём кунда инсонга олма бермаслик энг катта гуноҳ ҳисобланади. Агар қизғанчилик қилсанг — «нажоткор пирнинг ғазабига учраб, ҳосил ололмайсан», деб ҳисоблашади.

Бутун болалар чўнтакларини шайлаб, сабрсизлик билан олма бозори сайлини кутишади. Бир хил «шайтонроқ» болалар эса ҳатто қўшимча чўнтак ҳам тикиб олишади. Улар одатга риоя қилишади: агар аравадан тўкилиб, ерда думалаб кетса, ҳаппаи ҳалол сеники, чўнтакка тикишинг мумкин. Ердан териб олганни ким ҳам сотиб оларди. Ҳа, бу олма камбағалга ~~ўлжа бўлиб~~ қолади.

Тиланчилар, кўрлар ва майиб-мажруҳларнинг чўнтаклари нақ ерга теккудек чуқур бўлади денг; ўғил болалар белларини бирон нарса билан маҳкам боғлаб оладилар-да, қўйинларига солаверадиладар: қизлар ҳам кўйлақларини киндиклари тепасигача қайириб олиб, этакларини тўлдираверадиладар.

Шу куни ҳамманинг егани олма бўлади. Ҳаттоки товуклар ҳам, ўрдак ва ғозлар ҳам, қўй ва қўзилар ҳам, сигир, чўчқа ҳамда отлар ҳам — ҳаммасининг чўқиганию қовшагани олма.

Хуллас, шу куни катта сайил-томоша.

Худди шундай байрамда ишнинг пачаваси чиқишига сал қолди.

Ҳеч қандай фалокатни сезмай, мен ҳам олма байрамга тайёргарлик кўриб, сават тўқирдим — бу бизнинг болалар учун эски ҳунар эди. Гридна яқинида Енгаличевларнинг қирқ ботмонлик машҳур боғи бор эди. Биз тўқиган саватларда антоновка олмалари пойтахтгача ҳам етиб борарди.

Ҳозир эса халқ анча ялқовлашиб қолган, бой боғидан тақсимлаб олинган олмани шундоққина араванинг ўзига уйиб бозорга олиб боришаверади.

Мен билан дарё бўйига Саня ҳам борган эди. Мен мажнунтол новдаларини қирқардим, у эса тозаларди. Мен саватнинг тагини тўқисам, қолганларини у тўқирди.

Сават тўқиб ўтириб хаёл сурардик.

— Бир неча сават олма йиғиб, Рязань болалар уйида яшовчи етимларга жўнатамиз.

Цна дарёсининг тик ёқасида ўтириб, она қишлоғимизни эслардик.

— Мен зерикапман, Серёжа, ячейкамизни шундай соғиндимки, эсласам юрагим эзилиб кетади.

— Балки, қайтиб кетармиз?

— Йўқ, жонгинам, йўқ, Серёжа, ўтмишга қайтиб бўлмайди, одамлар юқорига қараб ўсадилар, пастга эмас.

— Ус,— дедим,— юқорига кўтарил, биз сени ҳали губкомга сайлаймиз.

Шундай деб гаплашиб ўтирганимизда тўсатдан болалар уйига олма юборишни ўйлаб топган Павлик югуриб келиб қолди.

— Сават тўқишни қўятуринглар... Олма теришдан умидларингни узинглар! Бизни бозор кунни ўлдиришмоқчи.

— Ким? Нима учун?

— Деҳқонлар, ғалла учун, биз ўзимиз айбдормиз: жуда кўп ғаллани тортиб олиб, олиб кетолмай қолдик. Ана ўша олтиндай буғдой тоғлари уларнинг кўзини ўйнатяпти. Бозорга ўн минг арава келади, ҳар қайси аравада бир деҳқон, остида эса қирқма милтиқ... қулоқлар: «Таланганни тортиб ол!»— деб бақирдишлари билан бизга ташланишармиш... Коммунист ва комсомолларнинг ичак-чавоғини ағдаришармиш... Ҳамма ғалла араваларда қишлоқларга олиб кетилармиш.

У гапиряпти-ю, тиши-тишига тегмай, қалтирайди.

— Қўрқма,— далда бердим унга,— биз қишлоқда етти киши бўлсак ҳам қочоқлар оломонидан қўрқмасдик.

— Бўлмаган гап,— менинг гапимни қувватлади Саня,— бозорчилар тўқиган бу чўпчакни.

— Э-йўқ,— жавоб берди Панька,— бунақанги чўпчакни — коммунарларимизни антоновчилар ўлдирганини ўз кўзим билан кўрганман. Биз ўтган йили кузда мактабларнинг ўқув йилига тайёрлигини текшириш комиссияси билан бирга юргандик. Мен, босмахонадан Строков — Миша амакининг укаси ва партиясиз ўқитувчилардан Вася Тарасов учовимиз эдик. Қонобеевога келдик. Озиқ-овқат тайёрловчи отрядларимиз ҳам ғалла учун йўлга чиққан эди, антоновчилар эса олдинроқ иш кўриб қўйишган экан; биз ҳеч қанақанги ёмонликни ҳаёлга келтирмай, чанада тўппа-тўғри мактабга бордик, синфга кирсак бизни ранги қоғоздек оқариб кетган ёшгина ўқитувчи кутиб олди. Қўллари қалтирайди, бир оғиз ҳам гапира олмайди. Фақат бир нарсани пичирларди, холос: «Антоновчилар!»

Қимларнингдир шарпаси сезилаётган дераза томонга қараган эдим, пиллапояга калта пўстин кийган, қўлларида қирқма милтиқ, серсоқол деҳқонлар кириб келишяпти: «Ўшалар!» Шу заҳоти тўппончам билан комсомол билетимни олдим-у, бурчакдаги супурги тагига бекитиб қўйдим. Бошқалар эса на қуролларини, на ҳужжатларини бекитишга улгуришди. Ўша заҳотиёқ антоновчилар уларнинг ёқасидан олдилар.

«Мана улар, қизил хўрозчалар!»

«Ҳозир бир қийқирадиган бўлдиларинг-да!»— деб кулишарди улар ҳужжатларни кўздан кечириб, қуролларни чўнтакларига тиқишаркан.

«Булар мактабга келган комиссия ниқоби остидаги большевик айғоқчилари!»

Шу ернинг ўзидаёқ Строков билан Тарасовни уриб, башараларини таниб бўлмайдиган қилиб қоп-қора қонларига белашди-қўйишди.

«Манави кимнинг зумрашаси!»— деб мени тинтув қилишди, ёнимда эса ҳеч вақо йўқ.

«Мен ўқувчиман!»— деб йиғлаб юбордим,— қўйиб юборинглар, амакижонлар!»

«Сизнинг ўқувчингизми?»— сўради ўқитувчидан.

«Ҳа, менинг ўқувчим»,— деб ўз паноҳига олди мени ўқитувчи, ўзи бўлса худди терак баргидек қалтирарди.

Бахтимга бўйим паст, ориққина эдим, шунинг учун мени комсомол деб ўйлашмади. Мен, уларни қаерга, қайси омборга қамашаркин, қандай ёрдам берсам бўларкин, деб ўйлаб, болалар билан бирга югуриб кетдим.

Лекин уларни тўппа-тўғри ўлдиргани олиб кетишди. Одамларнинг кўкрагини худди қўйнинг кўкрагидек ёриб, юракларини суғуриб олишганини кўриб чидаб туриб бўлмас экан. Кейин қоринларига бугдой тиқиб, қон билан шиор ёзишди: «Қизил очофатлар, бизнинг ғаллани еб ёрилиб ўлларинг!», «Қимки бизнинг ғалламизга кўз олайтирса, ҳоли шу!» Қулоқларнинг ярамас гаплари ёзилган бундан бошқача чақириқлар ҳам бор эди.

Мен то Спасовогача йиғлаб югуриб кетдим. Ҳануз нафасим тиқилиб қолаётгандай. Уларнинг қўлига тушиб қолишни ўйлашни ўзи бир даҳшат... Мени ҳам, сени ҳам, Саняни ҳам, бутун ўртоқларимизни ҳам худди шундай қилиб ўлдиришади.

Шундай деркан, у тутқаноғи бор одамдек титрар, юлқинарди. Болалар муштлашувидан заррача қўрқмайдиган темир иродали одам-а, қулоқлар юрагини олиб қўйгандан кейин шунақа бўларкан-да. Бу умринг бўйи эсдан чиқмайди, кечалари ҳам ухламасдан чиқасан.

— Бу хабарни қаердан эшитдинг, Павлик?— жиддий сўрадим мен.

— Болалар гапиришяпти. Бозордаги бутун болаларнинг оғзида шу гап. Уларнинг бўйниларига оналари хоч осишяпти. Черков хизматкорлари қўлида хоч қолмади. Ҳаммасини одамлар сотиб олишди. Бизни қириб ташлашга, ҳатто норасида болаларни ҳам мажақлаб ташлашга тайёргарлик кўришяпти.

Агар болалар шундай дейишаётган бўлса, унда иш пачава, бозор болалари ҳамма нарсани билишади. Уларникига ҳамма қишлоқлардан деҳқонлар араваларда келишади, уларнинг ҳамма ерда танишлари бор. Демак, нимагадир ҳозирланишяпти. Бу васваса менга ҳам юқди.

Саня кулиб юборди.

— Сира қўрқадиган жойи йўқ, бу антоновчиларнинг одатдагидек иғвоси. Чека сергак. ЧОН қўл қовуштириб турмайди. Тревога қилиб, ҳаммамизни йиғади, ана шунда ҳаммасини аниқ биламиз.

Шу кеча коммунистлар, комсомоллар, хайрихоҳлар ва барча совет хизматчилари йиғилди. Уларни ҳам антоновчилар барибир тинч қўймасдилар.

Ҳаммага қурол берилиб, жўнатиш пункти биносиди сафга тизишди. Шунда бошлиқ ўртоқларимиз ўртага чиқиб:

— Олдинроқ ҳамлага ўтиб, синфий душманларимизни зарарсизлантирамиз. Кечаси роппа-роса бирда хонадонларда тўсатдан ялпи тинтув ўтказамиз. Шубҳали кишиларнинг бари Чекага жўнатилади!— дейишди.

Бир кучлига бир нимжонроқни шерик қилиб, икки кишидан тақсимлашди. Агар аёл бўлса, ёнига бақувватроқ йигит беришди. Бизнинг Саняга эса Потапич тўғри келди. Аввалига ҳатто ғашим келди, кейин хотиржам тортидим: майли, бирга бўла қолсин, бизнинг смиту браунингларимиз унинг маузерига тенг келолмайди, худди пулемётга ўхшаб ишлайди. Бунақа одам билан бирга бўлсанг, дол қолмайсан!

Менга эса Панькани шерик қилиб беришди.

— Икковларингдан битта солдат чиқади,— деб кулди ЧОН бошлиғи Климаков, бизга тинтув қилиш ва қамоққа олишимиз учун ҳужжат ёзиб бераркан.— Мана,— деди,— сизларга уй, катта бўлса ҳам хавфли эмас. Бу уйда занжирбанд итлардан бошқа ҳеч нима ва ҳеч ким йўқ.

Шу гапдан сўнг ҳамма бизни ёш болаларга ўхшатиб масхара қила бошлади.

Менинг жаҳлим чиқди, Панёк бўлса, карабинини кўздан кечирганча, нимагадир индамай қовоғини солиб тураверди.

Уларнинг биздан кулаётганларининг сабаби бор эди; чунки Паньканинг собиқ хўжайини, ўтакетган хасис Ананьевникига боришимиз керак эди. Уникига одатда ҳеч ким, ҳатто поп ҳам меҳмонга бормасди, нега деганингизда у баптист бўлиб, ўзига-ўзи домлалик қиларди. Унга хотини билан телбароқ ўғли жўр бўларди.

Бу хасис дўқонида ўтириб олиб, одамларга, уришиш керак эмас, одам ўлдириш гуноҳ, агар биров бу юзингга урса, сен у юзингни ҳам тут, деб ваъзхонлик қиларди. Қўйинг-чи, худди граф Толстой каби насиҳат қиларди. Шунинг учун уни одамлар «Граф» дейишарди.

У мустамлака молларини сотарди. Бу моллар орасида бозори чаққони Тошкент туршаги билан Бухоро майизи

эди. Кун буйи у дўкон остонасида чой ичиб, бозорни кузатиб ўтирарди.

Панька иккаламиз мана шундай ғалати одамникига кириб, нотаниш одам бор-йўқлигини текширишимиз керак эди.

Энг ёмони унинг қопагон итлари бор эди. Шаҳар аҳолисини бу бўрибосар итлардан баланд қўрғон сақлаб турарди. Қўрғонга кириш учун эса биз ана шу итларни ўлдиришимиз ёки заҳарлашимиз зарур эди. Ҳар қанча бақириб, эшигини ҳар қанча тақиллатсанг ҳам Ананьев эшикни ўлақолса очмайди. Фақат туйнукчадан:

«Эрталаб очаман, ҳозир бориб бемалол ухлайверинглар, яхшилар!» деб қўяди, холос.

Биздан кулишларининг боиси ана шу эди. Буларга чинакам топшириқ берилмаяпти: Ананьев уларни худди ёш боладай, бориб ухлаларинг, деб ҳайдаб юборади, вассалом, ҳақиқий патруль у ёққа бормади ҳам, деб ўйлаётганди улар. Мен буни тушуниб турардим ва шунинг учун ҳам у ёққа боргим келмаётганди.

Лекин Панька темир иродали бола эди.

— Буйруқ берилдими — тамом, — деди у ҳамма тарқалиб, жўнатиш пункти биносида иккаламиз қолганимизда. — Биз буйруқни аниқ бажарамиз, тинтув ҳам қиламиз, қамоққа ҳам оламиз, агар керак бўлса, ҳужжатни ҳам кўрсатамиз... Лекин сал кечроқ. Ананьев кечаси узоқ ибодат қилади, дераза қопқоғи орқасига то ёруғ тушгунча шамчироқ ёниб туради.

— Бўпти, — мен эътироз билдириб ўтирмадим. Панёк ҳам шаҳарларни яхши билади. Буни эътиборга олиш керак. Вазифани тақсимлаётганлар тинтув ўтказадиганлар ўзларига яхшироқ таниш уйларга боришса, иш осон кўчишини ҳисобга олишган.

Қоп-қоронғи тун. Ҳамма ёқ жимжит, фақат бозор аτροφидаги итларгина аравалар остида, бурчак-бурчакларда ухлаб ётган нотаниш одамларни сезиб безовталанади. Эгасининг орқасидан эргашиб келган қишлоқ итлари бегона юртда юргандек ув тортиб бизнинг шарпамизни босиб кетарди.

Ананьевнинг уйига кетаётиб, йўлда: «Очинг, Чека!» деган сўзни қандай қилиб айтсак ваҳимали чиқишини такрорлаб борардим. Йўғон овоз билан айтиш керак, чунки қоронғида кимлар келганини кўриб ўтиришибдими.

Аммо бунга ҳожат қолмади.

Панька мени баланд девор ёнига аллақандай бошқа бир гадой топмас жин кўчадан бошлаб борди. Бу ерда битта тахтаси бўш қоқилганини билар экан. У ўша жойни очди ва икковимиз ичкарига ўтдик. Бу омборхона экан, гуп этиб дудланган вобланинг¹ ҳиди димоққа урилди. Шунда сўлагим оқиб кетди денг.

Кейин бирдан ҳовлига чиқиб қолдик, олдимизга ҳўл жун ҳидини тарқатиб бир неча ит югуриб келди.

Панька уларни эркалади, улар худди эски танишларидек бизни думи билан сийпаларди. Кейин бир зинапоя остига кириб эшикчани очдик-да, қазноққа кирдик. У ер тор бўлиб, майиз ва туршак солинган катта-катта чипта қоплар зич қилиб тахлаб ташланганди.

Бу ширин мевалардан бир сиқим-бир сиқим чўнтакка солиб олиб, пичан босилган тешикка чиқиб қолдик.

Бир вақт қарасам, ошхона эшиги олдида кўрдим ўзимизни. Бу ерда гунг ошпаз хотиннинг хурраги эшитиларди.

Ошхонанинг эшиги очиқ эди, биз йўлакда ухлаб ётган аёл ёнидан зипиллаганча даҳлизга ўтдик. Рўпарамизда чироқ ёниб турарди. Лекин савдогаримиз ибодат қилиш ўрнига, кумушдай ярқироқ самовар ёнида чой ичар, рўпарасида эса нотаниш бир меҳмон ўтирарди.

— Ўрнингиздан қимирламанг!— буйруқ берди Панёк, милтигини меҳмонга ўқталиб,— ҳужжатингизни кўрсатинг!

— Чекаданмиз! Мана тинтув ўтказиш учун ордери-миз!— Мен бир қадам олдинга юриб, савдогар олдига мандатимизни қўйдим.

Ананьев қўлини силтаб қўйди.

— Кўрдим, ишонаман, шовқин солманг! Қурол ишлатишнинг ҳожати йўқ!

Унинг меҳмони бўлса тўсатдан пасайтириб қўйилган чироқ пилигини кўтариб юборди, гўё «чақмоқ чаққандек» чироқ ярқ этиб ҳаммамизни ёритди.

— Ҳ-э-э, гап бу ёқда экан,— нотаниш кишининг оппоқ тишлари йилтираб кетди.

«Унсур, бегона»,— юрагим ўйнаб кетди.

— Ҳужжатми сизларга, ўртоқлар? Ҳозир кўрсата-миз!— деб шундай эпчиллик билан орқасига бурилдики, яна юрагим «шиғ» этиб кетди.

¹ Вобла — Каспий денгизида яшовчи балиқларнинг бир тури.

Унинг эғнида френч ва галифе шим бўлиб, баланд бўйли, хушбичим эди.

У фикус гули ўтқазилган бочкача олдида турган саквояжига эгилганида қоп-қора силлиқ сочлари худди лок суртилгандек ялтиллаб кетди. Фикус барги силлиқ таралган сочига тегиб, фарқини бузиб юборди.

— Ҳужжатларим бор, сабр қилинглар, қаҳрамонлар,— деди у ғижиниб ва тезлик билан саквояжининг қопқоғини очди.

Худди шу пайт мен унинг қўли сумкадаги ич кийимлар орасига югурганини ва унда маузернинг ялтираётганини кўриб қолдим. Милтиғим елкамда эди, чап қўлим билан савдогарга ордер кўрсатаяпман, ўнг қўлим эса милтиқ затворида эди. Панька милтиғини шайлаб турган бўлса ҳам, хаёли ҳужжатда эди...

Кўз олдимга ўлим шарпаси келди, худо ҳақи, мен уни оппоқ кафанда кўрдим. Кўзим тиниб кетди. Қандай бўлганини эслолмайман, лекин милтиқ қўндоғи билан офицернинг қоқ миясига тушириб қолибман.

Ўзимга келганимда, у фикус гули остида ранги қув ўчиб, дастрўмоли билан бошидаги қонни артиб ётарди.

— Боғла!— деб бақирди Панька милтиғини унинг юзига ўқталиб туриб, шу заҳотиёқ мен Ананьевнинг шойи белбоғини ечиб, офицернинг қўлини орқасига қилиб, билагидан шундай боғладимки, ҳатто буни от ҳам узолмас эди.

— Юр!— деб буюрди Панька мойланган полга учиб тушган қоп-қора маузерни олар экан.— Чамадонни кўтар, гражданин Ананьев.

— Кечиринглар, раҳм қилинглар!— тиз чўкиб ёлворарди савдогар.

— Юр Чекага. Ҳаммасини ўша ерда гапириб берасан! Сергей, сен мана буни қўриқлайсан, мен — буни... Қани, йўлга туш, икки қадам олдинга, аблаҳлар!..

Шундай қилиб, биз уларни кўча эшикдан олиб чиқдик.

Офицер тебранганича индамай борарди. Савдогар бўлса ҳамон:

— Дўстим, Панечка, сиз ҳам, йигитча, менга қаранглар... туршак, майиз, вобла олиб кетавермайсизларми... Шунақанги мева-чевадан бошқа ҳеч нарса йўқ экан, деб қўяқолардинглар. Бекитиб қўйган экан. Мана улардан намуна олиб келдик дердинглар. Майли, эртага келиб,

нарсаларимни муҳрлаб кетишсин... Сизларнинг бекорга уришганларингни ҳеч кимга айтмаймиз... Мана қон тўкдинлар. Гуноҳ, гуноҳ!— деб жавраганча чамадонни кўтариб бораркан, тоза одамига рўпара бўлибман-ку, деган фикр кечирди хаёлидан.

Шундай қилиб, биз савдогарларнинг боғларидан, жарликлардан оқиб ўтиб, депо ёнидан чиқадиган анҳорга етиб келдик. Анҳор устида депо деворига яқинроқда пиёдалар ўтадиган кўприкча борийди, тош йўл ўтадиган каттаси эса нарироқда эди. Қаёқданам пиёдалар ўтадиган кўприк томонга юрдик денг. Кўприкка етишимиз билан, асиримиз энгашиб, кўприк панжарасидан сакраб, ўзини сувга ташлади, кучни қаёқдан олди, билмадик.

Орқасидан ўқ узган эдик, тегмади. Эҳ, шундай аблаҳни қўлдан чиқариб юбордиг-а! Яна ўқ уздик! Жим бўлиб қолди, сувнинг шалоплаши ҳам, нафас олгани ҳам эшитилмай қолди. Қочиб кетдимикин ё яшириндимикин?

Ҳамма ёқ қоронғи, тиқ этган шабада йўқ. Фақат итларнинг вовиллашигина эшитиларди. Демак, ҳамма ўртоқларнинг иши жойида, биз бўлсак уятга қолдик, тўполон кўтарганимиз қолди.

Шу пайт тўсатдан қичитқи ўт шитирлаб қолди. Шитирлаган томонга қарата ўқ уздик. Қимдир ингради. Девордан ошиб ўтиб, қочоқни топдик. Маълум бўлишича у наъматакка ўралашиб йиқилган-у, писиб қолақолган экан. Унинг силлиққина юзларига қичитқи ўт текканида чидолмай, қимирлаган экан, мана, насибасини олди.

Панёк уни қўриқлаб қолди. Мен худди буғуга ўхшаб тўппа-тўғри боғларни оралаб, Чекага қараб югурдим.

Асиримизни қамоқхонага олиб келишганда, Климаков уни таниди:

— Жаноб олийлари? Қандай хизмат билан биз томонларга келиб қолдилар?

Офицер унга видолашаётгандек қаради.

— Болалардан фойдаланяпсизларми, иблислар,— деди-да, хириллаб жон берди.

Мурда чиройли ётарди. Юзи хочга чизилган авлиёнинг сурати каби тип-тиниқ эди.

— Эҳ, болалар, болалар, эҳтиёт бўлмайсизларми!— таъна қилди Климаков.— Жуда керакли оқгвардиячи эди, эсизгина. Унинг на бирор ҳужжати, на исми-фамилияси бор... Эсиз-эсиз!

Биз Чекадан хижолат бўлиб чиқдик.

— Серёжа,— деди Панька юзимга тикилиб,— сенга нима бўлди?

— Биз одам ўлдирдик-ку.

— Биз ўзимизга келаётган ажални қайтардик! Тушундингми?

Ҳа, ажал баъзан шундай қиёфада кўринади. Доимо қўлида қирқма милтиқли қўрқинчли қулоқ бўлиб эмас, баъзан чиройли офицер қиёфасида ҳам кўринади.

Ўйга толиб, чурқ этмай турардик. Мен яшириб қолган маузеримизни исми-фамилияси ёзилмаганмикин, деб у ёқ-бу ёғини кўздан кечирдим. Ҳеч қандай ном йўқ эди.

Оқгвардиячининг сирини биз офицерни қувиб кетганимизда жуфтакни ростлаб қолган индамас Ананьев унинг саквояжи билан биргаликда олиб кетди. У шу кўйи дом-дараксиз йўқолди, қаёққа кетганлиги номаълум, эҳтимол чет эл буржуазияси сафига қўшилгандир. Спасовода шу маҳалгача уни ҳеч ким кўрмади. Биз у олиб кетган саквояжни, нима бор эди унда, нимага шундай оғир эди, деб узоқ вақт эслаб юрдик.

Савдогарларнинг омборига бостириб кирганимиздан кейин улушимизга майиз, туршак ва дудланган вобла қўшилди.

Мен бўлсам маузерлик бўлиб қолдим. У ҳатто Потапичникидан қолишмасди.

23

Биз талайгина шубҳали кишини қўлга туширган бўлсак ҳам, қулоқлар исён кўтариш ниятидан қайтмадилар. Албатта, антоновчилар бир ўринга бир неча командир тайинлаб қўйишган эди, шунинг учун бир бошлиқни йўқотсак, ўрнини бошқаси эгалларди. Улар шаҳарларни бозор ёрдамида қўлга киритишга уста эдилар. Лекин биз ҳам, у юзимизга урса, бу юзимизни тутиб турадиган лақмалардан эмасдик. Биз ҳам урардик, урганда ҳам жуда қаттиқ урардик. Бирон хавф туғилиб қолгудек бўлса, қатъий зарба бериш учун коммунистларни, комсомолларни ва бизга хайрихоҳларни, совет идораларидаги хизматчиларни тўплардик. Қулоқларнинг қўлида азобланиб ўлишни истамаганларнинг ҳаммасини йиғардик. Бу ишда ҳатто болалардан ҳам фойдаланардик.

Бизнинг Спасово болалари айниқса ботир эди. Дено

ҳам, паровозлар ҳам, темир йўл ҳам, машҳур бозор ҳам шу ерда. Улар ҳаммасини кўриб, ҳаммасини билиб, тушуниб турардилар. Улар совет ҳокимияти учун кўкракларини қалқон қилишади. Улар ўзларининг Спасоводек шаҳарлари билан фахрланишади. Бошқа шаҳарларда ҳокимият дам оқлар, дам яшиллар қўлига, дам антоновчилар, дам мамонтовчилар қўлига ўтиб турарди. Спасово тепасида эса, советларнинг қизил байроғи мағрур ва барқарор ҳилпираб турарди.

Наҳотки эндиликда босқинчилар бизни алдаб, шаҳарни тўсатдан босиб олишса? Бу болаларга ҳам алам қилади. Бурчак-бурчакда шивирлашишиб, ўзларининг мудофаа режаларини тузишарди. Зумрашалар шундай режа ўйлаб топишибдики, бу катталарнинг ҳам эсига келмайди.

Қисқаси, тунги облаванинг шовқин-суронига қарамай, бозор гавжум эди.

Аравалар гичирлайди, отлар кишнайтиди, моллар маърайди, ғозлар ғағалайтиди, чўчқа болалари чинқиради, хўрозлар саватлардан бошларини чиқариб, қақағлашади. Сут, тер, ишлов берилмаган хом терининг ҳиди, ёғоч пақир ва чипта кавушлардан таралган арғувон иси, янги нон ва олмаларнинг ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетган.

Бозор узра замонамиз мўъжизаларидан бири бўлмиш мол айирбошлаш ғала-ғовури авжга миняпти. Революция ҳатто бозорни ҳам ўзгартиб юборди. Пулнинг лаънати ҳукмронлиги тугай бошлади. Мана улар қоп-қоп — Николайнинг ялтироқ пули, Керенскийнинг кўкимтир кул ранг пули, совет миллионлари, ҳар хил турдаги қоғоз пуллар безакка ўхшаб чиройли бўлиб турипти, ҳеч кимда хасад ҳам уйғотмаяпти. Бахт пулда эмас. Эндиликда тасодифан кичкинагина нарсага алмаштирган буюмингни бир миллионга ҳам сотиб ололмайсан. Ҳамма нарса омадга боғлиқ, омади келса, ҳамма ҳам бойиб кетади. Харид қувватига чегара йўқ.

Тухумга игна, тугмага шим, қармоқ ва шунга ўхшаш нарсаларни алмаштириб олиш мумкин. Мана, собиқ бойвуччалардан бири турибди, бурнига занжирли кўзойнак қўндириб олган, бир кўз билан қарайдиган буюмни сотяпти, бу нима деб сўраганларга: «Монокль» деяпти. Мана нуроний қиёфали мўйсафид эски шапкасига асал мумини, шамдонларга нимагадир ишлатиладиган қулоқли, сирланган идишни алмаштирмоқчи. Оч шаҳарлардан

келган гала-гала чакана савдогарлар устиларидаги хоч ва кўйлақларини, ов милтиқларини, мўйна ёқаларини, ҳар хил альбомларини, эски ва янги карталарни сотиш-япти. Иваново тўқимачилик комбинатидагилар кўрпалик ҳар турли лахтақлар сотишяпти. Бир хиллар қадаҳлар, бокаллар, стаканлар сотишяпти.

Бозорда нималарни кўрмайсан киши! Айланиб юриб, уни-буни кўриб кўн нарсани билиб оласан. Кўрмаган нарсаларингни кўрганингдан буржуйларнинг ҳаётини ва унинг батамом емирилганини тасаввур этасан. Бир собиқ подшо аскарни Улуғ Пётр замонасидан тортиб то шу кунгача чиққан орденларни сотиб ўтирар, ҳадеб гвардиячи полкларнинг тарихи ва жанговар шон-шуҳрати тўғрисида гапирарди. У гапириб, нуқул йиғларди. Болалар унинг бургутлари, юлдузлари, қиличларини олиб, ўрнига хонаки кулча, бир сиқим нўхат, бир бўлак ёғ беришарди. Қатталар эса подшолардан қолган ёдгорликларга қизиқшмасди.

Аёллар, эркақлар, кексаю ёшлар керакли нарсаларни сўк, нон, асал, жонлиқларга, ёгга алмаштирар эдилар.

Нон, ёғ, картошка ва ундан тайёрланган нарсаларни сотиш ман қилинганига қарамай, савдо авжида эди.

Лекин олди-сотди яширин бўларди. Одамлар ишларига жуда берилиб кетган эдилар. Ҳар ким ўз молини қочириқлар билан пардозлаб мақтагани-мақтаган эди.

— Мана, кимга қутурган сигирнинг сути, кепқолинг!— деб сайрарди қўлбола арақ сотувчи хотин, у сут сотиш мумкинлигини биларди.

— Менга қисир молнинг териси керак, ўрнига еролма ёки сочма ўсимлик мевасидан бераман!— деб ўзидан-ўзи кулиб бақирарди бир соқолли амаки, этик учун бичилган чармни картошка ёки нўхатга алмаштирмоқчи бўлиб.

Бир вақт тўсатдан:

— Облава!— деган товуш эшитилди.

Милтиқ кўтарган одамларимиз пайдо бўлишди. Қий-чув, шовқин-сурон тўхтамади, аммо одамлар ман этилган нарсаларни кўйлақларининг ичига, липаларига, қўйни-қўнжларига бекита бошлашди.

Деҳқонлар олув-сотувни шундай истардиларки, ҳокимият эса бунга йўл қўймайяпти. Улар бойларнинг, давлат ва монастирларнинг ер-сувларини бўлиб олишган. Бунинг эвазига ҳосилнинг бир қисмини давлатга беришга тайёрлар. Қолгани эса ўзларига, уруғликка керак бў-

лади, сотиш ҳам керак. Ҳокимиятнинг бу ишлари ёқади, лекин у дурустроқ ҳаёт кечиришга йўл қўймапти. Шунинг учун деҳқонлар патрулларимиз кетидан алланималар деб минғиллаб қолади, сал узоқлашишлари билан яна ўз билганларидан қолмайдилар...

Айирбошлашнинг қизиғи шунда эдики, нима олишини ва оладиган буюми неча сўмлик эканлигини ҳеч ким билмасди. Анави хотинлар кўрпа олгани келиб гитара харид қилишди. Бир деҳқон аёл бир пақир картошкани жилдли кўзгуга алмашиб, унга қараб тўймасди; бошқаси эса товуққа соябон алмашди, нима учун шундай қилганини унинг ўзи ҳам билмайди, қайтадан яна бошқа нарсага айирбошлаш мақсадида арава устида туриб олиб, отларни ҳуркитиб, соябонни дам очиб, дам ёпади.

Бир эпчил йигит генерал шинелини елқасига ташлаб олибди: куёвдан қаери кам! Бошқа бир йигит студентлар фуражкеси билан илон бошли ҳассани қўлга кириптибди денг.

Бир таниш деҳқон тирик чўчқа боласига исмлари катта ҳарфлар билан ёзилган кумуш қопқоқли тоғорани алмаштирибди. Тоғора олдинги замонларда худди димланган балиқни тўйларда столга қўйиш учун ясалганга ўхшарди.

Ҳа, ўша вақтларда бозорлар ана шунақа антиқа жой эди. Одам ҳам, ҳар хил моллар ҳам кўп эди. Тиқилинчда юриб, одамлар қандай қилиб бир-бирларини босиб олмаганига, сотувчи олувчини қандай топишига ақлинг бовар қилмайди.

Кулоллар кўзаларни чалишар, ўйинчоқ ясовчилар ҳуштакларини, гармончилар зўр бериб гармонини чалишарди. Кадом этикдўзлари кумуш нағал қоқилган этикларни кийиб, пишиқлигини ҳамма кўриб қўйсин деб, ўйинга тушардилар.

Бозорни ҳеч ким бошқармаётгандай кўринса ҳам, унинг ўз тартиб-қондаси бор эди: молни бир-бирининг қўлидан тортиб олмаслик, бўлар-бўлмасга баҳсни оширмаслик, бировнинг молини ёмонламаслик, энг муҳими — ўғирламаслик.

Буни, худо кўрсатмасин-у, ҳеч ким буза кўрмасин. Агарда бирон кимсани кўрсатиб: «Ур ўғрини!»— деб хитоб қилинса борми, ўша одам тамом бўлди деяверинг. Оломон турган жойида ўлдириб юборарди.

Эҳ-ҳе, бу даҳшат! Бозордагилар ўғри деб гумонсира-

ган одамни моллар подаси бўри боласини янчиб ташлагандек янчиб ташларди. Суяклари синиб, ичаклари ағдарилиб кетган ўғрини ким ўлдиргани номаълум, уни оломон ўлдирган. Мабодо «облава» деган қичқириқ ёки бирон ўқ овози янграб ваҳимага тушиб қолсалар, бу одамлар оломони қуюндек ҳаракатга келиб, бирор бегуноҳ одам оёқ остида қолиб, янчилиб кетиши ҳам ҳеч гапмас.

Антоновчилар худди мана шундай одамлар қуюни ёрдамида фақат бозор майдонию катта-кичик кўчаларни эмас, балки бутун совет ҳокимиятини ағдар-тўнтар қилиш ниятида эдилар. Улар қуроли кучларимизнинг барини бозордаги мана шунақанги тўполон билан чалғитиб, укомга, уезд ижроия комитетига оломон бўлиб бостириб кириш, уезд озик-овқат комитетини йўқотиб, Чекани тор-мор қилиб ташлашни мақсад қилган эдилар.

Бу куни бозорда айниқса одам кўп тўпилган эди. Илгари ҳеч ким кўрмаган олмафурушлар бозорни босиб кетганди. Араваларига қараганда кўплари жануб томондан, антоновчилар қутурган ёқлардан, Тамбов антоновкаларини олиб келишяпти. Буларнинг қайси бири қуролланган босқинчи-ю, қайси бири ҳалол бозорчи эканлигини билиб бўлмасди.

Барча араваларда эркаклар ҳам, аёллар ҳам, лента таққан қизалоқлару ҳатто ёш болалар ҳам бор эди. Уларнинг аравасини тўхтатиб, тинтув қилиб кўр-чи. Ғабзланган асаларилар тўдаси айниққа ташлангандай, бутун бозор устимизга ёпирилади.

Антоновчилар худди мана шундан фойдаланиб қолишмоқчи.

Уларнинг бу ҳийла-найрангларини пучга чиқариш лозим, лекин буни жуда эҳтиёткорлик билан қилиш керак. Биз ҳақиқий деҳқонни хафа қилмай, антоновчиларни қўлга туширишга ҳаракат қилиб, ҳийла ишлатдик.

Биринчи навбатда ҳамма томондан биз ёққа келадиган йўлларга, энг қулай жойлар — кўприк, ботқоқ жойлардаги шох ётқизилган йўл, чуқурлик, тепаликларга соқчи отрядлар қўйдик.

Ҳар қайси арава эгасидан хушмуомалалик билан:

— Амаки, бозорга нима олиб келяпсиз?— деб сўрардик.

Бу ишни айниқса Саня иккаламиз қотирдик.

Деҳқонлар сочи узун қиздан унчалик чўчишмасди. У.

гаплашиб бўлгунча, биз аравани тинтиб чиқардик, агарда қурол топиб келгудек бўлсак, бу хавфли ишни ҳазилга йўйишга уриниб усталик билан уни олиб қолишга ҳаракат қилардик.

— Амаки, бу ўйинчоқни бизга бера қолинг, бозордан янгисини сотиб оларсиз, бу билан ўйнашиш хавфли: Чекага, ертўлага тушиб қоласиз.

Улар ҳам ҳазил жавоб беришарди.

— Майли,— дердилар,— агарда сизларга керак бўлса, ола қолинглар, садқаи сар.

Еки:

— Қаердан келиб қолибди бу милтиқ? Аёллар итларни қувгани косов ўрнига аравага солиб қўйишган бўлишса керак-э!— деб қўйишарди.

Биз йўлда кўплаб араваларни ана шундай текшириб, уларни Спасовога зарарсизлантириб ўтказдик.

Абжирроқ эркаклар ҳам учраб турарди. Улар бизни қамчилаб, отларини чоптириб қочиб қолардилар. Йўл эса, ноқулай — дамба, тиргак-устунлар, аравалар ағанаб, отлар аравадан чиқиб кетарди. Қасира-қусур, қийчув, аёллар ва болалар йиғлаган. Мақсад битта, майли, олмалар тўкилаверсин, майли, чўчқалар далага қараб югураверсин, эгалари кетидан қуваверсин, ишқилиб қирқма милтиқ ёки тўппонча қўлимиздан чиқиб кетмаса бўлгани.

Куч эмас, кутмаганда тинтув қилишимиз ҳал қиларди ҳамма нарсани.

Қаршилиқ кўрсатаётганларни ҳам турғизиб қўярдик, отини аравасига қўшишда ёрдамлашиб, бозорга жўнатиб юборардик.

— Боринглар, бозорларингни қилаверинглар, биз қарши эмасмиз. Лекин, бу ўйинчоқ темирни нима қиласизлар? Бундан мола ёки сўқа ясолмайсизлар, ундан кўра бизнинг болаларга беринглар!

Гўё майнавозчилик қилаётгандай тортиб олинган қирқма милтиқларни у ёқ-бу ёғини айлантириб кўрамизда, бизга эргашиб келган милтиқсиз ёрдамчиларимиз — Спасово болаларига берамиз.

Биз заставадан бозорчиларнинг қуролларини худди от думидан қашлағич билан қариқизни тергандек тараб ўтказардик. Санянинг ғолибона чеҳрасига мароқ билан қарардик. Иш юришгандан-юришиб борарди. Тўғри, ҳамма ерда эмас. Антоновчилар билан кураш бўйича

бош штабнинг, ёнидан қурол топилган одам отилсин деган фармонига амал қилган бошқа заставаларда отишма ҳам, қурбонлар ҳам бўлиб турди. Агар одам бари бир ўлишини сезса қуролини осонликча бермайди.

Кўп деҳқонларимиз, собиқ солдатлар, помещчикларнинг яна қайтиб келишидан қўрқиб қуроллари сақлашарди, баъзилари эса босқинчи-талончилардан ўзларини ҳимоя қилиш учун асрардилар, шундоқ бўлгач ҳаммани антоновчи деб гумонсираш яхши эмасди.

Агар деҳқон бизнинг қишлоқларимиздан бўлмаса, уни ҳеч ким танимаса, қуролсизлангириб, масаласи Чекада ҳал этилгунча ушлаб турардик.

Биз ўз билганимизча йўл тутиб, босқинчилар билан кураш бўйича кўрсатмани юмшоқлик билан қўллардик.

Шунга қарамай, баъзи антоновчилар қуроллари билан Спасовога кириб олишди. Улар кўп эмасди, лекин улар: «Таланган нарсаларни талаб, ўз буғдойингни қайтариб ол, деҳқонлар!» деган хитоб билан бозорни бесаранжом қилмоқчи бўлишди.

Уларнинг ниятини фош қилишда бизга спасоволик болалар ёрдам беришди.

Болалар кечқурунданоқ бозордаги аравалар орасида тушиб қолган олмаларни териб юриб, талайгина бегона, нотаниш бозорчиларни пайқаб қолишган.

Шундан сўнг улар ўзаро жанжаллашиб, ҳазиллашиб бозорни изғишаркан, ким ҳақиқий бозорчи-ю, ким босқинчи эканлигини аниқлашга уринишган.

Ҳақиқий бозорчилар виждонан савдолашиб, молларини сотишар, бу чаёнлар эса молларини атайлаб баҳосини ошириб айтардилар. Уларнинг мақсади харидорни араванинг яқинига йўлатмаслик, аравани қимирлатмаслик эди. Ахир уларнинг қоплари, саватлари, уқб тўкилган олмалари остида милтиқлар, ўқ-дори, граната ва ҳатто пулемётлар бор эди-да.

Болалар шунақалардан бир соқолли кишини пайқаб қолиб, атайлаб харидорларни ўша кишининг араваси олдига бошлаб боравериб, уларга бу аравадаги молларни ҳадеб мақтайвериб сотувчининг жиғига тегишибди, ўзлари эса қулоқ харидорлар билан овора бўлиб турганда аравасининг тўртала ўқи чувини олиб қочишибди. Чувсиз арава ўқи узоққа боролмайди, филдираги чиқиб кетади. Араваларнинг ўқидаги бунақанги тиқин донм

жойида турганидан, биров тегмаганидан кейин унинг бор-йўқлигини текшириб кўриш кимнинг хаёлига келарди дейсиз. Бозорда ҳар хил ишлар бўлган, маст-аластларнинг оёғидан этикларини ечиб, отларни аравадан чиқариб олиб кетишган, лекин ўқнинг чувини ўғирлашликни олам яралгандан буён ҳеч ким кўрган эмас.

Шунинг учун ҳам болалар ўқ чувларини худди қўзиқорин тергандек териб, сездирмайгина ўғирлаб кетаверишган.

Бозор шовқин-сурон, ғала-ғовур, ҳамма ёқда олмалар қарс-курс қилади, чор атрофни етилиб пишган антоновканинг ҳиди тутиб кетган.

Ер юзида гўё тинчлигу фаровонлик ҳукм сураётгандай.

Антоновчилар ўз бошлиқлари ишорасини кутишарди, бизникилар эса шошилмай, уларни битта-биттадан қуролсизлантирардилар.

Ҳамма йўлларга қўйилган соқчилардан қанча қурол топилгани ва қўлга олингани тўғрисида ахборот олиниб, олма сотгани келаётганлар қолмагач, «ҳамма заставалар шаҳарга қайтиб, бозор ўраб олинсин» деган буйруқ берилди.

Харидор қиёфасида кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб, қаторларни айланиб, иложи борича осойишталик билан, ўқ узмасдан, қуролларни мусодара этишга қарор қилинди.

Аммо антоновчилар қўноқда ётган товуқлар эмасди. Уларнинг орасида пихи ёрилган босқинчилар бор эди. Иш чатоқлиги ҳақида тезда хабар тарқалди; антоновчиларнинг бошлиқлари пичирлашишди-да: «Жуфтакни ростла» деб буйруқ беришди. Босқинчилар қоча бошлашди. Олдинига аста, бафуржа, кейин эса, тезроқ қоча бошлашди. Бир қўрқоқроғи тўсатдан отини қамчиланган эди, бошқалар унга эргашди... Антоновчилар ҳалқамиздан чиқиб кетиш учун отларига қамчи босиб жин кўчаларга уришди, лекин қаёққа боришарди. Филдиракларни чуви йўқ ўқларидан чиқиб кетиб, аравалар ағдартўнтар бўлиб, улардаги қоплар ағанар, бочкалар думаларди, олмалар сочилиб кетиб, остидаги қуроллар ерга тушарди, роса қиёмат-қойим бўлди денг.

Мана, пахмоқ шапка кийган девқомат киши помешчикларнинг қора отини елдириб келяпти. Аравада эса гармонь ушлаган бадбашара йигитлар ўтирибди.

— Бўшат йўлни, янчиб кетаман!

Арава пақ этиб устунга, кейин деворга урилди. От бақувват, айилу қуюшқонлари пишиқ — ҳа, ёриб ўтиб кетди. Олдинда яйлов, йўл бўм-бўш. Шу пайт тўсатдан бурилишда «ғи-й-йқ» этди! Ғилдираги ўқидан чиқиб, физиллаганча думалаб кетди. Арава ёнбошлаб қолди. Йигитларнинг оёғи осмондан бўлди. Улар устига олма тўкилди. Гармонь бировнинг деворига илиниб қолди. Соқолли аравакаш бўлса, худди Илёс пайғамбар момақалдироқ ва булутлар орасида юргандек, қўрқиб кетган отни тўхтатолмай арава устида учиб борарди.

Энди исён кўтариш қаёқда, қандай қилиб Советларни ағдарарди! Ўзи йиқилиб тушмай, тирик қолса шукур қилади.

Бундай ҳалокат кўчаларда, майдонларда, бозорнинг ўзида — хуллас, ҳамма ерда юз бериб турарди.

Болалар қий-чув билан тўкилган олмаларга ёпирилишарди. Шунда аравадан тушиб қолган қуроолларни ҳам илиб кетишарди.

Қуроолларни кўриб бизнинг патруллар ҳам югура бошлашарди. «Облава» деган ҳайқариқни эшитиб бутун бозор худди тубсиз денгиздек жунбушга келди.

Шаҳарни тинимсиз қийқириқлар тутиб кетди, черков қўнғироқхоналаридаги каптару зағчалар қўрқиб, гурра кўкка кўтарилди. Оҳ-воҳ, қий-чув, отларнинг кишнаши, аравалар кўтарган чанг-тўзон худди Бородино жанги пайтини эслатарди. Арава ўқлари қисиб олган, шотиси остида қолган, ғилдираклар босиб ўтган аёлларнинг фарёдлари оламни тутиб кетди.

Савдогарларни, сотувчиларни, қимматбаҳо матоларни от-аравалар босиб-янчиб ўтарди. Темир-терсак, чипта буюмлар, ҳатто пазандалик расталари яксон бўлди. Битта от оёғини шақирлаб қайнаётган қозонга тиқиб олди, бошқаси нон пишаётган товани босиб олди... Товани босиб олган от ваҳимали чинқирди.

Гултуваклар, кўзалар жаранглаб синди. Кулол чол, бунақанги ҳодиса фақат нариги дунёда бўлиши мумкин, дерди. У ҳамма молидан айрилган эди. Унинг ясаб келган гултуваклари, хумча ва кўзаларининг парча-пурча синиқлари қолди, холос.

Булар ҳам ҳеч гап эмас! Шишафурушларнинг моллари қандай чил-чил бўлганини бир эшитганингиздами — худди музика дердингиз. Юзлаб одамга атаб биллур

идишлар билан ясатилган стол устидан тўсатдан от бос-тириб кетганини бир кўз олдингизга келтиринг-а...

Кулол хафа, артель мулки хароб бўлди, деб куяди, Саня эса нуқул кулади.

— Хафа бўлманг, ота, биз сизга хурмачаю кўзала-рингизни табиий офат, инқилоб дўли синдириб юборгани тўғрисида қогоз ёзиб берамиз.

— Мен қандай дўл урганини кўрдим, гувоҳликка ўтаман,— деди онам кўз ёшларини артаркан.

У ҳам кўп нарсадан ажралди, ҳамма олмалари сочи-либ-босилиб кетди. Лекин нима учун шундай бўлганини эшитиб, тинчланди.

— Худога шукур,— деди,— Саня билан ўзларинг ти-рик бўлсанглар, Совет ҳокимияти омон қолса бўлгани, кўзаю тувакларни ясайвера-миз, олмаларни ҳам ўстира-вера-миз.

Бу гаплар бозорчи ҳамқишлоқларим йиғилган менинг ҳужрамда бўляпти. Санянинг ҳали уйи йўқ эди, кимга кийим тикса ўшаникида яшарди. Жўнатиш пунктида, мен қариндошларим у ёқда турсин, ҳамма ҳамқишлоқ-ларимни ҳам қабул қила олардим.

Биз Спасово олма бозорида юз берган ғаройиб ҳан-гомани муҳокама қилиб ўтирардик, кекса кулол:

— Ҳар қалай бундай қилиш номаъқул! Қанақасига бундай эҳтиётсизлик қилдинглар-а?— деди.

Биз ҳам шундай бўлишини истамагандик, режа бў-йича ҳамма иш осойишта ўтиши керак эди. Кейин бил-сак, бу ишда айб болаларимизда экан, юқорида айтиб ўтганимдек, улар арава ўқларининг чувини олиб қўйиш-ган экан.

Улар қатнашмаганларида биз революция тарихига бундай жўшқин воқеаларни ёза олмаган, атрофдаги қишлоқ ва шаҳарларга эса шундай доврўқ сололмаган бўлардик-да.

Шундай қилиб, ҳамма иш тўс-тўполон билан тамом бўлди. Шаҳар касалхонасига жуда кўп майиблар олиб келинди, лекин антоновчилар исёни барбод бўлди. Жанг-овар шахримиз Спасовони контралар қўлга олишолма-ди, босқинчилардан ҳатто ёш болалар ҳам кулишарди. Арава ўқи чувларини уриб кетган болаларни ўшандан буён чувваччалар деб атайдиган бўлдик.

Комсомол ишимиз бир маромда давом этарди. Бир куни иш услубимиз ҳақида гап кетганда, Миша амаки Строков бизни жиддий огоҳлантирди:

— Сиз, болалар, ҳар бир ишни ҳаммангиз ҳамжиҳатлик билан бамаслаҳат ҳал қилинглар. Ҳамма ишни биргина комсомол «дохийси»га юклаб қўйманглар. Бу тўғри эмас.

Шундан кейин мен, Саняни бир мажлисга кузатиб бораётиб, ундан томдан тараша тушгандай сўраб қолдим:

— Саня, ҳамжиҳатлик билан иш олиб боришга қандай қарайсан?

— Сергей, нима деяпсан ўзи?

— Ахир бутун ишни битта секретарга юклаб қўйиш инсофдан эмас,— дедим.— Потапичнинг озиб кетганлигини қара! Мен у билан ҳаммомда бўлдим, қовурғалари худди эски саватнинг чивиғига ўхшаб саналиб қопти, кўрсанг қўрқиб кетасан. Бу аҳволда касалга чалиниб қолади. Кундузи масъул ишда, кечалари эса сени кузатиб юради. Бир кишига шунча иш оғирлик қилмасмикин?

— Сенга нима?— қовоғини солди Саня.

— Мана нима!— офицер маузери қўлимда ялтираб кетди.— Яхшими? Биз буни, Панёк иккаламиз топдик. Сени энди милтиқ билан кузатиб юрмаймиз...

Саня кулди.

— Тентаксан-да, Серёжа! Қўриқлаб, кузатиб юрувчи одам маъноли бўлиши керак... Қизиқ китобга ўхшаб.

— Шунақами? Бу галингни маъноси нима?

У уялиб ерга қаради ва сал жилмайиб деди:

— Очиғини айтганда, Панка икковинг билан унинг орасида ер билан осмонча фарқ бор... Икковларинг ҳали анча ўсишларинг керак...

Уни ортиқ қистаб ўтирмадим. Агар сен қиз болага ёқмасанг, кузатиб қўйгани уринма, бари бир фойдаси бўлмайди. Хафа бўлмаслик керак, лекин сирингни бой берма, ҳар хил баҳоналар топгандан кўра, замонамиз ҳар қандай нуфузли киши олдида бош эгадиган замон эмас эканини, ҳар ким ҳам бунга эриша олиши мумкин эканини исботлаб бер. Уқом секретари билан тенглашол-

маган комсомол ёмон комсомол ҳисобланади! Агар билим олмасак, ўсмасак, унда биз бу ташкилотга нимага кирдик?

Мен ўртамиздаги илгариги муносабатни қайта тиклашга, Санянинг эътиборини қозонишга қарор қилдим ва бу қароримни чинакам комсомолча қатъият билан ҳаётга татбиқ этишга аҳд қилдим.

Авалло мен Потапичдек кўп нарсани билишни, секретарь номига, ҳатто укомга келадиган ҳамма қоғозларни ўқиб чиқишни ўйлаб қўйдим. Глебичнинг кўзи хиралашиб қолганлигидан эрталаблари ҳаммадан олдин келиб, келган хатларни ажратиб берганимдан у хурсанд эди.

Ҳар хил кўрсатма ва бошқа кичик хатларни шу заҳотиёқ ўқиб чиқардим. Брошюра ва китобларни уйга олиб кетиб, тайинланган эгаларига тезроқ қайтариб бериш учун кечалари ўқирдим.

Шундай қилиб, тез орада укомнинг барча ишларидан хабардор бўла бошладим, юқоридан қандай кўрсатма келганлигини ва масалани қандай ҳал қилиш кераклигини Потапичдан кўра яхшироқ, ҳатто олдинроқ билардим.

Қалинроқ китобларни мутолаа қилиш қийин эди.

«Коммунизмнинг бошланғич асослари» номли китобни уч кеча ухламай ўқиб чиқдим, лекин «Капитал»ни бир ҳафтада ҳам ўқиб чиқолмадим. Унда тушунмайдиган жумлалар кўплигидан бошим ғовлаб кетди, тушуниб олишга жуда қийналдим. Жумлаларни тезроқ миямда олиб қолиш учун ҳам ёдлардим, ҳам ашула қилиб айтардим, ниҳоят китобдан баъзи нарсаларни ўрганиб олдим. Кўп нарсаларни гўё ўзимникига ўхшатиб, ёддан айтиб бера оладиган ҳам бўлиб қолдим.

Уком почтасига келадиган хатлардан кўплаб зарурий нарсаларни билиб олардим.

Тез орада ҳурматга сазовор бўлишим қийин эмаслигига ишона бошладим. Навбатдаги почта келганда қўлимга: «Исо бўлганми?» деган китобча тушиб қолди. Мен уни ўқиб чиқдим, айрим жойларини ҳатто ёзиб олдим. Китобча лўнда ва тушунарли қилиб ёзилган экан. Бундай шахс бўлмаган, бу афсона, охирида китоб юзасидан музокарани қандай ўтказиш тўғрисида кўрсатма ҳам бор эди.

Уша пайтларда бизнинг Спасоводаги илғор ўртоқлар Исони шижоатли революционер, ҳақиқий революция қила

олмай, ҳар хил мўъжизаларга берилган, меҳнаткаш омма қўллаб-қувватламаганлиги сабабли худога сизиниб кетган, у ўз ҳадисларида бойларга қўл келадиган итоатгўйликни тарғиб этган, деб ўйлашарди.

Бу гаплар ҳаммага тушунарли эди. Бир куни Потапич ишчилар йиғилишларидан бирида Исони худди ана шундай таърифлаб қолди. Мен унинг гапига қарши чиқдим:

— Мен қаршиман, нотўғри!

Потапич Исонинг ҳаётини ёзган Ренанни пеш қилиб туриб олди.

Мен бўлсам унга «Исо ҳақидаги афсона» деган китобдан шартта парча ўқиб бердим.

Баҳс бошланиб кетди. Албатта, мен ҳақ бўлиб чиқдим.

Болалар ҳайрон қолишди. Ленькин ҳатто менга қараб афтини буриштирди:

— Вой сен чипта кавуш-эй, секретардан ҳам ақл-лироқ чиқиб қолдинг-ку... Мен қишлоқни тан ола бошладим!

Худди ана шу кундан эътиборан ҳурматим орта бошлади.

Бирор нарса бўлса, тамом, мени чақиришадиган, сўз берадиган бўлишди.

Бир куни мен попни баҳсда ютиб чиқдим, шундан кейин тўрт тарафга донғим таралди.

Рогожкалик комсомоллар ўз попларининг жаҳлини чиқаришипти. Унинг деразаси тагида ҳадеб: «Худо йўқ, поп ҳам керак эмас», деган ашулани мазах қилиб айтиверишибди.

Поп уйқуга кетган айиққа ўхшаб уйда ағанаб ётган экан, тўсатдан уни: «Худо борми ёки йўқми?» деган баҳсга таклиф қилиб қолишибди. Поп клубга шайланиб, қуроли бўлмиш инжилни қўлтиқлаб келиб, ундан ҳар хил сураларни ўқий бошлабди. Бир соат ўқибди, икки соат ўқибди, клуб одамга тўлиб кетибди. Одамлар унга шундай диққат билан қулоқ солишармишки, ҳатто жойларидан қимирлашмасмиш. Поп суралар орасида революциямиз тўғрисида яширинча қилиб гап қистириб кетаётганмиш.

Болалар довдираб қолишибди, одамлар попнинг сўзини бўлишга, луқма ташлашга қўйишмасмиш, бундай катта китобга қарши чиқишни эса уддалаёлишмасмиш.

Уларнинг чопари укомга от қўйиб келибди — қараса ҳеч ким йўқ, бозор кунни экан. Кейин уком партияга югурибди — у ерда ҳам навбатчидан бошқа ҳеч ким йўқ, навбатчи эса ўрнини ташлаб кетолмасмиш.

Шунда чопар мени кўриб қолди. Иккимиз Рогожкага қараб от солдик, биз поп одамлар диққатини ўзига қаратиб, уларни нариги дунё азоблари билан қўрқитаётган пайтда кириб бордик.

Фурсатни бой бермай, қўлимни кўтариб, мулойимгина дедим:

— Ижозатингиз билан шу ҳақда бир савол берсам. Айтинг-чи, Иоанн ота, бу китобда ёзилганларнинг ҳаммаси тўғрими?

— Ҳаммаси тўғри, ўғлим.

— Худо одамни қандай ясагани тўғрисидаги жойини ўқиб берсангиз.

Поп ўқиб берди.

— Хўш,— дедим мен,— ҳаммаси аниқ-у, лекин бир нарсага тушунмаяпман: биз қайси лойдан ясалганмиз? Оқ лойданми? Иоанн ота, аниқроқ қилиб айтиб берсангиз, худо ҳамма аъзоларимизни ўз қўллари билан ясаганми?

— Қўлидаги узуклари билан ясаган, ўғлим.

— Ички аъзоларимизни ҳамми? Ичакларимизни ҳамми? Кўричагимизни ҳамми?

Поп жим қолди, ўзи ҳам иккиланаётганга ўхшарди.

— Бўлмаган гап,— дедим халққа қараб.— Гражданлар, буни докторлардан сўранг. Ҳар биримизнинг ичагимизни ўзи қирқ газ. Одам у ёқда турсин, қордан Қорбобо яшашнинг ҳам ўзи бўлмайди. Бурнини сабзидан қиламиз. Одамнинг тузилиши мураккаб, ахир қандай қилиб шунча нарсани лойдан яшаш мумкин? Тўғри, усталар энг сифатли лойдан ҳайкаллар ясашади, аммо, фақат устинигина ясашади, ичи бўш бўлади. Ахир қандай қилиб юракни, ўпкани, жигарни лойдан ясаб бўлади? Йўқ, бу семиз китобдаги гаплар ғирт ёлғон, биз қўл билан ясалган эмасмиз!

Қаттиқ кулги кўтарилганидан поп китобини шартта ёпди. Одамлар менинг ёнимни олиб кулаётганларини кўриб, сўзимда давом этавердим:

— Бундан чиқди, бургани ҳам худо лойдан ясаганлигига ишониш керак, чунки уни қўл билан эзиш қийин! Ахир, бургадан ташқари шундай кичик микроблар бор-

ки, уларни олимлар фақат микроскопдагина кўришади. Демак, худонинг бундай жониворларни яшаш учун ғоятда нозик асбоб ва катталаштириб кўрсатадиган ойнаги бор экан-да.

— Бу ерда қандайдир чатоқлик бор, инжилда-ку...

— Мантиқ йўқ...

Халойиқ орасидан шунга ўхшаш луқмалар эшитилиб турарди.

Мен улар диққатини ўзимга жалб қила олганимдан фойдаланиб, ташвиқотдан тарғибот қилишга ўтдим. Худо бизга эмас, бойларга зарурлигини, бойларнинг ҳукмронлигини қувватлаш учун кераклигини исботлардим. Агар попларни оладиган бўлсак, улар буржуазия ва барча золимларнинг малайларидир, дедим.

Шу ерга етганда поп ортиқ чидаёлмай, жўнаб қолди, мен эса оммани оғзимга қаратиб, сўзлашда давом этавердим.

Табиатнинг даҳшатли кўринишлари ҳақидаги қадимги ёввойи одамларнинг тасаввурларидан бошлаб, бизнинг замонамиздаги жаҳолатпарастларнинг бирмунча нозик найранглари тўғрисида, турли динлар ҳақида билганларимнинг ҳаммасини бафуржа, баҳс-мунозара ва шовқин-суронсиз гапириб бердим.

— Сизларга чин комсомолчасига ваъда бериб айтаманки у дунёдаги жаннату дўзах, шайтону инс-жинслар бўлмаган гап.

Буни тасдиқлаш учун Демьян Беднийнинг шеърини ўқидим, бу шеърда поп ишчини дўзахни пеш қилиб қўрқитади, ишчи бўлса поппи иссиқ цехга сургаб кириб, бу дунёдаги дўзахни кўрсатиб қўяди, шунда поппинг кайфи учиб, жони чиқиб кетаёзади.

Халойиқ шеър ўқиганим учун менга, худди томоша кўрсатган артистдек, пул ёки озиқ-овқат йиғиб бермоқчи бўлишди. Лекин мен рад этдим.

Шу кундан бошлаб, мен ҳақимда, бу бола баҳсда попларни бир чўқишда қочиради, деган гап тарқалди.

Ҳамма болалар мени табриклашади. Саня бўлса индамайди, фақат кулиб:

— Серёжа, мен сендан кўра кўпроқ нарсани биламан!— дейди.

Тишимни тишимга қўйиб индамадим, ахир мен унинг тўғрисида бундан ҳам кўпроқ нарсани биламан. Мен ячейкамизнинг Санянинг обрўсини кўриқлаш ҳақидаги

буйруғини бажарарканман, баъзан ҳатто кечалари мижма қоқмай чиқишимни гапириб ўтирмадим.

Яқинда ҳаво ёмонлигидан юрагим сиқилиб, ўрнимдан туриб кўчага чиқдим. Хўш, нима бўпти дейсизми? Шаҳардаги баъзи-баъзи уйларнинг деразаларидан ёруф тушиб турар, баъзилар чироқларини ўчириб ухлаб ётишарди. Тўсатдан бир дераза тағига бориб қолдим, парданинг нарёғида иккита гавда кўриниб турарди. Мен уларнинг юзларини кўрмадим, овозларини эшитмадим, лекин аёлнинг соч ўрминини орқасига қандай ташлагани ва эркакнинг боши унга томон эгилганидан булар Потапич билан Саня эканлигини билса бўларди.

Бу, ўқитувчининг уйи бўлиб, у Потапичнинг онаси эди.

Мен гавдаларнинг бир-бирига яқинлашаётганини, кейин узоқлашаётганини, яна бир-бировига чирмашиб кетганини кўриб турардим. Мен уларнинг қучоқлашганларини тасдиқлай олмайман, йўқ. Орқа томонда эшикчаси очиқ печка ёниб турарди, балки оловнинг яллиғи бу икки сояни дам бирлаштириб, дам узоқлаштираётгандир.

Кўнглим ғаш эди. Шамол эса қутуриб, дарахтларнинг хўл баргини ерга иргитар, уни юмалатиб-юмалатиб ифлос қилиб, тахта тўсиқ тешигидан опкелиб бетимга чапларди. Мен улардан кўзимни узмай, пешанамга ёпишган хўл баргларни олиб ташлардим.

Икки соя мени мазах қилгандай бир зайлда гоҳ яқинлашар, гоҳ узоқлашарди, ҳеч тушуниб бўлмасди, мен шундай азоб чекиб турганимда сояларнинг бирининг қўлида китоб кўриб қолдим. Улар китоб ўқиб, ўзаро муҳокама қилишаётганини фаҳмладим.

Орқамга қайтаётиб, нега мен ҳам мана шундай бир қизга китоб ўқиб беролмайман, нима учун у қиз билан дилимдаги гапларни ўхшатиб гаплаша олмайман, намунча ландовурман деб ўйлардим. Мен дунёдаги ҳамма нарсани билишни истардим. Бир куни шу ҳақда энг яхши дўстим Панёкка айтдим.

— Ҳа, дўстим, сен билан менинг зиёлиларга тенглашишимиз жуда қийин, Потапични ёшлар союзини бошқариш учун биринчи курсдан чақириб олишган, у студент. Ундан ўзиб кетиш учун университетни тамомлашинг керак.

— Бу узоқ гап, менга тезроқ бўлиши керак.

— Ҳаммаси бирдан бўлақолсами?

— Қанийди, яхши бўларди-я.

Панька кулиб юборди, менга муғомбирона қаради-да, қўлимдан ушлаб:

— Дорихоначидан ҳам олимроқ бўлишни истайсанми?— деди.

— Нима бўпти, зарар қилмайди.

— Мен сенга яна бир сирни айтаман. Унда шунақа китоблар борки, ўша китобларда оламдаги жамики нарса тўғрисида ёзилган. Шу нарсаларни билишни истайсанми?

Келишдик. Панёк кўп ўтмай менга «Брокгауз ва Эфроннинг катта энциклопедияси» номли китобни келтириб берди. Китоб жуда катта бўлиб, ундаги сўзларнинг ҳаммаси «Э» ҳарфидан бошланарди.

— Қўлимга бир тушиб қолди. Дорихоначи ҳамма китобларини қулфлаб юради... Кўйлак тагига тиқиб фақат битта китоб олиб чиқса бўлади. Илмни ҳозирча шундан бошла.

Китобни ўқишга киришдим — бўлмади. «Э» ҳарфи билан айтиладиган сўзлар қўшиб гапирадиган бўлиб қолдим. Ҳатто укомчилар:

— Сергей, намунча «Э»лаб қолдинг,— деб мenden кула бошлашди.

Фанда бир томонламалик фойдадан кўра кўпроқ зарар қилар экан.

Бахтимга дорихонага ўтин ёрадиган одам керак бўлиб қолди. Пул тўлаб одам топиш амри маҳол эди; қоғоз пулнинг қиймати ниҳоятда паст бўлиб, у билан фақат қарта ўйнашарди; дорихонада озиқ-овқат йўқ эди, фақат спирт топиларди, холос. У ҳам Чекада рўйхатда турарди. Дорихоначи ташвишда эди, қишда ўтинсиз жуда огир. Шундай пайтда биз ёрдамга келдик:

— Келинг, бўш вақтимизда ўтин қилиб берамиз,— дедик.

Дорихоначи суюниб кетди, қўлларини бир-бирига ишқаларкан, сўради:

— Болалар, меҳнатингиз эвазига нима бераман?

— Бизга ҳеч нарса керак эмас, фақат энциклопедияларингизни ўқишга руҳсат берсангиз бўлгани.

Дорихоначининг ҳатто узун бурнидаги кўзойнаги тушиб кетди.

— Биз деганинг кимлар?

— Манави Серёжкага. Фақат бу сир, сиз ҳам ҳеч кимга айтманг, биз ҳам.

Бу гап дорихоначига маъқул тушди ва мен шу кундан бошлаб, унинг кабинетига жавондан хоҳлаган китобни олиб ўқийдиган бўлдим. Мен дорихонага озода кийиниб келардим. Худди овқатлангани ўтираётгандай, қўлларимни ювардим; дастлабки вақтларда дорихоначи орқамдан кузатиб юрди, кейин эса ишонадиган бўлди. Шу тариқа истаган китобимни бировнинг зимдан кузатувисиз бемалол олиб ўқий бошладим.

Шундай қилиб, кундан-кунга илмимни ошириб бордим. Панёк бўлса: «Серёжкадан истаган нарсани сўранглар, ўша заҳоти жавоб топиб беради!» деб болаларни ҳадеб қизиқтирарди.

— Сергей, сен дунёдаги ҳамма нарсани билармишсан, шу тўғрими?

— Тўғри, биламан.

— Шунақами?— ҳайрон бўлган Саня ўша заҳоти савол берди:— Эмбриональ назария нима?

У мени, худди имтиҳондагидек, йиқитмоқчи бўлди-ю, лекин нақ кўнглимдаги саволни берганди. «Э» ҳарфи билан бошланадиган сўзлар менинг жони-танзим-ку. Бу сўзни шундай қотириб тушунтирдимки, укомдагиларнинг оғзилари очилиб қолди, шу ерда турган бизга партия томонидан бириктирилган вакил мамнунликдан «воҳ-воҳ»лаб юборди.

Болалар қувониб кетишди. Ҳар ким ўзининг билимдонлигини кўрсатмоқчи бўлиб, энг чигал саволларни беришга уринарди.

— Тўхтанглар, мен кўзбоғловчи эмасман, буни ўйлаб кўриб, эртага жавобини айтаман.

Шундай қиламан ҳам: берилган ҳамма саволларни қоғозга ёзиб оламан-да, дорихонанинг орқа эшигидан «лип» этиб кириб, энциклопедияни варақлайман. У ерда, марҳамат, ҳар қандай саволга жавоб тайёр. Кечаси билан уни ўрганиб чиқаман-да, эрталаб жавобини айтиб бераман.

Мен болаларни ҳайратда қолдирардим, улар мени аллақандай нодир одам деб ҳисоблай бошлашди.

Саня тушунмай қолган нарсаси ҳақида менга борган сайин кўпроқ мурожаат қиладиган бўлди. Потанич узоқ вақтгача шубҳаланиб, мени кузатиб юрди-да, бир кун и сўради:

— Нимага дорихонага қатнаб қолдинг?

— Утин ёриб, пул ишляпман.

Бир вақт у справка учун менга мурожаат қилди. Қайси биримиз тўлиқ илмга эга эканлигимизни мана энди синаб кўраман. Бир сафар Саняни қўлидан ушлаб:

— Шунча ишлаганинг етар, юр уйга, кузатиб қўяман, йўлда зерикиб қолмайсан,— дедим.

Саня қоғозларини стол тортмасига солди, кейин уйга жўнадик.

Тунги бўм-бўш кўчалардан кетяпмиз. Тротуар ўрнига ётқизилган тахталар устидан боряпмиз. Қадамларимиз тахталар устида қаттиқ эшитиляпти. Саня гапимга қулоқ солиб боряпти. Мен бўлсам унга Жорж Санд ва Зинаида Волконская тўғрисида гапириб боряпман. Унинг учун махсус машҳур аёллар ҳақида ўқиган эдим, мен жиддий гапириб боряпман-у, у бўлса нуқул кулади:

— Ҳа, ҳа, қизиқ табиатинг бор-да! Кўриниб турипти, буни атайлаб ёдлаб олибсан!

Юракдан суҳбатлаша олмадик, вассалом.

Мен, Потапич билан тенглашишга беҳуда уринибман, деган шубҳага тушиб қолдим. Санянинг қалбини у бутунлай эгаллаб олипти, бизнинг аввалги дўстлигимиз учун унинг қалбида зиғирчалик ҳам жой қолмапти.

Бир куни у тўсатдан кечаси ҳужрага келди-да, хахолаганча, ўзини ўринга ташлади.

— Серёжа, қулоқ сол, Потапич... Ўзини кўрсатди-я? Менга нима деганини биласанми? Йўқ, ҳеч қачон топа олмайсан! Ўзи билан бирга яширин ташкилотда ишлагани чақиряпти, ё жангга бирга борамиз дегандир, деб ўйларсан. Асло. Вой сенга ҳатто буни айтолмайман, уят, уезд ёшлар союзининг раҳбари тўсатдан фаол комсомол қизга: «Саня, кел турмуш қурамиз»,— дейди-я.

Шунда кўзлари чақчайиб кетгандай бўлди.

— Фу, Серёжа, ахир биз коммунистлар ташкилотига бир-бировимиз билан турмуш қургани бирлашганмизми? Революциядан олдин ҳам, бундан юз йиллар муқаддам ҳам барча оқбиллак хонимлар билан бойвачча йигитлар ана шундай ҳаётга интилардилар. «Оилали комсомол йигит», «турмуш қурган комсомол қиз», бу ҳатто қандайдир ғалати эшитилади! Тўйдан қочиб кетиб Комиссар тўғри қилган экан.

Қаҳрамон бўлиб қайтиб келганидан кейин уйланаверади!

Шундан кейин Санянинг Потапичга қизиқиши сўндиқўйди. Мен бекорга у билан мусобақалашмоқчи бўлиб юрган эканман. Бу фикр ўз-ўзидан йўқолди-кетди. Потапич шундай жавоб олдики, алаmidанми ёки уялганиданми, бир неча кун ишга ҳам келмади.

25

Бир кун иш уюмда «Севги нима, комсомоллар турмуш қуриши мумкинми?» деган темада мунозара бўлди.

Жуда қаттиқ тортишув бўлди. Шунда Шчукин:

— Саняга қойилман, бир вақтлар мени кўзимни очиб қўйганди, энди Потапичга рад жавоби берди...— деди.

— Тўғри-да, жуда бурни кўтарилиб кетувди, уюмнинг биринчи секретари бўлса, нима, унга биринчи комсомол қизни олиб бериш керакми,— қувватлади Комзин.

— Бўлмаса-чи?— Ленькин ҳар вақтдагидек тегажонлик қилди,— ахир комсомол бошлиғи партиясиз аёлга уйлана олмайди-ку!

— Сенга ҳазил бўлса,— унга ёпиша кетди Костицкий,— ахир биз уюмчилар бўлсак, оилага ўралашиб ўтиришимиз тўғрими? Уезд ёшлар съезди бизни бола боқиш, болаларнинг кирини ювиш учун сайлаганми? Бу ердан революцион чақириқлар ўрнига болаларнинг «инга-инга»си таралсинми?

У лабларини шунақаям ғалати қилиб қийшайтириб, кўзларини шунақаям қисдики, йигитлар қотиб-қотиб кулишди.

— Уйланган одамда қандай қилиб йигит ва қизларга қизиқиш бўлади? Уйландими, бас, ўрнига бошқа одамни сайлаш керак.

— Шундай,— деди Комзин,— бизга уйланавер деган топшириқ берилмаган.

— Агарда йигит қизни севиб қолган бўлса-чи?— Тўсатдан гапириб юборди ака-ука Тинчеровларнинг бири, лекин иккаласи қизариб кетди.

— Мана бу қишлоқдагилар тушунчаси!— Костицкий кўзини қисиб уларга ўгирилди.— Севги — бу буржуйлардан қолган эскилик сарқити эканлигини тушунишларингиз керак.

— Боринг, ана буржуйлардан қолган сарқит ҳам бўлақолсин. Унда нега энди шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам

севги ҳақида қўшиқ тўқишади, куйлашади?— деб сўради Комзин.

— Некрасовда ҳам: «Севги ва очарчилик дунёда ҳукмронлик қилади», деб айтилган,— эслатди Шчукин.

— Бу аниқ марксистик формула,— унинг гапини тасдиқлади Костицкий,— севги инсоният учун худди овқат сингари табиий зарур нарса.

— Демак, дунёда севги бор экан-да?— деб Комзин кафти билан столни уриб қўйди.— Демак, бизнинг қишлоғимизда қизлар тун бўйи изтироб, фироқ тўғрисидаги ашулаларни бекорга айтишмас экан-да?

— Лекин «изтироб» бўлмаслиги керак!— Костицкий унинг оғзига урди.— Одамлар нон учун, албатта, севги учун ҳам изтироб чекмасинлар деб революция бўлди-да.

— Қизиқ,— кулимсиради Ленькин,— дворян ва помешчиклар бир бурда нон деб ҳеч қачон мусибат чекишмаган, лекин севгини деб бир-бирлари билан дуэлга чиқишган. Бунинг сабаби нимада?

— А-ҳа, эшитдингларми, у кимни назарда тутиб гапиряпти. Пушкин қоралаган помешчикларнинг ўғиллари — Онегин ва Ленскийга шаъма қияпти, тушунарлими? Улар бекорчиликдан севги изтиробини тортишар, бир-бирларини ўлдиришарди, бизнинг эса ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб ётибди, бутун жаҳонни ўзгартиришимиз керак. Агарда биз севги ва рашк билан ўралашиб қоладиган бўлсак, унда ёшларни курашга ким отлантиради?

— Ҳа, шундай, комсомолларга бунинг кераги йўқ, халақит беради,— қўшилди Комзин.

— Айниқса уком аъзоларига! Севиш ман этилсин деган қарор чиқарамиз!— қизиқ қилиб қийқирди Ленькин.

— Ҳар доимгами?— сўради Тинчеровлардан бири.

— Лоақал жаҳон революциясигача!— тезда жавоб қилди Ленькин.

— Унда узоқ эмас экан,— деди Шчукин.

— Ер юзида коммунизм қургуниimizгача бўлса, ундан ҳам яхши!

— Коммунизмни қачон қураимиз?

— Ҳа, нима бало, сабринг чидамаяптими?

— Менга-ку ҳеч нима эмас-а... Лекин бир яхши қиз қишлоғимизда мени ўйлаб, куйиб-ёняпти, ўшанга узоқ кўриниб кетармикин деб қўрқяпман-да.

Яна ҳамма кулди.

— Сен унга яхшилаб тушунтир, сиёсий онгини ўстир.

— Ҳазилни қўйинглар,— деди Костицкий,— мен Потапичнинг хулқини бюрода муҳокама қилишни таклиф этаман. Энг фаол комсомол қизимизга, жамоат ишини ташлаб, уй бекаси бўлинг деб таклиф қилиши тўғрими? Эрининг пайпоғини ямаш, кир ювиш, овқат пишириш, болаларни боқиш ва эри овқатланиб бўлиб, юзига газетани ёпиб олиб ухлаганда, олдида ўтириб пашшасини қўриб ўтирсинми?!

Бу даҳшатли воқеани ҳаммамизнинг кўз олдимизга шундай келтириб қўйдикки, биз Потапични мешчанлиги учун шу заҳотиёқ комсомол сафидан ҳайдамоқчи бўлдик.

— Демак, комсомолларнинг уйланишлари қатъиян ман қилинади деб қарор қиламизми?— луқма ташлади Ленькин.

— Ҳа!

— Демак, партиясизларнинг уйланишлари мумкин... Лекин ҳамма онгли, қизлар ва болалар комсомолга ўтгандан кейин нима бўлади?

— Унда коммунизм бўлади.

— Коммунизмда муҳаббат бўлмайдами?

— Яна ўша гап!— Костицкийнинг жаҳли чиқди.— Ахир коммунизмда эркин муҳаббат бўлади. Аёллар уй ишларидан бўшаб қолишади. Ошхоналарда овқатланишади. Қир ювиш, пайпоқ ямаш каби ишлар машиналар ёрдамида бажарилади. Болалар... Болалар ҳукуматга топширилади, ҳаммаси бир хилда тарбияланади. Севиш оддий бўлади... Худди мана шу бир стакан сувни ичгандай...— дея у графиндан сув қўйиб ичди.

Шу пайт Саня кириб келди.

Костицкий унга кўзи тушиши билан қалқиб кетди, оғзидан сув фонтандек отилиб чиқди.

Болалар кулавериб баъзилари столдан, айримлари стулдан йиқилиб тушишди.

— Нима гап бўляпти ўзи, болалар?

Ҳаммамиз ўзимизни йўқотиб қўйдик, фақат Ленькин ўзини тутиб қолди.

— Биласанми, Санечка, ҳаммамиз битта масалада келишолмай, қалқиб турибмиз,— деди у Костицкий тўккан сувга ишора қилиб.

— Қанақа масала экан?— кулимсиради Саня.

— Муҳаббатни нима қилиш керак деган савол кўндаланг бўлиб турибди,— тўнғиллади Қомзин.

Қиз қошларини чимирди.

— Муҳаббатга нисбатан муҳимроқ масалалар ҳал қилинмагунича севги масаласини вақтинча бир чеккага қўй туриш керак, деган фикр бор.

— Албатта, болалар, биз ҳозир ёшмиз, ёшлар ташкилотда бирга ишлаймиз, келинлар, оддийгина дўст бўлайлик!— Саня гўё ҳаммамизни қучмоқчидек қўлларини ёзди.

— Бўпти,— унинг олдига югуриб келди Костицкий.— Секретарь қўлдан чиқарган дўстлик эстафетасини қабул қиламан.

Саня ўзини четга тортди:

— Буни сизларга ким айта қолди? Бу иш тўғрисида уком мажлис ўтказдими?

— Мажлис ўтказишга-ку ўтказмадик, лекин кичкина кенгаш бўлиб ўтди, холос,— бошлади Ленъкин.

Саня ҳаммамизга бирма-бир кўз югуртириб чиқди. Лекин ҳеч нима демади, фақат елкасини қисиб қўйди.

Мен унинг қалбида яна қандайдир ўзгариш рўй берганлигини тушундим. Лекин бу қандай ўзгаришикин?

26

Бу йил илк куз узоқ чўзилди. Ҳаво очик, кун иссиқ.

Шаҳар осмонида мезон толалари учиб юрипти. Бу толаларга илашган кичкина толачалар шамол эсан томонга учди. Уларга нима керак? Жойгиналарида тинчгина ётишса бўлади-ку, йўқ, қанотча чиқариб, олисларга отланишади. Нима учун?

Қўнғироқхонага чиқиб, қўнғироқлар тагидан, нақ булутлар орасидан уларга кўзим толгунча тикиламан. Гриднигача ета олишармикин ёки даладаги баланд ўроқ машинага ўралашиб, ярим йўлда қолиб кетармикин, деб ўйлайман.

Ҳозир уйимизда нима бўлаётганикин? Пичан ғарамда, дон омборда етилган, қўй-қўзилар ўтлаб, ғозлар қанот қоқаётгандир. Сув тегирмони гусура-гусур қилиб юраётгандир. Аёллар ун элашиб, янги ҳосилдан қуймоқ қилишаётгандир. Қудалар бир-бириникига каштали сочиқ олиб боришаётгандир. Илк куз олтин давр, қишлоқ-

да хурсандчилик авжида, совчига боришлар, унашишлар, оқ ўратишлар...

Оҳ, мезон толалар, бизнинг қишлоғимизга бир назар ташлаб ўтинг, қаранглар-чи, Қаллахум кимга совчи қўйдийкин, наҳотки Варяга бўлса? Стеша Масхарабозга ким совчи юбордийкин?

Толалар учиб, қўнғироқхонани ўраб олишади. Юзимга қўниб киприкларимни қитиқлашади, мен куламан.

Юзимга илашган оппоқ толаларни олиб, олдинга учинглар, деб яна қўйиб юбораман. Ҳамма қаергадир шошиляпти, ҳамма учяпти.

Ана, шаҳарликлар ҳам куз яқинлашганини сезиб қолиб, донининг ортиқчасини давлатга топширмасдан яшириб қўйган деҳқонларнинг ғаллаларини озиқ-овқат йиғувчи отрядлар мусодара қилмоқ учун қишлоқларга ҳамла қилмасдан бурун буғдой ва унга айирбошлаш ниятида ҳар хил буюм-нарсаларини юклаб тўрт тарафга тўзғиб кетишяпти.

Мен шаҳарликларнинг аҳволини кўрдим, айтарли яхши эмас. Агар ҳозир қишлоқда бўлганимда, нотўғри иш қилган бўлсам ҳам, иложи борича ҳамма нарсани берардим. Чунки қонун бўйича, ишчи ўзининг ҳамма маҳсулотини ҳукуматга топшириши лозим, ахир, деҳқон ҳам шундай қилиши керак-да. Кейин эса ҳукуматнинг ўзи ҳар кимга керагича — ишчига нон, деҳқонга мих ва чит етказиб беради.

Албатта, коммунизмда шундай бўлади, ҳозирча эса бу фақат орзу, ишчига нон етишмайди, деҳқонларга беришга ҳатто туз ҳам йўқ.

Бунга буржуазия айбдор, у ҳар томондан уруш очди, мана шунинг учун коммунизм қуриш қийинлашди.

Биз ҳаммасини тушунамиз, шунинг учун ҳам ишчи баҳоли қудрат борини деҳқон билан бўлашади. Албатта, баъзида эски турмуш сарқитлари учраб туради. Бир хил уста чилангар қишлоққа хонаки арақ тайёрлайдиган аппарат қилиб берапти, уникага эса қулоқлар тунда яширинча дон тушириб кетишади, бари бир бу ишнинг охири вой.

Биз шунақаларни ушлаймиз, улар биздан жаҳллари чиқади. Бир куни Ленькин дарғазаб кириб келди:

— Отамни отиб қўйишимга сал қолди!

— Нима учун?

— Мен унинг кашфиётини болға билан уриб пачақ-

лаб ташладим. Хонаки арақ тайёрлайдиган аппарат ўйлаб топибди! Бу ишчи, локомотив ремонтни бўйича уста, яна лақаби «паровозлар доктори»миш! Ишчи одамни шунгача олиб келишди-я! Бу ҳаммаси сиз қишлоқиларнинг ишингиз, мен бўлсам, ўйлаб топган ўша кашфиётини болға билан мажақлаб ташладим!

У бошини қўлларига қўйганча ўтириб қолди, ҳеч ким билан гаплашгиси ҳам келмайди, ҳатто Саняни ҳам тан олмайди.

— Биласизми, отам менга нима деди?—«Сен,— деди у,— ифлоссан, ваъзхонлик қилишни биласан, мен бўлсам олти одамни боқишим керак. Уйга ақалли бир бурда нон олиб келгин-да, кейин буйруқ бер...» Шундай деб мени урмоқчи эди... Мен қўлимга тўппончани олдим. Бўлди, тамом, ўзларинг ишлайверларинг, мен заживалка ясагани кетдим!

— Уят-э,— ҳазиллашмоқчи бўлди Саня,— яна сен гегемонсан-а! Чидагин-да ахир!

Шу топда унинг юрагига ҳазил сиғмасди.

— Уртоқлар, ортиқ чидаёлмайман, сабрим қолмади!

Бу йигитнинг шароити ана шундай оғир эди. Яхшиямки менга қишлоқдан онам қопда картошками, сўкми ёки мойми бериб юборади, очлик азобини чекмайман.

Албатта, мен ҳаммасини ёлғиз ўзим емайман, ҳар галги келган посилкани улфатларим билан бир ўтиришда еб тамом қиламан. Аммо бу ҳар замонда бир бўладиган нарса. Мен қишлоқдан оброк¹ ёки солиқ талаб қила олмайман, нега деганингизда мен бой эмасман-ку! У ерда тер тўкмасам, ер чопиб, экин экмасам, бундай ҳуқуқ менда қаердан бўлсин.

Умуман, мен ўзимни жуда ноқулай сезяпман! Чунки бу ерда ҳам бирор фойдали иш билан шуғулланмай, худди амалдорлардек юрибман. Ниманидир қиламан ва қилишга уринаман, худди бирор нарса билан банддекман. Лекин ўнгу сўлимга қарасам, қуруқ идишда ҳавони айлантираётганга ўхшайман, ҳатто бундан қўрқиб кетаман.

Қўнғироқхонадан қарасам бутун шаҳар аҳли қандай ишлаётгани кўриниб туради. Дарё бўйида ёғоч тиладиган

¹ Крепостнойлик даврида помешчикларнинг деҳқонлардан маҳсулот ёки пул билан мажбуран оладиган солиғи. (Тарж.)

арра-дастгоҳ қарағай, қайин арралаяпти, тилапти. Қайрағочни милтиқ қўндоғи яшаш учун Тулага жўнатишяпти.

Депода бўлса учқунлар чақнайди, ишчилар паровозларни ремонт қилиб, вагонларни янгилашяпти.

Крахмал ишлаб чиқарувчи корхона мўрисидан тутун бурқсияпти.

Бутун адир ип йигирувчилар билан тўла эди.

Олдинлари иккита арқон заводи бор эди, арғамчи ва йўғон арқонларни машинада эшар эдилар. Эгалари заводни ҳукуматга топширишни хоҳламай, ўт қўйиб юборишган. Энди бўлса бутун йигирувчилар арқонни қўл билан эшишар эди. Болалар, аёллар катта қовуғдан қилинган ғилдиракни айлантиришади, қари йигирувчилар бўлса белига канопни қистириб, адирдан пастга қараб орқалари билан арқон тўқиб тушаверишади.

Бутун кўчаларни тўлдириб арқон тортишган, тепадан қарасанг, худди ўргимчак оғзидан ипини чиқариб ўрма-лаб кетаётганга ўхшайди.

Булар «Тўқиган қизил арқонимиз билан жаҳон контр-революциясининг томоғидан бўғамиз» деган шиор остида ишлаётган «Красний канат» артелининг аъзолари эди. Бу шиорни идора эшиги тепасига Қостицкийнинг ўзи ёзиб қўйган эди.

Ҳозир ҳам улардан бизга қизил билет олгани келган болаларга Потапич:

— Ҳўш, контрреволюцияни бўғамизми?— деб ҳазиллашиб қўяди.

Болалар эса:

— Бўғамиз!— деб дадил жавоб беришади.

Ҳар қандай шароитда ҳам, менинг билишимча, ишчилар асло умидсизликка тушмайдилар. Менинг эса негадир кўнглим ғаш? Негадир ҳаётим қувончли эмас? Нимага деганда мен меҳнат қилмаяпман. Биргина комсомол иши билан шуғулланиш зериктириб қўяяпти мени.

Ҳеч ким халақит бермайдиган қўнғироқхонада ўтириб шундай хаёл сурардим, бир вақт Саняни кўриб қолдим.

У тахта йўлкадан борарди, иккита қилиб ўрилган сочи эса шамолда ҳилпирарди. У худди учиб бораётганга ўхшарди. Бирор ёққа ёшлар мажлисига шошилаётгандир-да.

— Саня!— деб чақирдим-да, бекиниб олдим.

У атрофга аланглаб елкасини қисиб қўйди-да, шош-

ганча кетаверди. Овозим қаттиқроқ чиқсин деб қўнғироқ тагига келиб, яна:

— Саня!— деб қичқирдим. Тепага қараш тагин хаёлига келмади. Лекин уни саросимага солиб қўйдим, панжарадан эгилиб, шапкамни оёғи остига ташлаганимдан кейингина тепага қаради.

У кулиб, айланма черков зинапоясидан узоқ кўтарилди, нафаси ичига тушиб, йиқилишига сал қолди. Нафасини ростлагандан кейин қалам учига тиқилган мис билан қўнғироқни уриб жиринглатиб кўрди ва:

— Қўнғироқлар тагида ўтказган мажлисларимиз эсингдами?— деди.

— Бўлмаса-чи, жуда ажойиб пайтлар эди-да.

— Қўнғироқнинг овозини эшитардилар, лекин қаердалигини билмасдилар — умр бўйи эсдан чиқмайди ўша ажойиб дамлар.

— Ҳозир ҳамма қизлар сенинг гапингга киришса, ҳўш бу ажойиб эмасми? Сенга тагин нима етишмайди?

— Мен укомда ғалаён кўтараман!

— Кимга қарши?

— Қулоқликка қарши, калтабинликка қарши.

— Бу сенинг ҳам жонингга тегдими? Мен қочиб кетишга қарор қилдим, амалдор бўлишни хоҳламайман!

— Нимага?

— Ишсиз юриш қийин.

У шундай кулиб юбордики, ҳатто, қўнғироқлар ҳам жаранглаб кетгудай бўлди.

— Тентак экансан, бошлиқ бўлиш катта иш-ку. Ахир амални қандайдир эски амалдорлардан бирор мансаб-парастга бериб қўйиб, ўзимиз абадий ишчи ёки деҳқон бўлиб қолаверармидик! Йўқ, Серёжа, сен билан биз зиёли бўлиб етишишимиз керак.

— Нима дединг? Сен буни Ленькинга айта кўрма, бўлмаса орага совуқчилик тушади-я.

— Буни биринчи бўлиб худди ўшанга айтаман! У гапимни қувватлайди.

— Ҳа, майли, айта қол! Қаллангга қаёқдан келиб қолди бу ўзи?

— Мана сен, қўнғироқхонамиздан диққат билан қарагин-а. Шаҳар нурсиз... зерикарли... Уйлар нурсиз, кўчалар нурсиз, майдонлар чанг ва зерикарли. Ҳов анави чеккароқдаги худди гулдастага ўхшаб кўринаётган нима? Ҳўш, шу манзара кишини қувнатиши мумкинми?

— Бу иккинчи даражали мактаб.

— Ҳа, ҳа, анавилар — катта танаффусга отилиб чиққан ўқувчилар. Бўлажак ўқитувчилар, агрономлар, ер ўлчовчилар, инженер ва олимлар. Узинг ўйлаб кўргин-а, у ерда бирорта ҳам комсомол аъзоси йўқ. У ерда бизнинг ячейкамиз йўқ!

— У ерда ячейка нима қилади? У ерда деярли ишчи-деҳқонларнинг болалари йўқ, кўпчилиги қулоқлар, поплар, докторлар ва бошқа турли хил сосбиқларнинг ўғил-қизлари...

— Баракалла, агар биз уларнинг болаларини ўзимизга оғдирсак, эски дунё вакилларини дарҳол енгамиз.

— Оғдиравер, ким сенга халақит беряпти?

— Потапич! У бизнинг уезд миқёсида ишчи-ёшлар нисбати камайиб кетишини хоҳламайди. Юқоридагилар бир нима деб қолишадими деб қўрқадди... Лекин биз Қостицкий билан бари бир шунга эришамиз!

— Қостицкий билан?— Мен ҳушёр тортдим.

— Ҳа, бу ҳаммамизнинг умумий мақсадимиз.

— Қийиқ кўзда қандай мақсад бўлиши мумкин?

— Серёжа, сен ноҳақсан. Сени ташқи кўриниши алдаяпти. Илк олган таассуротинг бўйича муҳокама қил-япсан. Бундай қилишинг нотўғри. Баъзи одамлар бир кўрганда ҳам яхши, ҳам чиройли кўринади, баъзи одамлар эса кўримсиз, бунинг устига ёқимсиз ҳам бўладилар. Қутилмаганда биринчи кўрган одамнинг оддийгина манфаатпараст, иккинчиси эса ҳақиқий дўст, чинакам курашчи бўлиб чиқиши мумкин. Булар жамоат ишида аниқланади.

— Сизларда қанақа жамоат ишлари бор?

— Мана мактабни олайлик. У ерга икковимиз борамиз. Мен қизларнинг олдига бораман, у болаларнинг олдига... Биз гапни бирданига сиёсатдан бошламаймиз, биласанми, нимадан бошлаймиз — шеърдан.

— Шеърдан? Аммо Қостицкий Пушкинни тан олмайди-ку.

— Эҳ, Серёжа, сен ҳали Семённи унчалик билмайсан... Сен унинг қалбини ҳатто кўз олдинга ҳам келтира олмайсан! Ҳа, майли, эски дўст бўлганимиз учун сенга айтиб бераман. Қостицкий ўзи шеър ёзади! Қанақанги шеър ёзади дегин-а! Нима десамикин, мен у бизнинг коммунистик Пушкинимиз бўлиши мумкин деб ўйлайман. Мен уни, столга энгашиб олиб, ҳадеб инструкция

тузятти, деб ўйлардим, бу бўлса чиройли сўзлар қидирар экан, чиройли сўзларга қофиялар излар экан...

Ҳозир эсимда йўқ, у яна аллақанча нарсаларни ҳаяжонланиб гапирди, менинг эса эшитишга тоқатим йўқ эди. Мен, Потапични енгдим, энди у Саняни қизиқтирмайди деб юрганимдан, бу гапларни эшитиб, ҳаракатларим беҳуда кетганини кўриб роса алам қилди. Қарасам, эндиликда бутун оламда унинг учун ёлғиз Костицкий бўлиб қолибди деярли. Менинг тишларим гижирлаб кетди. Энди нима қилиш керак? Ўзимни овутиш учун лапар айтиб юборибман денг. Лекин бошқаларни ҳайратда қолдириш учун меҳнат қилиш, танамдаги бутун кучни ишга солишим керак.

— Сен Костицкийдан кулма, Сергей.

Кулиш қаёқда, шундай гўзал қиз чекига шундай қийшиқ кўз валет тушганига йиғлагим келяпти!

Мен унинг қўлини маҳкам қисиб:

— Саня, сен хулоса чиқаришга шошилма, ҳозирги вақтда шоирлар жуда кўп, ҳар қайси газетада революционер шеърлар босиляпти, лекин одамларнинг айтишларига қараганда, бизнинг Пушкинимиз ҳали тугилмаган!— дедим.

Мен унинг чеҳрасидаги кулгини кўриб, қувондим.

27

...Шеър, шеърнинг ўзи нима? Лўттивозларнинг сўз ўйини. Ҳа, ҳа, сўз ўйини. Буни мен шеър ёзмоқчи бўлганимда билдим. Панёк ҳам гапимни маъқуллади. «Хўп майли,— деди у,— понани пона билан чиқазавер, шеърига яхши шеър билан жавоб беравер. Янги «Орлеан қизи»ни ёз!»

Бир куни биз энциклопедияда «Вольтер» деган сўзни учратиб қолдик-да, унинг асарларини яна ўша дорихоначининг кутубхонасидан қидиришга тушдик. Унга индамай, жавоннинг энг тагида яшириб қўйилган машҳур Жанна д.Арк деган қиз тўғрисида ёзилган китобни олдик. Китобда бу донишманднинг халқ қаҳрамонидан оддий қиз сингари фойдаланмоқчи бўлган турли рицарлардан кулганини кўриб мамнун бўлдик.

Албатта, мен ҳам Саня тўғрисида шундай китоб ёзишим мумкин эди, революция иши учун бутун хотин-қиз-

ларни курашга чорлаган ишчи-деҳқон қизи Саня тўғрисида, унга эскичасига, оддий ойимча қизларга ёндашган-дек ёндашишни истаётган, уни, муҳаббат изҳор этиб турмуш қуришга кўндирса бўлади деб ўйлаётган ўшанақанги аҳмоқлар тўғрисида шундай китоб ёзишим мумкин эди.

Йўқ, у ватанни озод қилишга отланган Жаннага ўхшаб ўзи ҳақида биров китоб ёзишини ўйламайди. Француз донишманди масхара қилиб тасвирлагандай, оддий, жўн тушунчалардан кулади.

Лекин бундай китоб ёзишга чоғим келмади, ҳар бир қофияли сўзни минг азобда топардим. Шундай вақтлар бўлардики, шеър ёзаётиб мос қофияни ҳеч тополмай бошим ғовлаб кетарди. Уша сўз тилимининг учида туради-ю, лекин ҳеч қозога туширолмайман денг.

Лапар ёзиш шеър ёзишдан кўра оsonроқ, албатта. Бизнинг қишлоқда ҳар бир қиз лапар тўқийди. Дугоналари ҳақида ҳам, йигитлари ҳақида ҳам, ота-оналари ҳақида ҳам тўқишаверади. Қулоқларнинг найранглари тўғрисида ҳам ўзлари лапар тўқиб, ўзлари айтишаверади.

Шўхроқ чиқса бас, қофияга қарашмайди.

Мен бўлсам қўшиқ қилиб айтиш эмас, ёзишим керак эди, лекин бу оson эмасакан.

Менга — албатта Пушкинга ета олмайман-у, маълумотини етишмайди — лекин Костицкийдан ўтиб кетаман, деган фикр далда берарди.

Саня унинг моҳиятини айтар экан, унинг айрим томонларини ҳам яширмади. Маълум бўлишича, у ўзи ёзган революцион шеърларини уездимиз вақтли матбуотида «Саня Красний» деган тахаллуси билан бостираар экан. У мактабдаги қиз ва йигитларни қуйидагича шеърлари билан ҳайратда қолдираркан:

УЙҒОНИНГИ

Буржуй болалари, қани, уйғонинг!
Тупуринг аждодлар нигоҳига сиз.
Йўқса вақт сиздан кетади тониб,
Ишчи жаннатидан маҳрум бўласиз.
Унда машинани бошқармоқ ҳам йўқ,
Йўқдир коинотни забт этмоқ ҳам.
Бутун умр бўйи елкангиз қисик,
Қул бўлиб ўтасиз, бошларингиз ҳам.
Унда,

Коммунистик базми жамшидда,
Уртада бўлганда тўкин дастурхон,
Сиз гумроҳлар ғариб турасиз четда,
Оталар гуноҳи эзиб беомон.
Сафимизга келинг вақт борида,
Эрк учун курашга кирар сафимиз.
Озодликнинг чексиз жангоҳларида
Қўрқмас йўлбарсларга айланайлик биз!
Урин йўқ насабни эсга солмоққа,
Барча синфларнинг болалари ҳам
Айлансин қон-қардош, дўсту ўртоққа
Ана шундай гўзал дунё қурмоққа
Маркс номи билан ичайлик қасам!

Албатта, бундай шеърларни мен ҳам ёзишга, ҳатто Қостицкийдан ўтказиб юборишга ҳам қўрбим етарди. Бир куни мен мана шундай шеър ёздим, ўқиб ўзим титқ раб кетдим:

ЭМБРИОНЛАРГА...

О, эски дунёнинг эмбрионлари
Поп, бой, қулоқларнинг болажонлари,
Қўйиб берса, бўлиб буржуйбачча сиз,
Камбағал шўрликнинг додин берасиз.
Лекин ўсмоқ бўлса ёнида алаф,
Ишчилар авлоди турмайди қараб.
Дунё сиғдирмайди ҳаромхўрларни,
Инқилоб этиги топтар уларни.
Ақлингиз борида биз томон келинг,
Ғоялар байроғин бошпана қилинг.
Ғолиб коммунизм ғоясидир бу.
Шунда сизга бахт ёр бўлади мангу.

Мен буни Саня уюштирган мактаб адабиёт кечасида ўқиб берганимда қизлар йиғлашди, ўқитувчилар бўлса рўмолчалари билан терларини артишди.

Революция тўғрисида шеър ёзишда мен тез кунда Қостицкийдан ўтиб кетдим, лекин лирик шеър ёзишда ҳозирча ундан орқадаман.

— Биласанми, Серёжа,— деди Саня менга,— сенда самимийлик етишмайди. Ижтимоий темада ёзишга устасан. Лекин лириканг кучсизроқ.

Шундан сўнг менга, мановини ўқиб кўргин, деб унинг, икковлари учун ёзилган шеърини берди бекитиқча!

СЕНГА

А. Ега бағишланади,

Вокзаллар ва майдонлар узра,
Сафлар узра ҳаволаб баланд,

Нигоҳларни ёқар плакат.
Плакатда ташланар кўзга
Алвон кўйлак кийган бир гўзал,
Бир гўзалки — оламда танҳо.

Ким экан у беқиёс барно,
Пойин ўпиб, қилсам илтижо
Берармикан у менга бўса?

Ҳар кимсанинг лабида кулгу,
— Йўқ,— дейдилар,— Инқилоб-ку бу,
Инқилоб ҳам берарми бўса?
Кулаверсин кулганлар, майли,
Сандирақлаб юрганлар, майли,
Бахтиёрман, демайман бир сўз.
Қизил Инқилобим, гўзал қиз,
Тотиб кўрганман-ку ахир мен
Утли бўсаларинг лаззатин!

Оббо писмиғ-эй, ҳушомадниям роса қотириб ташлаб-ди-ку! Мен бу шеърнинг ҳеч қандай қойил қоладиган жойи йўқ, дегандай парво қилмаганимни кўриб, Саня бу шеърни овозини чиқариб ўқиб бераётиб, бекорга қизариб кетмаганди-да.

— Бўлмаса, мана бунни, мана бунисини ўқигин!— деб мени мажбур қилди ва «Орзулар» деган шеърни туг-қазди:

ОРЗУЛАР

...Шошмай тур, кўрамиз денгизларни ҳам,
Бўрон кўшиғига кулоқ тутамиз.
Мовий ўлкаларга ташлаймиз қадам,
Зангори кўлларда қулоқ отамиз.
Бобош тўлқинларни саволга тутиб,
Барчасини билиб олармиз у дам:
Нимадир қадимий эртақ ва кўшиқ,
Афсонавий қаср сирларини ҳам...
Оловқанот куёш парвозин пойлаб
Сфинкслар¹ ётар қай манзилларда.
Қачонлардир чорлар бизни у жойлар,
Сайр этармиз ҳали ўша элларда.
Нилуфарни аста тебратганича
Мудраган мафтункор Нилда сузиб биз,
Қоронғу ва ёрқин ўйлар ҳақида
Пирамидалардан эртақ тинглармиз.
Дунёни айланиб чиқамиз бутун,
Эртақ, кўшиқларни этамиз-да жам,
Менинг шоирлигим қўл келиб, бир кун
Сўзлаб беражакмиз бошқаларга ҳам.

¹ Сфинкс — қадимги Мисрда одам бошли шер ҳайкали.

— Хўш, қалай?— сўради у ўқиб бўлганимдан кейин.

— Мунгли шеър экан!— деб юбордим.

У тушунмади.

— Сен бемаъни гапни айтяпсан, ахир бу жўшқин поэзия-ку!

— Поэзия ҳам ҳар хил бўлади,— деб жавоб бердим мен,— ўзи «коммунистлар Пушкини», бунинг устига тагин комсомол бўлса-де, комсомол қизни аллақаёқларга саёҳатларга даъват этса, бу ерда бир сир бор! Яна қаерга — Нилдаги фиръавнлар ёнига, бу қанақаси? Бундай саёҳатга қанақасига рози бўлиш мумкин? Балки, Коминтерн топшириғи бўйича сиёсий хизматчи сифатидадир? Балки бизнинг совет сиёсий вакили сифатидамикин?

Балки... Унда, нима учун уни фақат сфинкслар ва худолар қизиқтиряпти, эзилган Миср халқи қани? Фаллоҳлар қани? Йўқ, Саня, буларга учма. Бундайлар бизга тўғри келмайди. Бундай шеърлар учун уни комсомол сафидан ўчириш керак.

— Оғзим бор деб ҳар нарсани гапираверасанми. Бу ахир романтика-ку... Бу санъат, сен бунга ҳали тушунмайсан. Қани, сен ҳам шундай шеър ёзиб кўр-чи?

— Ундан ҳам ўткирини ёзаман!

Мен шундай деб мақтаниб қўйибман, энди бўлса ёзаман деб қийналиб юрибман. Худо ҳаққи, ёлгон айтмаяпман. Бундан кўра ер ҳайдаш минг чандон осон экан! Қилган ишинг кўринади. Шеърда-чи, юз сатр ёзасан-да, бир сатри ҳам ёқмайди. Еки ҳеч қандай маъноси йўқ, силлиқ эмас ёки қофиясиз бўлади.

Оғир иш соғлиққа таъсир қилади. Мен озиб-тўзиб, ранги-рўйим бир ҳолатга келиб, ҳар хил нарсаларни алжирайдиган бўлиб қолдим.

Кўчами, укомнинг йўлакларими, лекцияларми — ҳамма ерда доим шеър тўқирдим. Паришонхотирлигимдан телеграф симёғочларига урилиб кетардим. Шундай аҳволга тушиб қолдим. Кечалари ўрнимдан ирғиб турардим-да, тушимда кўрган қофияларни шеър қилиб ёза бошлардим, эрта билан туриб ўқиб, ёзган шеърларимнинг бемаъни эканлигини пайқаб қолардим.

Костицкийдан ўтиб кетиш Потапичдан ўтиб кетишдан кўра қийинроқ бўлди. Унда мен энциклопедияни ўрганиш учун очиқ ҳавода ўтин ёрардим, энди эса, каталакдаккина ҳужрада нафасим қисилиб, поэзияга жи-

ло берарканман, тахта рандалайдиган дурадгор пайраҳани қалаштириб ташлагандай сўзларни беҳисоб қириндига чиқариб ташлардим.

Сабр-бардош билан қилган меҳнат зое кетмайди. Мен Саняга ёзган шеърларимни кўрсата бошладим.

У ўқиб чиқади-да, кулиб қўя қолади.

— Бўлмайди,— дейди у,— нафосат етишмайди.

— Ахир бу поэзия дегани қанақа ўзи, уни қандай ўлчов билан ўлчаш керак? Сен тушунмадинг, яна бир марта эшит,— деб яна қайтариб ўқий бошлайман.

Кўзгал, азиз Руснинг кўрки-жамоли,
Азизим, гўзалим, қалқ, ўрнингдан тур.
Кўлингга жанговар милтиқни олиб,
Қизил армиянинг сафларига кир!
Ут билан қуршаган бизни чор тараф.
Гоҳо эзганида таҳлика, даҳшат,
Сенинг тенгсиз гўзал кўзингга қараб,
Қайтадан тўлади қалбларга журъат.
Сен каби довюрак ҳар совет қизи
Шафқатсиз жангларда титрамаса гар,
Тамом ўчиб кетар кадетлар изи,
Интервент дегани йўқ бўлиб кетар!

— Хўш, ёмон шеърми бу! У ёғи нима бўлди дерсиз? У кишига ёқмади.

— «Титрамаса гар» деганинг нимаси? Бунинг ўрнига «титрамайди» дейиш керак.

Ишқилиб нимани ёзмай, ҳаммаси унга ёқмайди. У тирноқ орасидан кир қидирарди. Ҳар сафар менинг шеъримни ўқигач, Костицкийнинг шеърлари унга янада ёқимли туюларди. Мана шунақа гаплар! Мен бу ишни бошлаганимга афсусландим. Агарда Костицкийни марказдан келган чинакам шоир «ўлдирмагани»да бу ишимнинг охири, билмадим, нима билан тугарди.

Бу шоирнинг келганлиги тўғрисида бизни каттақон, сариқ ҳарфлар билан ёзилган афишалар огоҳлантирарди. Афишаларда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«ШОИР-НИЧЕВОК МАКСИМИЛИАН РОСС».

«ОЗОД СЕВГИ ТЎҒРИСИДА» ПОЭТИК

ЛЕКЦИЯ».

«ЗАМОН ҲАМДА ШЕЪР ВА ПРОЗАДАГИ

ЯНГИЛИҚЛАР».

Мана шу холос. Ҳаммасини билмоқчи бўлсанг, марҳамат, билет ол.

Лекин билет пулга эмас, хом тухумга сотилади. Бошқа нарсани шоир қабул қилмасди. Шаҳарга унинг иккита тарғиботчи секретар қизлари етиб келишди. Қизлар жуда ўқтам, сочлари кесилган бўлиб, эгниларида чарм куртка ва кўзойнак тақишган эди.

— Мабодо жаҳонга танилган шахс билан учрашмасангиз, айниқса, сизларга уят бўлади,— дейишди улар укомда.— У чет элда гастролда бўлган, Монголияга борган. Бу ерда бўлиши сизларнинг Спасовоингиз учун осмондан тушган кометадай бир гап...

Мана шу комета сўзи Костицкийга тегиб кетди.

Биз, деярли барча активлар, билет учун биттадан тухум тўлаб, «Халқ уйи»га йиғилдик. Унда ёшлар тўла эди. Шаҳардаги бутун ойимқизлар, бойвуччалар ва ҳатто бойларнинг ўзлари ҳам келишган. Докторнинг хотини, зиёлиларимиз орасида энг машҳури, князь қизи Енгаличева ўз ўғли ва «маҳрами», аниқроғи, хушомадгўй, чиройли Миловакин билан ташриф буюрган эди. Унинг ёнида рақиб — шаҳарнинг биринчи гўзали — савдогар беваси Дурницина ўтирарди.

Парда очилди, эгнида қора баҳмал либосли икки қиз устига қора баҳмал дастурхон ёзилган столни саҳнага олиб чиқишди.

Столнинг икки чеккасига ўтириб, олдиларига қоғоз қўйишди. Улар шоирнинг оғзидан чиққан сўзларни ёзиб боришлари керак экан. У сўзлаганда илҳомланиб кетиб ўйламаган сўзларни гапириб юборар экан.

Мана, у югуриб чиқди, ҳа, худди кучукча каби югуриб чиқди. У чиройли, жингала, оппоқ сочлари елкасига осилиб тушган. Бир вақтлари «куафер Жан» каби машҳур бўлган сартарошимиз Найзеноводаги меҳмонхона номерига бориб, унинг сочини жингала қилар эди. Буни ҳамма биларди.

У саҳнага югуриб чиқди-да, букилиб таъзим қилмоқчи бўлди, бироқ нима учундир юзакигина эгилиб қўя қолди. У тепакалини халойиқ кўриб қолишидан чўчиганди. У қотиб, турган жойида кўзларини юмди-да, тўсатдан бақириб юборди:

— Қисқичбақа — қичқичбақасига, балиқ — балиқчасига, қуш эса қушчасига севади!

Овози жарангдор эди, у саҳна орқасида ҳам тухум ютган экан, болалар кўришипти.

— Инсон ижод тожидир, у ўз аждодлари — балиқ-

лар, қушлар, сувда ва қуруқликда яшайдиган судра-
лувчи ҳайвонлар ва капалакларни ўзида қўшиб қориш-
тириб юборган... Шунинг учун ҳам у кенг маънода севи-
ши керак...

Айрим оналар қизларини енгидан тортиб, эшикка
томон судрашди. Шундай жойдан чиқиб кетиб бўлар-
канми-я! Қизларининг кўзлари аллақачон чақнаб кет-
ган, жимликни бузиш эса яхши эмасди.

Шоир тўсатдан поэзия тилида сўзламоқчи эканли-
гини бақриб айтди-да, ўз сўзларини шеър билан ифо-
да қила бошлади.

Тўғриси айтиш керак, топган қофияларига тан
бердим, ҳатто ҳавасим келди. Бу қофияларни қайси
энциклопедиядан топганикин! Биргина революция сў-
зига юзга яқин қофия топибди-я.

У революцияни ҳар мақомда мадҳ қиларди, обива-
телларни ҳаётни тубдан ўзгартиришга, ўзларини эса
лаънати ўтмишнинг ҳар қандай сарқитларидан халос
этишга чорларди. Башарти революция юз берган экан,
ҳамма нарсани чаппа қилишга, ҳатто оёқ қолиб, қўлда
юришга даъват этарди:

Тобелик кишанин парчалаш даркор,
Етар энди кўнка чорасиз боқмоқ.
Бу тақлид косамиз оқармас зинҳор,
Топталмоқ этади — лозимдир қалқмоқ,
Ва бўлмоқ заминга ҳокими мутлоқ!

Хотинларни эрларидан ажралишга даъват этаркан,
зотан, «муҳаббат ватанга ўхшаган озод бир нарса, ун-
да биргина эринг эмас, бутун инсоният шу кундан бош-
лаб сенинг хушторинг бўлсин!»— дейди. «Қиз бола»
деб аталган қизларга:

...Қачонлардир занжир бўлан бокиралик гулларин
Ташланг энди йигитларнинг оёқлари остига...

деб маслаҳат берарди.

Спасово аҳолиси лол бўлиб қотиб қолган эди. Баъ-
зилар: нотиқ марказдан келган деб унинг нутқини
йўл-йўриқ, кўрсатма сифатида қабул қилардилар. Стро-
ков муштини қаттиқ қисганча:

— Бу қандай қабиҳлик!— деб қўйди астагина.

У нотиқни тўхтатиб қўйиш тарафдори эди, аммо
шоирнинг Халқ Маорифи Комиссарлигидан рухсатно-
маси бор эди.

Шоир тўсатдан халойиққа назар ташларкан, нигоҳи
Саняга қадалганча шеър тўқий кетди:

Сен мени билмайсан,
Мен сени билмайман,
Лекин қалбларимиз тепар жўровоз.
Гулдай оддийсан, бироқ,
Сфинксдай жумбоқ,
Биргаликда кўкка қиламиз парвоз...

— Эшит, кулоқ сол,— деб шивирладим мен,— худди
Костицкийга ўхшайди-я, ҳозир у ҳам сени эҳромлар
ёнига чорлайди.

— Бас қил,— Саня лабларини тишлади.

Айтганим бўлди. У шеърда уни булутлар ва океан-
ларга чорлади, танаффус вақтида эса хат ёзиб, уни
меҳмонхонага таклиф қилди.

Агар танаффус вақтида Панёк ҳаммамизни кулди-
риб юбормаса, билмадим, бу иш нима билан тугарди.

У парда орқасидан чиқиб, шоирнинг ҳозиргина ўқи-
ган шеърини ўзичасига, ғалати қилиб ўқиб берди.

У ҳатто ўзининг оқ сочларини жингала қилиб олиб-
ди, нотиқнинг ўзини тутишини қойиллатиб ўрнига қўй-
ди. У одамларни шунақаям кулдирдики, оқибатда ҳа-
қиқий шоир яна саҳнага чиқиб шеър ўқий бошлаганида
ҳеч бир кимса кулмай туролмади.

У саҳнадан, ҳайратда, қўлларини ёзганча, тисарилиб
чиқиб кетди. У овқатлангани докторникига кетди. Док-
торникида бунақа меҳмонларга хонаки арақ эмас, балки
тоза спирт тортилади.

Биз «Халқ уйи»дан чиқиб, Костицкий Саня билан
қўл ушлашиб туришганини кўрдик.

— Хўш, қалай? Қойил қолдим! Танангга бундай ўй-
лаб кўр, одамлар қанчалар аҳмоғ-а...

Лекин Саня унинг бетига қараб кулди.

— Пушкин! Коммунистлар Пушкини! Ҳа-ҳа-ҳа.

Шундай деб у югурганча қоронғилик қўйнига урди
ўзини, назаримда у йиғлагандай туюлди.

Ўшандан кейин ҳаммаси тамом бўлди; Семённинг
шеърлари ҳам, ўзи ҳам унинг фақат кулгисини қис-
татадиган бўлиб қолди.

...Костицкий унинг кўнгли кўчасига қайтиб келмай-
диган бўлиб кетди. Биз анча вақтгача тинч-тотув яшадик.
Бутун кучимизни меҳнатга сарфладик. Саня ҳеч кимни

айирмасди, унинг учун ҳаммамиз — йигитлар ҳам, қизлар ҳам бир хилда эдик. Баъзан ҳаммамиз бир-биримизни қўлтиқлаб кўчанинг ўртасидан юрардик. Шунда Саня ўртамизда бўларди. Ашула айтиб, манфаатпарастларнинг жиғига тегардик. Эски дунёдан кулардик. Яронгуллар орқасидан қари чол-кампирлар бизга қараб қолишарди; парда ортидан қизлар мўралашарди; мактаб, касалхоналар, идораларнинг деразаларидан тикилган маҳаллий зиёлилар:

— Қаранглар, шундай чиройли қиз ҳеч нарсадан қайтмайдиган комсомоллар билан бирга юрибди-я,— дейишарди.

— Ҳм... менимча бунда қиз ютқизмаган, чунки ҳозир уруш туфайли эркаклар камайиб кетган. «Саккиз қизга бир ўзим», деганларининг аксича, қаранглар, атрофида қанча йигитлар гирдикапалак бўлиб юришибди!

— Ана холос, қаранглар, соҳибжамоллар, битта ўзи ҳамма ботир йигитларингизни йўлдан урибди-я!

Саня бизни қучоқлаб, яна қаттиқроқ куларди.

28

Коммунизмда турмуш қандай бўлишини ҳали аниқ билмасдиг-у, лекин илғор ёшлар сифатида ўзимизни коммунистчасига тутишга ҳаракат қилардик. Айниқса, Ленькин ишчилар вакили сифатида бунга катта эътибор берарди. Сиртдан қараганда у ғирт чапани кўринарди. Бош кийими доим жойида турмайди: дам айвонини қийшайтириб кияди, дам олдини орқасига қилиб кийиб олади. Кўзлари олма-кесак теради, қачон қараманг бирор ери доғ-дуғ бўлади, қулоғининг орқаси ёки ияги остида депода теккан қурумни кўрасиз. Бисотида бор-йўғи йиртиқ чарм курткаси ва биттаю битта қора сатиндан тикилган ёқаси очиқ кўйлаги бор. Узиям оддийгина ишчи йигит.

Лекин унинг съездда сезилиб қолган жиззаки табиати ҳали ювош тортмаганди. У сайлангандан сўнг худди ёш бола сингари ҳамманинг гапига қарши чиқадиган бўлди. Сал нарсга: «Менинг фикримни алоҳида қайд этиб қўйишингизни сўрайман», дейди. Мана, масалан, ҳамма уезд комсомол комитетига барча хизмат-

чилар қатори эрталаб келади. У бўлса тушдан кейин ёки кечга яқин келади.

— Бу қанақа қилиқ?— деб сўрайди ундан Потапич.

— Бу қулайроқ. Ишчи-ёшлар кундузи ишлашади, кечқурун эса ҳузуримизга киришлари мумкин.

— Муассасаларнинг иш вақтини биз белгиламаганмиз-ку ахир.

— Комсомол муассаса эмас, жамоатчилик ташкилотли.

— Лекин сен укомда ишляяпсан-ку, дўстим!

— Қорхонада ишлаш керак, укомда эса сайланганинда юклатилган вазифани бажариш лозим. Баъзилар кечқурунлари карта ўйнашади, бошқалар танца билан шуғулланишади, баъзилар эса кўчаларда бақириб ашула айтишади, биз бўлсак укомга сайланганимиз, бўш вақтимизни жамоат ишини бажаришга сарфлашимиз керак. Фақат шу, холос.

— Маошни қаердан оласан?

— Эски вақтларда амалдорларга маош бериларди.

Унга гапда бас келиб бўлмасди. У айтганини қиларди ҳам.

Узоқ вақт ҳеч кимга маош тўлашмади: шаҳар банкида пул йўқ эди. Банкка пул тушиши билан, мана, менга ҳам бир даста қоғоз пул — уч ойлик маошимни бирданига беришди. Укомга келсам у ерда ҳам кассир болаларга пул улашяпти. Ҳамма болалар оляпти. Ленинкин бўлса кулиб, пулни кассирга қайтариб берди:

— Кечирасиз, мен маош олмайман, меҳнат ҳақи оламан,— у гўё маошни бажармаган ишинга сийлаб берилади, меҳнат ҳақи эса ҳақиқий меҳнатга берилади дегандек, атайлаб бу сўзни таъкидлаб айтарди.

— Демак, сенингча, биз ҳаммамиз укомда бекорга пул олар эканмиз-да?— Потапичнинг ранги оқариб кетди.

— Сизлар бекорга олаётганларинг йўқ, балки олишларинг зарур. Ахир қўлларингдан бошқа иш келмайдиди! Пул олмасанглар оч қоласизлар.

— Нотўғри,— қизариб деди Саня. У олган пулни қайтариб беришини ҳам, бермасликни ҳам билмасди. У ахир, шу ойлар мобайнида уйма-уй юриб, одамлар берган бошпана ва овқат учун уларнинг кийимини тикиб тирикчилик ўтказиб келяпти-ку.

У Ленинкинга айбдорларча қараб қўйди. Ленинкин

унга мазах қилгандай қарарди. Лекин портфелидан пулни олиб, яъна қайтариб бериш Саняга жуда ноқулай эди. У брезент портфелини ёпди-да:

— Демак, сен ҳақни фақат унумли меҳнатга олиш мумкин деб ҳисоблайсанми?— деди.

— Ҳа, коммунизмда шундай бўлади. Унда одамлар қисқартирилган иш кунда бир неча соат ичида керакли буюмлар ишлайдилар, бўш вақтларида эса йиғинларга боришади, жамоат иши билан шуғулланишади, ҳар ким ўз истаган жойига боради. Биров укомга, биров ижроия комитетига, биров эса бошқа муассасага боради.

— Докторлар-чи? Олимлар-чи? Уқитувчилар-чи? Ахир улар маҳсулот ишлаб чиқармайдилар-ку?— саволни қалаштириб ташлади Қостицкий.

— Бўлди, бўлди, бўлди,— деб пўписа қилди Ленин,— мени чалғита олмайсизлар. Бу ҳам керак... Сен шоир бўлмаслигинг мумкин, бироқ меҳнаткаш бўлишинг шарт!— Қостицкийни узиб олди у.— Коммунизмда поэзия ҳам касб бўлмай, ҳавас бўлиб қолади.

— Лекин ҳозир коммунизм эмас-ку!— жаҳл билан бақирди Шчукин.

— Ахир ким сенга коммунистча яшашга халақит бермоқда. Коммунизм қурилгунча ҳам коммунистчасига яшаш мумкин.

— Илгарилаб кетяпсан!

— Обивателларнинг этагида юргандан кўра, олдинда юриш афзал-ку!— гапни бўлди Саня.

Ҳамма укомчиларнинг Ленинкидан жаҳли чиқди, лекин унга гапда бас келолмай гаранг эдилар. Иши тўғрисида айбситолмайсан, ёшларни иқтисодий томондан ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимнинг бошлиғи вазифасини у яхшигина бажарар, ёшларнинг ҳуқуқини жонини фидо қилиб ҳимоя қиларди, керак бўлса, завод ва уйларга борарди, қонунбузарларни судга олиб келарди. Ишлаётган ёшларни ҳамда уларнинг хўжайинларини шахсан танирди. Ҳаммасига улгуришига ҳайрон қолардик! Тўғри, деподагилар унга ёрдам беришарди, агарда кундузи жамоат ишлари билан банд бўлса, уни тунги сменага тайинлашарди.

Ленин Санянинг бошини мана шуниси билан айлантириб қўйганди. Саня фақат у тўғрида ўйларди, Ленинки унга қарамаса хавотирга тушиб қоларди.

Бир куни у менинг олдимга, жўнатиш пунктига келди, шу пайт ҳайҳотдай зални супураётган эдим.

— Серёжа, мен сенга бир сирни айтаман,— деди у.

— Нима ҳам дердим, айта қол, сенга маълум, мен сир сақлашни биламан...— дедим-у, лекин супургига суяниб хаёлга толдим: Луначарскийнинг сурати чанг бўлмасмикин ё полга сув сепсаммикин?

У нохуш гап эсига тушгандай қошини чимирди, кейин кўзимга қараб, аста деди:

— Юрагимдагини сендан бошқага айтадиган одамим йўқ, сен энг яқин дўстимсан. Сенга бир нимани айтмоқчиман: укомимиздаги болалар орасида ҳурматга лойиғи фақат Ленькин.

— Гегемонми?— деб кулимсирадим мен.

— Ҳа, унинг қалби чиндан ҳам ҳақиқий ишчи қалби, унга ҳозир жуда оғир, биз унга ёрдам беришимиз керак.

— Ердам беравер, эътирозим йўқ, лекин бунга менинг нима дахлим бор?

— Худди сенинг дахлинг бор-да. Супурги, латталарни кўтар, кетдик!

— Нима гап, нима бўлди, қаерни, кимни супурадим?

— Аксиниқилобчи вижжелевчиларни!

— Янами?

— Ҳа-да. Италиянча забастовка эълон қилишипти, яширинча, албатта. Улар ишга чиқишибди-ю, лекин ишлашмаяпти. Темирйўлчилар ўзлари учун қидириб топишган бир цистерна ўсимлик мойини соқчи отрядлар йўлда тортиб олишипти. Энди улар, мойни қаердан бўлса ҳам топиб берасизлар, деб талаб қилишяпти.

— Мойламасанг юрмас эканми?

— Худди шундай. Дездемона эса фронтдагилар кутишаётган бронепоезд турипти. Тўппа-тўғри жанг майдонидан келган, снарядлар тегавериб дабдала бўлиб кетган ўша бронепоезд. Шундай пайтда яхшими бу қилмишлари? Писта мойи учун революцияни сотишмоқчи-я! Ленькин ёшларни сафарбар этишга қарор берибди. Юр тезроқ!

Мен латта ва супурги нима учун кераклигини тушунмай, айтилган нарсаларни олиб, у билан бирга дездемона югуриб кетдим.

Воқеа содир бўлган ерга етиб келдик.

Сиз бизнинг Спасово депосини — маҳаллий ишчилар

синфи юрагини бир тасаввур этинг-а. Бу ерда печкада чўян эритишади. Темирчилик устахонасида ҳар қандай нарсани тоблай олишади. Чилангарлик устахонасида истаган нарсангизни ясай олишади. Йиғув цехида эса турли деталлардан ҳатто паровоз яшаш ҳам қўлларидан келади.

Уни ремонтдан чиқариш, тузатиш, янгилаш — бу ишларни деподагилар аъло даражада бажаришади. Мен бу ерга ҳалокат пайтида абжағи чиққан каттакон машинани сургаб киришганини ва бир қанча вақтдан сўнг бу ердан ярқираган паровознинг пишиллаб чиқиб кетаётганини ўз кўзим билан кўрганман.

Хоҳ очарчилик, хоҳ қаҳратон совуқ бўлсин, хоҳ иккиланишлар, хоҳ қўзғолонлар бўлсин — депода доимо ҳаёт қайнарди. Олов учқунлари деразаларга келиб уриларди, пўлат пўлатга тегиб ғижирларди. Мамлакат темир йўлсиз, темир йўллар эса депосиз яшай олмасди.

Тўсатдан шундай можаро юз бериб ўтирса-я! Яна нима учун денг? Писта мойи учун-а.

Биз гумбаз тагига югуриб кирдик, одатдаги депо шовқин-сурони эшитилмасди... Ҳамма ёқ ним қоронғи эди. Черковнинг деразасидан каттароқ, қурум босиб кетган гумбазсимон ойналардан ғира-шира ёруғ тушиб турарди. Верстаклар ёнидаги гавда аранг кўзга чалинади. Темирчилик устахонасидагилар ҳам худди шарпадай ғимирлашиб юришипти. Йиғув цехининг тепасида баҳайбат пўлат осиглик турибди. Мен ҳали бундай шир яланғоч паровозни кўрмаганман. Кранга қозон осилган, тагида эса ғилдирак арава турарди. Бир бурчакда қуроллар устига ёпиладиган тунукалар уйиб қўйилибди; бошқа бурчакда бронепоезднинг қийшайиб кетган зирҳ-плиталари ётибди.

Уни тезда йиғиш, қозонни эса ғилдирак араванинг устига тушириш керак. Совутини кийдириш лозим. Уни жангчиларимиз Врангель фронтида кутишяпти. Лекин ишчилар, ўз ишининг усталари, худди таналари қонсиз, қўллари мадорсиз қолгандек, соя каби атрофида ивирсиб юришибди.

— Мажлис қилиш керак,— шивирладим мен Саняга,— тезроқ мажлис қилайлик.

— Тш-ш-ш! Бошқача режа бор.— У олдинга ўтиб, Ленкинни излаб кетди.

«Гегемонимиз»ни қуюв цехидан топдик. Бу ерда чўян эритадиган печка аста билқиллар, чироқ эса мил-тиллаб ёниб турарди. Ҳар ҳолда, бу ерда ҳаёт бор эди. Ленькин шу ерда ёшлигидан қолипчи бўлиб меҳнат қиларди. Болалар тупроқдан, қумдан сомса ясаганидай, у ҳам паровознинг турли қисмларини тайёрлаш учун ҳар хил шаклдаги қолиплар тайёрларди. Шунингдек, вагонларга керакли ҳар хил қисмлар учун ҳам қолип-лар тайёрларди. Мана ҳозир ҳам Ленькинни ясаган қо-липини топшириб, чўян қуювчилар эриган чўянни қо-липга қандай тўлдиришаётганларини кузатиб турган пайтда учратдик.

Қолип ҳали намроқ эди. Лой ёрилиб, Ленькиннинг бетига учқунлар сачрар, юзида қора доғ қолдирар эди. У бўлса ўзини четга олиб қочмай, суюқ металлни ку-затар, тагин брак бўлмасмикан, деб хавотирланиб қараб турарди.

Мана, қолип тўлди, металл ҳам тешиклари атрофи-га ёпишиб, тинчиди.

— Тузук, яхши чиқди!— деб бақирди чўян қуювчи унинг қулоғига, шундан кейингина Ленькин бетигаги иссиқ терни артди.

— Э, келдингларми!— деди у гўё ерга қайтиб туш-гандай.

У паёкда бериладиган ингичка папиросини тутатди, атрофдагиларга улашди.

Саня биттасини олиб тутатгани, кўзидан ёш чиқ-қунча йўталди, буни кўриб ҳамма ишчилар кулиб юбо-ришди.

— Қуюв цехининг тутунини ҳидлаб ўрганганинда ҳар қандай тутун кўрқинчли бўлмасди.

Ҳа, чўян қуюв цехида ҳаво етишмасди. Чўян эрита-диган печка чўянларни сачратиб тутаб ёнарди. Атроф-га қизил аланга, эритилган мис кўкиш шуъла таратар-ди. Иссиқ газлар томоғимга тиқилиб, кўзларимдан ёш оқарди.

Бу ерда меҳнат оғир эди: даладагидек тоза ҳаво йўқ. Лекин иш тўхтамасди; кўнгилдагидек борарди. Менинг кўз олдимда глядковчи коммунанинг буюртма-си бўйича ғалла янчадиган машина учун тайёрланган шестеренкани қолипдан олишди. Паровозларнинг ғил-дираги учун мисдан подшипник қуяётганларини ўз кў-зим билан кўрдим. Ленькин, қизиқиб қолганимизни кў-

риб, депода қилинаётган ишларни гурурланиб кўрсата бошлади.

— Мана бизнинг биринчи қизимиз!— деди у.

Шунда биз эритилган мис узра эгилиб турган, қопга ўхшаш махсус кийимга ўралган, кўк кўзойнак таққан гавдани кўрдик.

— Бу қиз майда қисмлар ясаш мутахассиси... у майда қисмларни шундай қуядики, асти қўяверасиз.

Гавда бегоналар халақит бераётганидан қаттиқ сўкинди. Қизларнинг оғзидан шундай ёмон сўзлар чиққани менга қаттиқ таъсир қилди. Саня ҳатто ўзини орқага тортди.

— Ҳа, биродар, ичагинг торлик қилиб қолдими?— деди Ленькин.— Ҳа, бу ер хонимларнинг жойи эмас!

Унинг нимагадир жаҳли чиқди ва ўпқондан тутиб олинган ерш балиғи сингари кулгили бўлиб қолди.

— Хўш, қани сенинг ёрдаминг?

Саня ўрнидан туриб, қулоқ солди. Ташқаридан ашула овози келарди.

— Меникилар келишяпти,— деди у, — сеникилар қани? Буйруқ беравер.

Ленькин ашулани эшитиб, диққат билан қулоқ солди-да, икки бармоғини оғзига солиб, шундай ҳуштак чалдики, ҳатто томда ўтирган каптарлар ҳуркиб учиб кетишди.

Унинг ҳуштагига депонинг турли томонидан комсомоллар жавоб қайтаришди.

У жойидан ирғиб турди-да, цехма-цех югура кетди.

— Ишни тўхтатиб, меҳмонларни кутиб олинглар!— дерди у.

Ишчилар ҳайрон бўлишди. Бу қанақаси бўлди? Коммунист ва комсомоллар бир неча кун ишга чиқинглар деб овозлари бўғилгунча ташвиқот қилишган эди, энди бўлса тескарисини қилишяпти. Бу ёғи қизиқ бўлди-ку.

Қувноқ мактаб болалари қоп-қора мойга беланган эшиклардан бақриб-чақриб кириб келишганда одамлар баттар ҳайрон бўлишди. Болаларнинг қўлларида челак, супурги, швабра, латталар бор эди.

Депо комсомоллари уларни жой-жойларига тайинлаб, нима қилиш кераклигини кўрсатишди. Қорайиб кетган деразаларга нарвонлар қўйишар, замбилгалтакларни темир қириндилари, металл парчалари, қолли

учун ишлатилган эски тупроқ уюмлари ёнига олиб боришарди.

Бу шовқин-суронни эшитиб касаба союз комитети раиси, викжелевскийча найранглар етакчиси саботажнинг яширинча ташкилотчиси Францин етиб келди.

— Нима гап? Ишни ким тўхтатди?

— Болалар, мактаб ўқувчилари!— дейишди одамлар.

— Улар оталарининг ифлос жой ва қоронғиликда ишлаётганларига чидолмадилар. Шунинг учун депога келишди.

— Бу шанбалик, келинг, бизга қўшилинг!— комсомоллар ундан кулишиб, бақришарди.

Мен Санянинг фикрини англаб етмаган бўлсам-да, энг шимариб, ишга тушиб кетдим.

Биз кун бўйи ҳамма ёқни қирдик, ювдик, тозаладик. Паровоз қуруми ойналарни қоп-қора қилиб юборган эди. Қурум ойнага елимдай ёпишиб қолган, ёғлиқ эди, ювган билан кетқазиб бўлмасди. Уқувчилар бўр билан, мен эса кул билан ишқадик. Роса ишқадик! Ниҳоят ярим қоронғи депода ботаётган қуёш шафағи жилва қилди. Паровозларнинг қозонлари шипда қўнғироқхонадаги қўнғироқлар каби аста-секин чайқалиб турган бўшлиқни ёритиб юборди.

Ишчилар олдин кулишди, ҳазил-мутойиба қилишди, кейин бизга ёрдам бера бошлашди.

Шундан берими ёки бошқа пайтдан бошлабми депода ўзгариш пайдо бўлди. Слесарлар, чилангарлар, чўян қуувчилар йўқолган бир цистерна ёғнинг баҳридан ўтиб, бронепоездни ремонт қила бошлашди.

Кейин, биз уларнинг бу ишларини эслатсак, депочилар ҳазиллашиб:

— Биз ҳечам ишни пайсалга солмадик... Депо ни супуриб-сидириш керакмиди, ахир?— дейишарди.

Мактаб ўқувчилари бошлаган ташаббусларидан фахрланардилар. Энди уларга ҳар шанба депога боришлари учун дарсдан эртaroқ жавоб беришарди. Ҳаммадан ҳам Саня бахтли эди.

— Сергей, депо ойналарининг ялтираётганини қаранг, черков ойналаридан ҳам чиройли-я! Бизнинг фабрика ва заводларимизнинг ҳаммаси қасрга ўхшаган бўлиши керак... Завод ва фабрикалардаги меҳнатмуқаддасдир. Ишчилар эса ҳурматга сазовор бўлишлари лозим. Мана шунда коммунизм бўлади!

Унинг қувонганини кўриб, ўзим ҳам Ленькиндек ишчи бўлишни орзу қилардим.

Қизиқ — Саня унинг олдида бош эгарди. У-чи? У пиқиллаб кулар, жиғига тегарди. Уни қадрига етмасди.

29

Совуқ бошланди. Одамнинг калиши у ёқда турсин, ҳатто этигини ҳам оёғидан ечиб оладиган Спасово лойлари бетини муз парда қоплади.

Қаттиқ совуқ тушмасдан ҳужрамга печка қурмоқчи бўлдим. Ғишт узоқда эмас — собиқ подшо ҳайкали супачасидан олсам бўлади. Отам ҳам, бобом ҳам машҳур печкачи бўлишган. Улар печка қургани Питерга бойларникига боришарди, яна оддий печка эмас, кошинкорини қуришарди.

Гарчи боши йўқ бу ҳайкал жўнатиш пункти олдида бекорга қаққайиб турган бўлса-да, яна гап-сўз бўлиб юрмасин деб, унинг ғиштарини тунда битта-битталаб ташиб кетардим. Ғиштар шунақаям пишиқ эдики, уларни бир-бирига урсангиз жарангларди, булар подшонинг ҳайкалига эмас, иссиқ печканинг оғзига жуда боп эди-да.

Печка қуриш режаси менда энциклопедияда «печь» сўзини учратганимдан кейин пайдо бўлди. Мен корейсча печка — кан билан русларнинг ётадиган печкаси икковини қўшиб қурмоқчи бўлдим, шунақасини помешчикларнинг бузилган уйларида кўрган эдим.

Бунинг учун мен тутунни тўғри мўрига ўтадиган қилмай, ғишрдан ариқча ясаб, уни нарвон тагидаги бошпанам деворларини ёқалатиб олиб ўтдим. Худди девор узунлигида иссиқ диван тургандек бўлди. Энди бошқа мебелнинг кераги йўқ эди. Печкани ёқиб уйни иситаман, изғирин совуқларда болаларни олиб келаман, иссиққина ўтирамин. Бундай имкониятдан ёлғиз ўзим фойдаланмайман, чунки мен буржуй эмасман!

Қартошка пишираман, данғиллаган чўғга тикилганча, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирамин. Қандай яхши-я!

Саня мажлисдан, йиғилишдан, митингдан кейин олдимга кириб, исинади, у билан ўтган кунларни эслаб, келажак тўғрисида суҳбатлашамиз.

У билан бирга бўлиш жуда қийин бўлиб қолди.

Мен ҳар бир йиғилишда қатнашмас, ҳар бир митингга улгуролмасдим. Ахир фаол жамоат арбобининг орқасидан қувиб етиб бўладими? Ахир бу илгаригидек жазманлари келиб имлаб чақиргунича қамалиб ўтирадиган ойимқиз эмас-ку! Комсомоллар баайни бўронга ўхшайдилар, деб бежиз айтишмаган. Бизнинг қизимиз ҳам худди бўронга ўхшайди.

Мен фақат ўзи келиб қолар деган умидда эдим. Одамлар билан муомала қилиб чарчар, ҳолдан тойиб, иссиқда исингиси, қадрдон дўсти ёнида бир оз кўнглини бўшатгиси келар, деб ўйлардим.

Қуюн ҳам баъзан гирват бўлиб айланади-айланади-да, майингина яйловга ястанади.

Мен шундай умидда ғишт терардим, хаёлимда эса навбатдаги ёшлар варақасига шеър тўқирдим, чунки варақа қуруқ чиқмаслиги керак-да.

Бор-йўғи тўрт кечада чоризм ҳайкалидан биронта ҳам ғишт қолдирмадим. Ишим яхши борарди! Кундузи лой қилардим, қоронғи тушиши билан ғишт таширдим, эрта тонгда ғишт тера бошлардим. Ғишт енгил, сипсиллиқ эди. Мен уларни лой билан шундай бириктирардимки, ғиштлар бир-бирига ёпишиб қоларди. Шунда жуда исиб кетардим, лекин қуриб қолаётган лой кафтларимга муздеккина тегарди.

Мен олдин топган эшикчамга мослаб печканинг оғзини, кейин девор атрофидан печканинг ўтхонаси билан мўрисини туташтирадиган қисм — ётадиган жойни қилдим. Ғиштни қойиллатиб терганимдан ётадиган жой ўтириш боп бўлди. Утирсанг иссиқ деворга суянасан, кўчада изғирин эсяпти, сенинг тагингдан иссиқ ўт-япти, печканинг очиқ турган эшикчасидан ўтиннинг гувиллаб ёнаётгани кўриниб турибди. Шунда суҳбатлашиб ўтириш қанчалик гаштли бўладики, асти қўяверасиз.

Бир вақт Ленькин кириб келди.

— Саня шу ердами? — сўради у мendan. — Ёки жамоат ишларига шўнғиб кетдимиз? Нима қиляпсан? Рўзгорни бутляяпсанми! Бу ҳам яхши иш... Хаёлингда эса шеър тўқияпсанми? Бу ҳам яхши. Танга ўрганмаяпсанми? Бекор қиласан, шуни билки, Саняга ёқмоқчи бўлсанг танцани ўрган, бўлмаса, ҳаракатларинг зое кетади, мана бунақа вальсни ўрган! — У танца тушиб кўрсатди.

— Тушунмадим, нималар деяпсан,— мен қўлимнинг лойини артиб, қоғоз папкамни ечдим ва Ленькин билан боққа чиқиб, у билан очиқчасига гаплашишга аҳд қилдим.

Лекин шу пайт Санянинг ўзи келиб қолиб, чўян панжа орасидан бизга бир боғ қизил сабзи узатиб деди:

— Буни кўринглар, болалар, қандай чиройли! Шакардек ширин, третьяковлик деҳқонлар беришди.

Биз кафтимизни қўйиб турдик, Саня унга оёқ қўйиб астагина сакраб, панжарадан боққа тушди, дарвозадан айланиб келиш узоқ эди.

Сабзини қуёнларга ўхшаб қарсиллатиб ердик.

— Хўш,— деб сўради Ленькин,— зиёлилар билан ўйин тушишларингдан бирон нарса чиқай деяптимми? Болаларини биз тарафга оғдиришнинг иложи топилдими?

— Чиққанда қандоқ! Болалар ўзгаларнинг таъсирига жуда тез берилишади. Врачнинг ўғли аллақачон бир чўнтагимда бўлса, ўрмончининг ўғли бошқа чўнтагимда...— у сабзини қарсиллатиб чайнади.— Зиёлиларнинг ёш вакиллари комсомол сафига ўтганда бировни ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ ёмон кўрувчиларга қаттиқ зарба бўлади. Бутун шаҳар шов-шув бўлади!

— Секинроқ айтасанми... Бунинг устига яна попларнинг ўғилларини йўлдан урсангми...

— Уларни аллақачон йўлдан урганман. Симок Остромудров, биз билан ҳамкор эканлигини кўрсатиш учун отасига ҳар хил найранглар кўрсатишга ҳам тайёр. «Хоҳласанглар, пасхада эрталабки ибодат вақтида исриқдонга мушакларни тўлдириб, ибодатни бузаман», дейди.

Ленькин кулиб юборди. Симок жуда шўх йигитча эди. У бизнинг бир қанча плакат ва шиорларимизни йиртар ва ундаги ҳарфларни шундай ўзгартирардики, буни кўрган одамлар қотиб-қотиб кулишарди. Ҳатто йиғилиш ва мажлисларни ҳам мушаклар ва петардалар¹ отиб бузиб юборарди. Ёшлигига қарамай Чекага ҳам тушиб чиққан эди.

— Бизга бу тўполончининг нима кераги бор?

— Бизга қарши тўполон қилгунча, биз томонда бў-

¹ Петарда — ичидә дэри, порох тўлдирилган металл идиш.

либ тўполон қилсин. Майли, эскиликлардан кулаверсин! Ёшларнинг янгиллик тарафдори бўлишлари табиий.

— Демак, сен мактабда шунчаки вақтихушлик эмас, балки врачларнинг, ўрмончиларнинг, катта хизматчиларнинг болалари билан танца тушиб сиёсий иш олиб бораётган экансан-да?

— Ҳа, ҳа, ҳа...

— Уларни комсомолга жалб қилмоқчисан, тушунарли,— афтини буруштирди Ленькин,— Миловакинга ўхшаш ёши ўтганларни қаерга жалб қилмоқчисан?

— Миловакинними?— Санянинг юзи, гўё еб турган сабзисининг туси юзига тепиб чиққандек, тўсатдан қизариб кетди.

Аммо у бир дақиқагина ўзини йўқотиб қўйди, у Ленькинни қаттиқ қучиб, боғ йўлагида шундай айлантира кетдики, ҳатто йигитча еяётган сабзисини тушириб юборди.

— Ленчик, Ленчик, кел, сенга ҳам ўргатаман.

— Тентаклик қилмасанг-чи,— деб унинг қўлидан юлқиниб чиқди Ленькин.

— Яна шунақа дейсан-а... Нимага ҳаммасини ҳазилга йўясан? Нимага мени тўғри тушунмайсан?

— Биласанми,— қовоғини уйди Ленькин,— мен бир умрга бўлган дўстликни дўстлик деб ҳисоблайман...

— Албатта-да!

— Лекин сен билан дўст тутиниб бўлмайди. Бугун биттаси билан дўст бўлсанг, эртасига бошқаси билан. Ўзинг ҳам кўзга яқинсан, биздақа ирқитларга мос эмассан.— У шундай деб шапкасининг орқасини олдига кийиб, менга кўзини қисди.

— Бундай дейишга уялмайсанми! Гап одамнинг кўринишида эмас! Сен ҳеч нарсани тушунмайсан!— тўсатдан унинг кўзида ёш қалқди.— Нима учун менга ишонмайсан? Нимани хоҳласам шуни қила оламан. Мен тутун босиб ётган, ифлос депони ишчилар саройига айлантиришни орзу қилардим. Гуллар ўтқазишни ўйлардим... Ишчи ёшларни тутун ва қурумдан озод қилиш учун шундай вентиляция ўрнатишни истардимки... Уст-боши ифлос ишчилар бўлмаслиги керак деб ўйлардим... Ахир мен буларнинг ҳаммасини рўёбга чиқардим-ку, сен бўлсанг, буларни кулгига йўясан!

— Заҳархандалик билан куламан...— юзини буриштирди Ленькин,— умидимни пучга чиқармаслик учун

элдан бурун олға югуришни истамайман... Сен фараз қилган идеал қизлар бўлади... лекин яқин-орада эмас, коммунизмда!

У Саняни ранжитиб, зумда ғойиб бўлди.

«Сен Ленъкиннинг гапларини элама, у ғирт шаллақи комсомол-ку, унинг хаёлида фақат биргина фикр бор — ҳаммадан кулиш, ўзини ҳаммадан юқори қўйиш. Минг қилса ҳам кўча боласи, ундан нимани талаб қилиш мумкин», деб унга таскин бердим.

Лекин у тасалли топмади.

— Шундай бемаъни гапни деб дўстликни йўқотиш қандай оғир! Ахир, вальсни ўрганиш шунчалик қийинми? Ундан кўра мен билан мактабга бормайдими. Қанча-қанча қизларни биз томонга жалб қилган бўларди-я! У ерда Женя деган жуда ажойиб бир қиз бор! Олов! Нина Ершовани айтмайсанми! Шеърларни шунақаям чиройли ўқийдики... Серёжа, ўзинг уни комсомолга жалб қилишни хоҳлаб қолардинг. Бизга шундай қизлар керак! Лекин уларни комсомолларимиз қўпол, нодон одамлар эмасликларига, фақат хонаки арақ тайёрлайдиганларни ушлаш билан овора эмасликларига, ҳамма ерда ва ҳар кимдан куладиганлардан эмасликларига ишонтириш осон эмас. Уларнинг фикрича комсомолларимиз фақат буржуйларни ағдариб, революцияни ўрнатишга хоҳишлари бор ғамгин одамлар эмиш... Қизларнинг қадрига етишмайди. Чин кўнгилларидан танца тушмайдилар. Астойдил гаплашмайдилар... Бизнинг йигитлар бир томонлама ўйлайдилар. Ҳа, албатта бир томонлама ўйлайдилар,— дея хўрсинди Саня.

Мен унинг ҳафа бўлаётганини кўриб дедим:

— Бўпти, Саня, мен вальсни ўрганаман, ишон. Шеър билан гаплашиш қўлимдан келади, ўйинга тушишни-ку...

Гапимни эшитиб у шундай кулдими, ҳавасинг келади.

— Ҳа-ҳа-ҳа! Серёжа, сен ўйинчисан, лекин танчачи эмассан! Тушуняпсанми, ўйинчисан! Сен завқ билан ўйинга тушишинг мумкин, ҳар хил ҳаракатларни биласан. Танцада эса завқли йигит эмас, йўлдош керак, биласанми, йўлдош?

У шундай деди-да, шошилиб йўлга тушди.

У кетди, лекин менинг кўз олдимдан узоқ вақтгача узун бўйли, эпчил, худди биз Панька билан бирга ўл-

дирган офицердай Миловакин кетмади. Фақат у ёшроқ, оппоқроқ эди, унинг чарм курткеси янгироқ эди: кўк галифе ўрнига қизил галифе кийган, фуражкаеида бизнинг юлдуз бор эди. Бундан ташқари, ҳатто унинг ялтиратиб артилган этигининг қўнжида ҳам беш қиррали юлдуз ярқираб турарди.

Мен уни роталарни жўнатаётганда қоида бўйича команда бераётган вақтида жуда кўп кўргандим. У махсус ҳарбий бўлиб, бизнинг ҳарбий комиссарнинг ўнг қўли, партиясиз ёлланма хизматчи, комсомолга ёт шахс эди. Нимага энди у йўлдош бўлади-ю, мен эса бўла олмайман?

Йўқ, ҳали биз буни кўрамай!

30

Мени яна содиқ дўстим Панёк қутқазди. Саняни Миловакин билан танцага тушаётганини эшитиб, бутун вужуди титраб кетди.

— Зудлик билан чора кўриш керак! Миловакин хотин-қизларни оғдиришга уста. Хотин-қизлар унга мумга ёпишган пашшадек ўзлари ёпишишади. Унинг қизил галифесини кўрдингми? Буни унга бир бечора суд ҳодимаси совға қилган. Суд столидаги мовутни олиб, унга галифе тиктириб берди, қарабсизки у, шаҳардаги энг олифта йигит бўлиб қолди.

— Саня унинг кийимига учмайди.

— У-ку учмайди-я, лекин Миловакин учади. Саня ана шунақанги оғудан хароб бўлади.

— Қанақанги оғу?

— Докторнинг хотинидақалардан-да, албатта. Сен ҳали ҳеч нарсани билмас экансан! У жодугар!

— Докторнинг хотини-я?

— Бўлмасам-чи, энг ашаддийси, Дуняшадан сўрасанг айтиб беради. Миловакинни кутиб лабларини қизилга, қошини қорага шундай бўяarkanки, асти қўяверасан. Тирноқларини ҳар хил аррачалар билан текисларкан.

— Нима учун?

— Унинг қонини ичаркан, кейин Миловакин у ердан ранги ўчиб, бўйинлари қип-қизил бўлиб чиқаркан. Буни Дуняша неча марталаб кўрган экан.

Ҳайратдан дамимиз ичимизга тушиб кетди. Мен Паньканинг кўзларида қўрқув сездим.

— Қишлоғимизда шунақа жодугар бор эди. У бир неча йигитни бошига етган, бир неча қиздан йигитларини тортиб олган. Аллақанча ёшларни оиласидан жудо қилган. Шундан кейин уни ўлдириб юборишибди. Таёқ билан уриб ўлдиришибди. Бу жазони қариялар ўйлаб топишибди. Буни менга ойимлар айтиб бергандилар. У ҳам худди шунга ўхшаш қорадан келган, сочлари тимқора, кўзлари катта-катта экан.

— Энди нима қиламиз?

— Саняни Миловакиндан бутунлай совитиб юбориш керак. Майли, танца тушаверсин, лекин у билан эмас! Бу вазифани мен бажарадиган бўлдим. Панёк, албатта, шаҳардагиларнинг ҳаммасини биларди, менга поляк Франц Густавович деган одамнинг адресини берди. Бир вақтлар у гимназияда танцадан дарс берар экан, эндиликда бозорда айирбошлаш савдоси билан шуғулланарди.

Бир куни мен ана шу чол олдига келдим. Ҳаммаси Саня туфайли бўлди.

Санянинг янги ҳунари менга бир челак картошка билан бир котелок буғдойга тушди.

Чол танцага қушдек енгил тушаркан. Лекин бечоранинг оёқларида бойлар эшигида ўтган умридан нишона қолган бўлиб, ҳамма ёғини қадоқ босиб кетган экан. Қадоқларини босиб олсанг борми... шундай бақриб юборадики, уйдан эшитилган овозга йўловчилар бу пастқам уйга танцани ўрганувчи эмас, қандайдир каллакесар бостириб кирган деб ўйлаши мумкин.

Янглишиб, қадоғини босиб олсам, чол икки қўли билан қадоқларини чангаллаганча ўтириб қолар ва:

— Сиз, Серж, ер ҳайдовчисиз, ҳа, туғма ер ҳайдовчисиз. Сиз анча вақт омоч орқасидан юргансиз, омоч сизнинг оёқларингизни пишитган. Вой-вой-вой! Оёғингиз оёқ эмас, харсанг тоша-а, харсанг тош!— дерди.

Мен уни кичик боладек овутардим, ширинликлар, Гриднидан болалар юборган асалдан олиб келардим. Шунда у овунарди, лекин ҳар гал кириб келаётганимни кўриши билан бечора орқасига тисариларди, унинг кўзларида қўрқинч аломатларини кўриб, юрагим ачишарди.

— Серж,— дерди у қўлларини кўкрагига қўйиб,—

сиздан ўтиниб сўрайман, эсингизда бўлсин, оёғингиз остидаги тош-кесакли ер эмас, паркет пол билан хонимнинг жажжигина оёқлари бўлади, худо кўрсатмасин-у, туфлисини босиб олсангиз борми, бармоқларининг жингиртобини чиқариб юборасиз!

Унинг хотини — оппоқ сочларини қубба қилиб турмаклаб олган кампир бизга пианино чалиб берарди. Мен отамнинг нахалли этиги билан уларнинг омонат полларини гурсиллатганим сайин, у ўзини ёмон ҳис этарди.

Эри:

— Вой!— деб бақирса, хотини ҳушидан кетаёзарди.

Мен чолнинг оёғини босмасликка интилардим, лекин ўзимни қанчалик эҳтиётласам, атайлаб қилгандек, шунча кўп хатога йўл қўярдим...

Бир куни кампир менга бундай деди:

— Серж, стулни олинг-да, уни қиз бола деб фараз қилиб, вальсга тушинг, тушаверинг, тушаверинг, сиз кўп машқ қилишингиз керак.

Мен аввалига стул кўтариб, ўқитувчимга дам бериб, уларнинг уйида, сўнгра эса, жўнатиш пунктининг қоронғи залида вальсга тушиб, айланаверардим.

Айланаверардим дейиш — осон! Оғир, ҳатто ўғрилар олиб кетолмайдиган креслони кўтариб танца тушардим. Хонада биргина шу кресло қолган эди, холос. Тўғри, устидаги чармни йиртиб олишган эди, оёқлари маҳкам ва оғир эди. Мен мана шундай эмандан ясалган жонон билан терлаб кетгунимча вальсга тушардим.

— Ҳа, оғир, лекин мақсад йўлида ҳар қандай машаққатни енгиш мумкин!— дердим ўзимга-ўзим.

Менинг тўғри иш тутаётганим яқинда уком йиғилишида аён бўлди.

Ҳаммасини Ленькин бошлади. Бу тихир йигитча Саняни тезроқ тартибга чақириб қўйишга сабри чидмай, кундалик ишлар муҳокама қилаётганида тўсатдан шундай деб қолди:

— Мен Ермакованинг шахсий ахлоқи ҳақидаги масалани кўрилишини таклиф қиламан.

— Нима бўлди?

— Ўйинга тушиб кетди.

Укомнинг обрўсини ардоқлайдиган Потапич қизариб кетди.

— Қим билан?

— Ўз шахсий бахтини жаҳон революциясидан юқори қўядиган ҳар бир одам билан. У онгли комсомолдан оддий оймақизга айланиб қолди. Тағин у укомнинг аъзоси эмиш.

— Ҳм,— ҳайрон бўлди Потапич,— сенингча, нима, комсомолга кирадиган қизларга энди ўйнаб-кулмайсан, танца тушмайсан дейишимиз керакми?

— Шундоғ десак ҳам бўлади, комсомол кўнгил очадиган ташкилот эмас, балки сиёсий ташкилот.

Саня хонага аллақачон кириб келган, бу суҳбатни эшитаётган эди.

— Ўртоқ Ленинга эслатиб ўтайки, мен ўз роҳатимни кўзлаб эмас, ишимизга нафи тегармикин деб танца тушяпман.

Шундан кейин мунозара қизиб кетди, ҳамма у революция фойдаси учун танца тушяптими ёки ўз роҳатини кўзлаб шундай қиляптими, шуни билмоқчи бўлди. Ленин, Костицкий, Шчукин уни деворга шундай тақаб қўйишдики, чидаб туrolмай қичқириб юборди:

— Нима демоқчисизлар? Агар масалани шундай қўйсангиз, ҳатто Маркс ҳам ўз хурсандчилигини кўзлаб танца тушарди.

Бу гап билан у индамай ўтирган Қомзинни ҳам ўзига қарши қилиб қўйди.

— Мен бу гапга қўшилмайман, Маркс тўғрисидаги гап бўҳтон!

Костицкий ҳам, Шчукин ҳам бу гапга маҳкам ёлишиб олиб, Саняни марксизм классикларига ҳурматсизлик билан қарашда айблашди. Потапич уларни тинчлантиришга уришиб, вақт зиқлигини айтди. У пайтда танца тушиш одат бўлгандир, балки Маркс ҳам студентлик даврида танца тушгандир, деди.

— Бу нарса унинг ёшлигида бўлган. Унда Маркс марксистмасди! Бизнинг ёшлигимиз унақа эмас, бошқача, хурсандчилик қилиш учун вақт йўқ! Биз ёшларнинг оёғини эмас, онгини йўлга солишимиз керак!— деб гапира кетди Ленин...

Бу шахсий ишни кўриш ярим кечагача давом этди, ҳайриятки, кимдир бундай қийин масалани партия комитети бизга бириктирган одамсиз ҳал қилолмаслигимизни эслатиб қолди. Шу заҳотиёқ, ҳаммамиз Миша тоғаникига кетдик. Строков касал эди, шунинг учун укомга кела олмасди.

— Маркс танцага тушган-тушмаганини у аниқ ай-тиб беради. Энгельс билан бирга тушган-да, а? Уларнинг бошқа ишлари йўқ эди-да, а?— Ленькин Строковнинг уйига жиғи-бйрон чиқиб тўнғиллаб борди.

Маркс ва Энгельснинг ҳаётини кекса большевик худди ўзининг ҳаётидек яхши биларди. Бизни ишонтириш учун қалин китобни олди-да, бир бошдан ўқий бошлади. Маркс шогирдларининг эсдаликларини, Энгельс хотираларини, қизларининг отаси тўғрисидаги ёзишмаларини ўқиди. Биз бу муътабар зотларнинг ҳаёти тўғрисида жуда кам билардик, шунинг учун ҳам нима сабабдан келганимизни унутиб, тонг отгунча ўтириб қолибмиз.

Биз шундай берилиб кетганимиздан, ҳатто бўш Спасово кўчаларидан уйимизга қайтаётганимизда қувноқ Маврнинг ўз қизлари билан Лондон атрофини айланиб юргани, Ленхен бутербродли саватни кўтариб келаётгани кўз олдимиздан кетмасди. Марксизм донишмандлари гўёки ёшлар билан оддий одамлардек танца қилишаётганини тасаввур қилардик.

— Танца тушишармиди? Маркс ва Энгельс-а? Қойил!— Қомзин тиззасига урарди.

— Маркс болалар билан ўйнашни, уларга эртак айтиб беришни севаркан... Энгельс от минишни яхши кўраркан, ҳа, ҳа,— тасдиқларди Потапич,— уйланишган ва оилавий ҳаёт кечира бошлаган. Жаҳон революциясига ҳам ҳозирлик кўришаверган. Интернационал туришга ҳам вақтлари бўлган. Сен нима дейсан, Саня?

— Бахтга қарши,— деди Костицкий кўзини қисиб,— Маркс ва Энгельс эски дунёда яшашган. Балки улар черковда никоҳ ўқитишган ҳамдир. Хўш, уларга таасуф қилинса, сен ҳам комсомол қизни қўлтиғидан олиб, черковга борарсан? Шундай эмасми?

Лекин Саня довдирамади, у шўх кўзларини ўйнатиб, деди:

— Тўғрисини айтсам, менга ёш Маркс учраганда борми, унга жон деб турмушга чиқардим!

Ҳаммамиз кулдик. У ҳақиқатан ҳам тўғри айтган эди. Биз ўз устодларимизни севардик. Агарда кўчада ҳозир тўсатдан ўртоқ Калинин учраб қолса — Ильични ўпишга журъат қилаолмасдиг-у, лекин Калининни ўпиб олардик!

Фақат Ленькин Маркс ва Энгельснинг шахсий ҳаё-

тидан унчалик кўнгли тўлмай, қовоғини солиб борарди. Ленькин, ахир улар қандай қилиб танцага тушишган. Вақтичоғлик қилишган, мушакбозлик ва кечалар ташкил этишган, деб ўйлаб борарди. Наҳотки, улар келажак авлодлар бунга қандай қарашини хаёлларига келтиришмаган бўлса? Мана ўзи, ҳали доҳий бўлмасида, ҳамма учун ўрнак бўлишини, келажак авлод олдида ўзини қандай тута билиши кераклигини доимо ўйларди. Имкони борича ишлаш, олдинги сафда курашмоқни, пулни ҳам, ясан-тусанни ҳам, ўйин-кулгини ҳам назарга илмасликни ва ҳеч қачон танцага тушмасликни ўйлайди. Бу ишчи арбоб учун енгилтакликдир.

Бу фикрлар унинг чеҳрасида яққол кўриниб турарди.

Уларга бир ажойиб нарсани кўрсатаман, деб кулбамга, яъни жўнатиш пункти хонасига, киришни таклиф қилдим.

Чопиб кетдик.

Деразадан чироқнинг нури тушиб турар, каттакон зал ёп-ёруғ эди.

— Қани, ўртоқ Ермакова, Алёхинни бир текшириб кўринг-чи, танца тушишни билармикин!— дедим мен, уни вальсга таклиф қилиб.

Болалар лабларида музика чалиб туришди, биз анча вақтдан бери танца тушиб юргандек, вальсга тушиб кетдик. Саня жуда енгил, эпчил, креслога солиштирадиган бўлсак қушдек енгил танца тушарди. Мен енгил ҳаракатлар қилиб, уни ўнг ва сўлга айлантираддим, атиги бир ёки икки марта оёғининг учини босиб олдим. Лекин менинг вальсга шундай маҳорат билан тушганимга у қойил бўлиб, ҳатто оёғини босиб олганимни ҳам пайқамай қолди.

— Танчачи экан,— деди у ҳамманинг олдида.— Болалар, нимага сизлар ҳам танца тушишни ўрганмай-сизлар, бу қийин эмас-ку? Худо ҳақи, комсомоллар билан жон-жон деб танца тушаман. Миловакин ўзини катта тутмасин!

У ҳамманинг танца тушиш лаёқатини навбатманавбат текшира бошлади. Потапич яхши билар экан-у, лекин буни яшириб юрган экан-да. Костицкий билан Шчукин ҳам оёқларини қимирлата олар эканлар. Фақат Қомзинга қийин эди, оёқ ташлашга келганда менадан ҳам бешбаттар экан. Ленькин, ўзлигига содиқ қо-

либ, Санядан нари қочар, икки киши бўлиб тушсам қитғим келади, шунинг учун тушмайман деб ишонтирмоқчи бўларди. Биз эрталабгача ана шундай ҳазиллашдик.

31

...Ҳаётимизда чинакам бўронли дамлар юз бериб турарди. Янги печка қуриб, бир неча марта ёқиб кўрдим. Эски боғ томонга чиқиладиган эшикдан шамол кираётганини пайқадим. Эшикларнинг устига наमत қоплаш керак. Лекин наमतни қаердан оласан? Бундай пайтларда бирор нарса ўйлаб топиш зарур. Мен иккала ойнавон эшик оралиғини хазон билан тўлатдим. Қора барглар балкон эшигини кўзгуга ўхшатиб қўйди, унинг баландлиги бўйим барабар эди. Агар Саня шу кўзгуга қарасами, қизиқ бўларди-да!

Мен мана шундай қувониб, кулиб турган эдим, шу пайт бирдан кўчада от дупури эшитилди.

Бинадан югуриб чиқарканман, арава чоптириб келаётган одамларни, ялтираётган қурооларни кўрдим.

— Антоновчилар!— деган товушлар эшитилди.

Мен милтиғимни ва бир оз ўқ ҳам олиб, укомга, ротамиз йиғиладиган пунктга югурдим.

Рўпарадан одамлар ўз йиғилиш пунктига — биров депога, биров фишт заводига, биров ёғоч тиладиган заводга томон чопиб келишарди. Ҳамма ҳаяжонда. Одамлар саломлашиш ўрнига:

— Антоновнинг шахсан ўзи отлиқ гвардияси билан келаётган эмиш!

— У билан бирга қулоқлардан тузилган етмиш минг лашкар келаётган эмиш!

— Бизни етти пуштимизгача қиймалаб кетадилар.

— Бир станцияга кўп дон йиғма! Мол гўштини кўрсатиб бўрининг гашига тегма! Мана оқибати!

— Викжелевчиларнинг исёни бўлмаганда аллақачон олиб чиқиб кетган бўлардик!— дейишарди холос.

Қоронғи тушаётган эди. Емғир шаррос қуймоқда. Укомга етгунимча қалтираб кетдим. Сафга туриб, командирнинг дадил овозини эшитиб қувондим.

— Бемаъни гап!— деди Потапич, — Антоновнинг ўзи келаётган бўлиши мумкин эмас; унинг асосий кучлари Қирсанов уездида. Тўғри, бошқа каллакесарлар

бўлиши мумкин. Уларнинг ҳужумини қайтарамиз, жангчилар, буйруғимни эшитинг. Сафланинг!

Комиссаримиз пайдо бўлди — бу кекса босмахона ишчиси, эски большевик, ҳазилкаш, контраларни доим мазах қилиб юрадиган Вася тоға.

— Биз уларни ваҳимага соламиз. Эртага чиройли қилиб ёзилган: «Душманга ўлим» деган газета чиқади. Унда талайгина шиорлар, «Ўртоқлар, қуrollанинглр», деган чақириқлар босилади. «Ҳокимият Советларга», «Қизил темирийўлчилар», «Октябрь хизматчилари» номли отрядларга ёзилишга даъват этилади. Келинглр, биз отрядимизни «Еш интернационал» деб атаймиз.

— Тўппа-тўғри! — деб қичқирди Комзин. — Мен мордвинман, иккита татар ҳам бор, мана араб ҳам келди!

Қулоғигача лойга беланган Ленькинни кўриб ҳаммамиз кулиб юбордик. Саня:

— Эҳ, оғайнилар, биз қизил бахмалдан шундай байроқ қилайликки! — деб завқ-шавқ билан гапирди-да, махсус топшириқ билан жўнаб кетди.

Ваня тоға рўйхатини тамомлаб, кўзойнагини чўнтагига солди-да, тарқалманглр, деб буйруқ берди.

— Буйруқ берилиши билан позицияни эгаллашга жўнаймиз!

Фақатгина Ленькинга жавоб берилди, чунки депода шошилиш равишда бронепоезд ремонт қилинмоқда эди.

Позиция! Яхши гап. Демак бизнинг ЧОНчилар штабимиз тарқалмабди. Унинг мудофаа плани ҳам бор. Позицияси ҳам, қўшини ҳам бор.

Мана тунда, изғиринга қарама-қарши — жанубга қараб кетяпмиз. Вася тоға эса пальтосининг ёқасини кўтариб олган, сафларни оралаб бизга далда беради:

— Энг муҳими икки кун чидаб турсак бўлгани, кейин ёрдам келади. Москвага хабар қилинган. Рязань билан телефонда гаплашиляпти. Рузаевкадан отряд жўнатиляпти. Ишончли қишлоқлардан ёрдам сўралган.

«Уҳў, — ўйладим мен, — қишлоқ болалари билан ҳам кўришадиган кун бор экан-а, ўз милтиқлари билан келишади».

Атрофга аланглаб, Ленькиннинг йўқлиги ва Санянинг кўринмаётганлигига ачинаман.

Йўлни кесиб ўтиладиган ерда соқчилар турибди.

Музлаб қолган темир йўлда ва милтиқ найзаси учида юлдузлар шуъласи ялтирайди. Шлагбаумнинг чизиқлари кўриниб турибди.

— Еш Интернационалми? Мана сизларга пакет!

Чўнтак фонари ёруғида қоғоз сеҳрли ялтираб кетди.

— Болалар, сизлар Малаховка тегирмонини ҳимоя қилишдек бахтга сазовор бўлдинглар. Бораверинглар. Мени штабга чақиришибди,— деди Вася тоға.

Биз темир йўл ёқалаб кетдик.

— Анҳор ёқасига борамиз, у ердан қишлоқ йўлига бурилсак тезда етамиз,— деди Потапич, овозидан тегирмон унга ёқмаганлиги билиниб турарди.

Ҳақиқатан ҳам унинг нимаси яхши? Бийдай дала, ҳамма ёқ қоп-қоронғи, ҳувиллаган тепалик. Унда кўра ёп-ёруғ вокзални ҳимоя қилганимиз яхши эди. Қара, темирйўлчилар нима қилишган, нақ иллюминация. Бутун чироқларни ёқишибди. Электростанцияни ишга туширишибди. Кўприк устида ҳам, темир йўлда ҳам, қишлоқда ҳам, юк ташиш станциясида ҳам фонарлар ялтирапти. Улар олдига антоновчилар йўлашолмайди. Чунки уларга ҳамма нарса кўриниб турарди. Ғафлатда қолишмайди.

Ёруғликда жанг қилиш ҳам осон. Бизни бўлса қоронғида жанг қилишимизга тўғри келади. Яна яйловдаги эски тегирмонда денг. Лекин нима ҳам қила олардик,— у эски бўлса-да, ун тортмоқда, революция учун ун керак, ахир!

Чурқ этмай, шпаллардан юриб борардик. Аҳён-аҳёнда яйловга қараб кўярдик. Қоронғиликда худди арава-нинг ғичирлагани, отларнинг кишнаган товуши, калла-кесарларнинг бақириб-чақираётгани келаётгандек бўларди.

Узоқдаги шуълалар «душман яқин» деб ваҳимали огоҳлантирарди. Қишлоқларда коммунистлар ва уларнинг тарафдорларининг уйлари ёнмоқда.

Қочоқлар бўлса негадир кўринмасди. Демак, душман йўлларни эгаллаб олган. Шу атрофда машҳур Вохранинг отлиқ антоновчи гвардиясидаги эсерлар худди бўридай изғиб юрган бўлишлари мумкин.

Мана, анҳор устига қурилган темир йўл кўприги. Анҳор сувида соқчининг сояси кўриниб турибди. Мана, пастликка олиб борадиган сўқмоқ. Аммо тепаликдан пастга тушиш қийин, оёғимизда мадор қолмагани.

— Тўхтанглар, бирпас дам олайлик!

Тўхтадик, типирчилаб турибмиз. Қўрқинчли, аммо бирортамиз ҳам қўрққанзимизни сездирмаймиз.

— Қетдикми!— тўппончасини чиқариб, отишга шайларкан, буйруқ берди Потапич.

Вокзал чироқларига, изларнинг ялтирашига аланглаб секин юра бошладик.

Тўсатдан қоронғиликда отлар кишнади. Улар қадан келиб қолди? Кимнинг отлари?

— Тўхтанглар, оғайнилар!— деб шивирлади Шчукин,— юганланган отлар кишнаяпти... Сўлиқлар жиринглаяпти.

— Гапингни қара-ю!— тўнғиллади Потапич —Кетдик.

— Йўқ, оғайнилар, мен штабга хабар қиламан.

Шчукин шундай деб ғойиб бўлди.

— Разведкасиз бир қадам ҳам жилманглар!— деди Костицкий.— Тўда бўлиб юриш — ҳарбий ишда ғирт саводсизлик.

— Ҳақиқатан ҳам тўғри, разведка жўнатамиз. Қани, хоҳловчилар борми?— мурожаат қилди Потапич.

— Бизга бари бир, хоҳловчилар борми дейишнинг нима кераги бор? Кимга буюрилса ўша боради,— деди Қомзин.— Мен бу яйловни билмайман, ўрмонда бўлганда биринчи бўлиб разведкага борган бўлардим.

— Уз яйловларимизда бўлганда биз ҳам биринчи бўлиб борган бўлардик,— деди Тинчеровлар.

— Энг яхшиси чек ташлаймиз!— дедим мен.

Костицкий иккаламиз аввал чекка қўл узатдик.

У қўлига чиққан гугурт чўпни зарда билан ерга ташлаб, оёғи билан мижиғлади:

— Қўйинглар бу чек ташлашни, бусиз ҳам маълум, бориш мумкин эмас, шу ерда окоп қовлашимиз керак! Кўприк олдидаги кўтармага. Уларни кўтармага яқинлаштирмаслик керак, шаҳарни мудофаа қиламиз. Кўтарма бизга қалъа бўлади. Бутун Спасовочи жануб томондан тўсиб туради. Штабдагилар ҳам бунини ўйлашмаган. Нима қилиш кераклиги ўша жойда аён бўлади. Қани кетдик, биродарлар!

— Тўхта, қимирлама!

— Қўйсанг-чи, Потапич, қурол билан ҳазиллашма!

— Кимга керак ўша тегирмон!

— Энг муҳими темир йўл кўприги!

Отряд митинг қилишга тушиб кетди.

Сўкинишлар, пўписалар, қурол ўқталишлар бошланди. Оломон ўзини йўқотиб қўйган командирини эргаштириб, изларга яқинлашарди.

Шу топда болаларни ҳар қанча куч ишлатиб ҳам тегирмонга олиб бориб бўлмайдигандек туйилар эди.

Шу пайт бизни уялтириб комиссаримиз Вася тоға келиб қолди. У чўнтак фонарини юзимизга тутди-да:

— Ҳали ҳам шу ердამисизлар? Бизни кутганинглар учун баракалла. Бўлмаса қийналиб қолган бўлардик,— деди.

Унинг орқасидан арқон заводининг болалари келишар эди. Улар бир ўрам тиканли сим ҳам олиб келишаётганди.

У қўлидаги фонарини ўчириб, олдинга разведка жўнатишни буюрди, бутун атрофда дзорлар бор эди, биз қуролларимизни шарақлатмасдан, осойишталик билан кўтармадан туша бошладик.

Атроф зимистон, жимжит эди. Анҳордан этни жунжиктирувчи шабада эсиб турарди. Совқотмаслик учун қадамларимизни тезлатдик.

Ешлар орасида биронта ёши каттароқ одам бўлса яхши экан. Шунда ўзингни хотиржам сезар экансан. Баъзан биз ёш болаларни тунги хизматга жўнатганда, бирорта чолни қўшиб юборишарди. Чол гулхан олдида мизғиб, хуррак тортиб ётса-да, қандайдир далда бўларди. Кўзимизга ҳар хил ваҳимали нарсалар кўрина-вермасди.

Тегирмон тошининг бир маромда айлаётган товуши эшитилди. Шу заҳотиёқ анчагина дадиллашиб қолдик, демак, тегирмонда ҳали ҳаёт бор, уни душман эгалламаган. Гард босган тегирмон ойнасидан чироқ ёруғи милтираб кўриниб турарди. Тегирмон тошлари орасидан чиққан иссиқ — янги уннинг ҳиди димоққа урилганда оғзимизнинг суви келди. Мен унинг қандай чиққанлигини билиш учун доим чайнаб кўришни яхши кўрар эдим. Ҳозир ҳам биринчи бўлиб тегирмонга югуриб кирдим.

Бутун фикри-ёдим тегирмон тарновидан қопга тушаётган унда бўлганидан гардга беланган тегирмончини пайқамабман, у бир чеккада ухлаб ётарди. Киприк ва қовоқлари оппоқ... Тегирмончи оёқ товушлари ва қуролларнинг жаранглашини эшитиб ирғиб турди.

Болалар бирдан кулиб юбордилар. Ваня тоға эса:

— Секинроқ, олдинги позицияда эканликларингни унутманглар!— деди. Кейин у очиқ ерларни ун солинган қоплар билан беркитиб, отишма учун шинак ҳозирлашни буюрди.

Сўнгра биз тегирмон атрофидаги толларни тошқин суриб кетмасин деб тиканли сим билан ўрашга киришдик. Дам-бадам ерда ётган эски, синиқ тегирмон тошларига қоқилардик. Тошлар жуда кўп эди, чунки тегирмон қадим замонлардан буён юз йилдан кўпроқ вақт савдогар Малаховларга хизмат қилиб келган. Мана эндиликда пролетарлар учун ишлаяпти.

Атроф пасттекислик, сувли яйловлардан иборат. Эски тегирмон эса шу ерлик аҳолига ҳукмронлик қилаётгандек баландликда турарди.

Позициямиз кучли, бу турган гап.

Уни янада кучайтириш, мустаҳкамлаш учун тинмай меҳнат қилаяпмиз.

Юк ташийдиган йўлни тошлар билан тўсдик. Оқова сувнинг устидаги кўприкни эса бузиб ташладик.

Бир вақтлар тегирмонда ёлланиб ишлаган Комзин тўғонни текшириб чиқди. Кечаси билан торфли қирғоқларни сув босиб кетса сунъий тўсиқ ҳосил бўлади деб Алёшна анҳоридан тушадиган сувни тахта қопқоқ билан тўсиб қўйди.

Ваня тоға бизнинг ишимизни маъқуллади.

— Яхшилаб ўрнашиб олаверинглар, йигитлар, ҳа, яхшилаб, ким билади дейсиз, биз бу ерда қанча вақт қамалда ўтирамиз.

Энди биз яхшилаб жойлашиб олганимиздан хурсанд эдик, поезд йўлида митингбозлик қилганимизни эсла-сак кулгимиз қистарди.

Бу ерда нимага ўтирганимизни эсдан чиқараёзган ҳам эдики, бирданига кечаси ғилдирақларнинг ғичирлагани эшитилиб қолди. Одамлар, худди тегирмонга шошилаётгандек, отларни елдириб келишарди...

Шивирлаб буйруқ берилди. Биз ўз жой-жойимизга: биров сариқ толлар орқасига, биров дераза ёнига, биров эски тегирмон тошлар панасига етиб олар-олмасимизданоқ, тўсатдан тунги дазор узган ўқ овози эшитилди: бунга жавобан қирқма милтиқлардан қасира-қусур ўт очишди. Шундай қилиб, отишма бошланиб кетди!

Ҳамма ёқ ёришиб кетди. Милтиқларнинг қарсидла-

ши, бўғиқ сўкинишлар эшитиларди. Отлар кишнардн, аравалар ғичирларди. Антоновчилар бундай қаршиликни кутишмаган эди, шунинг учун отларга қамчи босиб, атрофга тарқалишиб кетди. Тўқнашув тамом бўлди.

Фақат буталар орасида бекиниб қолган ярадор каллакесарлар бизни ҳақорат қилишарди.

Олдиниға чидадик, кейин тоқатимиз тугади.

Комзин сўка бошлади. Шунақаям бўралаб сўкдики, асти қўяверинг. Унга ака-ука Тинчеровлар ҳам қўшилишди. Русча сўкишни ҳеч ким татарлардек қотиролмайди. Уларга мен ҳам қўшилдим.

Тун сўкиниш ва аҳён-аҳёнда отишма билан ўтди. Бандитлар бизни сўкиб кўрқитишмоқчи бўлишар, биз эса уларга гоҳ-гоҳида битта-яримта ўқ билан жавоб қайтарардик.

Пистирмаға рўпара келиб орқага чекинган антоновчилар қоронғида жанг қилишдан чўчиб, чакалакзор ва анҳор ёқаларида тонг отишини кутишарди.

32

Қуёш биз тарафда эди. У темир йўл кўприги орқасидан чиқди ва кўприкнинг жимжимадор панжараси орқасидаги жанг майдонини ёритди.

Шундагина биз қанчалик муҳим позицияни ушлаб қолганимизни тушундик. Эски тегирмон торгина, лекин чуқур, атрофи ботқоқ анҳор устига жойлашган эди. Бепоен яйловлардан борадиган ягона йўл шаҳарга тўғон устидан ўтган эди. Бу ер яйловлар ва Цна дарёсидан ўтадиган йўллар калити эди.

Бу ер тепалик бўлгани сабабли атрофдаги яйловлар қафтдек кўзга ташланиб турарди! Босқинчилар бу ерга араваларини бежиз ҳайдаб келишмаганди, улар қўлга киритадиган дон-дунни Цнанинг тик қирғоқлари ёқалаб олиб кетиш ниятида эдилар. Энди улар нима қилишлари кераклигини муҳокама қилишмоқда эди.

Биз улар қанча эканини кўрмасдик, лекин улар ҳам бизнинг қанчалигимизни аниқ билишолмасди.

Бизнинг тиканли симлар билан ўралган сеҳрли кўрғонимиз гўё чинакам қалъага ўхшаб уларни ваҳимага соларди. Унда бир тўдагина жангчилар ёки кучли отряд ё бўлмаса бутун бошли полк ҳам яшириниб олган бўлиши мумкин.

— Энг муҳими бош кўтармаслик керак,— огоҳлантирарди Вася тоға.

— Отиб қўйишадими?

— Йўқ, ундан ҳам ёмонроқ бўлади. Улар оддий кийимда эканимизни кўриб қолишади... Қимнинг эғнида ҳарбий форма бор?

— Костицкийда будёновка бэр.

— Потапичда эса шинель.

— Келинлар, басавлатроқ жангчимизни қизил аскардек кийинтирамыз, бандитларнинг бошлиқлари дурбинда бир томоша қилсинлар.

Қомзин ясанишга рози бўлди. У баланд бўйли, юзи ялпоқ, сап-сарик бўлиб, худди кунгабоқарга ўхшарди. У бутун важоҳати билан ҳақиқий қизил аскарнинг ўзгинаси эди. У ҳар ер-ҳар ерга бориб, честь бериб савлатини шундай кўз-кўз қилдики, биз қотиб-қотиб кулардик. Кейин Потапич кўринарди, бўлмаса Қомзинни сезиб қолишарди, кейин катта Тинчеров томоша кўрсатарди.

Биз босқинчиларда бу ерда мунтазам қўшинлар қисмлари жойлашган деган тасаввур қолдиришга ҳаракат қилардик. Балки, Рязань қизил курсантлари деб ўйлашар, антоновчилар эса улардан ўлардек кўрқиншарди.

Тўсатдан шаҳар тарафдан музика овози эшитилди. Қарасак, ёрдамга яйловдан антиқа отряд келяпти. Отряд ўғил ва қиз болалар, ўқитувчилардан иборат, олдинда эса мактаб оркестри келарди. Отряд тепасида қизил бахмалдан қилинган ол байроқ ҳилпирарди. Отряд яқинроқ келгандан кейин қарасак, байроқда зарҳалдан беш қиррали юлдуз тикилган ва устида турли хил рангли ҳарфлар билан «Еш интернационал» отряди» деб ёзилган эди.

Антоновчилар уларни нимага ўққа тутмаганлари номаълум эди. Балки музикани эшитгилари келгандир? Еки бу қўшин сафида юбкали аскарлар талайгина эканини кўриб, кулги учун атайлаб ўтказиб юборишди-микин?

Улар орасидан мен Женяни, Нина Ершовани, Соня Штирковани танидим. Женянинг лақаби Огонёк эди. Булар энг довурак мактаб қизлари. Санянинг барча актив ёрдамчилари, шу жумладан, Симок Остромудров

ва ҳаммага отнинг қашқаси доктор хотинининг Қишчей лақабли ўғли ҳам бор эди.

Адабиёт ўқитувчиси Илья Ильич мактаб болаларини ёлғиз ўзларини юборишга унамай, ўзи ҳам бирга келяпти. Бошида қора шляпа, эгнида плаш, қўлтиғида соябон. Унинг орқасидан иккита ўқувчи калишини кўтариб келарди. Хотини калишларни эрининг бўйига қараб олган бўлса керак, доим тушиб кетаверади.

Вася тоға болаларни кўриб қотиб қолди.

— Сизларни бу ерга ким юборди?

— Мудофаа штаби буйруғи билан ихтиёрингизга келдик!— рапорт берди Саня кулиб.— Отрядга байроқ топшириш ва унинг сафига кўшилиш буюрилди.

— Нега қуролсиз?

Ўқувчилар индашмасди. Баъзиларида қурол бор эди. Масалан, доктор ўғлининг елкасида кичик калибрли монтекристо милтиқчаси бор эди. Симка Остромудров елкасидан ошириб тақилган тасмага жандармлар қиличини осиб олган эди. Лекин улар Комиссарнинг гапидан кейин буларни ҳақиқий қурол дейишга уялишди.

— Агарда биронтангизни ўлдиришса, унда ўрнингизни эгаллаймиз,— деди бўйи Вася тоғанинг бўйидек новча, лекин ундан ҳам яғриндор, овози йўғон ўқувчи. Мен уни танирдим. Бу вяслик Яков Вараскин эди. У, Ломоносов каби билим олиш учун шаҳарга келган канопчи деҳқоннинг ўғли эди.

— Яхши,— кулимсиради Вася: тоға ва кепкасини олиб, пешанасидаги терни артди.— Ҳарбийларнинг битилмаган қонуни бўйича аёлларнинг ҳарбий кема ва қалъаларга кириши ман этилганини биласизми?

— Энди бу қонун эскириб қолган! Байроқни қаерга ўрнатайлик?

Қўнғироқхоналарга чиқишга ўрганиб қолган Симок Остромудров эпчиллик билан тегирмон томига чиқиб, байроқни ўрнатди.

— Мана қаранглар,— кўрсатди яйловни Вася тоға,— совуқ нафас қилувдинглар. Улар қоида бўйича бизга ҳужум қилишмоқчи. Қаранг, қанотлардан кириб келишяпти...

Цна дарёси бўйлаб ҳаракатлар бошланди. Антоновчиларнинг ўрмондан дарахт кесиб ташишаётгани кўриниб турарди. Бандитлар Цнага қуйиладиган Алешна анҳорини ўлчаб бўлгандан кейин тегирмондан ай-

ланиб ўтиш учун ходаларни қумлоқ соҳилга ўрнатишга киришишди. Босқинчилар бошқа тарафдан анҳор бўйлаб, буталарни паналаб келишарди, бизни шаҳар йўлидан ажратиб қўймоқчи эдилар.

— Улар орасида эски ва яхши жангчилар кўп,— хўрсиниб деди Вася тоға, бизга танқидий кўз билан қараб. Биз ҳаммамиз уялиб жим турардик.

Бандитлар ҳужумга шундай узоқ тайёргарлик кўришдики, бу ерда қорнимиз очиб қолди. Шунда бирон-тамин ҳам бир бурда нон олмаганимизни билдик.

— Ун бор, қўймоқ пиширардик, лекин ёғ йўқ-да,— ҳазиллашди Комзин. Кимдир рябина, кимдир наъма-так юлиб келди. Аччиқ ва нордон.

— Еяверинглар-еяверинглар,— дерди Кишчей,— энг зарури пепсинларни¹ тинчлантириш керак, очарчилик бу ҳеч нарса эмас, одам қирқ кун овқатсиз яшай олади! Еяверинглар, бақувват бўласизлар. Эсингизда тутинглар, иштаҳа нерв системаси фаолиятини кучайтиради. Қўрқяпсизларми?

— Агар ўлдиришмоқчи бўлсалар қанақасига қўрқмайлик?— мулойимгина кулди Комзин.— Пичоқ чархланганини кўрса, бузоқ ҳам қалтирайди.

— Мен ўлимдан қўрқмайман. Чунки материянинг абадийлигини биламан. Фақат у бир формадан иккинчи формага ўтади. Мен мана шу тупроқ чириндиси ҳозирги қиёфамдан афзалроқ эканлигига ишонмайман.

— Бу ахир, гилозонизм — оддий фалсафаку!— хитоб қилди Женя Огонёк.

— Унинг гапига қулоқ солманглар, у шунақа файласуф!— кўзини қисди Симок Остромудров.— Агарда мендан сўрасангиз, файласуфларни бандитлар тутиб олишгандан кейин ҳув анавинақа чумчуққа айланиб қолишини истайман.

Арқон заводидан келган йигитлар кулиб юборишди.

— Саня, ўтиниб сўрайман, ма, е,— Кишчей унга бир сиқим рябина тутди,— еб тур, бўлмаса, ярадорларни олиб чиққани кучинг қолмайди. Ахир мен ярамни ўз қўлларинг билан боғлашингни, мени ўзинг қутқариб қолишингни орзу қиламан.

¹ Пепсин — овқатдаги оқсилларни эритадиган ва ҳазм қилишга ёрдам берадиган меъда сувининг ферменти.

— Менинг йодимни сурибди?— кулди Женя.

Бизлар ўзаро ҳазиллашардик. Бандитлар эса бизни қуршаб, ҳужумга тайёргарлик кўришарди.

— Эҳ, ёшлар, сизлар билан бирга бўлиш қўрқинчли эмас!— аста деди Илья Ильич.— Ҳатто охирги репетицияда ҳам!

Уни ўзи қўйган спектаклларда охирги репетициядан олдин ҳаяжонга тушишини билиб ҳамма куларди.

Илья Ильич кулиб, кўзойнагини тўғрилаб, Комзини олдига чақиради.

— Сиз мордвинларданмисиз? Яхши овчимисиз? Мерганмисиз?— Шундай деб бир ҳовуч ўқни чиқариб:— буларни мен мактабда безорилардан тортиб олдим... Жанг бошланганида бандитларни менинг ўрнимга ҳам отинг,— деди.— Мен бари бир пойлай олмаман. Кўзойнагим халақит беради. Умуман мен бандитларга қаршиман, ҳа, қаршиман!

Улар ҳали бир тўхтамаган келишмаган ҳам эдики, шу вақт, граната келиб тегирмон тошига тушди. Гумбурлаган товушни эшитиб: ерга ётиб олдик. Назаримизда тегирмон атрофидаги қўра кўкка совурилгандек бўлди. Ҳеч ким ўлмаган бўлса ҳам, болалар тирақайлаб қочишди.

— Тўхта! Ет, қуёндек ўлдиришади!— бақирди Вася тоға ва граната келган томонга қараб ўқ узди.

Унинг отган ўқидан яйловга жон киргандай бўлди. Тепаликлардан, ўрилмаган ўтлар, буталар орасидан — ҳамма ёқдан нотаниш қиёфали одамлар биз томон ёпирилиб кела бошлади.

— Ут очилсин!

Қуроли бор одам Потапичнинг буйруғисиз ҳам ўқ уза бошлаган эди.

Отаётганингда унча қўрқинчли туюлмади. Биз бандитларни дадил отардик, лекин фойдаси кам эди. Улар югурар, ерга ётиб олишарди. Кейин яна югуришарди. Бирпасда анҳор ёқасига етиб олишди. Мана, тегирмоннинг чап ва ўнг томонидан келишяпти.

Агарда охирги йўлни бекитиб қўйишсами, ҳолимизга маймун йиғлайди. Қуршовда қоламиз...

Ўқ узаяпман-у, ўлганларни кўрмаман. Нишонга оладиган нуқтанг кўп бўлиб, қайси бирини отишни билмай аланглашдан ёмони йўқ экан. Ана, шинель кийган чўтир юзли каттакон йигит югурияпти, отмоқчи эдим,

қўлим қалтиради, у худди Ванька Қаллахумга ўхшайди. Қандайдир чўққи соқол чолни нишонга олдим. Унга ҳам ачиндим, у ўлиб кетган отамга ўхшаркан...

У иблислар эса аниқ мўлжалга олиб отишяпти. Улар Вася тоға командиримиз эканлигини сезиб қолиб шундай ўқ узишдики, ўқ келиб унинг бошидаги шапкаси билан бир тутам сочини учуриб юборди. Унинг юзкўзларидан қон оқа бошлади. У сафдан чиқди. Кишчейнинг қўлидаги монтекристони учуриб юборишди. У ярим учиб кетган қуролига худди синиб қолган ўйинчоққа қарагандай, анқайиб қараб қолди.

Костицкийнинг будёновкасига ҳам ўқ тегди. Уни шамол учиргандай учуриб кетди. Иккинчи ўқ қулогини тешиб, юзини шилиб юборди.

— Уртоқлар,— бақирди у қулогини ушлаб,— бизни ўраб олишяпти.— У шундай деб тегирмон олдидан қоча бошлади.

— Қайт, қўрқоқ!— бақирди Саня. У санитар эканлигини эсидан чиқариб, унинг ташлаб кетган милтигини олди-да, қочоқни мўлжалга олди. Костицкий эмак-лаб орқасига қайтишга мажбур бўлди.

Бошқа болалар қочишмади, бу жонимизга ора кирди.

Лекин бу узоққа чўзилмади. Бандитлар аллақачон жар олдига келиб қолган эдилар. Тиканли сим уларни тўсиб қолади, деб ўйлаган эдик, янглишган эканмиз! Эски жангчилар бунинг ҳийласини билишар экан. Бизнинг кўз олдимизда ҳалиги чўтир аскар шинелини ечди. Қўшнисининг пўстинини олди-да, тиканли сим устига ёзиб, устидан худди панжара устида юрган-дек, бемалол юра бошлади. Унинг ортидан бошқалар эргашди. Мана, у олдимизда турарди, қизил башарали, терга ботган, милтигини ёғоч сингари судраб келяпти. Саняни кўриб, бақириб юборди.

— Ие, коммунист қизлар экан! Йигитлар, бу ёққа келинглар!

У шундай сўкиндики, чидолмадим, шартта отдим.

Чўтир йиқилди, бу бизга далда берди.

— Менинг ортимдан!— деб қичқирди Потапич ва ўзини бандитлар ошиб тушаётган жойга отди. Биз командиримизнинг орқасидан чопиб кетдик ва антоновчиларнинг пўстинларини дарров улоқтириб ташладик. Душман ёриб ўта олмади. Бахтга қарши Потапичнинг

оёғига ўқ тегди. У оёғини боғлаш учун четга чиққанда, кўпчилик болалар баҳайбат сариқ толлар этагидаги қулай позицияни ташлаб, унинг орқасидан эргашдилар. Буни Саня пайқади. Қостицкийнинг бошидан уриб туширилган будёновкани олиб кийди-да, кучи борича бақирди:

— Уртоқлар! Тепамизда қизил байроқ ҳилпирамоқда!

Орқамизга қарасак, шамол «Еш Интернационал»нинг муқаддас ҳарфларини ҳилпиратяпти. Бу тимсолни душманга бериб, қочиш мумкин эмас эди. Қочмадик, шу ерда қолдик.

— Саня!— шивирлади Кишчей.— Ҳозир қандай очилиб кетдингиз-а, Саня!

— Болалар, қизлар, эҳтиёт бўлинглар,— аста деди Илья Ильич. Бу гапни вақтида айтганди. Аста анҳор қирғоғини паналаб келган бир бандит милтиғидаги ҳамма ўқини бизга қарата отди ва арқончиларнинг бирини йиқитди.

— Йигитлар, нега қараб турибсизлар?— Саня милтиғини кўтарди, лекин отолмади. Унинг ўнг қўли шалвираб, қонга беланиб ётарди.

Шу пайт, худди кичкина, сариқ бошли ўрдакча бургутнинг олдида тургандек, бандит олдида Кишчей пайдо бўлди-ю, кўзини қисиб, Потапичнинг маузеридаги ҳамма ўқни бандит қорнига қадади.

Антоновчи йиқилгач, ҳаммамиз шунақаям қаттиқ «ура» деб бақирдикки, бандитлар бир оз тек қолишди. Лекин қувончимиз узоққа бормади: улар тегирмон олдида ёриб ўтишни тўхтатиб, айланма йўл билан шаҳарга йўл олишди.

Бунча кўп-а улар! Тегирмон ва темир йўл оралиғидаги тепалиг-у яйловлар одамларга тўлиб кетган эди.

Қўрққанимиздан, тегирмонни ташлаб, асосий кучларимиз турган жойга улардан олдин боргимиз келарди. Шундай қўрқинчли пайтда Шчукин пайдо бўлди.

— Мен шу ердман! Позиция сақлаб турилсин! Сизларга ёрдамга отларда пулемёт отряди келяпти... Тез келишяпти!

Тўғри айтган экан. Қайсидир ақлли командирнинг буйруғига биноан пулемётларга жалб қилинган ўт ўчирувчи команданинг аравалари чопиб келишарди.

Отлар ер тепинар, ёлларида қизил лента ҳилпирарди.
— Шчукин! Азизим!— қичқирди Саня.— Кел, мен сени бир ўпай!

У оғриқнинг зўридан юзини буруштириб, чап қўли билан Шчукиннинг бўйнига осилиб, уни ўзига тортди-да, ўпди.

Ҳаммадан кўпроқ севинаётган қўрқоқ кутилмаганда мана шундай рағбатлантирилган эди.

Бу вақтда ўт ўчирувчи команданинг ёлдор отлари тегирмон олдига етиб келди, тўппа-тўғри ун омборига кириб борди. Пулемётчилар эпчиллик билан аравадан иккита «максим»ни туширишди. Бирини ўнг томонга, иккинчисини чап томонга ўрнатишди. Худди ўт ўчирувчилар шлангдан сув тизиллатгандек ҳаддан ошган бандитларга қараб тариллатиб ўт оча бошладилар.

Роса қаттиқ отишма бўлди.

Анҳор ёқасидан кўприк томон келаётган биринчи тўда тутдек тўкилди. Тажрибали солдатларга ўргатишнинг ҳожати йўқ. Пулемёт ўқи остида ётиб олишди, шаҳарга томон ҳаракат ҳам тўхтади.

Бу маневрни ҳарбий кийимдаги одам тез ва аниқ бошқариб турди. Унинг фуражкасида қизил юлдузи, хром этиги қўнжида ҳам иккита юлдузи бор эди. Мен уни танидим, бу Миловакин эди.

У ғоятда вазминлик билан жанг қиларди.

— Бундай ҳолатда пулемётсиз қийналиб қолар экансизлар,— деди у ярадорларга кўз югуртирар экан, тўсатдан у эски тегирмон тошлар панасидаги Саняни кўриб қолди.

— Шундай жойга ҳали ўқ нималигини билмаган ёшларни юбориш бемаънилик-ку. Мен буни эшитиб, ўт ўчирувчи командани бу ерга сафарбар этдим. Ҳар қалай бу ўз вақтида қилинган экан.

Унинг бундай менсимай гапириши менинг жонимни чиқарди. Халоскорни қаранг-а!

Саня унга тикилиб қараб турарди. Кечагина уни валдур-вулдур деб ҳисоблаган эди. Мана энди тўсатдан у кўз олдида қаҳрамонга айланди-қолди!

— Ярадорларни аравага чиқаринглар!— Зудлик билан эвакуация қилинсин. Ҳой ўт ўчирувчилар!— у атайлаб илжайиб порошок билан тозаланган оппоқ тишларини кўрсатди,— куйганларни олиб кетинглар!

Қўрқиб кетган ўт ўчирувчи кекса аравакашлар яра-

дорларни зудлик билан аравага солдилар-да, отларни қамчилаб келганларидан ҳам тезроқ жўнаб қолишди.

Миловакин худди саҳнада ўйнаётгандек, Саняни қўлига кўтарди-да, уни ўз аравасига солиб, олиб кетди.

Биз ёлғиз қолгач, оғзимиз очилиб қолди. Яхшиям пулемётлар шу ерда қолди-я... Ҳар қалай, ишончлироқ бўлади.

Саня кетгач, мен ўзимни ноқулай сездим. Мен уни ҳолдан тойиб бошини Миловакиннинг кўкрагига қўйганини кўрдим. Худди қўзичоқни олиб қочаётган бўри подачига мағрурона қараб қўйгандек, биз томонга тантанавор боққанини пайқадим. Унинг: «Сизни бу ерда эканлигингизни билгач... Вақтни бекор ўтказмай, ўт ўчирувчиларни сафарбар этдим»,— деган сўзлари нима билдиради.

Шунда унинг жилмайиши ғалати кўринди. У гўё, бизнинг фидокорона ёшлар отрядини қутқаргани эмас, фақатгина бу отишмадан Саняни олиб чиқиб кетгани келгандай бўлди.

Узининг тинч ҳаётини хавф остида қолдиришга уни нима мажбур этдийкин? Бу комсомолга бўлган муҳаббати бўлмаса керак, албатта. Биз бу собиқ дворянларни биламиз. Уларнинг хоҳишлари ҳар хил бўлади.

Юрагим хижил эди.

Кузнинг калта куни тамом бўлгач, жанг ҳам тўхтади. Фақат араваларнинг гичирлагани, отларнинг кишнаши ва сўкинишлар узоқ вақт эшитилиб турди. Олдин биз, антоновчилар қаттиқ зарбадан сўнг, кетишяпти деб ўйладик. Лекин тез орада пастликлар ва дарё бўйлаб гулханлар ёқилгандан кейин, димоғимизга қишлоқча овқатнинг ҳиди урилди. Қорнимиз очиб, кўнглимиз беҳузур бўляпти.

Илья Ильич овқатни эсимиздан чиқариш учун бизни маънавий озиқлантирарди. У ёдаки «Игор полки ҳақида қўшиқ»дан парча айтиб берарди. Биз душманлар гулхани қуршовида бир-биримизга ёпишиб қулоқ солиб ўтирардик.

Вася тоға эса янги қипчоқларнинг ҳаракатларига қулоқ соларди. Уни овқат ташвишга солиб қўйганди. У бир одамни ихтиёрий равишда шаҳарга жўнатмоқчи бўлди (мен кўнгилли бўлдим). Упродкомга талабнома ёзиб, озиқ-овқатсиз қайтма деб, уни менга топширди.

.. Мен шаҳарга қийналмай ўтиб олдим, упродкомдан Аксёновни топиб, ундан иш вақти бўлмаса ҳам бориб озиқ-овқат турадиган омборини очишини илтимос қилдим.

Бу қўпол ва гап уқмас одам ҳайрон қолдириб мен билан мулойим гаплашди: оқшоқ, солдат сухариси, қуритилган воблани халта-палтаси билан берди. Ҳатто буларни упродком аравасига жойлашга ёрдамлашди. Аксёнов, аравакашнинг яйловда шарпа чиқармаслик учун от туёғини наमत билан ўрашини, гижирламаслиги учун арава ўқларини мойлашини шахсан ўзи кузатиб турди. Яна йўлда керак бўлиб қолар деб иккита граната ҳам берди.

Жўнаш учун ҳамма нарса тайёр бўлганда, тўсатдан у устидаги машҳур қизил рангли чарм камзулини ечди. Менга узатиб, шундай деди:

— Бу жангда ўзини кўрсатган ёш комсомол қаҳрамон қизингизга совға. Бу менга ярашмайди, ҳаддан ташқари чиройли, елкалари ҳам тор, у қизга эса тўғри келади.

.. Мен камзулни оларканман, қўлидан тушиб кетай деди. Саня ўзини кўрсатганини бу қаердан била қолди?

— Эҳтиёт бўл, чўнтаги конфетга тўла,— деди шангиллаб Аксёнов.— Сенга нима бўлди, отишмадан эсингни йўқотиб қўйдингми ёки газета ўқимаяпсанми?

.. Шундай деб, у менга қизил ҳарфлар билан босилган ўзимизнинг «Красний Октябрь» газетамизни берди. Унинг биринчи бетига Санянинг сурати босилган эди, будёновкада, сочлари орқага ташланган, «Комсомолка қизининг қаҳрамонлиги» деган ёзуви ҳам бор.

.. — Агарда ўқимаган бўлса, ўша қизга топширгин, мен бу мақоланинг босилаётганини билиб, босмахона ишчиларига нормадан кўпроқ паёк бердим, сут ва спирт ҳам бердим! «Босиб чиқаринглар, энг йирик ҳарфлар билан босиб чиқаринглар, кўринишдан бу чиройли қизга ўхшайди! Менга ёқди! Ботир экан!»— дедим.

.. У шундай деб хахолаб елкамга уриб қўйди.

.. — Кел, ўғлим, мен сени бир ўпай!

.. Мен унинг сассиқ соқолидан аранг қутулиб, Саняни қасалхона ва қабул қилиш хоналаридан қидирдим. Ярадорлар кўп эди. Бандитлар фақатгина тегирмонга ҳужум қилмабди, ёғоч тиладиган ва фишт заводла-

рида ҳам жанг бўлибди. Спасовонинг ҳамма томонини қидириб чиқдим.

Саня ҳеч қаерда йўқ эди. Шундан кейин мен Миловакиннинг олдига югуриб кириб, ундан Санянинг қаерга олиб борганини сўрадим.

У дивандан турди-да:

— Нима гап, жангчи?— деди.

Қўлидаги қонга беланган бинтларни кўриб орқамга тисарилдим.

— Ўртоқ, сизга нима керак?!— янада жиддий сўради Миловакин.

Мен индамай устига гулбахмал сирилган диванга, девордаги чиройли гиламларга анграйиб қараб турардим. Стол устида турли нарсалар ётарди.

— Пулемётлар тўғрисида,— баҳона топдим,— расчётлар нима қилишларини билмаяптилар, бизнинг ёнимизда қолаверишсинми ёки яна сизнинг ихтиёрингизга келишсинми?

— Шароитга боғлиқ. Сиз томонлар тинчми? Шароит қанақа?

— Бандитлар кечга яқин жимиб қолишди... Қам отишяпти,— дедим унинг ўзгарган юзига қараб.

— Ҳа, шунақа, грибонларидан олгандан кейин жимиб қолишади-да... Бориб айт: пулемётлар ўша ерда қолсин, лекин худо кўрсатмасин-у, агарда бандитларга бериб қўядиган бўлсанглар ҳар учтадан биттангизни отиб ташлайман, тушунарлими? Кругом!— команда берди у менга ва эшигини қаттиқ ёпиб, ҳалқасини шарақлатиб бекитиб олди.

Мен зинапоядан тушганимда ўзимга келдим. Ахир комсомол бўла туриб қандайдир партиясиз одамдан нима учун қўрқдим. Нимага мен ундан тўғридан-тўғри, сизга ишонган ўртоғимиз, ярадор комсомол қизимиз қани, деб сўрамадим?

Ҳозир ўйлаб ўтирадиган вақт эмасди. Мени озиқ-овқат ортилган арава кутарди. Бандитлар орасидан қоронғида ўтиб олишим керак.

Билинтирмай тегирмонга етиб олдим. Қўрқинчли жойда отга шундай қамчи урдимки, арава бандитлар ёнидан бамисоли ўқдай учиб ўтди. Улар орқамдан ўқ узишди, лекин кечикишган эди. Улар ўқ узишганда биз териб қўйилган тегирмон тошлари панасида овқатни тақсимлаётган эдик.

Солдат сухарилари очқаганинда бирам мазали бўларканки, воблани сувга ивитиб есанг мазаси оғзингда қоларкан. Хийла кўнглимиз ёришди, енгил тортдик. Тонгни янги умидлар билан кутиб олдик.

Лекин тонг бизга ёқмади. Антоновчилар анҳордан ўрмалаётган туманда аста тегирмонни айланиб ўтиб, станция томон йўл олишди, биз ўровда қолдик.

Бандитлар ҳукуматимизга халақит бермасин деб кечаси атрофимизни пичан билан ўраб ташлашибди.

Биз худди сув тошқини пайтида оролда қолган қуёнларга айландик-қўйдик.

Нима қилиш керак?

Бундай ўтиришдан на ўзимизга, на бошқаларга фойда бор.

— Эҳ, скифлар, макқор скифлар,— жаҳли чиқади Илья Ильич Туровнинг, Цна бўйидаги отларнинг кишнашига, шаҳардан ўғирланган бугдой ва ўлжаларни юклаш учун отлар қўшаётган антоновчилар араваларининг гижирлашига қулоқ соларкан.

— Отларини олиб қочгани бир уриниб кўрайлик-микин,— деди ака-ука Тинчеровлар,— бизда яйлов учун жанжал бўлса шундай қилишарди, йигитларимиз деҳқонларнинг отларини ҳайдаб кетишса, улар жанжални тўхтатиб, отлари кетидан югуришарди.

Вася тоға биинт билан боғланган бошини қашиди — бундай қилиш яхши-ку, лекин биз озмиз, антоновчилар араваларни назоратсиз қолдиришмайди-да.

Лекин антоновчиларни энг муҳим нарсаларидан маҳрум қилиш ҳақидаги гоя унга маъқул тушди. У штабга хат ёзиб, Шчукинга шундай деди:

— Бутун умидимиз сендан, нима дейсан, омон-эсон ўтиб кетоласанми? Пакетни уларга етказа оласанми?

Шчукин ўйлаб турмади, ҳар дақиқа ганимат эди.

Қандай қилиб уни ўлдиришмаганига ҳозир ҳам ҳайронман. Эҳтимол бехосдан пайдо бўлгани ёки чаққонлиги ёрдам бергандир. ...Ахир, оламда тасодиф деган нарса ҳам бор-ку!..

Биз яна анча вақт бекорчиликдан ўзимизни қўярга жой тополмадик. Атрофимиздаги пичанга ҳужум қилиш кулгили.

Антоновчилар скифларнинг бу кўчма қалъаси орқасидан хахолашяпти, бемаъни ашуллар айтишяпти. Улар араваларда шаҳарга жўнашга ишора кутишяпти.

Улар эртароқ қувонишганди. Депо тарафдан гудок эшитилди ва станция томондан биз ёққа буғ пуркаб кул ранг состав келарди. Бу бронепоезд эди.

У станциядаги стрелкадан шовқин-сурон билан ўтди-да, гўё кимнинг адабини берсамикин дегандек баланд тепаликда ўз чиройини кўрсатиб, тўхтаб қолди.

Пулемётлар зирҳнинг очиқ шинакларидан пулемётларнинг ваҳимали оғизлари кўриниб турарди. Тўртта тўп оғзини осмонга қаратиб турарди. Биз ҳавас билан унга тикилардик. Бронепоезд бизни ўраб олган пичан устидан худди эртақдаги суратларга ўхшаб жуда яхши кўринарди.

Бизникилар уни вақтида ремонтдан чиқаришяпти, энди бўш келмаймиз — суюниб кетдик биз. Лекин тўпларнинг оғзи нима сабабдан осмонга қараб турганлиги номаълум эди.

Мовий куз осмонида оппоқ булут пайдо бўлиб, чақмоқ чақиб, момақалди роқнинг гумбурлашидан ҳаммамиз ҳайрон қолдик.

— «Турна» ҳам етиб келди,— деди Вася тоға қувонч билан.— Бошлаб ўққа тутадиган бўлди. Йигитлар, яширининглар, сочма ўқ жойланган снаряд тепадан уради.

Орамизда тажрибали солдат йўқ эди. Шапка ва қўлларимиз билан юзимизни беркитиб, тепага тикилардик нуқул.

«Турна»лар шунақаям чувиллаб отилиб, шунақаям портлай бошладики... осмон булутга қопланди...

Лекин қизиқ, сочма ўқлар ҳужум қилаётган антоновчилар устига эмас, тегирмон яқинидаги анҳор ёқасиги ёғиларди.

— Оғайнилар, улар қаерга отишяпти? Бандитлар ануви ерда-ю, улар бошқа ёққа отишяпти.

Тез орада таажжубимиз барҳам топди. У аравалар тўпланган жойини мўлжалга олаётган экан. Дехқонларнинг ўзларини эмас, балки уларнинг отларини нишонга олаётган экан. Бу тезда ўз самарасини кўрсатди.

Антоновчилар сочма ўқлар отларни қийратаётганини кўриб, орқага қайта бошладилар. Улар вақтинчалик солдат эдилар-да. Уларга ҳаммадан ҳам от-аравалари қадрли эди.

Ҳамма ёқни шовқин-сурон бақирӣқ-чақирӣқ, арава-ларнинг гижирлаши, отларнинг кишнаши тутиб кетди. Бронепоезд эса ҳадеб гумбур-гумбур отар, бандитлар устига снарядларга жойланган сочма ўқ ёғдирарди. Бир соат ичида ҳаммаси тамом бўлди.

Кечқурун биз ҳалок бўлган жангчиларни «Сиз революция учун қурбон бўлдингиз» деган мунгли музика остида кўмдик. Қадрдон ўртоқларни қабристонга қўйдик, параддан кейин ЧОНнинг ҳамма шонли қисмлари донни юклашга сафарбар этилди.

Антоновчилар ҳужуми худди чақмоқ сингари ўтиб кетди.

Биз позициядан қайтаётганимизда Ленькин депода қорамойга беланган, лаблари ҳам қоп-қора, тинкаматори қуриган ҳолда бизни кутиб олди ва ҳаваси келиб деди:

— Эҳ, йигитлар, мен бўлсам, иблисларга бирон дона ҳам ўқ узолмадим-а!

— Хафа бўлма, Леньчик!— дедим мен унга.— Ҳали отишувлар кўп бўлади!

Шундай қилиб, ҳаммаси кўнгилдагидек тугаганга ўхшарди. Тегирмондаги позицияни қўлимизда ушлаб турдик. Бизнинг қалдирғоч комсомол қизимиз жангда ўзини кўрсатди ва омон қолди. Шчукин билан Костицкий кўрсатган кичкинагина ҳунарни ҳисобга олмаганда, умуман ҳеч ким кўрқоқлик қилмади. Демак, биз ўзимизни эътиборимизга содиқ илғорлар эканимизни кўрсатдик, бунга ишонч ҳосил қилдик. Лекин юрагимиздаги ғашлик ҳали ёзилмаганди.

Мен Саняни ҳужрамда кўрарман деган ниятда у ерга қайтдим. Афсус, унинг иситмаси чиқиб, ўзини билмай ётганида касалхонага олиб кетишипти. Докторлар уни тошма тиф бўпти деб кўрқиб қамчидек сочларини кесиб ташлашипти. Тузалиб чиққанида, ҳеч ким уни танимади. Унинг бошида будёновка, қўлида портфель, елкасида қизил чарм куртка. Худди комиссарнинг ўзгинаси!

Худди фронтдан қайтган қаҳрамонга ўхшаб қўлини анча вақтгача қора сурп билан боғлаб юрди. Унинг атрофида қизлар парвона, ёнига йўлаёлмайсан, шунчалик ишга шўнғиб кетганди.

Бари бир бир куни мен ҳам кунига яраб қолдим. Тез кунда унга мен қоровуллик қилаётган жўнатиш пунктининг катта зали керак бўлиб қолди. Бу ерда Люба Гордееванинг тақдири ҳал бўлиши керак эди.

Қаранг, қайсар Рилков муносиб бўлмаган тўйни ўтказишдан, хотин-қизлар озодлигидан кулгандай, ўз қабиҳ ниятидан қайтмабди. Саня у билан охиригача олишмоқчи бўлди.

— Уни масхара қилиб шарманда қиламиз!— деди у.— Халқ олдида уялтирамиз. Бу мавзуда спектакль қўямиз. Қари бургутнинг ёш қизга уйланмоқчи бўлгани тўғрисида пьеса бор.

Ваъда бердингми — бажар. Мактабнинг ёш талантларини ишга солдик. Илья Ильич Туров репетицияни бошлаб юборди. Спасовода ҳаммани ҳаяжонга соладиган гап тарқалди. Ҳамма спектаклни орзиқиб кутарди.

Кечқурун юдузлар чарақлаб чиқади. Совуқ тушган. Лой музлаб қолади. Ер тарақлайди, осмон эса очиқ. Шаҳарликлар жонланиб қолган.

Ҳамманинг қадам ташлаши енгил. Овозлари жаранглайди. Қудуқлар олдида пақирлар худди қўнғироққа ўхшаб жаранглайди. Аравалар худди июнь ойида бўладиган момақалдироқдек ҳамма ёқни гумбурлатиб ўтади.

Биз пойлоқчиликда вақтимиз чоғ бўлиб турамиз. Энди антоновчилар бизга яшириқча яқинлаша олмайди, чунки филдиракларнинг тарақа-туруқи олисданоқ эшитилади.

Ешлар, қўрқмасдан ўйнайверинглар! Халойиқ, бемалол спектаклга келаверинглар.

Халойиқ йиғилди ҳам. Халқ кўп келди, биз ҳамма билетларни тугатиб, яна қўшимча ҳам сотдик. Жўнатиш пунктининг зали лиқ тўлди.

Биринчи қаторда Рилковга кўзим тушиб қолди. «Аҳа, жамоат фикрича ўз ҳалокатига ўзи кепти-да».

Шу ерда қоп-қора жингала соқолини силаб Аксёнов ҳам ўтирарди. Вақти-вақти билан у Рилковнинг бақинига туртар ва унга кўзини қисиб қўярди.

Жамоат орасида ёшларни ҳам, анчадан бери печканинг устидан тушмаган қарияларни ҳам кўрдик. Нима бало, уларни совуқ жонлантирдимиз?

— Ҳм,— шубҳаланарди Илья Ильич гримм қиларкан, парда тешигидан қараб,— биз ҳали бундай муваффақият қозонмаган эдик. Классика яшаяпти... Островский иш беради ҳали!

Олдиниға у қиёфасини Рилковға ўхшатишга уялди, кейин қўлини силтаб қўйди — майли, классикани замонавийликка яқинлаштириш учун ҳазиллашиш мумкин.

Бу ҳазилнинг оқибати нима бўлишини билмасди.

Қари ўқитувчи жудаям яхши ўйнади, у шундай нафратли овоз билан Рилковнинг разиллигини намойиш этганида залдагилар баравар чапак чалиб юборди. Бундай тантананинг айбдори бадном Рилков бошини чангаллаганча, ёшларнинг ҳуштаклари ва қийқириқлари остида: «Мен сизларга ҳали кўрсатиб қўяман!» деб пўписа қилганча югуриб чиқиб кетди.

Саня эски дунёни ва унинг сарқитларини фош этадиган классикага қўшимча қилиб ёзилган монологни завқ билан ўқиди.

У шундай сўзлар билан тамомлади:

Битсин, йитиб кетсин бу кўҳна олам,
Унинг Рилков деган раҳнамоси ҳам!

Агарда ўша спектаклдан кейин Аксёнов бизга ёпишмаганида оқибати яхши бўлармиди. Бўлмаса-чи, ҳамма комиссарлардан қўрқинчлиси — упродком. Бизники эса айниқса, ҳосилни илдизидан билади. Ер тагидагини ҳам кўриб туради. Ҳар қайси одамнинг кўзига қараб шунча берасан дейди. Агарда кимда-ким ўз хоҳиши билан бермаса, бари бир яширганини топмай қўймайди. Унинг сўзи — қонун.

Жон бошига тўққиз пуддан қолдириб, ортиғини Спасово станциясига олиб бор, дейди. Революцияга нон керак. Агарда кимки дон бермаса у аксилинқилобчи. Аксилинқилобчини эса биз Чекага олиб бориб, қамаб қўямиз...

Аксёнов қўрқинчли одам. У яғриндор, кучли, овози йўғон. «Худодан қўрққин, уруғлик қолдир»,— деган одамга:— Мен дон-дун хусусида худодан ҳам юқори тураман! Нима қилаётганимни биламан!— деб жавоб берарди.

Бу гапи тўғри. Уни отишди, бироқ унга ўқ тегмади. Заҳарлашди — заҳар таъсир қилмади. Қуйдиришди, қочиб қутулди. У доим зийрак эди, наганини ушлаб, кўзини очиб ухларди.

Унинг таржимаи ҳолида даҳшатли бир далил бор эди. У фронтдан қайтгач, помешчикларнинг мулкни тақсимлашда бош бўлади. Камбағалларга ён босади. Энг яхши отларни, эгарларни солдатларга, солдатларнинг бева хотинларига беради. Шундай қилиб, у қулоқларнинг жиғига тегади. Қулоқлар унинг уйи атрофига похол уйиб, эшик-деразаларини ходалар билан тамбалаб, ўт қўйиб юборишади. Хотини жуда полвон аёл экан, кенжатойидан ташқари ҳамма болаларини томдан ошириб қутқазади. Белаңчакни ташлаб кетишга кўзи қиймай, кичкинасини беланчаги билан кўтариб чиқаётганда страпеллар орасида ўралашиб қолади. Аксёнов она-боланинг куйиб кетган суюқларини кўмади-да, бир кечада партиясиз солдатдан большевикликка ўтиб олади.

— Шижоатли ўртоқ,— дерди бошини чайқаб Миша амаки.

У бу билан ҳатто мағрурланарди.

— Революция—шижоат демакдир. Демак, мен ашаддий революционер большевикман!

Ўттиз ёшда тул қолиш, бунинг устига фарзандини йўқотиш анча оғир! У ғазабда эди, кучини қаерга сиғдиришни билмасди. Бутун уездда изғиб юрарди, ҳатто озик-овқат отрядлари билан бирга қўшни қишлоқлар — Шацкий, Спасскийга ҳам борарди.

Унга уком бюросида, чегарадан чиқиб, ҳаддан ошириб юборяпсан, деганларида, ҳамманинг гапини бўлиб:

— Дон-чи? Агарда кимки шу атрофда мендан кўпроқ, дон йиғса, партбилетимни олаверсин!— деди.

Шунда ҳамма жим бўлди. Бундай одам революцияга жудаям зарур эди.

Саняни охирги репетицияда кўрган эди. Парда туширилгандан сўнг, у сахна орқасига ўтиб:

— Қойилман, кўрқмайсан-а, кел, бир ўпай!— дейди.

Қайфи борми бунинг? Симок Остромудров унинг оёғини чалган эди, Аксёнов Саня оёқлари остига йиқилиб тушди-да, буни ҳазилга йўйди. Фалокат бу билан тугамади. Шу кундан бошлаб у Саняни пойлаб юрадиган бўлди. У уезд комсомол комитетига тўппатўғри иш вақтида келади. Эғнида пўстин, дераза олдида отлар қўнғироқларини жиринглатиб туришади.

— Юр, Саня, чумчуқчам, ўйнатиб келаман. Бу чурвақалар билан ишлашни қўй!

— Уртоқ Аксёнов, ўз идорангизни ҳурмат қилинг!—
Потапичнинг жаҳли чиқади.

Унга ҳеч нарса ёрдам бермасди.

— Мен ўзим идораман! Мен революцияни боқяпман, сизлар бу ерда нима қияпсизлар! Езиш билан оворасизлар! Кетайлик, Санечка, қоғозлар ўрмонга қочиб кетмайди. Бир яйраб, куйлаб келайлик, менинг булбулигўём! Укалар, рухсат беринглар, унга ҳеч нарса бўлмайди!

Шунда Саня куларди. Аммо уни ҳайдамасди, мана қиз боланинг аҳвол-руҳияси — кап-катта одам уни деб ўлиб-тирилса бу ёқарди.

Аксёнов билан Рилков аллақандай шайтони зўр бевалар билан дошлашаётган эмиш деган миш-мишни эшитиб, Саня янада ғамгин бўлиб қолди.

34

Уша пайтларда паёқлар жуда ғалати эди. Гоҳ бир бўлак сир бериларди, совунга ўхшаганлигидан оғизга олиб бўлмас, баъзиси хом ясмиққа ўхшарди. Гоҳида мутлақо кераксиз нарсалар беришарди. Масалан менга хизматчилар орасида чек ташланганда, ип боғичли ингичка пошнади туфли тегди.

Олдин кулгим қистади, лекин Саня эсимга тушиб, кўкрагимга маҳкам босиб олдим. Унинг ботинкаси жуда эскириб кетган, олдимга кирганида, ичига кирган қор эриб жиққа ивирди.

Шунда ботинкасини ечиб, пайпоғини печкада қури-тар, совқотган оёқларини иситарди.

У анча вақтгача исиниб ётарди, мен бу вақтда оловга картошка кўмиб пиширардим. Картошка пиширишга жуда уста эдим, уни арчиш шарт эмас, ювиб юборилса кифоя эди. Печкани ёқиб, чўғни печканинг икки ёнига тортиш керак, картошкаларни ўртага кўмиш керак. Хонага ёқимли ҳид тарқалса картошка пишган бўларди.

Картошкани доим вақтида оламан: устида кули ҳам бўлмайди, куйиб ҳам кетмайди, пўстлоғи эса кусурлайди. Эзсанг, дарров иккига бўлинади, ичига қаҳрабс кедр мойидан бир томчи томизасан-да, устига туз сепасан, оғзингга олиб борсанг томоғингдан лиқ этиб ўтиб

кетганини ўзинг ҳам билмай қоласан, мазаси оғзингда қолади.

Мен пиширган картошкани болалар иштаҳа билан еб, доимо эслаб юришарди.

Мен пиширган картошкаларни укомдагилар ҳам севишарди. Жумладан Саня ҳам, у кўпинча жуда кеч келарди-да, совқотган қўлларини ишқаб:

— Картошка пишдимми?— деб сўрарди кўзларини қисиб.

У нимагадир меникига келмай қўйди, бунга бир ҳафта бўлгандир. Ҳамиша иш билан банд, ўзини ўйламайди. Энди уни уйимга таклиф қилишим мумкин, совғам бор!

Совғамни кўкрагимга босиб борарқанман, хаёлимда, Саняга бир ҳазил қилай, деб ўйлардим. Янгисини бекитиб, чурук ботинкасини деразадан отиб юбораман. Шунақаям қўрқиб кетадики! Янгисини қўлтиғимга тиқиб югуриб чиқиб кетаман, қайтиб келганимдан кейин эса: «Қани, бир ўйнаб бер-чи!»— деб буюраман.— «Нимага?»— дейди.— «Топсанг бераман!»— дейман. «Иртиқ ботинканими?»— дейди.— «Кўрасан, олдин ўйнаб бер!»— дейман. Янги ботинкани олдига ташлаб, уни шундай ҳайратда қолдираманки! «Қордан топиб олдим!»— дейман.

Хаёл суриб кетяпман. Изғирин. Қор-бўрон бетимга урилиб кўзимни очирмайди. Чувиллаб, шув-шув қилиб ҳуштак чалаяпти, деразалар ғичирляяпти, кўча эшиклар чайқалаяпти. Ер ва осмон бир-бирига қўшилиб кетганга ўхшайди. Уйимга гўё йўрға отдай келяпман.

Яқингинада кун илиқ эди, энди шамол туриб, сумалакларни уриб туширар, худди қўнғироқлар чалинаётганга ўхшарди.

Тўсатдан сумалак овозлари чинакам қўнғироқлар жарангига айланиб, мен зўрға қочиб қутулдим, олдимдан қорни тўзғитиб уч отли арава ўтди. Отлар кишнади, йўлидан чиқиб қолганим учун аравакаш мени қамчиси билан урди ва упродкомнинг ясатилган чанаси ёнимдан ўтиб кетди. Чанада икки киши айиқ пўстинига ўралиб ўтирарди.

Мен қизнинг кўзларидан таниб қолдим, у менга таниш эди. Эркак киши пўстиннинг ёқасини кўтарди ва чана бурилаётганда Аксёновнинг супургига ўхшаган соқолига кўзим тушиб қолди.

Бунинг ҳаммаси бўронда кўз очиб-юмгунча содир бўлди-ю, яна зумда йўқолди-қолди.

Мен ҳангу манг бўлиб қолдим. Узимга келиб, балки кўзимга шундай кўрингандир, деб ўйладим... Шайтон бўлиши мумкин! Қорбўрон худди мендан кулаётгандай увиллаб, сумалакларни синдириб-сочиб ўйин тушарди. Бу нимаси, ростдан шундай бўлдими ёки менга шунақа кўриндими? Йўқ, бу шайтон ҳам эмас, одам кийими-ни кийиб олган жодугарлар ҳам эмас. Бу табиат қучоғидаги қалдирғоч қиз.

Мен ҳужрамга келиб, нима қилсамикин, деб ўйга толдим.

Гридни ячейкасини безовта қилсаммикин? Бу масалани укомнинг бюросига қўйсаммикин? Укомга кириб, Миша амаки билан суҳбатлашсаммикин?. Лекин Миша амаки менга нима дейиши мумкин? Ахир у қандайдир партиясиз Рилков билан эмас, катта ўртоғимиз, большевик билан кетди-ку.

Мен ҳам бир вақтлар қишлоқ кўчаларида у билан бирга битта чакмонга ўраниб юрган эдим, ўшанда бунинг ҳеч айби йўқ деб ҳисоблардим. Бас шундай экан: нима учун битта пўстинни иккаласи ёпиниб олса, менинг жаҳлим чиқяпти.

Бўрон увилларди. Қор уч кечаю уч кундуздан буён тинмасди. Ҳамма ёқ зим-зиё, итлар ин-ковакларига кириб кетган, ҳатто вовиллашмасди. Идораларда сиёҳлар музлаб қолган. Қор босиб қолган аравалар қабристонни эслатади. Қаерга бормай — қор уюми, Саня ҳеч қаерда йўқ. Эски турар жойида ҳам эскича кўйлаklarини янгича қилиб тикиб бераётган уйларида ҳам йўқ.

У худди бўрон учираб кетгандек ғойиб бўлди-қолди. Аксёнов ҳам ҳеч қаерда кўринмайди.

Қор уюмини сўкиб, пиймамдаги қорни тозалаб, ўз печкам ёнидаги иссиқ жойимда худди безгак тутаётгандек қалтираб ётардим. Утин ғамламагандим, лекин ҳар қалай ўт ёқиб турибман. Бировларнинг деворидан тахтасини кўчириб келаман. Тўсатдан у кўриниб қолиши мумкин. Бирдан иссиққа, эски дўсти олдига кириб келар?

Эсимда, қишлоғимизда ёшлар шундай зеркишадики, ўзларини қаерга сиғдиришини билишмайди. Шунда эски одат уларнинг жонига оро киради: одамлар ниқоёб тутиб, ясаниб, диний байрамларда ўйин-кулгини бош-

лашади. Ҳар қандай кулба, ҳатто энг қашшоғида ҳам чордоқда ёки томда, ертўлада ана шунақа кийимлар ётади. Бировнинг шохли эчкиси бор, бировнинг соқолли эчкиси. Биз шундай ясанардикки, ҳатто туққан онамиз ҳам танитай қоларди!

Кейин уйма-уй юриб, ҳазил-мутойиба қилардик.

Шаҳарда ҳам шундай қилсакмикан? Шунчаки эмас, сиёсий тус бериб, эски дунёдан кулиб, янгисини эъзозлаш учун.

Саняни бу ишга жалб этмоқчи бўлиб узун кечаларни ана шунақанги ўйлар билан бедор ўтказдим.

Оловим бекорга ёнмаётган экан. У қандай ғойиб бўлган бўлса шундай қўққисдан пайдо бўлди. Ҳамма ёғи қор, совуқдан қизариб кетган. Янги пиймада. Эғнида янги оқ пўстин.

— Мен,— деди у,— чекка қишлоқлардан келяпман. Мана бу эса — ордер бўйича. Командировкага борганларга беришар экан...

У эғнидаги янги кийимларини менга мақтарди. Лекин Аксёнов тўғрисида чурқ этмади.

Шунда мен ҳушёр тортдим.

— Ҳўш, ўша чекка жойларда нима гаплар бор? Қишлоқларда қандай ўзгаришлар бўпти?

— Жўда кўп ўзгаришлар бор,— деди у,— тиф ҳам, хонаки арақ ва ҳар қандай ўзаро келишмовчиликлар бўлса ҳам халқ ҳар ҳолда революция тарафдори, эскиликка қайтишни истамайди.

У будёновкасини ечиб, қорини қоқди, сочини елкасига ёйиб, печкада қуритди.

— Биз одамларни янги ҳаётга чақираяпмиз, шунинг учун бизга ҳеч қандай душман қўрқинчли эмас! Шундай!

У шундай деди-да, қўлтиғидан дафтар олиб, ўриндиққа ташлади.

— Душманлар биз тўғримизда нималарни ёзишаётганини ўқиб кўр.

У пиймасини ечиб печкага суяди-да, кейин ёнбошлаб, дафтарини олди.

Ўқишни ўрганган Дуняша ўзи хизматини қилаётган бойвуччасининг кундалигини ўқий бошлабди. Тўғрироғи, доктор хотинининг кечалари ёзган нарсаларини ўқибди.

Керакли нарсаларни ўқиб чиқиб, Саня билан ўртоқлашибди. Санянинг илтимосига биноан кўчириб олипти.

Биз шундай қилиб душманларимизни энг махфий ниятларини билиб олдик.

Унинг ҳамма ҳикматли сўзларини ёдимда сақлаб қолмадим. Дуняша кўчириб олган варақлар кўп эди, ҳозир ҳаммаси эсимда йўқ, лекин энг кераклиги ёдимда.

Бойвучча хоним тавба-тазарру қилиб ёзган иқрономаси қуйидагича эди: «Мен энг мулоийм дўстимни йўқотдим. Энди ўғлимни йўқотяпман. Уларни биздан нима олиб кетяпти? Янгиликлар. Одамларни, умуман, янгилик кўпроқ қизиқтиради. Ёшлар эса, янгиликсиз яшолмайди. Эски жамиятнинг хатоси шундаки, у янги ғояларни илгари сурмади. Эски дворян жамияти одамларга нимани бера оларди? Монархияними? Подшога бўйсинишними? Бу эски гап! Ҳукмрон доиралар эскиликка ёпишиб олиб, ҳамма нарсани барбод қилди, шу жумладан бизни ҳам. Бутун маданиятимиз оёқ ости бўлди. Биз асрлар бўйи сараланган табақалар, доно ва олижаноб кишилармиз, шунга қарамай ҳатто хизматкорларга ҳам гапимизни ўтказа олмай қолдик. Энди обрўйимиз қолмади. Мазах бўляпмиз! Ҳоляимиз ҳароб бўлди. Тақдирнинг тақозаси билан эндиликда биз, княжня Енгаличевалар қўл беришга ҳазар қилган бичиқчи-чеварлар хушторларимизни, устига устак ўғилларимизни ҳам йўлдан уришяпти.

Фақат чарм куртка кийганлари, бошларида будёновка, сочларини калта қирқиб олганлари учун эмас, улар янги ғоялар билан «безанишган». Бунда энг даҳшатли куч бор».

Кейин у, революцияни ёмон кўрганлар шундай иш қилишлари керакки, янгилик деб аталган барча нарсани шармисор қилиб, туҳмат ва бўҳтон билан шуғулланишлари керак, шунда халқ булардан юз ўгиради, деб мулоҳаза юритибди.

— Сергей, бунга сен нима дейсан?— менга муржаат қилди Саня доктор хотини унинг Аксёнов ва Миловакин билан дўстлигини ахлоқсизлик деб айтган жойига келганида. Унинг юзи қизиб кетган эди.

— Биласанми, Саня,— жавоб бердим мен,— биз ҳаммамиз, йигит ва қизлар биргалашиб шаҳарда ашула айтиб юрганимизда бизни ҳеч ким айбламайди. Лекин уч от қўшилган қўнғироқли чаналарда бир пўстиннинг ичида ҳам комсомолка қиз, ҳам мўйловли эркаларни

кўргандан кейин одамлар у ёқда турсин, ҳатто авлиёларнинг ҳам хаёлига ёмон фикр келади!

У айёрона тикилди:

— Агар мўйловсиз билан бир чопоннинг ичида икки киши юрса, бу ҳеч нарса эмасми?

— Ахир буларнинг бири қиз ва бири ўғил бола-ку! Улар дўст.

Бир вақтлари қишлоғимизда шақилдоқ олиб юрганмиз эсимизга тушди, қанийди ўша давр яна қайтиб келса. Иккаламиз индамай турардик.

— Эҳ, Саня, Саня,— дедим,— дунёда дўстликдан кучли нарса борми?

— Бор,— деди у,— муҳаббат!

— Тўхта, ахир биз кўпчилик овоз билан: бу эскилик, ҳеч қандай севги йўқ... деган қарорга келган эдик-ку.

— Мен ҳам буларни фақат эски романлардагина бўлади, деб ўйлагандим... Лекин тасаввур қил-а, бу қандай куч! Нимжонни ботир қилади, паҳлавоннинг силласини қурилади. Аксёновни мен билан бўлганда қанчалик камгап бўлиб қолишини кўрганингда эди. Шундай кулгилики, нима десам ҳаммасини қилади. Гўё ўргатилган айиқни худди ўзи. Бунинг ҳаммаси менга бўлган муҳаббат туфайли, тушуняпсанми?

— Тушуняпман... фақат айиқларни ўргатишимиздан бирон наф бормикин?

— Тентак, нега нафи бўлмас экан, шундай эртакни тасаввур қил: бари айиқлар бизнинг хизматимизни қилади. Қочоқларни ўрмондан ҳайдаб, териларини шилиб олади, кейин саф тортиб оқларга қарши юриш бошлайди!

Узоқ кулишдик.

— Эртак эртаг-у,— хўрсинди Саня,— нимагадир менинг эртагим борган сари кўрқинчлироқ бўляпти. Баъзи вақтларда сенинг ҳужрангга қолиб, Аксёнов, Миловақинлардан яширингим келади.

У шивирлаб гапира бошлади:

— Серёжа, қандай воқеа юз берганлигини биласанми. Мен бундай бўлишини асло истамагандим. Улар билан ўртоқларча юрар эдим. Уз йигитларимиз сингари униси ҳам, буниси ҳам ёқарди. Бири ботирлиги учун, иккинчиси... Мен унга ачинардим, шундай ёш... кўриниши яхши, худди келажак одами, лекин ўтмиш гирдобида ўралашиб қолган... Мен улар билан чин кўнгил-

дан гаплашардим, улар бўлса қўққисдан ақлдан озишди. Уларда қандайдир кибр-ҳаво уйғонди. Бири «сени яхши кўраман, меники бўл», деса, иккинчиси «меники бўл» дейди. Бу муҳаббат эмас, қандайдир эскилик сарқити.

— Эҳ, Саня, сен узоққа кетиб қолибсан...

— Ёпишиб олишди, жоним қолмади. Иккимиздан биримизни танла, дейишди. Узинг ҳал қил. Агар танла-масанг, унда биз қуръа ташлаб бахтимизни синаб кўра-миз, дейишди. Буни Аксёнов айтди. Миловакин эса: «Дуэлга чиқамиз!»— дейди.

Буни эшитиб, мен олдинига қувондим. Майли, деб ўйладим. Бир-бирини ўлдиришсин. Ўйлаб кўрсам, ша-роит яхши бўлади. Лекин, виждоним қийналди! ахир революция иши учун керакли бўлган икки одам нима учун бир-бирини ўлдиради? Ундан кўра оқларни ўлди-гани яхши эмасми.

— Саня, уларга тушунтир, бизнинг ўлкамиздаги ре-волюция ишини барбод этма.

— Хавотирланма.

Кўриб турибман, у пролетар қиз учун бегона бир ҳисни, яъни уни гўё маликалар қаторида кўриб, уни деб бўладиган дуэлни синаб кўрмоқчи эди.

— Қўй, Саня,— дедим,— эски урф-одатларни қўлла-маслигимиз, балки улардан кулишимиз керак. Устьянск-лик болаларнинг хоч кўтариб бориш намоёнишидан қан-дай кулганлари эсингдами? Эчкини попга ўхшатиб яса-тиб, хонадонма-хонадон айланишганди.

— Вой, эсимда... ўшанда қизиқ бўлган эди.

— Кел, яна авлиёлар байрамида антиқа кийиниб, шаҳарни бир ларзага келтирамиз!

— Йўқ,— деди у,— унда чегарадан чиқиб кетамиз. Бу ер қишлоқ эмас, одамлар маданиятли. Революцияга маҳаллий зиёлилар маскарад уюштиришар эди. Агар ўша эски саночларга қизил вино қуйсак-чи? Менимча бўлади! Янги ниқоблар... Қалта-култа томошалар... Эскиликдан кулиш... Ҳатто дуэлдан ҳам, ҳа, ҳа! Балки худди Рилковдан кулгандек, Аксёнов ва Миловакин тўғрисида биронта пьеса тўқисак...

У яна ғайратга кириб қолди. Кетаётганида мен унга янги ботинкани бермоқчи эдим. Лекин кўзи тушгани ҳа-моноқ бундай деди:

— Буни ким ошди савдосига қўйиб ёки лоторея ўйи-

ни ўтказиб, тушган пулни болалар учун ёхуд жароҳатланган жангчилар фойдасига берамиз! Шунақанги бюмларни йиғамиз... Эҳ, жуда зўр иш бўлади-да!— Яна ўзини эмас, умумий ишимиз гамини ейишга тушиб кетди.

35

Шаҳар ва шаҳар атрофида бўладиган маскарад тўғрисида олдин эълон қилинган. Бу ҳақдаги афишалар кўзга кўринарли жойларга ёпиштирилган.

Революцион ёшлар Спасово зиёлиларини ҳамкорлик кечасига таклиф қилишарди. Хоҳлаган костюмингизда келаверинг, турли ниқоб тақинг, истаган ўйинингизни ўйнанг. Совет ҳокимияти — шодлик, хурсандчилик тарафдори! Духовой оркестр хизматингизга тайёр. Танца ўргатувчи машҳур Франц Густавович ҳам бўлади. Энг яхши ўйин, энг яхши ниқоб учун совринлар белгиланган: жазманларга этик, қизларга эса ботинка. Бундан ташқари лоторея ҳам ўйналади. Ўйинда эчки, граммафон, самовар, иккита тирик чўчқа боласи ва турли нарсалар ютиш мумкин. Тушган маблағ ярадор қизил аскарларга сарфланади.

Шундан кейин шаҳар аҳолиси албатта ҳаяжонланди-да!

Сизларга бир сирни айтай: мен боғичли ботинкамни дарҳол эмас, балки Саня билан баҳслашганимдан кейингина мукофот фондига қўшдим. Мен ботинкани, ўзингга зарур-ку, деб исботлашга уриндим. Шунда Саня ботинка бари бир менга тегади, деб ишонтирди. Ботинкани, ана шундан сўнгина бердим. У кийиб келадиган кийим ҳаммани ҳайратда қолдирармиш. Кийими қанақалиги эса ҳозирча сир эмиш.

Эшитишимизга қараганда, маскарадга фақат шаҳар қизларигина эмас, балки собиқ бойвучча хонимлар ҳам тайёргарлик кўришаётган эмиш. Докторнинг хотини ҳам маскарада иштирок этмоқчимиш, ҳатто у ким ошди савдосига ёрдам беришга ҳам рози бўлганмиш.

— Хўш, бу ғалаба эмасми, болалар? Собиқ княгиня ҳам маскарада иштирок этишга рози бўлибди. У буржуйларнинг мусодара қилинган эски-туски моллари билан савдо қилади. Тушган маблағ ҳалок бўлган қизил

аскарларнинг етим болаларига ишлатилади. Бахт қуши биз томон учаяпти, оғайнилар! Уйлаб кўринглар, ҳатто ашаддий душманларимиз бизнинг фойдамизга ишлашмоқчи-я!

Бу Саняга қизиқ туюлар, мен эса хавотирда эдим. «Докторнинг хотини нима сабабдан маскарадда қатнашаркин?»—деб Панькадан сўрадим. Бу ақл бовар қилмайдиган ҳол эди. Дуняшага топшириқ берганмиз. Лекин у аниқ бирор маълумот келтиролмапти. Бироқ шу нарса маълум бўлди: у революцияга бўлган нафратини яккаш Саняга қаратганмиш. У жон-жаҳди билан ўғлини ундан тортиб олмоқчи эмиш. У Саня тўғрисида оғзига келган гапни қайтармасмиш.

Бир сафар Кишчей ўрнидан ирғиб туриб:

— Ойи, Ермакова тўғрисида бундай дейишни таъқиқлайман,—деб стулни кўтариб, гурс этиб ерга қўйибди.—Саня давримизнинг энг илғор қизи. У менинг дўстим. Агар уни ҳақорат қилсалар, мен бу уйдан кетаман!

— Сал ўтмай, бурнингни тортиб қайтиб келасан.

— Ут ичида қолганимда ҳам ғинг демаганман.

— Тентаксан! Биронта янгилик топдим деб ўйлаясанми. Спасовода бу қиз ёруғ юлдузмики жуда, анчайин бир оддий қиз-да.

Кишчей уялганидан қизариб-бўзарди-да, ўз хонасига югуриб кириб кетди.

Бу хонадонда мана шунақа машмашалар бўлиб тураркан.

— Ахир революцияни ёмон кўрадиган бир аёл уядан ўрмалаб чиқиб, жамоатга қўшилса, бунинг нимасига қувониш керак, Саня?—дедим мен.

— Бу ерда ажабланидиган ҳеч нарса йўқ,—деди Саня,—у бизнинг ғоямизни қўллаб-қувватлагани эмас, балки ўғли учун келишини биламан. Ўғлини ўз ҳолига қўйиб юборишни истамайди, билдингми? Уларнинг болаларини ўз томонимизга оғдириб олсак, шунақа бўлади. Бу ёмон фикр эмас-ку, лекин хавфли.

У Кишчей йўқми деб у ёқ-бу ёққа қараб, кулди. Ўзи борида у билан катталардек муомала қилар, ҳаттоки йигитча қараб қолса, қизариб кетарди.

Кишчей ҳам маскарад кунини кутарди. У биз учун «Солдат Иван» пьесасини ва «Степан новый ва барин голый» пьесаларига ўхшатиб сценарий ёзмоқда эди.

Симок Остромудров билан Панёк Демьян Бедний

шеъри асосида шайтон попни дўзахни кўрсатаман деб заводнинг иссиқ цехига бошлаб келгани ҳақида қизиқарли кичик саҳна асари тайёрламоқчи бўлишди.

Маскарадда жонли манзаралар, пантомималар, халқ рақслари, кичик декламациялар ва бошқа турли кичик-кичик томоша саҳналари ҳам бўлади.

Биз ҳар кун кечқурун ловиллаб ёниб турган печкам олдида йиғилар эдик. Тун совуқ, бўрон увлаётганда шеър ёдлаш, кестюм ва ниқоблар тайёрлаш каби ишлар кўнгилли бўларди.

Уйимга Нина Ершова, Соня Штиркова, Женя Огонёкларгина эмас, балки биз комсомоллар уни Рилков билан бўладиган тенгсиз никоҳдан сақлаб қолган хуркак Люба Гордеева ҳам келадиган бўлди.

Энди мактабнинг энг кўзга кўринган юқори синф қизлари биз томонда эди.

Бундан мешчанларнинг жаҳли чиқарди. Аникин, Малахов каби савдогарларнинг ўғиллари, Рилковнинг жиянлари тўпимизга қўшилмай, атрофда айланиб юришарди. Буржуйларнинг авлодларини сафимизга қўшмасдик.

Улар бурнини ойнага тираб, ичкарига мўралашарди. Қизларни ўч олиш билан чўчитмоқчи бўлиб дўқ-пўписа қилишар, атрофда бўриларга ўхшаб изғиб юришарди. Аммо уларнинг бу қилмишлари бир пулга қиммат эди. Бизнинг кучимиз кўп эди.

Ленькин ер шари ясаб, таёқчага ўрнатди-да, уни кўтариб, одамлар гавжум ерларда юришни ўйлаб топди. Шарнинг қизил чироқчалари ёндирилса иш ташлаш авжига минган, революция аланга олаётган мамлакатлар ёрди.

Унинг қисмларини деподаги болалар ишлаб беришади. Шар худди катта глобусга ўхшатиб, симлардан ясалади, устидан ёғлиқ қоғоз ёпиштирилади. Нимасини айтасиз, одамларни бир ҳайрон қолдирайлик.

Ҳар галгидек биз яна кечқурун тўпландик. Кун қаттиқ совуқ эди. Осмондаги юлдузлар гўё совуққа чидамай, ерга учиб тушарди. Оёқ остидаги қор ғичирлар ва ялтирарди. Ойналар ғалати кашталар билан бежалган. Улар орасидан озгина ёруғ нур кўринарди. Уйимнинг ойнаси ёруғ. Люба Гордеева ҳали сўкка алиштириб улгурилмаган «Молния» чироқни олиб келган эди.

Бу сафар деярли ҳамма комсомол ташкилоти бош-

ликлари тўпланган эди. Қомзин ҳам, Костицкий ҳам, ҳатто Потапичнинг ўзи ҳам бор эди. Яхши қизлар қаерда бўлишса, ўша ерга албатта ёшлар келишади.

Мана қорачадан келган Нина, сариқ сочли Женя, юзи қизил Соня печка супачаси устида оёқларини йиғиштириб, ҳар хил ниқоблар, масхарабозлик қалпоқларини тикиб ўтиришибди. «Молния» чироғи пушти ранг соябон остидан уларнинг юзини ёритиб турибди. Улар бир-бирлари билан ҳазиллашиб, суҳбатлашиб ўтиришибди. Улар орасида ичимдагини топ дейдигани Люба эди. Рилков бир куни мен сенга уйланаман деганда, у қўрқиб кетган эди. Ҳали ҳам қўрқиб юради. Унинг бошини эгиб тикиб ўтириши ўзига жуда ярашарди.

Потапич Любанинг ўтиришини кўриб завқланарди. У дам Саняга, дам унга тикилади. Унинг нигоҳи камтарликни ўктамлик билан таққослаётгандек эди.

Саня мунажжим қалпоғини ёпиштиряпти, у шўхлик қилиб дам менга, дам секретарга қараб қўярди. У сочини олиб ташлаганларидан кейин янада серғайрат кўринадиган бўлиб қолганди. Қўрга картошкани кўмар эканман, мен ҳам Саняга қараб-қараб қўяман. У лабларини маъноли қимтийди. У совға тайёрляпти. Саня бойлар шляпаси турадиган эски картон яшикни зўрга кўтариб келди. Ичида нима борлиги маълум эмасди.

Мен кўчадан топиб келган мушук боласи унинг ёнидан нари кетмасди. Наҳотки яшикда колбаса бўлса?

Алламаҳалгача ишлаб, қорнимиз очди. Мен печканинг эшигини очган эдим, уйга ёқимли ҳид таралди.

— Қани дўстлар, меҳнат қилган одам овқат ейди!

Шундай дея, сеҳргарга ўхшаб, газетага пишган картошкаларни тушира бошладим.

Саня эса картон яшикни очиб, ичидаги нарсани ерга ағдарди. Яшикда колбаса, банкада консервалар, пишлок ва ёғ, бир неча бўлка нон ҳам бор экан.

— Зиёфат бўлгандан кейин киройи зиёфатга ўхшасин-да, болалар!— дея қичқирди у. Ҳаммамиз ҳайратда қолдик, лекин ҳеч ким чурқ этмади.

— Буларни қаердан олдинг?— жимликни бузиб сўради Потапич.

— Очилдастурхондан.— деб ҳазиллашди Саня.

— Уртоқ Ермакова, қачондан бери очилдастурхон бўлиб қолдинг? Бу нарсаларни кимдан ва нима учун олдинг?

— Дўстлик учун!

— Қанақа дўстлик учун?

— Беғараз дўстлик учун, тушунарлими? Баъзи одамларга кўп паёк берилади, уни бир ўзи еб тугатолмайди. Мен ҳам фақат ўзини ўйлаб, ҳамма нарсани ўз инида еб ётадиган сичқон эмасман. Шунинг учун биргаликда баҳам кўрамиз деб бу нарсаларни олиб келдим.

— Яна ҳазил қилади-я!— жаҳли чиқиб деди Потапич.— Сен, нима, шаҳардагиларнинг, упродком айш-ишрат қилиб юрибди, омборлардаги нарсаларни суюқ-оёқларга улашяпти, форс маликаси ўрнига бу Стенька Разин комсомолкамиз билан ишрат қиляпти деган миш-мишларини эшитишни истайсанми?

— Бу гап нотўғри! Бу нарсалар ўғирланган эмас... Масъул лавозимдаги ўртоқларнинг яшириқча таъминланишларини билмайсизларми?

— Ҳа, албатта, улар яшириқча таъминланишади. Лекин баъзилар улардан ҳам масъулроқ вазифани адо этади, лекин у қора нон ейди, халқдан бекиниб юрмайди. Йўқ, Саня, сен бегона чанага тушиб қолдинг, вақти келиб панд еб қоласан. Кўзингни оч, уни фош қилишганда, сени шерик дейишади. Унда комсомолдан умидингни уз.

— Мен комсомолдан асло ажралмайман!

— Қора нарса оқ бўлолмайди. Шаньнимизга доғ туширишингга йўл қўймаймиз! Обор бу нарсаларни, башарасига от!

Саня:

— Қанақа доғ? Қимнинг башарасига? Бу гапларни коммунист ва комсомол қиз ҳақида гапиришга қандай журъат этдинг?— деди-да, тўсатдан мушт тушириб қолди, унинг кўзлари пешанасига тушган сочлари орасидан ялтиллаб кўринди.

— Аҳа, демак, сен батамом унинг тарафдори экансан-да? Ундай бўлса айт-чи, одамларнинг у билан Миловакин сени ўртага қўйиб, танга ташлаган деган гаплари ростми?— сўради Ленъкин.

— Бу бўлмаган гап! Ҳа, улар ким биринчи бўлиб отишни билиш учун танга ташлашди...

— Тўхта! Демак дуэль бўлипти-да, энди қўлга тушдинг!

— Ҳа, бўлди, ҳеч қўлга тушганим йўқ! Дуэль танга ўйини эмас.

— Бўлмаса нима?— жаҳли чиқиб сўради Потапич.— Иккаласининг маъноси бир.

— Башарти одамлар мен учун ҳаётларини аямаптиларми, демак бундай эмас.

— Фельларига яраша иш бўлибди! Бирининг қовурғаси синипти! Иккинчиси қўлидан ўқ еган, у ҳам ётибди... Ҳаётни революцияга бағишлаш мумкин, лекин аллақандай...

Бу гапдан оғзим очилиб қолди. Бундан нега беҳабар қолдим-а, Нега Панёк менга айтмади? Тўғри, у касл, ўпкаси шамоллаб ётипти. Буниси неча пулдан тушди. Миловакин билан Аксёнов шунинг учун кўринишмас экан-да, Гап бу ёқда экан-да, Санянинг юзи ловиллаб кетган эди.

— Қани, гапир бу ёғини ҳам,— зуғум қиларди у Потапичга.

— Узини баланд олган қизга ўқни бекорга сарфлаш! Бу масалани бюрода кўрамиз.

— Бўлмаган гап,— деди Костицкий.— Бу нарсалар қоғоз билан берилган, демак уларни ейиш керак. Бундай ишни оч қорин билан ҳал қилиб бўлмайди.

У шундай деб, ёнидан пичоғини олди-да, консервани оча бошлади.

— Мен бегоналарга тегишли бўлган озиқ-овқатларга уком аъзолари қўл теккизишлари мумкин эмас деб ҳисоблайман!— Потапич шундай деб ўрнидан турди-да, костюмини олиб, оқсаб, чиқиб кетди.

— Қайт орқангга!— қичқирди унинг кетидан Саня,— худбинлик қилма, кейин пушаймон еб қоласан...

Потапич орқасига қайтмади, унинг кетидан бошқалар ҳам истамайгина кета бошлашди.

— Уртоқлар,— уларга мурожаат қилди Саня,— сизларга раҳмим келяпти, бекорга оч қоласизлар.

— Майли, оч қолсак, пешанамиздан кўрдик... Лекин мен қинғир ишга шерик бўлмайман,— деди Комзин, унинг юзига қарамай.

Люба Гордеева индамай, лампасининг пилигини пасайтириб, пальтоси тагига бекитиб олди.

— Женя, сен ҳам кетяпсанми?

Қизнинг лаблари қалтиради.

Ҳамма чиқиб кетди, ҳатто Костицкий ҳам. Юлдузлар ёруғи тушиб турган хонада иккаламиз қолдик...

Газетадаги картошка совиб қолди. Саня олиб кел-

ган озиқ-овқат, айниқса, колбас ёқимли ҳид таратарди. Қорним очлиги эсимдан чиққанди. Мени бошқа нарса қийнарди. Наҳотки ҳамма нарса чиппакка чиқиб кетса? Бундай бўлиши мумкин эмас, Саня бунақа одам эмас.

— Ҳа-ҳа-ҳа!— тўсатдан кулиб юборди Саня.

— Кел, қорнимизни тўйдириб, кейин нима қилишимизни ўйлаб кўрамиз. Виждонинг қийналмайди, еявер, ахир сен менга ишонасан-ку! Эшит, мен сенга бир нарсани айтиб бераман.

Овқатлангани ўтирдик. Қорнимиз тўйиб, лабларимизни артиб бўлган эдик, Саня жиддий деди:

— Ҳазилни қўяйлик, Сергей, Аксёновни қутқариш керак. У ҳар ҳолда ўз одамимиз, бутун вужуди билан революцияга берилган. Ўзинг ўйлаб кўр: оқопада партия сафига ўтган-а! Қулоқлардан ўч оламан деб оиласидан ажралди. Дон-дунни яширадиганларнинг ашаддий душмани эди, тўсатдан...

— Дуэлга чиқиб юрибди!

— Дуэль ҳеч гап эмас,— у илжайди.— Шунчаки, бир-бирини овутиш... Эсиз, ҳеч ким кўрмади-да, лекин қизиқарли бўлди. Биласанми,— у шивирлаб гапира бошлади,— улар дуэлни яширин ўтқазиб учун оқ қайинли ўрмонга бўрон пайтида боришди. Қайси бири биринчи отиш учун танга ташлашди. Бахт Миловакинга кулиб боқди. Кейин ажралишди, яна яқинлашишди. Соқоллиси устидаги кўйлагини ечди-да: «Агарда уни мендан ортиқ севсанг, куйган юрагимга ўқ отиб, тилка-пора қил. Агар тегиза олмасанг, унда ўзингдан кўр...» деб қичқирди.

Миловакиннинг унга раҳми келди. Нишонга олди, бироқ ўқ узолмади. Унис бўлса жиққа терга ботди. «Пақ!» Уқ ёнидан ўтиб кетди. Аксёнов хафа бўлди.

«Ҳа-ҳа, ҳали сен мени мазах қиляпсанми? Тепага отишми? Ҳали мендан куляпсанми? Ҳап, сеними...»

У Миловакинга етиб олди-да, тагига босиб олиб, дўппослай бошлади. Уни худди ёш боладай савалади. Миловакин унинг белидаги нагани олиб, қўлига отди. Миловакин шу йўл билан тирик қочиб қутулди. Улар бу сирни бировга айтмасликка қарор қилишди. Айиқ овида ярадор бўлди дейишга келишишди. Шу ҳам дуэль бўптими, Серёжа? Бу пародия! Лекин бошқаси бундан ёмонроқ бўлди. У менга нима деганини биласанми? Унинг сирини нимада очилди дегин?

— Нимада очилди?

— Мен унга ҳамма нарсадан ҳам азиз эмишман...
Партиядан ҳам азиз эмишман!

— Нималар деяпсан? Большевик учун партиядан ҳам азиз нарса борми?

— Ҳамма гап мана шунда. У ҳар қанақа қилиб менга севгисини изҳор этди, ҳатто оёғимга йиқилди. Мен бошда унинг гапларига ишонмадим, у: «Хоҳласанг, одамлар олдида сен билан никоҳдан ўтгани черковга бораман. Майли, мени уч марта партиядан ўчиришин!» деди яна.

— Оҳ-ҳо!

— Ҳа, аъзойи баданим музлаб кетди. Ахир, қандай қилиб партияни қандайдир бир қизга алмаштириш мумкин?

— Қандайдир қизга эмас, сенга, Саня!

— Бари бир эмасми. Бугун у партияни бир қизга алмашади, эртага революцияни кимнингдир чиройли кўзига сотади. Йигитларга мен мана шу ҳақида айтмоқчи эдим. Шундай одамни қандай қилиб остонамга қадам бостирмайдиган қилишим, бу куёвтуралардан қандай қутилишим мумкинлиги тўғрисида улар билан маслаҳатлашмоқчи эдим.

— Уларни ҳам Рилковга ўхшатиб одамлар олдида расвосини чиқариш керак.

— Жуда тўғри. Аксеновни эса кулги билан эпақага келтириш керак. Фақат ўзимизникилар орасида... Кўнгилларини қара-я... Ҳа, серсоқол! Мен билан черковга борармишлар-а...

Кулишдик, бу воқеани ўйларканмиз, хаёлимизда тўсатдан:— Аксенов билан черковда никоҳ ўқитишга розилик бериб, бир бопламаймизми?— деган фикр пайдо бўлди.

Шунда Ушаково ва Спасово ўртасидаги ўз ҳолига ташлаб қўйилган черковни эсладик. Черков ҳозир ёпиқ, унда сичқонлар ўйнаб юрипти.

— Вой, Серёжка, бунини жуда яхши ўйлаб топдик. Бундай ўйин ёруғ дунёда бўлмаган.

— Ҳа, агар бу ишни уйдalasак, ҳатто шайтонлар ҳам тилларини тишлаб қоладилар-да.

— Бўлмаса ишга тушдик!

— Яхши, сен бу ишга Аксеновни тайёрла, қолганини Панька ва Симон билан бирга қотириб ташлаймиз...

Миш-мишни ҳам, черковни ҳам, томошаталаб одамларни ҳам — ҳаммасини жой-жойига қўямиз. Симок динга қарши ишларда бир ўзини кўрсатиш иштиёқида юрибди.

— Ҳа-ҳа-ҳа,— кулди Саня,— роса қизиқ иш бўлади-да! Хурофотлардан роса кулишамиз! Аксёновга нима бўлади, партиядан ўчиришмайдимми?

У қошини чимирди.

— Бу бизнинг ишимиз эмас, биз унинг кимлигини партияга кўрсатамиз, у ёғини ўзлари ҳал қилишсин. Иш бунгача бормаса керак деб ўйлайман. Шунчаки бурнини ишқаб қўйишса керак.

— Тўғри,— мушти билан столни урди Саня.— Бу ахир ўзига яхши-ку. Уни кулги билан эпақага келтиришга уриниб кўрамиз.

— Ҳа, болаларниям роса кулдирамиз. Ичаклари узилгудек кулишади-да ўзим.

— Дўстлигимиз янада мустаҳкамроқ, олдингидан ҳам яхшироқ давом этади. У тентаклар ўзи нима деб ўйлашяпти? Мен учун дўстлигимиз ҳамма нарсадан юқори туради. Менга уйланмоқчи бўлган куёвтўралардан кулиб келганман ва бундан кейин ҳам кулавераман., Демак, келишдик, Серёжка, Аксёновни бир боппаймиз.

Санянинг кўзлари чақнаб, икки бети қизариб кетди, у яна атрофига болаларни йиғиб, узилган дўстликни тикламоқчи эди. Бунинг учун энди бутун укомни ҳаяжонга соладиган бир иш қилиш керак эди.

Фикримиз зое кетмади. Олдин бизни Қостицкий қувватлади, унга Ленькин қўшилди, қулмайдиган Комзин ҳам илжайиб қўйди.

Айтилган сўз — отилган ўқ. Биз ташланди черковни кўздан кечирдик. У жуда қулай жой экан. Симок, отам черковда бир мансабдор хизматчини хуфия никоҳ қилмоқчи деб, Ушаковнинг поpidан калитни сўраб олди. Ундан яна кийим-бош ва бошқа керакли нарсаларни ҳам топиб беринг деб илтимос қилди.

Комзинни сен дякон бўл деб илтимос қилдик, унинг овози йўғон, овози ингичка Қостицкийни эса попликка тайинладик. У ҳар қандай шеърни чўзиб ўқишни ўрнига қўяр, ҳатто забурдан оятлар ҳам ўқий оларди.

Саня иши қандай кетаётганлигини бизга, биз эса ўз ишларимиз ҳақида унга хабар бериб турдик.

— Сен уни куёв болаларга ўхшаб соқолини олдиришга кўндир.

— Ушанда кулгили бўлади, ҳамма нимага соқолини олдирмай юрганлигини билиб олади. Айтишларига қараганда, унинг иягида немислар найзасидан қолган чандиқ бормиш.

— Бўпти, соқолини олишга кўндираман.

Бўрон увиллаган тунлардан бири.

Эски, ташландиқ черков қоронғи, ҳатто бир оз қўрқинчли. Шамлар ёнмоқда. Шамол шам алангасини липиллатаяпти. Бўрон бу куни битган кўҳна черковнинг бу бурчидан кириб, наригисидан ҳуштак чалиб чиқиб кетаяпти. Авлиё-ю амбиёларнинг суратлари гўё бизга шубҳали қарашаяпти. Ҳа, кўзлари нақ танамизни тешиб юборгудек бўляпти. Қиёмат манзараси тасвирланган суратдаги шайтонлар тишларини ғижирлатаяпти, кўзларини қисишяпти. Биз шивирлашиб гаплашяпмиз. Заррин кимҳоблар ялтиллайди. Костицкий билан Комзинга жубба кийдирдик. Бунақа ишлардан хабардор Симок ҳамма ишни бошқараяпти. У заррин тожларни қўлига олди.

Уртага меҳробни келтириб қўйдик. Ерга эски гиламларни солдик. Ҳаммаси қоидадагидай бўлди.

Белгиланган вақт ҳам етиб келди. Чананинг ғижирлагани эшитилди. Биз қия бекилган эшиклар орқасига бекиндик.

Мана, занг босган илгаклар ғижирлади ва изғирин билан бирга келин-куёв кириб келишди. Ҳамма нарса келишиб олингандай: у бошига келинчақлар тўйда ўрайдиган нафис тўр рўмол ташлаб олган, Аксёновнинг эғнида қизил кўйлак.

Шамлар яна ҳам равшанроқ ёна бошлади, поп, дьякон ва исирикдон кўтариб олган черков хизматчилари улар истиқболига юришди. Аксёновнинг оғзи қулоғида, соқолини олдириб, бошқача бўлиб кетган.

Тўсатдан диний оятлар ўрнига комсомол қўшиғи янгради: «Сергий поп, Сергей поп, Сергей, леппича — сўфича, Муовин Сергеевич, муаззин Сергеевич.» Кишчей пайдо бўлди, у фрак кийган шайтон қиёфасида. «Черковни макруҳ қилмоқликқа большевикларга ким ҳуқуқ берди? Иўқолларинг, иблислар! Дўзахга даф бўлларинг! Жаҳаннамга, жаҳаннамга! Чеканинг ертўласига!»

Шамлар дарҳол ўчирилди. Ҳамма ёқни қоронғилик чулғаб олди, ҳамма қочиб қолди. Биз Саняни эргаштирганча чанага ташландиқ, ижроня комитетининг сов-

қотиб турган отлари кишнаб, елдек, учиб кетди... Бутун кўчалар бўйлаб ёшларнинг кулгиси янгради...

Бу ишнинг оқибати ўйлаганимиздан ортиқ бўлди. Биз гуноҳкорларни уезд партия комитети ва комсомолининг бирлашган бюросига чақириб: сизлар ундайсизлар, сизлар бундайсизлар, ҳаддингиздан ошиб кетдинглар, сизлар безорилик қилгансизлар, деб роса савалашди. Бутун шаҳарни алғов-далғов қилдинглар. Ғийбатчи аёлларга емиш топиб берибсизлар: черковда нима бўлганини шайтоннинг ўзи ҳам билмайди, биров бировни никоҳлапти, бошқа биров яна бошқа бировни физиллатиб олиб кетипти — ҳамманинг оғзида ана шундай миш-миш. Улар ўртоқларимиз номини балчиққа қоришяпти. Бу номус эмасми, деб койиб беришди.

Ўйинга қатнашмаган Потапич бизни ҳимоя қилишга ҳаракат қилди.

— Аксёнов никоҳ ўқитиб комсомолни энг фаол қиздан маҳрум қилмоқчи. Бунинг устига уни черковда никоҳ ўқитишга кўндириб маънавий зарар ҳам етказмоқчи. Агар қизил тўй бўлганда — бошқа гап эди.

— Хўш энди нима қилиш керак, устидан кулганликлари учун уни партиядан ўчирайликми? Сиз мени ҳайрон қолдирдингиз, ўртоқ Ермакова, — Миша амаки қизишиб кетди, — мен сиздан буни сира кутмагандим!

Аксёнов соқоли олиниб, иягидаги кўриниб қолган чандигини қўли билан бекитиб, пати юлинган калхатдек жаҳли чиқиб ўтирарди. У ҳайфсан олгандан сўнг, шундай деди:

— Майли, кўп ҳайфсан олдим. Бунисига ҳам чидаيمان, лекин мендан кулганларни асло кечиролмайман!

36

Айни маскарад арафасида Саняни йўқотиб қўйишимизга сал қолди. Комсомолларимиз машҳур хонаки ароқ тайёрловчиларни қўлга тушириш учун қор бўралаб ёғаётганда Вялси қишлоғига йўл олишди. Уша вақтларда қишлоқларда тиф билан бирга янги ҳокимиятнинг душмани эсерларнинг кўмакчиси «кўк илон» ҳам кенг тарқалган эди. «Подшоҳ ҳукмронлиги бўғзимизгача келди, подшоликнинг қиммат арағини ичмаймиз. Озодлик — ҳар ким ўзига ўзи озод вино тайёрловчи

демакдир», дейишарди қулоқлар ва уларнинг ялоқ-хўрлари.

Қишлоқларда қўлбола арақ тайёрлаш авжга минди. Унинг тутуни ҳамма ёқни тутиб кетди. Одамлар азиз дондан қўлбола арақ қилишарди. Етти яшардан етмиш яшаргача — ҳамма эски ва янги байрамларда уни ичиб эмаклаб қоляпти. Айниқса бу борада Вялси қишлоғи ажралиб турарди. Бу қишлоқдан Спасово бозорига доим сут ва қаймоқ ўрнига арава тўла қўлбола арақ келяпти.

Аҳвол шу даражага бориб етдики, ҳамма сут дўконлари «қутурган» сизирларнинг сутини сота бошлади. «Сут» чоракталиқ, яримталиқ шишаларда, хумча, бочкаларда олиб келинарди. Дўкондор молини мақтарди, татиб кўрар, бақирарди:

— Энг зўри!— дерди.— Қўлбола деманг, нақ ичингизни ёндиради!— Шундай таърифлаб гугурт ёқиб чўмич устига тутар, шунда чўмич узра кўм-кўк аланга пайдо бўларди.

Совет ҳокимияти оммани сархуш қиладиган мана шу оғуға қарши кураш эълон қилди, бунга ҳамма комсомоллар қўшилди.

Вялси қишлоғига қилган юришимиз муваффақиятли бўлди. Қишлоққа одамлар қайсидир авлиё шарафига черковда ўтказаетган байрам пайтда кириб бордик. Халқ худди подшога ишонмагандай худодан ҳам ихлоси қайта бошланганди, лекин улар Микола, Фрол, Лавра сингари жафожўй авлиёларни ҳали ҳурматлашарди.

Отахон исириқдонни силкитиб, аёллар парилар ашуласини, эркаклар эса дўриллаб куйлашаётганда чаққон йигитларимиз қўл қовуштириб ўтиришмади. Секингина; овоз чиқармай, отишмасиз етиб келиб, ўша заҳотиёқ ҳаммомларни текширишга тушиб кетдик.

— Салом, энажон! Энг зўри қайсиниси? Иккинчиси ҳам яхшими? Учинчиси сариқ — уни ташлаб бу ёққа юр!

Фафлатда қолган соқчиларни қўққисдан чакмонларига ўрашарди-да, идишларни синдириб, бардани тўкиб ташлашарди. Аппаратларни қозонларни билан печкадан олиб, чаналарга ортишарди. Энг яхши маҳсулотни, касалхона фельшери аниқлагандан кейин, саватга солиб, касалларга керак бўлади деб, эҳтиётлаб қўйишарди.

Иш қизигандан-қизиб кетди. Бўронда фақат идиш-

ларнинг шарақа-шуруқлаб синганию устига спирт тўкилган қорни ялаётган отларнинг астагина кишнаши эшитиларди, холос.

Тўсатдан... Ё бирор чол черковга югуриб кирдими, ё бирор қизалоқ ёхуд бирор болакай зинғилладими, ҳар қалай меҳроб ёнида турган попга қишлоқдаги безовталик ҳақида хабар беришибди.

— Халойиқ, одамлар, арақ қиладиган аппаратларимиздан ажралаймиз!

Поп қўлларини чўзганча азиз-авлиёларга илтижо қилиб онизга олиб бўлмайдиган сўзларни қичқириб айтди-да, махсус тайёрланган, қишлоқда энг олди аппарати-ни сақлаб қолиш учун устидаги жуббасию хочи билан меҳроб ёнидан тўппа-тўғри одамлар орасини ёриб ўтиб, ҳаммомига югурди.

Оятхон ҳали оят ўқиб, йўғон, ингичка овозлар ҳамду сано айтиб ётишибди-ю, поп бўлса бемаъни сўзларни айтиб, ҳамма ёқни бошига кўтариб бақирганча аппаратларни олиб кетаётган аравалар орқасидан югуряпти денг.

— Менинг аппаратимни беринглар! Илоё жаҳаннамга даф бўлгур шайтонвачча комсомоллар! Сизларни лаънатлайман!

Попнинг кетидан ҳамма — худога ишонадиганлар ҳам, ишонмайдиганлар ҳам эргашди. Лекин вақт ўтган эди. Отрядимиз шишаларни шарақлатиб аллақачон кетиб қолган эди. Улар орқаларидан қувиб келаётганларга қийин бўлсин деб йўлга чилпит, катта-кичик шишаларни улоқтиришарди. Шиша парчалари устидан чана ёки отда юриш қийин бўлади...

Воқеа худди шундай бўлганми, йўқми — буни билмадим, бизга кейинчалик шундай ҳикоя қилиб беришди.

Санямиз ҳаммадан олдин биринчи аравада бораркан. Тортиб олинган энг яхши қўлбола арақни касалхонага олиб боришни унга ишонишган экан, татиб кўравериб учиб қолган фельдшер ҳам у билан бирга жўнатилган. Ижроия комитетнинг отларини синалган гунг ўртоқ — таниқли ҳарбий асир, совет хизматида ўтган венгер бошқараркан.

Бўрон пасая бошлаган, совуқ зўрайган, дарёнинг музламай қолган жойлари буғланаётганмиш.

Йўл Цна дарёси бўйлаб муз устидан ўтган. Саня

чоракталик шишалар устига пичан ташлаб, катта шишаларни синиб қолмасин деб маҳкам ушлаб ётган.

Тўсатдан, кескин бурилиш жойи келиб қолган. Чана оға бошлаган. Отларнинг орқа оёғи музламаган ерга ботиб қалқиб кетган, лекин ундан зўр-базўр чиқиб олишган. Саня остидаги пичан билан гўё учар пиламда учгандай тўғри ҳайқириб оқаётган дарёга тушиб кетибди. Боши билан сувдан шўнғиб чиқибди-ю, лекин қичқира олмабди. Кучли оқим кўкрагини сиқиб, нафасини бўғиб қўяёзибди. У қумга илашмоқчи бўлибди, ҳайқирган сув бунга йўл бермай, оёғи остидаги қумни ювиб кетаверибди.

Кейин сув Саняни чирпирак қилиб, гўё шайтонваччалар қучоғига олиб ўйнатаётгандек, тўнтариб, ўмбалоқ ошириб, саёзликдан тез оқадиган жойга — гирдоб томонга суриб кетаверибди.

Саня тўсатдан бир нарсага урилибди. Сув уни қулаган дарахт танаси устига чиқариб қўйибди...

Жиққа ҳўл пўстини зил-замбил. Пиймасини сув оқизиб кетибди, пўстинини ўзи ечиб ташлабди-да, пайпоқчан ва ҳўл кўйлақда анча жойга кетиб қолган чана ортидан югурибди.

У қаттиқ совуқда уч чақиримча югурибди. Ҳужрамга кириб келганида устидаги кийими музлаб қолган, қасур-қусур қиларди.

Мен эндигина навбатчиликдан келиб турган эдим. Печкада чой қайнаб турарди. Поча-пўстиним печка супачасида исиб турар, пиймам эса печка ёнида эди. Кулбам иссиқ эди, мен, тўғриси айтсам, ечиниб ўтирдим.

Саня кира солиб оёғини иссиқ пиймамга тиқди, яланғоч баданига иссиқ турган почапўстинимни кийди. Мен йўлнинг нариги бетида турадиган Глебичникига учиб бориб, энг зўр қўлбола арағидан озгина олиб келдим-да, кружкага асал билан аралаштириб солиб, устига қайноқ сув қуйдимۇ Саняга ичирдим.

Кейин кўҳна креслони печкага яқин суриб, уни ўтқаздим-да, нима гаплигини сўраб-суриштириб ўтирмай, муздек оёқларини ишқалай бошладим.

Саня индамасди. Унинг қоп-қора сочларидаги музлар эриб, ялтирар, кўзлари ёниб турарди. Хиёл очилган лаби торс-торс ёрилган, гўё безгак тутаётгандек қалтирарди.

— Серёжа, бу мен учун биринчи огоҳлантириш эмас,— у бошини чайқади.— Бир гал қандайдир нота-ниш йигитлар темир йўл кўпригидан мени ташлаб юборай дейишди. Соқчага раҳмат, вақтида ўқ узиб қолди... Бошқа сафар аллақандай мастлар сал бўлмаса қутурган отларига бостириб, ўлдираёзишди... Зўрга ўзимни четга олиб қолдим! Кетидан мана бу воқеа рўй берди. Венгрни ким йўлдан урганикин? Соқов айтмади, тош. Рилковми? Ё Миловакинмикин?

— Буни ўзинг ҳам билмайсан. Ушанақанги нусхалар билан нимага илакишдинг-а?

— Ахир ҳаммаси ҳам синфий душман эмас-ку.

— Бўлмаса-чи, синфий душманларимиз шундоқ, ҳам кўп, шахсий душман орттиришнинг нима кераги бор? Оғирлик қилди...

Саня хаёлга чўмди.

— Сен ҳақсан, Сергей. Эски дунёга қарши кураш бошлаган одам олмосдек бўлиши керак! Революционер — оддий одам — у ўлади, лекин нур сочади. Душманлар уни ўлдириши мумкин, лекин унинг шаънига доғ тушира олмайдилар. У ўлса-да, унинг иши ўлмайди. Биз ҳам қизил ёшлар ҳам худди ана шундай бўлишимиз керак! Биз ҳали озмиз, ҳамма бизни кўриб-билиб турибди.

— Гапинг тўғри, Саня, биз орқали барча ёшлар коммунизмни гўё катта қилиб кўрсатадиган ойна орқасидан кўргандек кўриши лозим.

У кулди, муштани кўзига қилиб, менга худди дурбиндан қараётгандек қаради.

— Эҳ, Серёжа, сенда ҳам капитализм доғлари бор!

— Қаеримда?— ранжидим мен.

— Кўриб турибман, кўриб турибман. Қалбингни энг ичкарасида. Менимча сен бир одам учун бутун ўртоқчиликни унутиб юборишинг мумкин.

Бу гапидан, гўё у мени лангиллаб ёнаётган кўмирга итариб юборгандек, аъзойи баданим қизиб кетди.

— Йўқ, Саня, мен комсомол дўстларимни асло сотмайман, ҳатто ота-онамни ўлимга маҳкум этган чоғларидаям... Лекин сенга келганда... ўзимни ўтга, чўққа ташлашга тайёрман. Аммо дилдаги энг эзгу, энг муҳим эътиқодни асло-асло...

— Секин, секин,— гапимни бўлди Саня,— қизишма. Балки менга шундай туюлгандир.— У менга синовчан

назар ташлади.— Мен сени доим ҳурмат қилардим. Сен, худди Усачкиндай, меҳри қаттиқ йиғитсан, умум иши учун душман у ёқда турсин, дўстингни ҳам аямайсан... Сен учун ҳаёт — бу комсомол демакдир!

— Сен учун-чи?

— Мен учун ҳам, Серёжа.

У чеҳрамда шубҳа аломатларини сезиб, елкамдан қаттиқ ушлади-да, кўзимга тикилиб, шундай деди:

— Серёжа, чин комсомол сўзим, булар ўтиб кетди, қайтмайди. Мен катта бўлдим. Ўзимни анча босиб олдим. Бемаъни хом хаёллар ўтиб кетди. Лекин мен учун бу арзонга тушмади. Эндиликда ҳамма нарса ортда қолди. Хайр, тинч ухла. Мен хонамга боришим керак.

Саня чиқиб кетди.

Эртасига биз Панёк билан Цна бўйига бордик. Дарё бўйидан Санянинг музлаб таёқ бўлиб қолган пўстинини топдик. Аллавақтгача Санянинг гирдобдан қандай қилиб қирғоққа чиқиб олганини изларига қараб кузатдик. Биз кул ранг муз тагида майда муз парчаларини оқизиб кетаётган қоп-қора, қайнаб-кўпириб оқаётган сувни кўриб, қўрқиб кетдик. Муз парчалари ваҳимали гижирларди.

Панёк йўлда менга яна бир раҳна ҳақида сўзлаб берди: докторнинг хотини — илонойим Дуняшани ишдан бўшатибди. Уни ўзининг кундаликларини ўқиётганда ушлаб олинти. Шундай қилиб, биз душман уйдаги кўзқулоғимиздан ажралдик...

37

Унутилмас кеча!

Мактаб залида, гўё истироҳат боғида юргандай, қўлларимни орқамга қилиб эндигина қори эриган арча исини ҳидлаб юрибман. Тепамда ҳар хил — сариқ, қизил, кўм-кўк юлдузлар. Алвондан қилинган шафақ ранг шиорлар аста чайқалиб турарди.

Ўз қўлинг билан барпо этган дунё жуда ажойиб бўлади-да.

Биз Кустарев ўрмонидан кўм-кўк арча кесиб келдик, каноп заводидаги болалар гулчамбарлар учун пишиқ тизимчалар тўқиб келишди. Лампочкаларни темирйўлчилар осишди. Зални буғ билан иситиш учун мактаб

совети кўмирни ҳам улардан қарзга олди. Юқори синф ўқувчилари тобора ўтни зўрайтириб, буғни кўпайтириб ётишибди. Паркетни ялтилатиб артиб чиққан ҳам ўшалар. Мени эса полни жон-жаҳдим билан супурганимдан белим огриди.

Ерни экишга таппа-тахт қилиб қўйган деҳқондек қувоняпман.

Қизил ёшларнинг кечасига омма йиғилгандан кейин, биз уларга қарата ажойиб сўзлар айтамиз:

«Ишонмаслик, мунофиқлик, саботаж бас энди! Ҳаммангиз байроғимиз остига тўпланинглар! Ҳаёт биз томонда, оқларнинг ўлим соати яқинлашаяпти. Уларнинг нимаси қолди. Бисотларида биргина Қрим ярим ороли қолди, холос, яқингинада Россиянинг ярмидан кўпроғини улар эгаллаб олмаганмидилар, ахир? Қаледин ўзини отди, Қорнилов ўлди, Юденич супуриб ташланди, Қолчак отиб ташланди. Деникин икки оёғини қўлига олиб жуфтакни ростлади. Энди бизга қарши ким қолди? Барон Врангелми? Уша ҳам жангчи бўлдимми? Қизил Москвага оқ отда кириб келаман деб пўписа қиляпти. Чучварани хом санабди. Унинг исми-шарифи бундай ишларга қодир эмас, у ёлғончи».

Бу ажойиб темага бағишлаб Кишчейнинг ташаббуси билан унинг шеърлари асосида варақа тайёрладик.

Биз бунга жуда яхши тайёрландик, энди ҳамма гап спасоволикларда қолди. Улар келишармикин ёки йўқми? Биз уларга, ҳатто доимо бизга душманлик қилиб келганларга ҳам бежирим таклифномалар юбордик: «Биз душманларни ва хато қилганларни ўлдирмаймиз, балки тарбиялаймиз. Келаверинглар, сафимизга ҳаммани қабул қиламиз. Ҳар бирингизнинг ўзингизга муносиб гап топа оламиз.»

Улар келишармикан? Кенг деразадан ташқарига қараб турибман, ҳозирча электр чироқ ёруғида ялтиллаётган қордан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Яқинда жуда кучли бўрон бўлган эди. У эндигина тўхтади. Энди ялатма изғирин қор уюмларига пардоз бермоқда, уюмларнинг чўққиларини бураб, чирпирак қилиб айлантиряпти... девор тағларида нақшлар ясар, дераза ойналарида чиройли гуллар ҳосил қиларди.

Наҳотки халқ шаҳар чеккасидаги бизнинг бинога янги ёққан қорни босиб ўтиб кела олмаса? Юрагим ғаш. Наҳотки шунча кучни бекорга сарфлаган бўлсак?

Ут ўчириш командасидан ёлдор отлар қўшилган аравада буюртма бўйича духовой оркестр келди. Музикачилар саҳнага чиқишди-да, мис асбобларини ялтилатиб, машқ қилиб кўра бошлашди. Мен музика узоқларга эшитилсин деб форточкани очиб қўйдим.

Мана, гўё соزلанаётган музика асбоблари нидосини эшитиб келаётгандек, зиёлиларимиз — скрипка, гитара ва мандолина қўлтиқлаб олган торли асбоблар оркестри «Персимфанс»нинг ҳаваскор созандалари қор уюмлари ортидан битта-биттадан чиқиб кела бошладилар. Улар духовой оркестр билан навбатма-навбат чаладилар. Бизга ҳамиша одамлари бақувват, ўт-олов билан олишадиган, маҳаллий азаматларнинг мардонавор духовой оркестри ёқса ҳам, зиёлиларнинг диди нозиклигини ҳисобга олиб, бу гуруҳни ҳам таклиф қилган эдик. Гўё атайин қилгандек, халқ чолғу асбоблари оркестри созандалар — дорихоначилардан тортиб • бухгалтерлар, почта ва телеграф ходимларигача — ҳаммаси рангпар, рамақижон эди.

Улар қилтириқ асбобларини ғилофидан олиб «ўхў-ўхў»лаб йўталиб, шундай тинғиллата бошладиларки, тишларим зирқираб, жоним бўғизимга келди.

Майли, ҳечқиси йўқ, чидаймиз. Омма келса хурсанд бўлса бас. Деразадан яна бир бор қараб, ажойиб манзарани кўрдим. Буни, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ҳеч нарса билан таққослаб бўлмасди, гўё биз томонга салбчилар келаётгандек, пийма, рўмол, почта-пўстин кийган қизлар қор уюмларидан ўтиб келишар, ака-укалари эса уларга йўл очиб беришарди. Оналари эса улар орқасидан енгил кийимлари тугилган тугунчақларни кўтариб келишяпти. Йигитлар қизларни қўлтиқлаб олишган. Ҳаммаларининг қўлида худди пасхадагидек тугунча. Тугунчаларда диний байрам ва пасхаларда тайёрландиган ширин нонлар эмас, балки туфлилар ва ботинкалар. Кўриб суюниб кетдим: танцага тушгани келишяпти. Биз ютдик.

Панька иккаламиз деразага ёпишиб олганча уларни кузатардик.

Мана, ўрмончи қизларини ўтказиб олган, чўғдай гилам тўшалган чана пиёдалар ёнидан физиллаганча ўтиб келди. Ана, комсомолларни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ Любочка билан Ниночка нозу карашма қилиб бошқалардан олдин етиб келишди.

Пастак чанада ҳурпайиб ўтирган ким бўлди экан? Э-ҳа. Дурничина-ку! Эгнида пўстин, тиллақош ва ким-хоб кийган бойвучча ўтирарди.

Жуда соз. Спасовонинг энг олди келинчаклари ҳозир бўлишди.

— Мен бунга ишонардим,— деди Панёк,— ҳаммаси келади. Ҳеч ким уйида ўтиролмайдди. Миловакин билан Аксёнов Саня учун дуэлга чиққанларидан кейин, аёллар онгида туб ўзгариш рўй берди. Партиясиз қизларнинг жазмани йўқлиги, комсомол қиз деб эса шундай хўрозлар жанг қилаётганлиги ҳаммага аён бўлди. Демак, ҳозир расм шундай экан, комсомолга кирсакмикин, деган хаёл юрибди ҳаммаларининг бошида.

Саня шаҳримизни уйғотиб юборди. Бунга ҳатто мен ҳам сезиб турибман: у гўё модалар расм қилувчи қиз бўлди. Қараб турсам, қизлар сочларини унинг сочига ўхшатиб қирқишяпти, юпкаларини калта қилишяпти, чарм курткалар, эркакча этиклар кия бошлашяпти. Унга ўхшаб бошларини баланд кўтариб юришни ўрганишяпти.

Шаҳарлик қизлар дадиллашяпти. Мен уларнинг юриш-туриши, ҳатто, ҳаракатларида Санянинг юриш-туриши ва ҳатти-ҳаракатларини борган сари кўпроқ кўряпман.

Ёнимизда илонга ўхшаб шитирлаётган ким бўлдийкин? У духобадан қора ниқоб кийиб олган. Бўйнидан оёғигача қора кийинган. Қора тақинчоқлари худди балиқ териси сингари товланяпти. У лорнет¹ орқали атрофдагиларни кўздан кечирияпти. Э-ҳа, бу докторнинг хотини-ку...

— Серёжа, ниқоби одамни ваҳимага соляпти. «Тун маликаси». Наҳотки у ўйинда ютаман деб ўйласа?— шивирлади Саня ёнимиздан ўтиб кетаётиб ва Спасовода собиқ машҳур Жан спектакллар кўювчи ҳаваскорлар гримчиси, хушмуомала сартарош Иван Хмизиков болаларни ҳар хил: худолар, шайтонлар, подшолар ва бошқа жаҳолатпарастларга ўхшатиб грим қилаётган ним қоронғи синфга кириб кетди.

Думли шайтон ролига тиниб-тинчимас Симка Остромудровни танладик. Яланг оёқ ва чойшабга ўранган Саваоф ролини Комзин бажаради, у ҳаммадан ҳам

¹ Лорнет — дастали ва букланадиган кўзойнак.

тўла ва бақувват эди. Юлдузлар сурати туширилган чўққи қалпоқ, кўйлакка ўхшаб узун кийим кийган Киш-чей афсунгар ролини бажаради.

Ҳозирча улар тайёргарлик кўришяпти, аммо бал кутиб турмайди уларни. Мана, духовой оркестр кириш қисмини бошлади. Танцага раҳбарлик қилувчи — қувончга тўлган ҳамда ёшариб кетган Франц Густавович биринчи вальсни эълон қилди ва ўзи бойвучча хоним билан танцани бошлаб берди.

Ҳамма нарса назарга олинган. Зал деворлари ёнига ўриндиқлар, pista пўчоғи учун яшиқлар қўйилган. Танца тушаётганларнинг амма-холалари, оналари ва барча танца тушмайдиганлар беғам-беташвиш ёшларни бемалол томоша қилиб ўтиришлари мумкин. Бу ер қизлар вальсга тушаётганда, полькага сакраётганда бечора қариндош-уруғлари девор тагида қаққайганча, уларнинг пийма, пўстин, рўмолларини кўтариб турадиган эски жўнатиш пункти эмас. У ер совуқ бўлар, фақат одамларнинг нафаси билангина исирди. Бундан деворлардан сув сирқиб, яхлаб ҳам қоларди. Бунақада ўпкани шамоллатиб қўйиш ҳеч гап эмасди.

Ўтмишда шундай эди, революциянинг дастлабки йилларида ундан ҳам баттарроқ бўлган. Энди биз кучлимиз — тартиб ҳам тузук, буни бир қарашда пайқаш мумкин.

Ҳеч қандай безорилик, тиқ этган отишма йўқ. Маст-аластлар ҳам йўқ. Бирон одам чанқаб қолгудек бўлса, марҳамат, буфет бор. Маҳаллий ҳокимият қизил ёшлар кечасини қаттиқ қўллаб-қувватлади.

Буфетни спиртсиз ичимликлар билан таъминлаш учун қамоқхонадан энг уста қўлбола арақ тайёрлайдиган аёллар бўшатилиди. Улар ажойиб мусаллас, бўза ва квас тайёрлашдики, бу олий нав арақдан ҳам яхши бўлди. Бу ичимликларнинг ҳиди зўр, ичсанг оёқларинг чаққонлашиб қолади, бошинг эса оғримайди.

Ҳокимият ҳеч нарсани, ҳатто мусодара қилинган энг яхши буюмларни ҳам аямади. Буржуйлардан тортиб олинган буюмлардан кимошди савдоси ташкил қилдик. Булар орасида Ананьев ўша машъум кечада сўнгги марта чой ичган кумуш самовар ажралиб турарди. Табиат лавҳалари тасвирланган олтин рамкалардаги суратлар диққатни ўзига тортарди. Бунда ҳар хил ҳайкалчалар, чарм муқовали китоблар, муқоваларини

денг, нақ этикка тагчарм қилса бўлади. Гидамлар найсимон қилиб ўраб қўйилган. Уйма нақш билан безатилган отилмайдиган, қимматбаҳо кўҳна қуроллар. Тўтилар ва канорейкалар учун қафаслар. Карнайлари чиройли граммофонлар. Ҳар ким дидига қараб, ёқтирганини олаверади. Тушган маблағнинг ҳаммаси ярадорлар фойдасига.

Ана, даволанаётганлар командасидаги қизил аскарларнинг ўзлари, будёновка кийиб, эшиклар олдида тартибни назорат қилиб туришибди.

Энг яхши ниқоблар учун совғалар эълон қилинган. Қанақа совға эканлиги ҳозирча сир. Лекин мен билман: улар орасида ўз шахсий улушим, баланд пошнали ботинкам ҳам бор. Ертўлада топ-тоза қилиб совунлаб чўмилтирилган иккита зотдор чўчқа боласи кутиб турипти. Булар энг ёмон ниқоб учун. Бундан бошқа яна ҳар хил совғалар ҳам бор.

Саҳнага чиқишга ҳозирлик кўраётганимизда тўсатдан гримчи хонасининг эшиги очилиб, ундан Миловакин мўраллади. У ниқоб тутиб олганди, акс ҳолда уни балмаскарадга қўйишмаган бўларди. Унинг қизил галифеси ва юлдуз сурати туширилган чиройли этигини ким билмайди дейсиз. Унинг устидаги кийимлари қуйиб қўйгандай, топ-тоза, типпа-тик, гўё парвариши зўр кавалерия отидай — Қизил Армия ғалабаларини англаувчи тимсолнинг нақ ўзгинаси-я! Бундан ортиқ грим қилиб бўлармиди!

Бироқ унга худолар ва шайтонлар шубҳа билан тикилишди. Лекин сеҳргар Қишчей ўзини йўқотиб қўймади:

— Агарда сиз қизил аскарларнинг босиб ўтган шонли йўлини кўрсатмоқчи бўлсангиз, рухсат беринг, сизга йиртиқ ботинка кийгизай, унинг тешигидан панжаларингиз кўриниб турсин, қанчадан-қанча йўл босиб кир бўлиб кетган обмотка ўратиб, елкангизга гулханлар ёнида илма-тешик бўлиб куйган шинелни ташлаб қўяй, қўлингизга эса кўп савдоларни кўрган милтиқ тутқизаман, ана унда...

Шу гаплардан сўнг Миловакин қўлларини силтаб, эшикни қарсиллатиб ёпди-ю, ғойиб бўлди.

У бу ёққа нимага қаради? Саняни қидиряптимикин? Нима учун у одамни ўзига жалб қиладиган духовой музыкага танца тушмаяптийкин?

Менга унинг келиши ёқмади.

Мен ёш деҳқон образида чиқишим керак бўлгани учун чипта кавуш, қўлбола шайтон теридан шим, ўроқ ва болға сурати туширилган оқ кўйлакни кийдим-да, залга қараб юрдим. Подшо Николай иккинчи, яъни Семён Костицкий мен билан бирга эди.

Биз парда орқасига ўтдик. Илья Ильич бизни режиссура режасига биноан ўз ўрнимизга қўйди. Чироқ ўчди, парда очилди. Шаҳардаги барча лавҳа-вивескаларнинг ижодкори, машҳур рассом Калошин чизган тимсолий Кремль тепасида эски дунё подшолиги тасвирланганди.

Худо Саваоф докадан қилинган булутлар узра қўллари олига чўзиб ўтирарди. Ундан сал пастроқда Николай подшо тахтда ўтирарди. Поп унга исриқ соларди. Улардан пастроқда семиз савдогарлар, буржуйлар, помешчиклар ўтиришарди, ҳаммаларининг қоринлари ёстиқ боғлаб олганларидан тўппайиб турарди.

Энг пастда эса ишчи-деҳқон капитализм занжирида. Уларни эзган синф эса мисоли гавдалари букилган одамлар елкасида ўтирарди. Уларни кўзлари боғланган солдатлар қўриқлаб турарди.

— Шундай бўлган!— деди афсунгар Кишчей қабрдан чиққан овозга ўхшатиб.— Бирдан революция момақалди роғи гумбурлади!

Шунда момақалди роқ гулдураб, чақмоқ чақди. Саня — Озодлик қизил мантияда кириб келади. Худо осмондан, подшо тахтдан ўзини ерга ташлади. Буржуйлар ўтирган ерларидан йиқилиб тушишди. Солдатлар боғлоғлиқ кўзларини очишди ва қўлларига қизил бант тақиб олишди. Ишчи ва деҳқон занжирни улоқтириб, ўроқ ва болғага ёпишди.

— Яшасин меҳнаткаш халқ ҳокимияти!— деб хитоб қилди саҳна орқасида турганлар хор қилиб.

Лекин эски дунё лайчалари тинчишмади — пастда, ён томонда қилич, найза, тўплар билан қуролланган қориндор, бадбашара колчаклар, юденичлар, деникинлар, самурайчилар пайдо бўлишди — булар ўқувчилар эдилар. Улар жуда кўп. Ҳаммалари бир амаллаб бизнинг Саня — Озодликни ушлаб олиб боғлаб қўйишга, чопиб ташлашга, калтаклашга ҳаракат қилардилар. Ҳар қайсиси, Москвага оқ отда мен кириб бораман, деб мақтанарди.

— Марҳамат қил, оқ от!— деб бақирди Кишчей.

Саҳнага ваҳимали оқ от чиқди, ака-ука Тинчеровлар от бўлиб чиқишганди. Қўлларини бир-бирларининг елкаларига қўйиб олишганди. Юзларидаги сохта, сўхтаси совуқ ниқобни кўтардилар-да, сакраб чўлтоқ думларини ликиллашиб ўйнадилар. Оқ ёпинғич уларни чинакам отга ўхшатиб кўрсатарди.

Мана шу тепагон отга зўравонлар навбат билан ўтиришар, от эса уларни томошабинлар қаҳқаҳаси остида устидан ирғитиб ташларди.

Халқ кулар, зиёлилар эса чурқ этмай ўтирарди.

Доктор хотини нуқул юпқа лабларини тишларди. Ўз ўгли шармандаю шармисор қилган бу аёлнинг ҳозир кўнглидан нималар кечаётганлигини англаш қийин эмасди. Собиқ бойвучча хоним ишчи ва деҳқон ғоялари галаба қозонаётганига ишонч ҳосил қилди.

Ғижжақларнинг нозик садоси остида ер тагидан тўсатдан ҳали ҳеч кўринмаган санъат асари пайдо бўлганда, жуда зўр бўлди. Рассом Қалошин табиатдан ҳам ўтказиб юборибди. У шундай гўзал гулларнинг расмини солибдики, ёзишга қалам, айтишга тил ожиз, бундай гуллар эртақларда ҳам йўқ. Қардондан қирқилган, ёғочга ёпиштирилган бу гуллар аста-секин кўтарилиб, бутун саҳнани қоплади. Тепада — Кремль минораси, пастда — коммунизм гуллари. Қойил!

Илья Ильич Туров буларни кўриб қаттиқ таъсирланганидан кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди ва ниқобини олиб, ёшларини артди.

Кейин духовой оркестр краковякни чалиб юборди. Одамлар танца тушдилар. Биз ҳам ўз костюмларимизда танца тушдик. Худо Саваоф шайтон билан танца тушаяпти. Ака-ука Тинчеровлар одамларни кулдириб от қиёфасида дам вальсга тушишар, дам кўкка «сапчишар»ди. Ленкин эса гўё глобусга ўхшаб айланиб ер шарини акс эттирарди.

Ҳамма хушчақчақ! Қувончимизнинг чеки йўқ! Бу бизнинг байрам. Бизнинг озодлигимиз. Мен Саняга қардим: у чунонам очилиб кетибдики, асти қўяверасиз! Суднинг иккита стол устидан олинган қизил мовутга ўралиб олган Саня худди сузиб юрганга ўхшарди.

Мен бу завққа тўймай туриб, қаердандир Миловакин пайдо бўлди-ю, узини унга, гўё гулдаста каби совға қилди. Мен Санянинг эътиборини ўзини юқори тутадиган бу зотдан воқеликка тортмоқчи бўлдим. Болалар-

нинг бири, иккинчиси учинчисига шивирладим, улар «Боғдами, полизда» деган куйни чалишни буюришди.

Музикачиларимиз бу куйни бошлаганлари ҳамоноқ бирпасда зал бўшаб, ҳамма ўзини четга олди. Зиёлилар бу қўшиқ куйига ўйин тушишни билишмасди. Бу куй гридненчиларга таомил бўлиб, у шаҳардан кўра, қишлоқда кўпроқ машҳур эди. Саня менинг ишорамни сезиб, дарҳол бўшаб қолган ўртага чиқди.

Биз жон-жаҳдимиз билан ўйинга тушдик! Саня аста оққуш каби сузиб, сайр қилиб юрарди. Мен бўлсам унинг атрофида гоҳ лочинга ўхшаб чаппор урар, гоҳ кул ранг бўри сингари ирғишлар, гоҳ айиқ каби ер депсирдим. У қочиб кетар, тутқич бермас, қиқир-қиқир кулар, ҳар хил қилиқлар қиларди.

Мана, яна бўз болага айландим — менга сулув қиз кулиб боқарди. У бедана юриш қилиб йўрғалай кетди, бориб дангал белидан ушлаб, худди уни кўзгуга солиб кўраётгандай айлантириб, завқ билан тикилдим.

Шундай қилиб, иккимиз ўйинга тушиб кетдик.

Даврани каттароқ олинг, каттароқ! Одамлар, йўл беринглар! Мен уни четда зўр бериб биз комсомолларни қарсак чалиб рағбатлантираётган одамлар ёнидан олиб ўтдим.

Бу аҳвол узоққа бормади. Ўйноқи русча танца куйи янгради. Буним ким ўйлаб топдийкин-а? Нақ ўликларни ўйинга тушириб юборади-я.

Саня сесканиб кетди. Ким экан у? Кимни чақиряпти? У рақобатга чидолмай, дарҳол бўш доирага чиқди. Қаршисида оёқларини ликиллашиб жазмани турарди. Бой савдогар, қора ниқобда, сақолли, биз уни дарров танидик, бу Аксёнов эди. У анча вақтдан бери одамларга кўринмас, соқолини ўстириб юрган эди. Мана энди у келди. Унинг келиши яхшиликками ёки ёмонликка?

Саня тўсатдан тўхтади. Энди нима қилиш керак? Ахир орқага қайтмаслик керак, у ўз хоҳиши билан чиққан.

У туфлиси пошнасини ерга уриб, жазманни танцага таклиф қилиб, орқасига тисарилди.

Саня секин, ўйчан, қўлларини кўксига қўйиб, унинг олдидан ўтди. У жазманга таъзим қилиб, четга юрди. У худди ярашмоқчи бўлгандек, кўриниши бошқача эди.

Жазман бўлса тўсатдан ғазаб билан ер тепинди. Муқом қилганича, даҳшат-ла Саняга қараб илгарила-

ди. Эй қиз, кўзингни оч, эҳтиёт бўл! Сен ҳали совуним-га кир ювмаганга ўхшайсан деяётгандай ҳаракат қиларди у. Саня ҳам шахдам жавоб берди. Пошналари остидаги полдан кўтарилган чанг гўё жазманнинг бурнига киргундай бўлди.

Жазман қизни газаб қамчиси остига олди. Жонжаҳди билан тиззаларини гурсиллатиб полга ташлади. Сўнгра: «Абжағингни чиқараман» дегандай, қутурган от сингари полни таширлата кетди.

Халойиқ бир зум жимиб қолди.

Тўсатдан бойвачча савдогаримиз, гўзал қизни қўлига кўтариб, «Бариния»га тушиб, охири уни доирадан олиб чиқиб кетди.

Нима ҳам дердик, Аксёнов бизнинг «Боғдами, поллизда»мизни пучга чиқарди, буни одамларнинг чалаётган қарсақларидан ҳам сезсак бўлади.

Мен ҳали ўзимга келганим ҳам йўқ эди, вальснинг таскин берувчи майин савдолари янгради. Девор тагида ўтирган оломон тўсатдан ўрнидан туриб, вальсга тушиб кетди. Ҳамма, ҳамма ниқобда! Яна шундай ниқобда эдиларки, жуда ҳам ажойиб кўринишарди. Бу либосу ниқоблар Спасовога қаердан келиб қолдйкин? Қандай қилиб асраб қолишган, нега картошка ёки донга алмаштириб юборишмаган, нега?!

Бу ниқоблардан кўплари бошқача бални кутарди. Лекин сабрлари чидамаган. Ҳар ким хушвақтликни хоҳлайди, шунинг учун ҳам келишган бу ерга. Рицарлар, хонимлар, наполеонлар, оққуш-маликалар, капалаклар, бойвуччалар, гусарлар вальс тушишяпти... Гўё кўз олдимизда эски дунё қайтадан тикланган ва жон битганга ўхшарди.

Улар орасида ишчиларимиз, деҳқонларимиз, қизил аскарларимиз ҳам йўқолиб кетишяпти, мен Озодликни, қизил либосдаги Саняни кўрмаяпман, у қаёққадир ғойиб бўлганга ўхшайди.

Мен уни топиб, вальсга таклиф қилмоқчиман, танцани бекорга ўрганган эмасман-ку, ахир. Ҳув ана у. Қувляяпмай. Мен унга танца тушишни таклиф қилмоқчи эдим, Миловакинга тўқнашиб қолдим. Уни мендан олдин тортиб олди, етакляпти, айлантиряпти.

Сезиб турибман, уни айлантриб қизнинг қулоғига ниманидир шивирляпти, ташвиқот қияпти... Партия-сиз комсомол қизни-я! Буни қаранг-а!

— Панёк,— дедим мен дўстимга,— бу ерда нима гап борлигини бир билиб боқ-чи.

Панёк гўё одамлар орасида худди сеҳрли қалпоқчага ўхшаб ғойиб бўлди-қолди.

Мен доктор хотинининг жаҳлини чиқариш учун дўстимнинг ясанган синглисини қўлидан ушлаб, Саня ва Миловакинга яқинлашиш учун даврага қўшилдим.

Мен бу жуфт орқасидан югуриб юрибман, оёқларини босиб оламан, тирсагим билан итаряпман. Улар ҳеч нарсани парво қилишмайди. Ниқоблар бўлса ҳамма нарсани сезишяпти, гаплашишяпти:

— Жуда яхши,— шивирлади оққуш малика.

— Яхши,— шивирлади Самовар Рилковни «ш» ҳарфлари билан гапирганини қилиб.

— Олмалар қип-қизил, лекин қурти бор-да!

— Қурти бор дейсанми, ҳа-ҳа-ҳа!

Шу пайт ҳинд хўрози қўйнидаги қалдирғоч шивирлади.

— Нима бўлди? Тушунмаяпман,— деди осмондаги ойга қараб Наполеон.

— Бунда тушунмайдиган жойи йўқ! Зухро юлдузи қурбонлари...

Одамнинг ғашига тегадиган яна ўша кулги. Саволлар, жавоблар, имо-ишоралар...

Айланыпман, буриляпман, қизимни чапга, ўнга айлантиряпман, эшитяпман-у, лекин тушунмаяпман: қандай ифво гаплар тўқилаётибди?

— Сизлар комсомолка қиз қандайлигини эшитдингизларми?

— Ҳа, у юқумли мараз-ку! Хи-хи-хи!

Ким бу? Буниси нима? Ким айтди бу гапларни?

Иккита чипор капалаклар ўтиб кетишди.

— Диққат!— Хитоб қилди Кишчей қогоз карнайдан.— Ўзингизга ёққан либос учун билетларни шу либос эгасига бериш эсингиздан чиқмасин! Ким ютганини кечанинг иккинчи ярмида жюри раиси эълон қилади ва совринлар топширилади!

— Ҳа, қойиллатиб эълон қилади!

— Совринни ўшанга берилади!

Гусарлар елимланган мўйловларини бураб қўйишди, булар Рилковнинг жиянлари.

Қўлимдаги билетни қаттиқ сиқяпман. Албатта уни Саняга бераман. Қаторлар оралаб паст синфдаги бола-

лар югуришяпти. Улар юденич ва колчакча кийиниб олишиб, ўзларига ёққан ниқобга билет тўплашяпти. Қимдир яхшигина капалакларга, Ниночка ва Любочкаларга, кимдир бойвучча аёлга, кимдир оққуш маликага совға қилмоқчи.

— Йўқ, бундай қилиш ярамайди, бунда бизнинг Озодликка билетлар оз қолади-ку.

Мен шу заҳотиёқ ўзимизнинг қизлар — Саня Штиркова, Женя Огонёк, Нина Ершова, Люба Гордееваларни чақириб, йиғиб олган билетларингни Саняга берларинг деб таклиф қиламан.

Мен улардан дўстлигимиз шуурини яшириқча йиғяман ва пайтини пойлаб бу қизил билетларни ҳаммамиз бир овоздан танлаган Саняга беряпман.

Саня қараб бошини қимирлатиб қўяди-да, билетларни кийимлари қатига бекитиб, яна Миловакин билан танца тушаверади.

Эҳ, бу жуфтни ажратиб юбориш учун камаринча танцани буюрсаммикан.

Шуни ўйлаб музикачилар томон юрдим. Бораётиб ярим йўлда қоқилиб тушдим. Қаршимда Панёк турарди. У менга шундай отилдики, Саняни қочоқлар ҳақоратлаганида Ганьканинг қиёфаси қандай бўлса, унинг қиёфаси ҳам ҳозир худди шундай эди.

— Тезроқ бу ёққа юр, чекадиган хонага!

Биз бир-биримизнинг қўлимизни ушлаб, зинапоядан югуриб тушдик ва мактаб ертўласига кирдик. Бир тўда папирос чекадиганлар девордаги сўзлар ва суратни томоша қилишяётган экан.

— Ертўлада тупуришлар, йўталишлар, бўғиқ кулги эшитиларди.

— Қара, Серёжа!— туртди мени Панёк.

Кўриб данг қотиб қолдим: ҳожатхонанинг деворида Саня билан Аксёновнинг суратлари чўчқага ўхшатиб чизилган эди.

Шу заҳоти бу ярамас суратни ўчирмоқчи бўлдим.

— Тега кўрма!— деди абжир савдогар, этиги билан оёқларини босиб.

— Тегманглар!— Наполеон мулойимлик билан қўлимни итарди.

— Одатда ҳалол йигитлар бундайларнинг тарафини олмайди, пишиллади Самовар ва устимга бостириб келаверди.

Дарҳол хунук ва бадбашара одамлар тўпланди.

— Э, бу ўша гриднилик-ку, унинг ҳамқишлоғи!

— Демак, бу қишлоғингиздаги ҳамма қизлар юқумлими?

— Йўқ, бу Пеньки деган қишлоқ қизларини шунақа дейишади. Уларни ҳатто бозорларга ҳам қўйишмайди,— гўлдирадим мен довираб.

Бизда ҳалокат қишлоғи бор эди. Бу касалликни подшо урушидан кейин солдатлар тарқатишган экан. У ерда ҳатто йўловчилар ҳам отларини суғориш учун тўхташмайди. Мен бир куни шу қишлоқдан ўтганман. Ушанда қудуқларнинг олдида бурни йўқ аёлларнинг юзларини рўмол билан тўсиб, сув олишаётганини кўргандим. Ушанда юрагим орқамга тортиб кетганди.

— Ҳа-ҳа,— «пуф»лади Самовар,— уни ҳатто бозордан ҳам ҳайдаш керак экан-у, у бўлса кечада қаддини фоз қилиб чираниб юрибди-я.

— Биз у маразни ҳақиқий башарасини кўрсатиб қўямиз!

— Ниқобини олиб ташлаймиз!

— Совринни эълон қилганларидан кейин, биз ҳам унга совға берамиз — мажбурий текшириш учун касалхона чақириқ қоғозини тутқазамиз.

Самовар қандайдир қоғозни елпигич қилиб елпиди, кейин бу маҳлуқлар зинапоядан тушиб кетишди, шунда димоғимга гуп этиб қўлбола ароқнинг ҳиди урилди.

Мен қуролимга ёпишдим. Ниятим — уларнинг ҳаммасини отиб ташлаш, шу пайт абжир савдогар орқасига қайрилиб шундай деди:

— Оғайни, мева тергани бориб юрмагин тагин!

Мен тўхтаб қолдим. Саняга: улар билан юрма, деб айтган эдим-ку, ахир. Мана улар, Аксёнов, Миловакин, Рилков қандай одамлар экан...

Мен бўлсам-чи... Қалдирғоч қизни сақлаб қололмадим, ячейкамиз ишончини оқлай олмадим.

— Хоҳлайсанми, ҳозир симни тортиб юбориб, қоронғиликка қарата иккита ўқ узаман? Ҳамма ёқ тўс-тўполон бўлади... Ит эгасини танимай қолади. Ҳамма дуч келган томонга қочади,— шоша-пиша шивирлади Панька.

Мен унинг болаларча қилиғидан кулдим:

— Ешлар йиғилишини бузиш мумкин эмас. Бу ахир

оқгвардиячиларнинг кечаси бўлганида бошқа гап эди. Бу ерда биз хўжайинмиз. Улар бизларга меҳмон...

— Хўш, бўлмаса уни қийнайверсинларми? Биз бунга қараб тураверамизми? Қиз бола текшириб кўришга чақирилдими, тамом бўлдим деяверсин.

— Ҳа, Паня... у бизнинг ифтихоримиз бўлиш ўрнига, бизни шарманда қилади, бошимизни ҳам қилиб қўяди.

— Йўл қўйилмасин...

— Қандай қилиб?

— Узимизникилар билан маслаҳатлашиш керак.

Биз раҳбарларни қидириб кетдик.

Потапични топиб, воқеани унга гапириб бердик. У гапнинг маъносига дарров тушунмади.

— Нима бўпти, бу медицина-ку. Қеракли справкани олади, тамом, вассалом. Осмон узилиб ерга тушармиди!

— Ахир, бу ерда медицина эмас, сиёсат масаласи бор. Бутун қизил ёшларнинг шармандаси чиқади!

— Қани ўша қоғоз? У бегоналарнинг қўлига қандай қилиб тушиб қолди? Олдинроқ билганимизда, доктордан, ошкора қилманг, деб илтимос қилган бўлардик.

— Уни докторнинг илон хотини йўлдан урган.

— Йўл қўймаслик керак эди,— деди Потапич.

— Энди нима қиламиз?

— Улардан олдинроқ ташкилотдан чиқариб қўйсақмикан, ўшанда ҳаммасига ўзи жавоб берарди.

— Унинг учун ҳаммамиз жавобгармиз!— эътироз билдирдим мен Потапичга.

— Олдин билган бўлганимизда командировкага жўнатган бўлардик. Энди бошим қотиб қолди.

— Эҳ, ҳозир босқинчилар бостириб келиб қолганидайди-я! Бундан кўра тегирмон олдидагига ўхшаб ярадор бўлгани яхши эди,— дедим мен хаёл суриб.

— Шарманда бўлгандан кўра, ўлим яхшироқ!— тасдиқлади Панёк.

Худди шу пайт миямга бир фикр келиб қолди.

38

...Қадам ташляпман-у, кўзимда ёш. Қўлимда беш қиррали обойма. ЧОНнинг милтиқ ишониб топширилган ҳар бир аскари жанговар тревога учун ўнта ўқни

ёнида олиб юриши керак. Кўрсатмани бузиб фақат бешта ўқ олдим. Йўлда тўрттасини улоқтириб юбордим, улар қорга кириб кетди. Битта ўқим қолди. Етади. Ташкилотимиз учун ҳам, комсомол учун ҳамда Санянинг ўзи учун ҳам энг яхши йўл шу.

Мен партия уезд комитетига кирмоқчи ҳам бўлдим... Лекин Миша амакининг йўқлиги эсимга тушди. Уни Рязанга оғир операцияга олиб кетишган эди. Миша амаки бўлганида ҳам бари бир унга бу ҳақда нима дердим? Унга қандай тушунтираман, бу ишда ўзининг айби йўқмикан?

Эҳ, гумонсираш — бу оғир нарса. Балки бу тўғри чиқиб, ганимлар ҳақ бўлишса-чи? Унда биз қочгани жой тополмай, шарманда бўламиз.

Йўқ, Санечка, мен ҳаммасини охиригача ўйладим. Уйнайвер, ўзингга ишон, қаддингни кўтариб юр. Бўлмағур нарсани ўйлама.

Қорда қоқилиб-суришиб зўрға кетяпман. Нега тўғрига юрдим. Қадам қўйишим билан қорга тиззамдан ботиб қоляпман. Бўрон қор устини қатқалоқ қилиб ташлади. Шунинг учун ҳар қадам қўйганимда гўё сургундан қочаётган қочоқ сингари оёғимни қишан сиқаётгандек туюларди.

Уй олдига келдим, унинг атрофи игнабарглар билан ясатилган. Ўзимни бепарво тутиб, одамлар орасидан ўтиб залга кирдим.

Бу нимаси? Нега духовой оркестр чалмаяпти? Нега танца тушишмаяпти? Одамлар нима учун жим?

Фақат скрипка майин куй чалиб турарди. Зал мотамсаро.

Ҳамма ниманидир кутяпти. Нимани кутишаркин-а? Э-э-э, гап бошқа ёқда экан, энди тушундим — ниқоб кийган аёл ва эркаклар бошқа-бошқа юришибди. Йиғилган билетларни ҳисоблаб чиқишга топширишяпти. Хоналарнинг бирида конкурс жюрииси ўтирибди. Ҳозир билетларни санашади, эълон қилишади ва совринларни топшириш учун юзларидан ниқобларни олишади. Сергей, отингни қамчила!

Эҳ, фақат Санянигина эмас, унинг қиёфасидаги янги аёлни, комсомолга ўзи кириб келган биринчи қалдирғоч қизни шарманда қилишади.

Ифво қилишларига йўл қўймайман! Хоҳласангиз ҳам, хоҳламасангиз ҳам комсомолни шарманда қилиш-

ларига, биринчи комсомол қизни ҳақоратлашларига йўл қўймайман!

Бутун нарса — буюмларимиз, байроқларимиз, шиорларимиз турган ўша синфга секин кирдим. У ерда милтиқлар пирамидага ўхшатиб териб қўйилган. Қўлим қалтирамай милтиқлардан бирини олдим. Кўп одамларни жаҳаннамга жўнатган, қариб қўйилмаган, ачиб суйилмаган ажал уруғини сочувчи онани қўлимга олдим.

«Қани,— ўзимча ўйладим затворни орқага суриб,— салом, қаҳри қаттиқ кампир, у дунёга қанча одамни жўнатдинг?»

— Эй, ким у? Қурол билан ҳазиллашманг!— сесканиб деди Туров.

— Бу ерда қанақа қурол бўлиши мумкин, Илья Ильич. Томошада ишлатадиган ёлғондакам милтиқдай бир гап-ку, бу! Уқсиз милтиқ — заҳарсиз илондир!

— Биласизми, фалокат-да, худонинг амри билан отилса отилиб кетаверадиям.

— Ҳозир кўрамиз худонинг амрини.

Уқ солиб, қари ўқитувчига ўқталдим.

— Ҳазилни қўйинг,— дея чол қўлини силкитди.

— Билетларни қачон ҳисоблаб бўласизлар?— эшикдан Саня қаради. У революцион ниқоби ғалабасини сабрсизлик билан кутарди.

Юрагим орқасига тортиб кетди: «Мана энди,— ўйладим,— тақдирини ўзи етаклаб келди уни».

— Санечка,— чақирдим уни башарамни кулгили қилишга уриниб.

— Кел, мен сени отиб ташлайман... Мен оқ генералман, сен бўлсанг қизил большевиксан!

— Начора, агарда пойлай олсанг, ота қол!

Шундай деб у юзидаги қизил ниқобни олиб ташлади.

Мен нишонга олдим. Унинг бежирим пешанаси менга кенг кўриниб кетди, нишонга олаётиб довдираб қолдим.

У гўё менга ёрдам бермоқчидек қўлини кўтариб, сочларини тўғрилаб, чаккасини очиб қўйди. Кўрсатгич бармоғи нишонга олишим керак бўлган жойни кўрсатди. Алвидо, Саня! Юрагим қанчалик дукулламасин, тепкини аста босдим.

Кўз олдимни қоронғи босди, қулоқларим жаранглаб кетди. Бўшаган затвордан аччиқ тутун димоққа урил-

ди. Илья Ильич хонадан югуриб чиқди. Фақатгина у ва мен қолдик.

Мен милтиқни ушлаб типпа-тик турардим, Саня эса юз тубан ётарди. Йиқилаётганида қизил мантияси очилиб кетди, оддийгина чит кўйлак кийган экан.

Унинг қонга беланган юзига қараб бўлмасди. Мен милтиқни пастга тушираётиб, гандираклаб кетдим, қандай йиқилганимни билмайман.

Мени ушлашди, албатта. Ертўлага қамашди. Бу иш қандай бўлганлиги ҳақида узоқ вақт сўроқ қилишди. Мен, тасодифан бўлди, эски милтиқда ўқ борлигини билмай қолдим, деб ишонтирардим. Юм-юм йиғлаб, ўзимни ҳар томонга урдим. Кечалари алаҳсирардим. Қамоқдагилар менинг гуноҳим йўқлигига ишонишарди. Унинг тобутини: «Сиз қурбон бўлдингиз» деган ажойиб музикани чалиб олиб кетаётганларида, -қулоқлар, қочоқлар, бандитлар мендан юзларини ўгиришди ва мени панжарали ойна томонга ўтказишди. Соқчи йиғлагудек бўлиб турса ҳам панжарадан ташқарига қарашимга ҳалал бермади.

Менга фақат одамларнинг оёқлари кўринарди, холос. Бошқа ҳеч нарсани кўрмасдим, кўринаётган этиклар, чипта кавушлар, ботинкалар ва пиймалардан Саняни бутун шаҳар аҳолиси узатаётгани сезилиб турарди. Аҳоли тобутни Спасоводан чиқилгунча, тегирмонгача қўлларидан кўтариб олиб боришяпти. Тегирмон ёнида уларни чана қўшилган ёлдор отлар кутарди. Халқ Саня билан видолашиб, бўлгач, Саня қадрдон Гриднига — кекса эман дарахти тагига, Семён Усачкин билан ёнма-ён қўйилгани сўнгги йўлга узатилади. У шуни васият қилганиди, мен унинг бу васиятини тергов органлари орқали жамоатчиликка маълум қилдим.

Саняни қандай қилиб ўлдириб қўйганим ҳақидаги миш-мишлар кўп ўтмай тинчиди. Қалдирғоч комсомол қизни шарманда қилмоқчи бўлган аблаҳ топилмади.

Мен қамоқхонада озиб-тўзиб, адойи томом бўлишим, силга чалинишим турган гап эди. Лекин бир тасодиф жонимга оро кирди. Урушга кетдим...

39

Нимага энди мен бу ҳақда ёздим? Нимага ҳарбий госпиталда ётиб, пулемёт ўқидан яраланган оёқларим

ором бермаган кечаларда, юздан ортиқ варақни қора қилиб, биринчи комсомол қизнинг ўлимини ўзим очиб бердим?

Мен буларни ярамга малҳам бўлсин учун ёзганим йўқ, ёзмасам виждоним қийналди, гўё дўзах ўтида қоврилаётган шайтондек азобда қолдим.

Енимда эскадрон командири, оқлар билан бўлган жангда чопиб ташланган ўртоқ Миловакин қонга беланган похол тўшакда жон бераётган эди. У ўлими олди-дан гўё мен қизилларнинг попидай, тавба-тазарру қилиб, дилидагини очди. Унинг қон қотиб қолган лаблари: Саня Ермакова — биринчи комсомол қизимиз айибсиз ҳалок бўлди деб шивирлади.

Миловакин мешчан ва худбинларнинг коммунистик жамиятнинг янги аёлига қарши фитна уюштирганларини билган. У шармандаси чиққан, ўртоқларим юз ўғирган комсомолдан ҳайдалган Саня ҳимоя сўраб кўкрагимга бош қўяди, деб ишонган. Отлар ҳам шай турган. Чаналарга ҳам гилам тўшалган экан. Иккаловлари ёпинишлари учун айиқ тери пўстин ҳам тайёр турган. Уларнинг тахминлари шундай экан... Лекин кутилмаган воқеа содир бўлди...

Ўлим тўшагида ётган Миловакин чурқ этмай қолди. Унинг куни битяпти, юзи мурданинг тусига кирди. Унда ғуррачалар пайдо бўлди; бу ё ўлим талвасаси, ё виждон азоби эди, ҳар қалай, у безовталана бошлади.

Унга раҳмим келмай қараб турардим.

— Тўйдан кейин айбингга иқроп бўлиб нима қилардинг, аблаҳ!

— Агар билганимда душманлар туҳматига учраган гуноҳсиз жангчи ўртоғимни ўлдирармидим? Ахир бу даҳшат-ку! Бўлган иш бўлди, бўёғи синди.

Тирик қолган ўртоқларим олдида ўз айбимга иқроп бўлишдан бошқа чора қолмади.

Қулоқ сол, ўқ товуши келяпти, қаҳрли қийқириқлар эшитилмоқда: Госпиталга оқ шайтонлар бостириб киришди. Йўқ, бундай аҳволда мен тирик қолишимга ишонмайман... Қандай қилиб шу сатрларни сақлаб қоламан, деган фикр миямни пармалаяпти. Ахир бу ерда гап менинг тақдиримга нисбатан каттароқ нарса — Саня Ермакованинг янги ҳаётини келажак авлодларга етказиш тўғрисида боряпти-ку...

...Мана шу ерга келиб Сергей Алёхиннинг қўлёмаси

узилиб қолган. Биз буни укомда фронтдан келган нарсаларни соладиган халталар атрофида давра қуриб ўқиб чиқдик. Халталарнинг ичида тоза уст-бош, кийилмаган этик, пайтава, совун ва сочиқ бор эди. Яна бўёқ қалам билан ёзилган мана шу бир тўда қоғоз бор экан.

Яширишнинг ҳожати йўқ, кўп нарсани кўрган, кўп нарсани бошимиздан кечирган бўлишимизга қарамай, хатнинг хотимасини эшитиб йиғладик.

Қўлимиздан келса, албатта биз ҳозир Саня Ермаковани тирилтириб, Сергей Алёхинни тўғри йўлга бошлардик. Агарда ўша давр комсомоллари масалани тўғри ҳал қилишганда, талайгина қалби пок одамлар беҳуда ҳаяжонланмаган бўларди.

Лекин, бизнинг бундай далилларни яширишга ҳақимиз борми? Ундан кўра, бу ҳақда бизга эргашаётган камсомолларга революциянинг ғалабалари ва сарф-ҳаржлари тўғрисида айтиб берганимиз маъқул эмасми? Порлоқ келажакка интилаётган ёшлар илгариги вақтлардаги зимистон чакалакзорни кўриб қўрқишмасин. Биз иноқлик ва дўстлик тарафдорларимиз, биз жинсларни ажратмаслик тарафдоримиз. Фақат барча болалар қизларга нисбатан талабчанлик билан қараши лозим. Қизлар эса ўзларига нисбатан талабчан бўлишсин.

Биз, шунингдек, редакциядан Сергей Алёхин учун қўшимча хат ёзиб беришларини илтимос қилдик. Ахир, ундан келган нарсалар ичида, ўлими ҳақида ёзилган хат йўқ эди-да.

«Серёжа, агарда тирик бўлсанг ва урушда йўқолмаган, исмингни унутмаган бўлсанг, борди-ю, тасодифан бу китобни ўқиб қолсанг, ўзингдан хабар бер, учрашайлик, биз сендан ўч олмаймиз: сен айбингни ўз қонинг билан ювдинг. Замон сенинг ўтмишдаги ишларингни кечириб юборди. Лекин хотира-эсдаликлар барҳаёт. Емон қилмишлар вақт ўтиши билан унутилади, яхшилари одамлар қалбида яшайди.

Бизнинг ўрнимизга янги йигит-қизлар келишди. Уларнинг кўпларида Санянинг яхши хислатлари бор. Биз тез-тез Саняни эслаб, унинг софлиги, севгиси ва ғаройиб, ёрқин ҳаёти ҳақида суҳбатлашиб тураемиз».